ÖZGÜR ÜNİVERSİTE KİTAPLIĞI 69

Editör FİKRET BAŞKAYA

Resmi tarih tartışmaları -4-

1908 Darbe mi? Devrim mi?

TÜRKİYE VE ORTA-DOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTESİ

1908 Darbe mi? Devrim mi?

Editör: Fikret BAŞKAYA

1. Baskı Mayıs 2008

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7
Fikret BAŞKAYA

Osmanlı'da Devrim Oldu Mu?: II. Meşrutiyeti Okumak . 9
Mete K. KAYNAR

Ne Darbe, Ne Yarım Kalmış Başarısız .....
Bir Deneme Ne de İhanet... 55
Cem UZUN

Bir Mistisizm, Aksiyoloji ve Pre-Totalitarizm .....
Olarak Komitacılık-İttihadçılık 127
Hamit BOZARSLAN

Türk Ordusunun Gelişimi ve Mevcut .....
Toplumsal Konumu Hakkında Bir Özet 139
Osman TİFTİKÇİ

İttihatçı Düşünce ve Eylemin Anatomisi 177
Pervin ERBİL

İttihat ve Terakki'nin Gizli Ajandası 205
Sait ÇETİNOĞLU

Sunuş

Türkiye'nin yakın tarihinin anlaşılması bakımından 1908 kritik öneme sahiptir. Oysa resmi tarih, olayların hikayesini 1919'dan başlatıyor ve 1908-1918 aralığını yok sayıyor. Böylece süreklilik inkâr ediliyor. Oysa 1923'de rejimin adının Cumhuriyet olarak değiştirilmesi ve İkinci Meşrutiyet denilen 1908 İttihatçı darbesi yakın tarihe damgasını vuran düzenlemelerinden sadece ikisiydi ve aralarında tam bir süreklilik var. Dolayısıyla yüzyıl kadar geriye giden düzenlemeler, reformlar zincirinin halkalarıdır. Bu yüzden de asla 'yeni' ve 'orijinal' değillerdi. Osmanlı İmparatorluğu bir taraftan kendi iç çelişkilerinin, diğer taraftan da Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizmin baskısı sonucu güç kaybediyordu. Osmanlı yönetici sınıfı söz konusu aşınmayı durdurmak, başlardaki gücü ve ihtişamı ihya etmek üzere önce çözümü geçmişe dönmekte aradı. Kavramın gerçek anlamında bir rönesans denemesi yaptı. Bunun imkânsızlığı anlaşılınca varlığını koruyabilmenin bir aracı olarak, Batı'dan [Avrupa] bir dizi kurumsal iktibaslar yapmaya yöneldi. Şimdilerde revaçta olan bir kavramı kullanmak gerekirse, genişleyip-yayılan kapitalizme 'uyum' sağlayarak varlığını sürdürme yolunu seçti. Oysa 'uyum' süreci sömürgeleşmenin derinleşmesi anlamına geliyordu. Başka türlü ifade edersek, hastalığı tedavi amacıyla verilen ilaçlar, hastalığı azdırıyordu, dolayısıyla olup-bitenler sömürgeleşme sürecinin derinleşmesi anlamına geliyordu. Bu, 'Nizam-ı Cedid'le başlayan süreçti. Tanzimat Fermanı [1839], Islahat Fermanı [1856], Birinci Meşrutiyet denilen Kanun-i Esasi'nin ilanı [1876], 1908 İttihatçı darbesi ve 1923'de rejimin adının Cumhuriyet olarak değiştirilmesi, 'uyum' aşamalarından başka bir şey değildi. Velhasıl Nizam-ı Cedid'le başlayan dönem sonrasında yapılan 'reformlar' *Yeni* ve *Farklı* bir şey yapmanın değil, *Eskiyi* yaşatmanın araçlarıydı. Bu da Türkiye'nin tarihinde bir

modernite ve *aydınlanma devriminin* hiçbir zaman yaşanmamış olduğu anlamına gelir. Gerçek durum öyle olsa da söylem farklıdır. Osmanlı imparatorluğunda ortaya çıkan muhalefet hareketleri *yeni* ve *farklı* bir şey yapmak, devleti dönüştürmek gibi bir amaç taşımıyordu. Devleti kurtarmak üzere sahneye çıkmıştı, dolayısıyla *düzen içi muhalefettiler.* Zaten muhalefet hareketlerinin [Genç Osmanlılar, İttihatçılar, vb.] *yeni* ve *farklı bir şey* yapmalarına sınıfsal aidiyetleri engeldi. Eski sınıfın 'adamları' yeni bir şey teklif edemezdi. Dolayısıyla muhalif oldukları Padişah değişir, Kanun-i Esassî [anayasa] ilan edilirse herşeyin yoluna gireceğini sanıyorlardı.

Türkiye'nin bugününü anlamanın yolu, yakın geçmişin resmi tarih ve resmi ideoloji dışı bir kavrayışından geçiyor. Aksi halde şimdilerde yaşanmakta olanları yetkin bir tarzda bilince çıkarmak mümkün değildir. Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı'nın [Özgür Üniversite] resmi tarihin ve resmi ideolojinin ortaya çıkardığı düşünsel entelektüel tahribatın bilincinde olarak, resmi ideolojiyi ve resmi tarihi teşhir etmeyi önemli varlık nedenlerinden biri sayıyor. Zira, kendi geçmişine yabancılaşmış bir toplumun önünü görmesi, yolunu bulması mümkün değildir. Eğer tarihimize sahip çıkabilirsek, yalancıların, tahrifatçıların, efsane ve tabu imalatçılarını teşhir edebilirsek, *tarih bizi özgürleştirecektir.* Bu yüzden ünlü İngiliz tarihçisi Martin Bernal'in dediği gibi: *Tarih tarihçilere, akademik statünün gardiyanlarına bırakılamayacak kadar önemlidir.*

Elinizdeki eser *Özgür Üniversite Kitaplığı* tarafından yayınlanan *Resmi Tarih Tartışmaları* dizisinin dördüncüsüdür. Esas itibariyle 1908 *Jön Türk Hareketi*'nin *mirasını* ele alıyor. 1908 darbe miydi? Devrim miydi? Tartışmasına katılarak, İttihatçı geleneğin bugünü hâlâ nasıl *belirlemeye* devam ettiğini netleştirme amacı taşıyor. Cömert katkılarından dolayı değerli dostlarımız Mete K. Kaynar, Cem Uzun, Hamit Bozarslan, Osman Tiftikçi, Pervin Erbil ve Sait Çetinoğlu'na şahsım ve Özgür Üniversitemiz adına en içten teşekkürlerimizi sunuyorum. *Nutuk* temalı Resmi Tarih Tartışmaları'nın beşincisinde buluşmak dileğiyle...

Fikret BAŞKAYA

Osmanlı'da Devrim Oldu Mu?: II. Meşrutiyeti Okumak

Mete K. KAYNAR

Giriş

Mustafa Kemal, halkın ve askerlerin samimi tezahüratları arasında, 3 Temmuz 1919 günü Erzurum'a gelir ve Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları için çalışmaya başlar. Bir yandan da yaklaşık bir aydır Saray'ın, İstanbul'a dönmesi için çektiği telgraflara kaçamak cevaplar vermekle uğraşmaktadır. Nitekim Erzurum'a geldikten beş gün sonra, 8 Temmuz 1919 saat 10:50'de görevinden ve askerlikten istifa ettiğine dair telgrafları Harbiye Nezareti'ne ve padişaha çeker. Erzurum Kongresi iki gün sonra, yani 10 Temmuz 1919'da toplanacaktır. Bu tarihi Mustafa Kemal, daha Amasya'da iken, arkadaşlarına da imzalattırarak ilgili yerlere telgrafla bildirdiği tamimde dile getirmiş; Haziran ayında yayınlanan bu tamimin ikinci maddesinde "Doğu vilayetleri namına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması mukarrer kongre için, mezkûr vilayetlerin müdafaa-i hukuk-ı millîye ve redd-i ilhak cemiyetlerinden müntehap azalar, zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar vilayat-ı sairemizin murahhastan da Sivas'a vasıl olabileceklerinden, Erzurum Kongresi'nin azası, tensip edeceği zamanda, umumî toplantıya iştirak etmek üzere, Sivas'a hareket edecektir" diyerek kongrenin tarihini işaret etmiştir. Erzurum Kongresi 10 Temmuz 1919 Perşembe günü toplanacaktır; lâkin delegeler henüz Erzurum'a gelmemişlerdir. Bu yüzden 10 Temmuz'da toplanacağı duyurulan kongrenin açılışı 23 Temmuz 1919 Çarşamba gününe ertelenir. Kongre o tarihte toplanmaya başlar ve 14 gün boyunca çalışır.

Osmanlılar, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 Kasım'ına kadar Hicrî takvimi kullanmışlardır. Tanzimat'tan sonra Rumî takvim kullanılmaya başlanmışsa da, 1870'lere kadar her ikisiyle de geçerliliğini korumuştur. Tanzimat'tan bu yana Batı ile entegre olmaya başlayan Osmanlı'da, Avrupa'da kullanılan Miladî takvim de, özellikle okuryazarlar arasında, yaygın olarak kullanılıyordu. Rumî takvim, resmî olarak 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış; bu tarihte, bütçe ile ilgili işler hariç tutulmak üzere Miladî takvime geçilmiştir. 1983 yılında ise Rumî takvim tamamen devredışı bırakılır ve sadece Miladî takvim kullanılmaya başlanır.

II. Meşrutiyet, Miladî takvime göre 23 Temmuz 1908 Perşembe, Rumî Takvim'e göre hesaplandığındaysa 10 Temmuz 1324 tarihinde ilan edilmiştir. Bu tarih, II. Abdülhamid'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetine direnemeyip, 1876'da kabul edilip, meşhur "93 harbi" gerekçe gösterilerek rafa kaldırılan Kanun-i Esasî'nin yeniden yürürlüğe sokulmasını ve o tarihte tatil edilen Meclis-i Mebusan için seçimlerin yapılmasını kabullendiği tarihtir. Bu tarih, 10 Haziran 1908'de Reval'de bir araya gelen Rus Çarı II. Nikola ve İngiliz Kralı Edward'ın Balkanlarla ilgili olarak aldıkları kararları öğrendiğinde, üç gün üç gece gözüne uyku girmeyen ve Batılı devletlerin Balkanlar üzerindeki politikalarını etkisiz hale getirmenin, Osmanlı'nın parçalanmasını durdurmanın tek yolunun, herkesin içinde temsil edilebileceği bir meclis ve anayasal bir yönetim olduğuna yürekten inanan Kolağası Resneli Niyazi'nin derin bir uyku çektiği tarihtir. Bu tarih, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyet, müsavat ve uhuvvet ilkelerini hayata geçirecek, açılacak meclis yoluyla "ittihad-ı anasır"ı sağlayacak, Osmanlı'nın parçalanmasını durduracak politikaların uygulanmaya başlanması için ilk adımı attığını düşündüğü tarihtir. Bu tarih, bu politikaları hayata geçirmek, bir hürriyet düzeni tesis etmek için dağlara çıkanların, Meşrutiyet'in ilanından sonra "kahraman-ı hürriyet" lakabıyla taltif edildikleri tarihtir. 23 Temmuz, istibdadın bittiği, hürriyete kavuşulduğu düşüncesinin tüm ittihatçıların kafasına yazıldığı tarihtir. Bu tarih, özellikle Makedonya'da "Yaşasın Hürriyet" sloganları ile halkın sokaklara dökülerek hürriyeti kutladığı, Vehip Paşa'nın,

adı o anda Hürriyet Meydanı konuluveren Makedonya'daki meydanda, 60 numaralı top arabası üzerinde hürriyeti ilan ettiği, "Ya Kanun-i Esasî, Ya Ölüm!" diyen gençlerin tüm isteklerine kavuştuklarını düşündükleri tarihtir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile bir "özgürlük devrimi", "hürriyet inkılâbı" yapıldığı düşüncesi o kadar yaygındır ki Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal de 10 Temmuz'da toplayamadığı kongresini, ileri tarihteki herhangi bir güne değil, 23 Temmuz'a ertelemeyi tercih etmiştir. Böylece 10 Temmuz'da toplanamayıp 23 Temmuz'da toplanabilen kongre, kendisini siyasal olarak hürriyet devrimine bağlayabilme imkânı bulacaktır.

Neredeyse tamamını İttihatçıların oluşturduğu Millî Mücadele'nin kurmay heyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu içinde de bu düşünce oldukça yaygındır ki 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bile kutlanmaya devam etmiş; bu bayramın resmî kutlamaları 1935 yılında son bulmuştur. İsmet İnönü Kabinesi 1935'de 23 Temmuz'un Hürriyet Bayramı olarak kutlanmasına son vermiştir; fakat 1935'den sadece 26 yıl sonra, Cemal Gürsel'in başında olduğu 25. Hükümet, bu kez de 1960 darbesinin "27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet" bayramı olarak kutlanmasına karar vermiştir. 3 Mart 1961 tarihinde kabul edilen bu bayram, yani 1960'ların siyasal şartlarına göre güncelleştirilmiş yeni hürriyet bayramımız, Kenan Evren tarafından 2429 Sayılı Kanun'da yapılan değişiklikle, kaldırıldığı 17 Mart 1981 tarihine kadar aralıksız kutlanmıştır.

Hürriyet inkılâbı-meşrutiyet (ve Türkiye Cumhuriyeti) arasında kurulan ilişkiler yukarıdaki örneklerle de sınırlı değildir. Meclisin fiilen çalışmaya başladığı 4 Aralık 1908 tarihinden yaklaşık 4,5 ay sonra ortaya çıkan ve tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen olaylarda ölenler için yapılan anıtmezara da "Abide-i Hürriyet" adı verilir. Olaylarda ölenlerin cenazesi, 26 Nisan'da büyük bir mitingle kaldırılır. Göstericilerin omuzlarındaki cenazeler, Harbiye'den Şişli'ye getirilir ve o zamana kadar herhangi bir özel adı olmayan tepeye defnedilir. Bu tepenin adı daha sonra "Hürriyet-i Ebediye" tepesi olarak anılacak, Mimar Muzaffer Bey'in yaptığı ve üzerinde "Makber-i Şühedayı Hürriyet" yazan "Abide-i Hürriyet" anıtmezar da bu

tepeye dikilecektir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, elini dokunduğu her şeyi özgürleştirmektedir: Vehip Paşa'nın bildirisini okuduğu meydan Özgürlük Meydanı oluverir ittihatçıların ellerinde; 31 Mart Vakası'nda ölenlerin gömüldüğü yer bir anda Sonsuz Özgürlük Tepesi'ne, oraya dikilen anıt Özgürlük Anıtı'na, anıtı çevreleyen mezarlar, Özgürlük Şehitleri Mezarları'na, Meşrutiyet'in ilanı için dağlara çıkanlar Özgürlük Kahramanları'na dönüşürler, cemiyetin usta kalemleri elinde. Gerçi daha sonra "Doksanbeşe Doğru" isimli şiirinde Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşadığı hayal kırıklıklarını da yazacaktır ama 31 Mart olayları olduğunda Galatasaray Lisesi Müdürü olan ve ayaklanmacıların okula saldıracakları söylentisi üzerine "evvela benim cesedimi çiğnesinler öyle geçsinler" diyen Tevfik Fikret de bu anıt ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Eğil hürmetle zair piş-i ta'zizinde heybetler,/Celadetler kuşanmış yükselen tak-ı hamiyyettir./Eğil zair, bu bir mehrab-ı hürriyyet, bu âli bir/Mukaddes kıble-i ikbal-i istiklal-i millettir./Bugün hürriyyetin, millîyyetin, namusu ümmidin,/Masun kaydıysa bil zair reha-kârın bu heyettir".

Halen Şişli Belediyesi'nin amblemninde de yer alan Abide-i Hürriyet anıtmezarı Cumhuriyet döneminde, sadece 31 Mart olaylarında ölenlerin defnedildiği bir anıt mezar olmaktan çıkarak, İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin ve Abdülhamid mağdurlarının defnedildiği, hürriyet özleminin simgeleştiği bir anıt haline gelir. Cumhuriyet yönetimi, orada yatanların hürriyet şehitleri olduğu düşüncesine o kadar içten inanmaktadır ki 1921'de Berlin'de öldürülen Talat Paşa'nın cenazesi 1943'de, 1884'de Taif'te ölen Mithat Paşa'nın cenazesi 1951'de, 1922'de Tacikistan'da bir çarpışmada vurulan Enver Paşa'nın cenazesi ise 1996'da bu mezarlığa taşınır. Artık onlar da birer özgürlük şehididirler.

II. Meşrutiyet'e Gelene Kadar

Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda yabancı elçilere ve toplanan kalabalığa Sultan Abdülmecid'in fermanını okuduğunda, Osmanlı İmparatorluğu için yepyeni bir dönem de başladı. Gerçi Osmanlı

İmparatorluğu'nda reform hareketleri, Fransız Devrimi'nden sadece 3 ay önce tahta çıkan III. Selim döneminde başlamış; amcasının oğlu IV. Mustafa'nın boğdurduğu III. Selim'in vefatının ardından tahta çıkan II. Mahmut zamanında da bu reformlar devam etmişti. II. Mahmut 2 Temmuz 1839'da veremden ölünce tahta, oğlu Abdülmecid çıktı. Babasının ölümü üzerine 16 yaşındayken tahta çıkan Abdülmecid, saltanatının dördüncü ayında Tanzimat Fermanı'nı yayınladı. Fermanı okuyan Mustafa Reşit Paşa, babası zamanında Paris ve Londra Büyükelçiliği ve Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş, deneyimli bir bürokrattı. İngilizlerle yapılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist üretim ilişkilerine dönüşümünde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilen Baltalimanı Antlaşması da Mustafa Reşit Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı zamanında imzalanmıştı. Padişah 16 yaşındaydı fakat Gülhane Parkı'nda onun fermanını okuyan Mustafa Reşit Paşa 39 yaşında deneyimli bir bürokrattı ve fermana padişahtan çok onun emeği geçmişti.

Uğurlu Düzenlemeler (Tanzimat-ı Hayriye) olarak anılan bu dönemde birçok hukukî, idarî, siyasî ve malî reformlar yapıldı. Yapılan tüm bu reformların ötesinde, Tanzimat'ın en önemli reformu "reform" kavramına getirdiği yenilik oldu. Shaw'un (1983: 101) da altını çizdiği gibi Tanzimat, "...eski kurumların korunması ve onarılmasına yönelik geleneksel Osmanlı reform kavramı yerine, bu kurumların -bazıları Batı'dan ithal edilmek üzere- yenileriyle değiştirilmesini öngören modern reform kavramını getirdi". Bu yeni "yenilik" düşüncesi, bizzat fermanın kendi içinde bile ifade ediliyordu. Fermanın sonlarında Mustafa Reşit Paşa toplanan kalabalığa "ve keyfiyet-i meşruha usul-i atikayı bütün bütün tağyir ve tecdid demek olacağından, işbu irad-ı şâhanemiz Dersaadet ve bilcümle memâlik-i mahsuramız ahâlisine ilan ve işâe olunacağı misillû..." diyordu. Bir diğer deyişle, eski usulleri tamamen bozmak, kaldırmak ve yerine yenilerini koymaktan bahsediyordu Dışişleri Bakanı. İşte Osmanlı'nın yabancı olduğu ve Tanzimat ile birlikte tanışmaya başladığı reform anlayışı tam da buydu.

Tanzimat dönemi reformlarının pek çoğu, başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere, Mehmet Emin Ali ve Mehmet Fuat

Paşalar eliyle gerçekleştirildi. Ali ve Fuat Paşalar, 1858'deki ölümüne kadar Mehmet Reşit Paşa'nın eli, ayağı oldular ve iktidarda bulundukları dönemde "Erkan-ı Selalse" (Üçlü Grup) olarak anıldılar. Reşit Paşa'nın Paris Büyükelçisi olduğu dönemde Ali Paşa, onun maslahatgüzarlığını yapıyordu ve o tarihten beri yolları ayrılmamıştı. 26 Ocak 1852'de Mustafa Reşit Paşa sadrazamlıktan ikinci kez ayrıldığında, Ali Paşa önce görevi kabul etmek istememiş, ardından da Mustafa Reşit Paşa'nın elini öperek göreve başlamıştı. Yakın dostlukları ve kader arkadaşlıkları Paris Antlaşması'nın imzalanmasına kadar devam etti. Tanzimat ekibinin bir diğer üyesi Keçecizade Mehmet Fuat Paşa'ydı. Üniversite hocası iken Mehmet Reşit Paşa tarafından siyasete sokulmuştu. Fuat Paşa'da birçok yerde büyükelçilik, sadrazamlık ve dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş, özellikle Ali Paşa ile siyasi kader arkadaşlığı yapmıştı. Mehmet Emin Ali Paşa ve Keçecizade Mehmet Fuat Paşalar, Mustafa Reşit Paşa'nın 7 Ocak 1858 tarihindeki vefatından sonra, Tanzimat döneminin iki güçlü figürü, Tanzimatı eleştiren Yeni Osmanlılar'ın boy hedefi haline gelmişlerdir. 1869'da Fuat Paşa'nın, iki yıl sonra da -1871'de- Ali Paşa'nın ölümleri, Tanzimat'ın "paşalar dönemi"nin sonunu getirdiği gibi, Tanzimat reformlarının sekteye uğramasına da neden olmuştur.

Tanzimat'ın en önemli reformu "reform" kavramına kattığı yeni anlamken, ikinci en önemli reformu ise "muhalefet" kavramına kattığı yeni anlam oldu: Tanzimat döneminde uygulamaya sokulan reformların ve bu dönemde izlenen Batı yanlısı politikaların yarattığı tepkiler, 1860'ların ortasında kendilerine "Türkistan'ın erbab-ı şebabı" (Türkiye Gençleri/Jeune Turquie) diyen muhalif bir grubun ortaya çıkmasına yol açtı. Mardin'in (2006: 43) de altını çizdiği gibi, Osmanlı kültüründe taşıdığı tüm olumsuz anlamlara karşın "bu muhalif hareketin kendisini "şebap" olarak tanımlamasında, Tanzimat'ın getirdiği reform/yenilik anlayışının hayli önemli bir rolü vardır. Tunaya'nın (1997: 39) da tartıştığı gibi, Tanzimat'ın ardından doğmaya başlayan böylesi bir muhalefet anlayışı ile yine bu dönemde ortaya çıkmaya başlayan "vatandaş" düşüncesinin

birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Bir başka ifadeyle, Tanzimat, hem kendi reform mantığını, hem de bu reformlara muhalefet usullerini, anlayışını beraberinde getirmiştir. Tabiî, Osmanlı klasik muhalefet kültürünün aksine, ismine "yeni" kelimesine taşıyan bu tür bir muhalif grubun ortaya çıkmasında, o dönemde farklı ülkelerde -başta da İtalya'da- örgütlenmeye başlayan, Fransız Devrimi ilkelerinden etkilenmiş, diğer muhalif örgütlerin etkisini de belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Nitekim Tunaya'nın (1995: 93) da ifade ettiği gibi, Yeni Osmanlı Cemiyeti'nin Nizamnamesi hazırlanırken İtalyan Carbonari cemiyetinin nizamnamesi temel ve esas alınmıştır.

Tanzimat paşalarının reformlarına muhalif Yeni Osmanlılar grubunun toplumsal tabanı, devlet hiyerarşisi ve İstanbul'un Batı'dan haberdar sosyetesiydi (Mardin 2006: 51). Yeni Osmanlılar devlet kurumlarında yetişmişlerdi ve yüksek bürokratlarla oldukça sıkı ilişkiler içerisindeydiler; siyasî çıkış noktaları da kendi içinde çelişkiler taşıyordu. Bir yandan eskinin ve geleneğin bağrında yaşıyorlar, diğer yandan da el yordamı ile yeni olanı ve moderni yakalamaya çalışıyorlardı. Hemen hemen hepsi ümit vaat eden genç yönetici adaylarıydılar. Bu nedenle de bir yandan muhalif tavırlarını muhafaza ederlerken, diğer yandan da Osmanlı devlet hiyerarşisi içerisinde yükselmenin bildik kurallarına tabiiydiler. Muhalif tavırları işte tam da bu dinamikler etrafında şekilleniyordu (Koçak 2006: 74). Yeni Osmanlılar'ın büyük çoğunluğunun ilerleyen tarihlerde padişahla anlaşarak -ki muhalefet ile ikbâl arasında gidip gelen bu kişiler arasında, Yeni Osmanlılar'ın önemli isimlerini Avrupa'ya çağırarak onlara orada iş bulan ve fikirlerini yaymalarına yardımcı olan, kendisi de padişaha yazdığı bir mektupla -arızameşrutiyet yanlısı düşüncelerini açıklayan Mustafa Fazıl Paşa gelmektedir. Fransa ve İngiltere'ye yaptığı ziyaret sırasında padişahtan özür dileyen Mustafa Fazıl Paşa, bu davranışı ile nazırlığa getirilecektir- devlet kademesindeki görevlerine dönmelerini de bu dinamiklerle açıklamak mümkündür. Yine Koçak (2006: 76)'tan yararlanarak söylemek gerekirse, Yeni Osmanlılar'ın muhalefet anlayışını bir yandan "yeni" bir mu-

halefet türü olarak tanımlamaya imkân veren, diğer yandan ise onu, Batı'daki "muhalif"ten ayırarak Osmanlı muhalefet geleneğinin sürekliliği içinde tanımlamayı kolaylaştıran temel dinamik de Yeni Osmanlılar'ın devletle kurdukları bu ilişkilerin içerisinde şekilleniyordu.

Yeni Osmanlılar da, tıpkı nefret ettikleri Tanzimat paşaları gibi ülkeyi içinde bulundukları kötü durumdan kurtarmaya çalışıyorlardı. Onları Ali ve Fuat Paşalardan ayıran şey, hedefleri değil, metotlarıydı. Muhaliflerin muktedirlerle ihtilâflı oldukları nokta (ortak) amaçlarında değil, bu amaca ulaşmak için izlemeyi planladıkları metotlarla şekilleniyordu; yoksa Fuat Paşa da en az, onun için "nasıl ah etmeyelim memleketin haline kim/Ne zamandır çekiyor Sadr-u Fuad illetini" diyen Nâmık Kemal kadar ittihad-ı anasırın sağlanması amacına hizmet etmeye çalışıyordu. Yeni Osmanlılar'ın muhalefet anlayışının bu yönüdür ki yine örneğin Mustafa Fazıl Paşa'yı basitçe, kendi düşüncelerine ihanet etmiş ve "bakanlık uğruna fikirlerinden caymış bir hain" olarak tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Çünkü onu, daha önce eleştirdiği padişahtan ve onun çevresinden ayıran şey -Batı'nın muhalifinden farklı olarak- muktedirlerden farklı amaçlara hizmet etmesi değil, ortak amaçlarına ulaşmak konusundaki usul farklılıklarıydı. O nedenle de padişahtan özür dileyerek onun bakanı olan Mustafa Fazıl Paşa -ve diğerleri- siyasî amaçlarını ve hedeflerini değil, en fazla muhalefetteyken de sahip olduğu siyasal hedeflere ulaşmak için izlediği yolu değiştirmekle eleştirilebilir. Hatta bir adım daha ileri giderek, onu -dönemin muhalefet anlayışı bağlamında düşünerek- padişahın etrafında yer alma becerisi gösterdiği ve bu yolla, muhalifken de savunduğu politikaların izlenebilmesi için padişahı ikna edebilecek bir imkân yakaladığı için tebrik etmek bile mümkündür.

Tanzimat reformlarının uygulayıcıları ve Yeni Osmanlılar, yani muktedirler ve muhalifler aynı hedefe kilitlendikleri için, ortak bir siyasî jargonu da yeniden üretiyorlardı; ya da tersten okursak Yeni Osmanlılar, Batı'nın muhalifleri gibi, muktedirin dilinden ayrışmış bir siyasî dil yaratma imkân ve becerisinden yoksundular. Muhalefetleri, padişahın "etraf"ında yer alamamaları ile yakından ilgiliydi. Yeni Osmanlılar padişahın etra-

fında bir kez yer alabilseler, ona gerçeği, doğruları bir kez söyleyebilseler, ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan kısa zamanda çıkarabilecek politikaları uygulayabilecekleri siyasî zemini de böylece yakalayabileceklerdi. Koçak (2006:79)'tan yararlanarak Ziya Paşa'nın siyasî metodolojisine baktığımızda da aynı şeyi görmek mümkündür. Nitekim, Ziya Paşa'nın Rüya adlı eserinde ortaya koyduğu görüşler, neden padişahtan özür dileyerek İstanbul'da bir nazırlığa razı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın eleştirilmek yerine tebrik ve takdir edilmesi gerekebileceğini de gözler önüne sermektedir. Sürgündeki Ziya Paşa, Rüya adlı yazısında, Abdülaziz'i sarayın bir köşesinde tek başına yakalayabilmekten bahsetmekte; bu şansa bir kez ulaşılabilirse, ona o zamana kadar etrafındaki hiç kimsenin dile getirmediği "gerçek"leri anlatmayı ummaktadır. Bunu başarabilirse, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için, yani Yeni Osmanlılar'ın yıllardır padişaha önerdiği politikaları uygulayabilmek için, siyasî bir zemin yaratmak da kabil olacak; sözün özü "etraf" değişecek; bu yolla kötülerin yerini iyiler alacak; Osmanlı kurtulacaktı. Tabir-i caizse, işte Ziya Paşa'nın özetlediği bu rüyadır ki Mustafa Fazıl Paşa'yı İstanbul'a nazır olarak dönmeye, Mithat Paşa'yı Abdülaziz'i tahttan indirerek V. Murat'ı tahta çıkarmak için çalışmaya, Ali Suavi'yi Abdülhamid'i Çırağan Sarayı'nda basarak V. Murat'ı tekrar padişah yapmaya itmiştir. Nitekim, yukarıda da belirtildiği gibi, Yeni Osmanlılar'ın siyasal muhalefet metodolojisi üç aşağı beş yukarı Ziya Paşa'nın Rüya'sındaki gibi oldu. Fakat bir farkla: Rüya'daki gibi padişahın etrafına giremeyen Yeni Osmanlılar, etrafında yer alabilecekleri bir Padişah'ı başa getirecek siyasî manevralar yapmak zorunda kaldılar. Padişah Abdülaziz, 30 Mayıs 1876'da tahttan indirilerek yerine, Yeni Osmanlılar'ın etrafını oluşturabilecekleri V. Murat geçirildi. 30 Mayıs'da padişahlıktan indirilen Abdülazız, bir hafta sonra 4 Haziran 1876'da vefat etti. Resmî açıklama her iki bileğini de keserek intihar ettiği şeklinde olmasına rağmen, padişahın sadece halledilmeyip, beş gün sonra da katledildiği düşüncesi de yaygın olarak dile getirildi. Bu intihar (süsü verilmiş cinayetin), etrafında yer alabilecekleri bir padişahı tahta çıkaran Yeni Osmanlılar'ın, müstakbel iktidar odaklarını (Abdülaziz'in

tahta tekrar çıkabilme ihtimali gibi) ortadan kaldırmak için uygulamaya koydukları bir plan olup olmadığı çok tartışıldı; hatta Mithat Paşa, bu olaydaki sorumluluğu nedeniyle Abdülhamid tarafından ölüm cezasına dahi çarptırıldı. Padişahın etrafını oluşturmak o kadar önemliydi ki reformlara devam sözü vererek V. Murat'ın yerine tahta çıkan II. Abdülhamid'in, hiç de Abdülmecid ya da Abdülaziz gibi bir padişah olmayacağının anlaşılmasından sonra Yeni Osmanlılar, diş geçirebilecekleri V. Murat'ı tekrar tahta çıkartmak için bir saray darbesi yapmayı bile göze aldılar; ama bu girişim Ali Suavi'nin de canına maloldu.

Tanzimat reformlarına tepki, fermanın ilanından kısa bir süre sonra başlamıştı. Başta, Şinasi, Mustafa Fazıl Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Paşa olmak üzere birçok genç bürokrat Tanzimat uygulamalarına cephe almaya, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmesi için "hükümeti meşrûta" usulüne geçilmesi gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı. Gittikçe artan milliyetçilik hareketleri karşısında Osmanlı'nın birliğinin -devletin bekasının- nasıl korunabileceğine ilişkin görüşler, meşrutî yönetim taraftarlarıyla da sınırlı değildi. Bir yanda, Şurayı Devlet üyeliği ve sadrazamlık yapmış, Rus yanlısı politikaları savunması nedeniyle "Nedim of" lakabı ile anılan Mahmut Nedim Paşa gibi kişiler, sorunların çözümünün eskiye dönmekte, eskiden olduğu gibi iktidarı bürokrasiden alıp padişaha vermekte, padişahın otoritesinin hiçbir kurum ve kişi tarafından sınırlanmadığı bir devlet yapısını uygulamaya geçirmekte olduğunu dile getirirlerken, Tanzimat döneminin muktedir paşaları Ali ve Fuat Paşalar bile reformdan bahsetmekte; gayrimüslim milliyetçiliğinin önüne geçebilmek için Osmanlıcılık siyasetini ve müsavat prensibini tam anlamıyla uygulamaya sokacak düzenlemeleri hayata geçirmek gerekliliğinden bahsetmekteydiler (Çetinsaya 2006: 68-69).

1860'ların ortalarına gelindiğinde, gerek Ali ve Fuat Paşaların önderlik ettikleri reform düşüncesi, gerekse de Mahmud Nedim Paşa'nın önderlik ettiği eskiye dönüş projesi popülaritesini yitirmeye, Mithat Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerin önderlik ettikleri meşrutiyet yanlısı düşünceler güçlenmeye başladı. Çünkü Tanzimat Fer-

manı'nın ilan edilmesine, üstüne üstlük 1856'da yılında Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'ndaki hükümler biraz daha pekiştirilmeye çalışılmasına rağmen, gayrimüslim milliyetçiliği önüne geçilememiş, Abdülaziz artan dış borçlar ve bozulan malî dengeler, Girit, Mısır, Lübnan meseleleri gibi siyasî, idarî, malî, askerî birçok sorunlarla baş etme konusunda yeterince başarı sağlayamamış; padişah, bürokrasinin -Tanzimat paşalarının- karşısında ikincil konumundan kurtulamamış; reformların gerçek yöneticisi haline gelememişti. Tüm bu gelişmeler de Abdülaziz'in yetkilerinin ancak anayasal bir sistem ile sınırlandırılabileceği düşüncesinin ağırlık kazanmasında önemli rol oynamaya başladı. Bu gelişmelerin tetiklediği entelektüel ortam, 1865 yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulmasında önemli role sahip oldu. Cemiyetin kurulmasının ardından, Mustafa Fazıl Paşa'nın davetiyle 1867'de Avrupa'ya giden Yeni Osmanlılar, başta da Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suavi, Kayazâde Reşad, Menapirzâde Nuri, Çapanoğullarından Yusuf Agah Efendi, Kani Paşazâde Rıfat Bey, Sağır Ahmed Bey, Hüseyin Vasfi Bey ve Mehmet Bey, *Tasvir-i Efkâr* Gazetesi aracılığıyla meşrutiyet yanlısı düşüncelerini yaymaya başladılarsa da Mustafa Fazıl Paşa'nın hamiliğini kaybetmelerinin ardından bir bir yurda dönmek zorunda kaldılar. 1871'e gelindiğinde, Avrupa'da yayın faaliyetlerine devam etmekte zorlanan Yeni Osmanlılar'ın büyük çoğunluğu yurda dönmüştü. İçlerinden sadece Ali Suavi 1876 yılına kadar yayın faaliyetlerine devam edebildi.

Tanzimat'ın, padişahı bile gölgede bırakan her iki paşasının da 1870'lerin başında ölmesinden sonra reformların yöneticisi olmak isteyen Abdülaziz, kendi ekibini kurmaya, ipleri kendi elinde tutabilmek için de sık sık sadrazam değiştirme politikası uygulamaya çalıştıysa da bu, Islahat Fermanı ile pekiştirilmiş Tanzimat reformlarının iyice aksamasına ve sorunların iyiden iyiye içinden çıkılmaz bir hal almasına yol açtı.

1876 yılına gelindiğinde politik ortam fazlasıyla gergin durumdaydı. Bulgaristan ve Bosna'da Müslüman ve Hıristiyanlar arasında yaşanan gerilim, İstanbul'da, Müslümanları, özellikle de medrese öğrencilerini galeyana getirmiş; "Nedimof" Paşa'nın düzeni sağlamak için Rus askerlerinden yardım isteye-

ceği söylentileri gerginliği iyice tırmandırmıştı; sonuçta 8 Mayıs 1876'da medrese öğrencilerinin başını çektiği büyük bir grup alanlara çıkmaya başladı. Abdülaziz, düzeni sağlayabilmek ve iktidarını koruyabilmek için şeyhülislamlığa reform yanlısı Hafiz Hayrullah Efendi'yi getirdi. 12 Mayıs'ta ise, göstericilerin isteklerine boyun eğerek Sadrazamı Mahmut Nedim Paşa'yı da azleden Abdülaziz, Sadrazamlığa, Mütercim Mehmet Rüştü Paşa'yı tayin etti. Olaylar Abdülaziz tahttan halliyle sonuçlandı.

Tahta çıkartılan V. Murat reform yanlısıydı; nitekim Mithat Paşa da anayasa taslağı ile ilgili çalışmalarına onun tahta çıkmasından hemen sonra başlamıştı. V. Murat, henüz şehzadeyken babası Abdülmecid ile birlikte Avrupa seyahatine çıkmış, sonradan İngiltere tahtına gelecek olan VII. Edward ile yakın dostluk kurmuş, Yeni Osmanlılar'ın görüşlerine yakın duran bir isimdi. Ayrıca Mithat Paşa gibi V. Murat'ın da mason locasına kayıtlı olması, onu Yeni Osmanlılar'ın gözünde kayda değer bir iktidar alternatifi haline getiriyordu. Fakat gerek sabık padişahın tahttan indirilişinden beş gün sonra intihar etmesi ve bu intiharın ardından çıkan, aslında padişahın intihar etmeyip öldürüldüğü iddiaları, gerekse de Abdülaziz'in kayınbiraderi ve Şehzade Yusuf İzettin'in adamı Çerkes Hasan'ın bu söylentiler yüzünden Bakanlar Kurulu'nu basarak Hüseyin Avni Bey'i ve Dışişleri Bakanı Raşit Paşa'yı öldürmeleri olayının Padişah V. Murat'ta yarattığı psikolojik gerilim, onun alkol zafiyeti ile birleşince, 31 Ağustos'ta toplanan kabinede padişah, sağlık durumunun kalıcı bir şekilde bozulması gerekçe gösterilerek tahttan indirildi ve yerine kardeşi Şehzade Abdülhamid getirildi.

Abdülhamid'in tahta çıkarılmasından kısa bir süre sonra, Yeni Osmanlılar'ın önemli figürü Mithat Paşa, 19 Aralık 1876 tarihinde sadrazamlığa getirildi. Onun Sadaret'inin dördüncü gününde de Kanun-i Esasî kabul edilerek meşrutî bir yönetime geçildi. Yapılan seçimlerin ardından parlamento, 19 Mart 1877 tarihinde törenle göreve başladı.

Taht ve bürokrasi arasındaki güç mücadelesi, Abdülhamid döneminde de devam etti. Abdülhamid, ilk olarak, Mithat Paşa'yı görevden alarak yerine İbrahim Edhem Paşa'yı sadra-

zamlığa atadı. Mithat Paşa, aynı gün gemiyle sürgüne gönderildi. Daha sonra da Abdülaziz'in ölümünden suçlu bulunarak ölüm cezasına çarptırıldıysa da Abdülhamid tarafından affedildi; cezası ömür boyu kalebentlik cezasına çevrildi ve böylece Mithat Paşa, İstanbul'daki siyaset oyunundan tamamen safdışı edilmiş oldu. 1877'de başlayan Osmanlı Rus Savaşı ise Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi ve Kanun-i Esasî'nin rafa kaldırılmasının, farklı bir deyişle reformların ana ekseninin bürokrasiden padişaha geçmesinin, bir diğer yolunu açtı. Abdülhamid meclisi tatil ederek, bir yandan iktidarını tam anlamıyla sınırlandırmasa da yine de onun önünde bir engel olan/olabilecek bir kurumu bertaraf etmiş diğer yandan da onu hukuki olarak lağvetmeyip sadece faaliyetlerine son vererek, olası tepkilerin şiddetini azaltmaya çalışmıştır. 1881'de Ali Suavi önderliğindeki bir grup V. Murat'ı tekrar tahta çıkararak bürokrasi-saltanat çekişmesindeki son kozunu da oynamaya çalıştıysa da, bu rekabetten galip çıkan yine Abdülhamid oldu: Ali Suavi öldürüldü. Böylece saltanat, Tanzimat Fermanı'nın ilanından bu yana devam eden reformların dizginlerini -ilk kez- eline geçirmeyi başarmış oldu.

II. Abdülhamid dönemi tam anlamıyla bir reform dönemiydi. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yürürlüğe konulan birçok reform, Abdülhamid döneminde sonuçlandırıldı ve yaygınlaştırıldı: Karayolları ve demiryolları ağının güçlendirilmesi, deniz ve liman hizmetlerinin genişletilmesi, posta ve telgraf ağının yaygınlaştırılması gibi önemli bir kısmı Tanzimat döneminde başlayan reformların büyük çoğunluğu (kapitalizmin ülke sathına yayılabilmek için ihtiyaç duyduğu iletişim ve ulaşım hizmetlerinin önemli bir kısmı) yine bu müstebit padişahın zamanında bitirildi. Diğer bir ifade ile Abdülhamit dönemi, bir anlamda, Tanzimat döneminin ve onun reformlarının sonu değil, onun bir aşaması olarak tarihe geçti; İlk dönemde reformların kontrolü bürokrasinin elindeyken, Tanzimat'ın bu ikinci döneminde bizzat Abdülhamit sürücü koltuğuna oturmayı tercih etti.

Abdülhamid döneminde eğitim kurumunda gerçekleştirilen reformların ayrı bir önemi vardır. Unutmadan belirtmek gerekiyor ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucu ve üyelerinin

çok önemli bir kısmı, Abdülhamid'in döneminde açılan ve Batılı tarzda eğitim veren okullardan mezun olan gençlerden oluşuyordu. Abdülhamit müstebitti fakat Renia Lewis (2006: 133)'in de vurguladığı gibi, onun eğitim politikası ile %2 civarlarında olan okuryazarlık oranı %15'ler düzeyine çıkarılabilmişti. İşte Abdülhamid döneminde muhalefeti besleyen, bu dönemi hem baskıcı, hem de -onun istibdadına rağmen- yoğun entelektüel tartışmaların gerçekleştirildiği bir dönem olarak tanımlamaya imkân veren de bu gelişmeydi: Okuryazar oranındaki bu kayda değer artış. Okuryazar kitlenin genişlemesinin entelektüel ortama yansımasına bir örnek olarak, Abdülhamid döneminde yayımlanmaya başlanan ve sadece kadınlara, kadın müşterilere hitap eden, *İnsaniyet* (1883), *Hanımlar* (1883), *Şükûfezar* (1885), *Mürüvvet* (1888), *Parça Bohçası* (1889), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Malûmat* (1895), *Âlem-i Nisvan* (1906) gibi (Yeşilyurt 2005: 12) gazete ve dergilerin isimlerini zikretmek bile yeterli olacaktır.

Abdülhamid'in baskıcılığı, Tanzimat sonrası dönemdeki saltanat-bürokrasi çekişmesi bağlamında anlam kazandığı gibi, onun reform anlayışı da yine Tanzimat düşüncesi içerisinde şekillenmektedir. Abdülhamid reformistti ama reformların dizginini, Abdülmecid, Abdülaziz ve V. Murat dönemlerinde olduğu gibi bürokrasiye kaptırmaya da niyetli değildi. Abdülhamid İslâmcıydı, ama İslâmcılığı bir sufiliğe değil, ittihad-ı anasırı sağlamaya yönelik politikalarına rehberlik ediyordu. Abdülhamid hiç kuşkusuz baskıcı ve müstebitti de fakat müstebitliği onu, Tanzimat reformlarını devam ettirmekten alıkoymuyordu. Abdülhamid, bürokraside yaptığı yeni düzenlemelerden sonra, reformları gerçekleştirebileceği kendi ekibini de kurdu. Fakat Yeni Osmanlılar'dan farklı olarak, Abdülhamid döneminin muhalifleri bu kez, bürokrasinin istikbal vaat eden genç üyeleri arasından değil, bizzat Abdülhamid zamanında açılan okullarda yetişen, devlet ile ilişkileri göreceli olarak mesafeli yüksekokullu gençlerden çıkmaya başladı. Mardin (2005: 51)'in de altını çizdiği gibi, Yeni Osmanlılar ile İttihatçılar arasındaki temel sosyolojik farklılık da buradan kaynaklanıyordu. Aralarındaki bu temel farklılıklara rağmen Yeni Osmanlılar, Abdülhamid'in onları 1877'de tamamen

safdışı etmesinin ardından yurtdışına çıkmışlar ve İttihat ve Terakki hareketinin oluşmasında katalizör rolü oynamışlardır.

Abdülhamid döneminin reformist gençleri, tam da Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulduğu yıllarda dünyaya gelmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk versiyonu sayılabilecek İttihad-ı Osmani'yi kuran İbrahim Temo 1865'de Struga'da dünyaya gelir. Örgütün ikinci ismi İshak Sukuti, Niyazi Bey'den 3 yaş küçüktür. İshak Sukuti Diyarbakırlıdır. Arapkirli Abdullah Cevdet ise İshak Sukuti'den bir yıl sonra, 1869'da dünyaya gelmiştir. 4 kişilik gizli cemiyetin en küçüğü ise 1873 yılında Kafkasya'nın Adıgey bölgesinde dünyaya gelen Mehmet Reşit Bey'dir. Mayıs 1889'da, Fransız Devrimi'nden tam bir yüzyıl sonra, bir Arnavut, iki Kürt ve bir Çerkez'i Gülhane Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriyesi'ndeki Hilal-i Ahmer barakaları karşısındaki ağaçlar altında bir araya getiren düşünce, 1865'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kuranlarınkinden çok da farklı değildir: Osmanlı parçalanmaktadır ve bu parçalanmaya dur demek gerekmektedir. Bu dört arkadaşın düşüncelerini birbirlerine açmaları, böyle bir gizli cemiyeti kurma konusunda birbirlerine güvenmelerini sağlayan ilk kıvılcım da, doğrudan doğruya, Yeni Osmanlılar'ın önde gelen kalemlerine duydukları saygı ve sevgiden kaynaklanıyordu. Bu gençler, Diyarbakırlı şair Hâmi Âmidi, Ziya Paşa ve Ali Şefkati gibi yazarları okuyorlar; ecnebî postalarıyla ve seferlerine 1883 yılında başlayan L'orient Express treni ile Avrupa'dan gelen -en başta da Ahmet Rıza'nın *Meşveret* dergisi olmak üzere- çeşitli gazete ve dergileri takip ediyorlar; Mezopotamyalı ve Doğu Anadolulu edebiyatçıların eserlerini, Rumelili Bektaşilere ve Mevlevilere ait gazelleri okuyorlar; tanıdıkları, emin oldukları arkadaşlarına bu kitapları gizlice vererek okumalarını sağlıyorlardı. Fakat dönemin gençliğini coşturan, onların duygularına tercüman olan kişilerin başında Nâmık Kemal ve Ziya Paşa gelmekte; Ahmet Rıza'nın *Meşveret*'i bu gençlerin entelektüel dilini oluşturmaktaydı. Nâmık Kemal o kadar önemli bir figür, Nâmık Kemal okumak o kadar keskin bir muhalif siyasî tavırdır ki, İbrahim Temo ile dargın olan İshak Sukûti, İbrahim Temo'nun elinde Nâmık Kemal'in *Rüya*'sını gördüğü zaman hemen onun yanına gelerek "...aman

İbrahim Edhem, beni affet, seni tanıyamamışım. Kemal Bey'in *Rüya*'sını bir akşam için bana da ver okuyayım"(Temo, 1987: 9) demekten kendini alamaz.

İbrahim Temo ve arkadaşlarının İttihad-i Osmani Cemiyeti'ni kurdukları dönemde, Ahmet Rıza, Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümü nedeniyle Paris'te açılan bir sergiye Osmanlı Hükümeti'ni temsilen katılır ve 1908 yılına, yani II. Meşrutiyet'in Meclis-i Mebusan'ına başkan seçileceği tarihe kadar da yurtdışında kalır. 1889'daki Fransa seyahati, Ahmet Rıza Bey'in ilk Avrupa seyahati değildir. Viyanalı soylu bir aileden gelen annesinin de etkisiyle küçük yaşta Batı etkisiyle tanışmış, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra da ziraat eğitimi almak üzere Fransa'ya gitmiştir. Osmanlı Hükümeti'ni temsilen 1889'da Fransa'ya ikinci kez gidişinin ardından, tüm resmî görevlerinden istifa eder ve gazeteciliğe atılır. Fransa'da İttihat ve Terakki isimli bir dernek de kurar (Tunaya, 1995: 104).

Ahmet Rıza'nın Paris'te kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile genç tabip askerlerin İstanbul'da kurduğu İttihad-ı Osmani cemiyetleri birleşir; bu birleşmeden sonra İstanbul merkez, Paris'teki teşkilat ise cemiyetin şubesi olarak kabul edilir ve cemiyetin adının Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olmasına karar verilir.

Gelişip güçlenen, Paris, Kahire ve Cenevre gibi şehirlerde şubeler açan, Londra, Napoli gibi şehirlerde örgütleri bulunan, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özellikle Makedonya ve İstanbul'da gittikçe popülerleşmeye başlayan cemiyetin başkanlığına, 1896 yılında, Şerif Mardin'in Yeni Osmanlılar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında köprü vazifesi gördüğünü söylediği ve gerçekten de siyasal bürokratik yaşamına Mithat Paşa'nın himayesinde başlamış olan ve yine onun gibi İngiliz yanlısı ve İslâmî dozu yüksek politikaları ile tanınan Mizancı Murat getirilir. Bu tarihlerde örgüt içindeki farklılaşmalar da belirginleşmeye başlamıştır.

Örgütün gelişip güçlenmesinden rahatsız olan Abdülhamid, Jön Türkleri ikna etmesi ve onları muhalefetten vazgeçirmesi için Ferik Ahmet Celalettin Paşa'yı görevlendirir ve onu bu amaçla Avrupa'ya gönderir. Ahmet Celalettin Paşa'nın Abdülhamid'in kapsamlı bir reform gerçekleştireceğine dair

propagandaları, Avrupa'daki Jön Türkleri oldukça etkiler ve 1897 yılında, en başta cemiyetin önde gelen isimlerinden Mizancı Murat olmak üzere, bazı muhalifler yurda dönerler. Bu tarihten sonra, sadece Abdülhamid'in Ahmet Celalettin Paşa aracılığıyla cemiyet içinde yaptığı propaganda değil, örgüt içindeki fikir ayrılıkları da cemiyetin kan kaybetmesine neden olur. Cemiyet içindeki fikir ayrılıklarının 1900'lü yılların ilk yarısından itibaren ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaya başlaması, fikir ayrılıklarının bir kongre etrafında tartışılarak giderilmesi girişimlerine de ivme kazandırmış; cemiyeti birleştirecek bir kongreyi toplama çabalarına Tunalı Hilmi ve Ali Fahri beyler önayak olmuşlardır.

Örgüt içerisindeki fikir ayrılıklarını giderebilmek amacıyla 1902 yılında toplanan ilk Jön Türk kongresi hayal kırıklığı ile sonuçlanır: Kongreye, II. Abdülhamid'in kardeşi Seniye Sultan'ın oğlu Prens Sabahattin'in liderlik ettiği ademî merkeziyetçi liberal kanatla, Ahmet Rıza Bey'in başını çektiği merkeziyetçi, millî iktisatçı, pozitivist kanat arasındaki çekişme damgasını vurur. Kongre sonrasında cemiyet tamamen ikiye bölünür: Ahmet Rıza Bey önderliğindeki merkeziyetçiler Terakki ve İttihat Cemiyeti adını alırlarken, Prens Sabahattin ve taraftarları Teşebbüs-i Şahsî ve Ademî Merkeziyet Cemiyeti adı altında örgütlenirler.

Cemiyet, 1902 yılından 1906'ya kadar tekrar güç toplamaya çalışır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı topraklarında, liderliklerini genç harbiye, tıbbiye ve mülkiyelilerin yaptıkları birçok dernek kurulmaya başlamıştır. Mercan İdadi'si 2. ve 3. sınıf öğrencileri tarafından İttihat Terakki ve Carbonari cemiyetlerine öykünülerek kurulan Cemiyeti İnkılabiye, Şam'da Mustafa Kemal, doktor Mustafa ve Müfit Beyler tarafından kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, 1907'de Hukuk öğrencileri tarafından kurulan Selameti Umumiye Kulübü ve Talat Bey tarafından 1906'da kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gibi örgütler bu tür oluşumlara örnek olarak verilebilirler (Tunaya 1995: 149-153).

Başa döner ve Abdülhamid'in iktidara gelmesinden, 1906 yılına kadar geçen sürede ortaya çıkan gelişmelere yeniden göz atarsak, şöyle bir manzara ile karşılaşmaktayız: Bir yanda,

yurtdışında, entelektüel anlamda Yeni Osmanlılar'ın devamı sayılabilecek bir muhalefet bulunmaktadır. Bu muhalefetin önde gelen isimleri, Abdülaziz'e karşı yürütülen Yeni Osmanlı muhalefetinin hem pratik, hem de entelektüel devamıdırlar. Bu muhalefet, Yeni Osmanlılar gibi yurtdışında sürdürdükleri matbuat faaliyetleriyle düşüncelerini ortaya koymakta ve yine Yeni Osmanlılar gibi çözümü, ittihad-ı anasırı sağlamaya yönelik (Osmanlıcılık) politikaların yürürlüğe konmasında aramaktadırlar. Fikirleri Fransız kaynaklıdır ve üyeleri askerlerden oluşmamaktadır (Aydın 2006: 118). Bu muhalefet 1895'de Ahmet Rıza önderliğinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında biraraya gelmiş, Ahmet Rıza tarafından kurulan bu cemiyet daha sonra, İbrahim Temo'nun İttihad-ı Osmani'si ile birleşmiştir. Bu birleşme, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne önemli bir ivme kazandırmış, örgütün gerek yurtdışında, gerekse de yurtiçinde gelişip serpilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Fakat önce 1897'de Mizancı Murat Bey'in yurda dönmesiyle kan kaybeden cemiyet, ardından da kendi içerisindeki fikir ayrılıklarını taşıyamayarak bölünmüş, güç kaybetmiştir. Aynı yıllarda Osmanlı topraklarında, genç yüksekokulluların kurduğu cemiyetler de çeşitlenmeye, çoğalmaya başlamıştır. İşte 1906 yılı, Avrupa'da muhalif entelektüel bir örgüt olarak varlığına devam eden, 1902 Kongresi'ndeki bölünmeden sonra ismini Terakki ve İttihat olarak değiştirmek zorunda kalan Ahmet Rıza Grubu ile Talat Bey'in kurduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleştiği bir yıl olarak tarihe geçmiştir. Bu birleşmede Bahattin Şakir ve Dr. Nazım gibi hem Avrupa'daki entelektüel muhalefete, hem de Anadolu'daki başta Talat Bey'in Cemiyeti olmak üzere diğer paramiliter oluşumlara yakın isimlerin çabaları oldukça belirleyici olmuştur.

Tekrar başa dönmekte fayda var: Yeni Osmanlı muhalefet geleneğinin devamı olarak ortaya çıkan yurtdışı kaynaklı muhalefet, temelde entelektüel bir hareket olarak kendini örgütler. Bu grubun Abdülhamid karşıtlığı ve meşrutiyet talebi, entelektüel siyasal talepler olmanın ötesine nadiren geçer. Ayrıca bu muhalefet -en başta da bu muhalefetin önderleri- entelektüel olarak hayli donanımlıdırlar. Gerek Prens Sabahattin, gerekse de kutbun diğer kanadındaki Ahmet Rıza, iddialı entelektüel

görüşlere sahiptirler. Ahmet Rıza pozitivist çevrelerle, özellikle de Pierre Laffitte ile yakın temas içindedir. Çıkarmaya başladığı *Meşveret* Gazetesi'nin 1 Kasım 1895 tarihli ilk sayısına, Comte'un icat ettiği pozitivist takvimi de ekleyerek "Frederic 107" yazmayı bile ihmal etmez (Korlaelçi, 1992: 51). Prens Sabahattin de entelektüel açıdan Ahmet Rıza'dan geri değildir. O da Le Play okulunun en önemli düşünürü Edmond Demoline ile tanışmış ve ondan etkilenmiştir. Özetle, 1902 yılında iki ayrı cemiyete bölünen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışı ayağı, entelektüel olarak hayli donanımlıdır fakat herhangi bir pratik kuvvete, teşkilata, ülke içinde bir fiili yaptırım gücüne sahip değildir. Ve daha da önemlisi 1902 Kongresi'nden sonra farklı isimler altında örgütlenmelerine rağmen, her ikisi de Tanzimat sonrasının yeni muhalefet anlayışının en popüler markası olan "ittihat ve terakki" içerisinde kendilerini konumlandırırlar.

Ülke içindeki harbiye, mülkiye ve tıbbiyeli gençlerin kurdukları örgütler ise –tabii Talat Bey önderliğinde kurulan Osmanlı Hürriyet Fırkası da- tam tersine ciddi bir eylemlilik gücüne, teşkilatlanma potansiyeline, yeteneğine ve komitacı bir karaktere sahiptirler; entelektüel olaraksa bir o kadar zayıf. Özetle, 1906'ya gelindiğinde, bir tarafta entelektüel üstünlüğe sahip, pratik güçten ve teşkilatlanma kabiliyetinden yoksun bir entelektüel muhalefet, diğer yandan da çoğunluğunu tıbbiye, harbiye ve mülkiyeli genç yüksekokulluların oluşturduğu, entelektüel dilini, yürüttüğü muhalefetin kavramsal çerçevesini, Avrupa'daki muhalif hareketten ve o dönemde benzerleri Balkanlarda ve Avrupa ülkelerinde görülmeye başlanan çeşitli paramiliter oluşumlardan alan bir muhalefet -türü- ortaya çıkmaya başlamıştır. Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Talat Bey'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1906 yılında, işte tam da birbirlerindeki bu eksiklikleri doldurmak üzere biraraya gelmişlerdir; fakat birleşme hiç de Ahmet Rıza'nın umduğu gibi olmamış, entelektüel gücünü ve söylemini Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden (Ahmet Rıza'nın kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İbrahim Temo'nun İttihad-ı Osmanisi ile birleşmesinden sonraki adıyla Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, 1902 Kongresi'ndeki bölünmeden sonra

kabul ettiği isim) alarak adını İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştiren cemiyet, kendi politika, eylem ve gücünü Ahmet Rıza grubuna dayatarak, onu kendi içinde eritmiş, dönüştürmüş ve yeni, faaliyetlerini ve politikalarını II. Meşrutiyet'ten sonra daha net görebileceğimiz yepyeni bir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Farklı bir ifadeyle, paramiliter Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek adını tekrar İttihat ve Terakki Cemiyeti haline getiren Yeni Osmanlı muhalefet tarzının mirasçısı Terakki ve İttihat Cemiyeti, paramiliter, komitacı İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde erimiş ve kaybolmuştur.

Bu birleşmeyi takip eden yıllarda -ve meşrutiyetten sonra- İttihat Terakki Cemiyeti artık, Yeni Osmanlılar'dan tevarüs eden entelektüel dili kullanan paramiliter bir örgüt haline gelir. Entelektüel talepler, paramiliter eylemleri, cinayetleri örten, meşrulaştıran bir söylemden başka bir işleve sahip değildirler. Cemiyet, artık entelektüel muhalefetten komitacılığa doğru evrilmiştir. Komitacı yönü gittikçe ağır basmaya başlayan, askeri bir örgütlenme, dil ve yöntem kullanmaya başlayan (yeni) İttihat ve Terakki Cemiyeti, birtakım siyasal talepleri olan bir örgüt değildir artık: Yeni İttihat ve Terakki, meşrutiyet, hürriyet, eşitlik, kardeşlik gibi kavramların, taleplerin bizzat cemiyetin şahsında somutlaştığını düşünen, bu talepleri hayata geçirmek için bizzat eyleme yönelen ve amacına ulaşmak için önündeki engelleri her ne şekilde olursa olsun kaldırmakta bir an bile tereddüt etmeyen bir örgüttür. Ahmet Rıza'nın İttihat ve Terakki'si meşruti yönetimi Osmanlı'ya öneren, hürriyeti, kardeşliği, eşitliği vb. savunan bir cemiyettir; Enver, Talat ve Cemal Paşaların İttihat ve Terakkisi ise bu değerleri savunmaz, onları kendi şahsında somutlaştırır: Artık tüm bu kavramlar cemiyetin tüzelkişiliğine içkindir; cemiyete karşı olmak hürriyete, meşrutiyete karşı olmaktır ve örgüt bu kavramları hayata geçirmek için bizzat eyleme geçmekte tereddüt etmez. İşte tam da bu nedenledir ki Selanik Merkez Komutanı Enver Paşa'nın eniştesi Yarbay Nazım, Froşve'de öldürülen Polis müfettişi Sami Bey, Manastır'a geldikten sadece 10 saat sonra Manastır Postanesi'nden çıkarken Teğmen Atıf (Kamçıl) Bey tarafından vurulan Şemsi Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne değil, onun

şahsında somutlanan entelektüel değerlere, Osmanlı'nın birliğine, Osmanlı'nın anayasal bir düzenle yönetilmesine, hürriyete kavuşmasına vb. engel oldukları için öldürülmüşlerdir. İşte bu nedenledir ki Enver Paşa, hiç gözünü kırpmadan enişte sini öldürebilmesi için Silahçı Tahsin'e talimat verebilmiştir. İşte bu yüzden Meşrutiyet'i ilan ettirebilmek için dağlara çıkan Resneli Niyazi Bey (1975: 53) anılarında, Silahçı Tahsin'i "ahlak bütünlüğü ve görüş yüksekliği bilinen bir teğmen" ve "Tüm Türk subaylarına hak için, hürriyet için, Cemiyetin, milletin şeref ve kurtuluşu adına bile bile ölmeyi, ilk kez olmak üzere muhakkak bir ölüme koşmayı, bu Türk subaylarına öğreten bir kahraman" olarak tanımlamaktadır; Teğmen Atıf Bey bu yüzden bir kahramandır. Ve işte bu yüzden, 23 Temmuz günü Manastır'da, II. Meşrutiyet'i ilan eden nutkunda Vehip Paşa şöyle diyebilmektedir: "Mukaddes Vatandaşlar, Muazzez Kardeşler!.. Bu mübarek hâkıpâki vatanın otuzbir seneden beri geçirdiği rikkatengiz, muzlim, canhıraş levhalardan, demlerden bahseylemek istemem. Yalnız sinei vatana açılan iltiyamı napezir yaralardan akan cerahatı temizlemek, ağrazı şahsiye ve infialâtı nefsiyane üzerine bilâ sual nefyü iclâ, tard ve tebdil edilen en namuskâr, en gayyur, en hamiyetli, ahrarı ümmeti zindandan kurtarmak, zincirlerini koparmak için min indillah müeyyidi mebus olan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti efradı hamiyetperveranı atabei ebediyete istinad ederek bugün bilutfülkerim icrayı faaliyete başladı. Kulübü umumiyemizin âmâkı hufasında resanetgiri istikrar olan maksadı meşrui cemiyet herkese âyandır" (Tunaya 1995: 141). Vehip Paşa'ya göre cemiyet, vatana açılan yaraları temizlemek, zindanlara atılan, sürülen gayretli vatan evlatlarının zincirlerini kırmak için Allah katında görevli olarak gönderilmiştir.

İttihat Terakki'nin bu özelliği, savunduğu değerleri kendi şahsında somutlaştıran, onları kendi kişiliğine içkin, eski tâbirle mündemiç kabul eden ve onları gerçekleştirmek için ne gerekiyorsa -ki bunları yapmak için cemiyet, Tanrı tarafından müeyyidi mebus kılınmıştır- yapabilen bir "eylem örgütü" olma özelliği Cumhuriyet yönetimine, Cumhuriyet Halk Partisi'ne de geçecektir. Bu çerçevede, II. Meşrutiyet'in 1935 yılına kadar kutlanmasının, farklı farklı yerlerde ve tarihlerde ölen

İttihatçıların, Cumhuriyet döneminde Abide-i Hürriyet Anıtı'na gömülmesinin "esbab-ı mucibesi"ni de burada aramak yerinde olacaktır. Aynı şekilde 1960 darbesinin bir "devrim" -tıpkı 1908 gibi- olarak tanımlanması ve bunun "Anayasa ve Hürriyet" bayramı olarak kutlanmasının altındaki entelektüel siyasî grameri de buralarda aramak doğru olacaktır.

Cumhuriyet yönetimi, İttihatçılara karşıdır, ama İttihatçılığı bu yönüyle devam ettirir. Ankara'da mukim yeni rejimin ittihatçılarla arası hiçbir zaman iyi olamayacak; resmî ideoloji İttihatçıları, ülkeyi savaşa sürükleyen ve sonra da ülkeden kaçıp giden maceraperestler olarak tanımlayacak; Cumhuriyetin kurucu kadrosunun neredeyse tamamının İttihatçı örgütlenme içinden geldiği gerçeği geri planda tutulacak, bu gerçek görmezden gelinmeye çalışılacaktır; fakat bu, aynı rejimin, İttihatçılığın 1906'dan sonra iyice şekillenmeye başlayan komitacı/paramiliter zihniyetin yeniden üremesine hiçbir zaman mani olmayacak; bu kez de Cumhuriyet Halk Partisi, İttihat ve Terakki tarafından Yeni Osmanlılar'dan ödünç alınan siyasal dili güncelleştirerek onu kendi kişiliğine içkinleştirecek, bu dili kendine mündemiç kabul edecektir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti zihniyeti ile ilgili çok şey söylemek mümkündür, fakat CHP'yi, devrimleri kendi şahsında somutlaştıran, partiyi devrimleri yaratan, yürürlüğe koyan ve uygulamasını denetleyen bir parti olarak tanımlamayı kolaylaştıran ve yine partiyi, ülkeyi muasır medeniyete götürecek yegâne örgüt olarak tanımlamaya imkân veren siyasi geleneğin köklerini, ittihatçılığın bu komitacı zihniyetinde aramak da yanlış olmayacaktır.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Birer Devrim Değil; Kapitalist Devrimin Birer "Süreci"dirler

Marx'ın, *Felsefenin Sefaleti*'ndeki (1999) ikinci gözlemi, toplumsal ilişkilerin "üretici güçlere sıkı sıkıya bağlı" olduğu şeklindedir. "Yeni üretici güçler sağlamak için insanlar, kendi üretim biçimlerini değiştirirler; kendi üretim biçimlerini değiştirmek, yaşamlarını kazanma yollarını değiştirmek için de, bütün toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Yeldeğirmeni size feodal beyin olduğu toplumu verir; buharlı değirmen ise, sınaî

kapitalistli toplumu. Toplumsal ilişkilerini maddi üretkenliklerine uygun olarak kuran aynı insanlar, toplumsal ilişkilerine uygun olarak da, ilkeler, düşünceler ve kategoriler üretirler. Bu düşünceler, bu kategoriler, böylece, tıpkı ifade ettikleri ilişkiler gibi, ölümlüdürler. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir. Üretici güçlerde, sürekli büyüme; toplumsal ilişkilerde, sürekli yok olma; düşüncelerde, sürekli oluşma hareketi vardır" diyerek devam eder Marx üretim biçiminin değişmesinin insanların toplumsal ilişkilerine ve düşünce dünyasına etkisini açıklamak için ortaya koyduğu gözlemlerine.

Marx'ın da vurguladığı gibi, maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. Tarihteki bütün toplumları, devletleri, bütün dinsel ve hukukî sistemleri anlayabilmek için, Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (1993: 29)'da belirttiği gibi, bunlara tekabül eden çağlardaki maddî hayat koşulları üzerinde durmamız gerekmektedir. Nitekim insanların varlıklarını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır.

Marx, *Alman İdeolojisi*'nde (1976) ise şu noktanın altını çizer: Belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan bireyler, belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler. Toplumsal yapı, devlet, belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek bireyler, yani etkide bulunan, maddî üretim yapan, dolayısıyla belirli maddî ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir. Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddî faaliyetlerine ve karşılıklı maddî ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri bu noktada onların maddî davranışlarından dolaysız olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir. Sahip oldukları anlayışları, fikirleri vb. üretenler insanların kendileridir, ama bu insanlar, sahip oldukları üretim güçlerin belirli bir düzeyindeki gelişmişliğin ve bu gelişmişlik düzeyine tekabül

eden karşılıklı ilişkilerin koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır (Marx, 1976: 23-24).

Gelişmelerinin belirli bir evresinde, toplumun maddî üretim güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşer. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelir O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar (Marx, 1979: 30). İktisadî temellerdeki değişme, kocaman üstyapıyı altüst eder.

Osmanlı'yı, Marx'ın yukarıdaki tahlilleri çerçevesinde okuduğumuzda, bazı noktaları vurgulama gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Birinci olarak Marx, bize, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, onun selefi Yeni Osmanlılar'ı veyahut da İttihatçıların halefi Cumhuriyet kadrolarını, kavramsal bir boşlukta değil de, bunlara tekabül eden dönemlerdeki maddî hayat koşulları çerçevesinde ele almamızı salık vermektedir.

Marx'ın bu konudaki ikinci tavsiyesi ise, Osmanlı reformcularının zihniyet dünyasını, basitçe, Batılı eğitim kurumlarında yetişmiş, Batıyı tanıyan, oraya özenen -Ziya Paşa'nın tâbiriyle Batıyı gezip orada beldeler, kâşaneler gören- insanların Osmanlı'da birtakım reformlar gerçekleştirme -ve böylece İslâm âleminde gördükleri bütün viraneleri değiştirme, dönüştürme- arzularına indirgeyerek açıklamamızın yanlış olacağıdır. Bu kişilerin reform kavramına yükledikleri anlam ile eğitim biçimleri arasında bir ilişki vardır elbette ama Batılı tarzda eğitim, reformun, reform taleplerinin asıl ve tek saikini oluşturamaz; Osmanlı reformları salt "öykünme"ye indirgenerek tartışılamaz Marx'a göre. Çünkü toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandıran koskoca bir üretim tarzı vardır arka planda yatan.

Marx'ın Jön Türkler ile ilgili üçüncü tavsiyesi ise bu üretim tarzı hakkında konuşmadan, Jön Türklerin fikir dünyası hakkında konuşmamızın "laf-ı güzaf" olduğu şeklindedir. Çünkü Marx'a göre, fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretiminin, doğrudan doğruya insanların maddî faaliyetlerine ve karşılıklı maddî ilişkilerine bağlı olduğu bir dünyada, Nâmık Kemal'i Ahmet Rıza'ya, Ahmet Rıza'yı İbrahim Temo'ya bağlayan;

İbrahim Temo'nun *Mustafa Kemal'i Neden Severim* (2001) isimli bir kitap yazmasına neden olan zinciri anlayabilmek için üretim tarzı hakkında konuşmamız zorunludur.

Marx, dördüncü olarak, resmî tarihimize sinmiş bir metodolojik yanlışı da eleştirmekte, kişilerden hareketle modernleşmenin (kapitalistleşmenin) açıklanmaya çalışılmasının yanlışlığını vurgulamaktadır: Marx'ın tavsiyesine göre Mustafa Reşit Paşa'dan Tanzimat'a, Nâmık Kemal'den Kanun-i Esasî'ye, Mustafa Kemal'den Cumhuriyete doğru düşünmek yanlış bir metodolojidir. Çünkü her biri gerçekleştiği dönemdeki üretim tarzıyla sıkı ilişkiler içindeki bu siyasal ve sosyal dönüşümleri, kişilerden hareketle açıklamaya çalışmak yanlıştır. Yanlıştır çünkü insanların varlıklarını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Evet, toplumsal yapı, devlet (yani Kanun-ı Esasî, Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet...) durmadan belirli bireylerin (Nâmık Kemal, Enver Paşa, Mustafa Kemal...) yaşam süreçlerinin sonucu meydana gelmektedir; ama bu bireyler, kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek bireyler, yani etkide bulunan, maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir.

Marx'ın beşinci ve son tavsiyesi ise "devrim"in doğası ve niteliği ile ilgilidir. Üretim tarzının değişmesi -Osmanlı özelinde kapitalizm öncesi üretim tarzından, kapitalist üretim tarzına geçiş- bir bozulma, dağılma ve yeniden yapılanmadır. Tâbir-i caizse devrim, oyun kâğıtlarının masadan toparlanıp, kâğıtların tekrar karıştırılarak oyuna devam edilmesi değildir. Bir sosyal, siyasal değişimi devrim olarak adlandırabilmek için, her bir kâğıdın daha öncekinden farklı işlevlere bürünmesi, öncesinde hiç olmadık kâğıtların oyuna dahil edilmesi, eskiden var olan kâğıtların desteden çıkarılması, oyunun kurallarının tamamen değiştirilmesi ve en önemlisi oyunun farklı bir masa da, ekonomik zeminde oynanmaya başlanması gerekmektedir.

Kapitalizm öncesi bir üretim sisteminden, kapitalist üretim sistemine geçiş bir "devrim"dir. Bu devrim, tüm devrimler gibi bağrında doğduğu toplumu bozar, toplumsal ilişkiler ağını ve

kurumları sil baştan örer. Böylece, yeni üretim tarzının o ülkedeki somut tezahürüne uygun toplumsal ilişkiler, mekanizmalar, kurumlar, usuller, fikirler... ortaya çıkmaya başlar. Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nda (1997:10,-11) kendisinden önceki üretim sistemlerini tarihe gömen burjuvazinin kapitalistleşme sürecinde oynadığı devrimci rolü şu sözlerle dile getirirler: "Burjuvazinin gösterdiği her gelişmeye, bu sınıfın buna denk düşen bir siyasal ilerlemesi eşlik etti. Feodal soyluluğun egemenliği altında ezilen bir sınıf, ... burjuvazi, en sonunda, modern sanayinin ve dünya pazarının kurulmasından bu yana, modern temsili devlette siyasal egemenliği tamamıyla ele geçirdi. Burjuvazi tarihte son derece devrimci bir rol oynadı.

Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil, romantik ilişkilere son verdi. İnsanı 'doğal efendiler'ine bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı, ve insan ile insan arasında, çıplak öz-çıkardan, katı "nakit ödeme"den başka hiç bir bağ bırakmadı. Dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun, darkafalı duygusallığın en ilâhi vecde gelmelerini, bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Kişisel değeri, değişim-değerine indirgedi, ve sayısız yokdilemez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o tek insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle, dinsel ve siyasal yanılsamalarla perdelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürüyü koydu.

Burjuvazi, şimdiye dek saygı duyulan ve saygılı bir korkuyla bakılan bütün mesleklerin halelerini söküp attı. Doktoru, avukatı, rahibi, şairi, bilim adamını kendi ücretli emekçisi durumuna getirdi. Burjuvazi, aile ilişkisindeki duygusal peçeyi yırtıp attı ve bunu salt bir para ilişkisine indirgedi. Burjuvazi, gericilerin o çok hayran oldukları ortaçağın kaba kuvvet gösterisinin nasıl en hareketsiz tembelliğin bir tamamlayıcısı olduğunu açığa çıkardı. İnsan faaliyetinin neler yaratabileceğini ilk gösteren bujuvazi oldu. Mısır piramitlerini, Roma'nın su kemerlerini ve Gotik katedralleri kat be kat aşan şaheserler yarattı; daha önceki bütün tarihsel göçleri ve haçlı seferlerini gölgede bırakan seferler düzenledi.

Burjuvazi, üretim araçlarını, ve böylelikle üretim ilişkilerini ve, onlarla birlikte, toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli devrimcileştirmeksizin var olamaz. Daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varlık koşulu, bunun tersine, eski üretim biçimlerinin değişmeksizin korunmasıydı. Üretimin sürekli altüst oluşu, bütün toplumsal koşullardaki düzenin kesintisiz bozuluşu, sonu gelmez belirsizlik ve hareketlilik, burjuva çağını bütün daha öncekilerden ayırdeder. Bütün sabit, donmuş ilişkiler, beraberlerinde getirdikleri eski ve saygıdeğer önyargılar ve görüşler ile birlikte tasfiye oluyorlar, bütün yeni oluşmuş olanlar kemikleşemeden eskiyorlar. Yerleşmiş olan ne varsa eriyip gidiyor, kutsal olan ne varsa lânetleniyor, ve insan, kendi gerçek yaşam koşullarına ve hemcinsiyle olan ilişkilerine nihayet ayık kafa ile bakmak zorunda kalıyor".

Marx'ın Osmanlı Türk tarihini okumaya ilişkin tavsiyelerini hatırımızda tutarak "devrim" kavramına biraz daha yakından, Türk siyasal hayatında bu kavrama yüklenen (yanlış) anlamları da tartışabilecek bir zeminden bakmak gerekiyor. Belki de ancak o zaman "Meşrutiyet Devrimi", "Cumhuriyet Devrimi", "27 Mayıs Devrimi" gibi kavramlarla aslında ne ifade edilmek istendiğini tartışabilecek bir kavramsal zemine sahip olabiliriz.

Bu konuda ilk olarak üzerinde durulması gereken nokta, devrimin, mevcut devlet mekanizmasının silahlı bir mücadele ile ele geçirilmesinden çok daha fazla bir şeyi ifade ettiğidir. Bir devrim böyle bir şeyi gerektirebilir; gerektirir de. Tarihte böylesi birçok örneğe de rastlanmıştır. Ama bu, örgütlü, paramiliter her grubun, içerisinde icrayı faaliyet eylediği siyasal yapının kilit noktalarını ele geçirmesine ilişkin her silahlı girişimi devrim olarak tanımlamamızı gerektirmez.

İkinci olarak, devrimin, bir paramiliter siyasî örgütün siyasal mekanizmayı ele geçirmesinden farklı bir şey olduğunu kabul eder etmez, devrim ile radikal değişim arasında kurulan doğrudan ilişki de kendiliğinden bozuluvermektedir. Çünkü devrim, bir paramiliter örgütün siyasî mekanizmaları ele geçirmesinden farklı bir şey olduğu kadar, silahlı mücadele ile subaşlarını ele geçiren bir örgütün, kendi radikal siyasal programını uygulamaya koymasından da farklı bir sürece tekabül

etmektedir. Devrim, paramiliter ya da değil, bir kadronun - uygulaması başarıyla gerçekleştirilmiş olsun ya da olmasın- radikal değişim programından da farklı bir şeydir: Devrim asla, hızlı ve radikal bir değişim programına indirgenerek tanımlanamaz. Evrim/devrim, [*evolution/revolution*] benzeşiminden hareket ederek değişimin süratli, çarçabuk gerçekleşenini devrim; yavaş, tedrici olanınıysa evrim olarak tanımlamak da mümkün değildir. Çünkü mevcut üretim tarzındaki nicel değişimlerin kümülatif toplamlarının, değişimin hangi aşamasında nitel bir değişime dönüşeceği, bu sürecin hangi tarihte sona ereceği ve bunun ne kadar zaman alacağı tam anlamıyla bir muammadır; ve somut olarak, sadece, mevcut üretim tarzının "o" toplumdaki spesifik örgütlenişiyle alakalı bir konudur.

Üçüncü olarak, bir siyasal yapının lağvedilip yerine yenisinin kurulması da devrim değildir; ama yine bir devrim böyle bir siyasal değişimi gerektirebilir. Bir diğer ifadeyle, bir devrimin ardından mevcut siyasal yapı lağvedilebilir, lakin başlı başına bir siyasal yapının lağvedilerek yenisinin ilanı, devrime neden olamaz ve bu siyasî eylem hiçbir şekilde devrim olarak adlandırılamaz. O yüzden Meşrutiyet'in veya Cumhuriyet'in ilanı ya da 27 Mayıs askerî darbesi -sırf kendi kadroları bu sürece devrim adını takıyorlar diye- onları "devrim" olarak tanımlamamızı gerektirmezler. Bu onların iyi, arzulanır birer değişim olup olmadıklarından ayrı; tanıma ilişkin teknik bir detay olarak ele alınmalıdır ki bu da, devrim kavramı ile ilgili olarak belirtilmesi gereken dördüncü noktayı oluşturmaktadır. Nitekim devrim, iyi ve kötü kavramları ile ilişkisiz, nesnel bir süreçtir. Bir siyasal analizde, Cumhuriyet'in ilanının ya da Kanun-i Esasî'nin (yeniden) yürürlüğe sokulmasının arzu edilir, iyi, olumlu bir gelişme olduğunu söylemekle, onların devrim olmadıklarını söylemek birbirinden ayrı bağlamlardaki değerlendirmelerdir. Bir devrim de, pekâlâ, o üretim tarzının değişmesinden çıkarları altüst olan sınıflar için "kötü" olarak değerlendirilebilir. Üstelik bir şeyin devrim (ve o devrimin de iyi) olarak tanımlanması, ona ilişkin tüm süreçlerin iyi ve arzulanır olmasını da gerektirmemektedir. Örnek vermek gerekirse, Fransa'da da bir devrim olduğundan bahsetmekle, Napolyon'un Kasım 1799'da birinci konsüllüğe gelmesinin veya o

görevde iken yaptığı reformların veyahut da Code Napeleon'un içeriğinin iyiliği veya kötülüğü ile ilgili analizlerde bulunmak birbirinden çok farklı bağlamlardaki tartışmalar olduğu gibi, yine Fransa'da bir devrim olduğunu söylemek, giyotine gönderilen yaklaşık kırk bin kişiyi, sırf devrim sürecinde öldürüldükleri için, mutluluk gözyaşları içinde anmamız da zaruri değildir.

Devrim kavramı ile ilgili olarak beşinci ve son bir noktanın daha üzerinde durmak gerekmektedir. Devrim, kişilerin kişisel iradelerinden bağımsız gelişmelerdir. Tarih, kişilerin elinde şekillenmektedir; ama Marx'ın belirttiği şu sınırlamayı ihmal etmeden: Sahip oldukları anlayışları, fikirleri vb. üretenler insanların kendileridir ama bu insanlar, sahip oldukları üretim güçlerinin belirli bir düzeyindeki gelişmişliğin ve bu gelişmişlik düzeyine tekabül eden karşılıklı ilişkilerin koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Tarihin öznesi, koşulların şekillendirdiği insandır; tarih de kişilerin elinde şekil alır; evet, ama asla "kişi"nin elinde değil. Hele hele "kişi"nin devrim yapabileceğinden söz etmek, tam anlamıyla gerçek dışıdır; ideolojiktir.

Türk siyasal hayatındaki kullanımıyla ilgili genel yargılardan hareketle, devrimin ne olmadığını kısaca tekrar özetlemek gerekirse devrim, bir "kişi"nin ya da paramiliter bir örgütün siyasal mekanizmayı ele geçirerek, hızla, kendi radikal siyasî programını uygulamaya koyması ya da mevcut siyasî sistemi lağvederek yenisini kurmasından farklı, iyi ve kötü yargılarından bağımsız bir siyasal süreçtir. Devrim, üretim tarzındaki değişimin toplumun tüm mekanizmalarına ve zihniyet dünyasına yayılması, bir bozulma, sökülme, başkalaşım sürecini içeren bir tarihsel gelişim basamağıdır. Bir devrim, yukarıda tartışılan süreçleri barındırabilir; ama tersi kabil değildir.

Osmanlı, Devrim, Tanzimat, Emperyalizm ve Kapitalizm

Tanzimat, II. Meşrutiyet, Batılılaşma, emperyalizm ve kapitalizm ilişkisini tartışmadan önce, birkaç noktanın altını çizmekte fayda var. Birinci olarak, hâkim siyasal tarih yazınında Tanzimat, "Batılılaşma" ile özdeş tutularak tartışılmaktadır. Bu tartışmada temel vurgular, Tanzimat Fermanı'nın İngiltere'nin dayatması ile ilan edildiği ve Mustafa Reşit Paşa'nın İngiliz

yanlısı bir siyasetçi olduğu yönündedir. İkinci olarak, Tanzimat dönemi, Yeni Osmanlılar'ın bu döneme muhalefeti, II. Abdülhamid'in İslâmcılık politikası ve İttihat ve Terakki'nin meşruti yönetim talepleri, çoğunlukla, ittihad-ı anasırı sağlama düşüncesi çerçevesinde ele alınmakta; gayrimüslim milliyetçiliği bu dağılmanın faili olarak gösterilmektedir.

Hiç kuşkusuz bu yazılanların tümü doğruları içermektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanında, Karal'ın (2006: 65-82) da belirttiği gibi yabancı ülkeler, başta da İngiltere'nin çok önemli bir rolü, baskısı olmuştur ve tabiî ki gayrimüslim milliyetçiliği, imparatorluğun dağılma sürecine girmesinin somut tezahürü olarak değerlendirilebilir. Fakat "Batılılaşma" denilen süreç, boşlukta oluşan ya da sadece "özenti"ye, Osmanlı'nın "askerî başarısızlık"larına veyahut da sadece "yabancı devletlerin baskısı"na indirgenerek tartışılabilecek bir olgu değildir. Kaldı ki, gayrimüslim milliyetçiliği denilen olgu da bu genel kompozisyonun dışında değildir. Batılılaşma, kapitalistleşmeden ayrı olarak düşünülemez. Osmanlı Batılılaşması, onun kapitalistleşmesinin, kapitalist üretim tarzına dönüşüm sürecinin siyasal ifadesinden başka bir şey değildir. Kapitalist üretim ilişkilerine geçiş göz önüne alınmaksızın, Batılılaşma tartışılamaz. Dikkat edilirse, Osmanlı'da Batılılaşma tartışmalarının hızlandığı dönem, resmî tarihte Osmanlı'nın gerileme ve çöküş dönemleri olarak adlandırılan dönemidir: Üretim tarzının kapitalizm öncesi tarzdan kapitalizme doğru kırıldığı anda, Batılılaşma, hem bu gerileme/bozulmanın nedenini, hem de bu (kapitalist) yeniden inşanın siyasal dilini oluşturmaktadır. Batılılaşma, kapitalistleşmenin siyasal ifadesi olarak kabul edildiğinde gerileme, çöküş ve reformun aynı anda siyasal ajanda da yer almasının tam da eşyanın tabiatına uygun bir süreç olduğu söylenebilir. Marx'ın ve Engels'in (1997:35) dedikleri gibi: "Toplumu devrimcileştiren düşüncelerden sözedildiğinde, eski toplum içerisinde yeni toplum üyelerinin yaratılmış olduğundan ve eski düşüncelerdeki çözülmenin eski yaşam koşullarındaki çözülmeyle atbaşı gittiğinden başka bir şey ifade edilmiş olmaz". Ayrıca ittihad-ı anasırın önündeki en büyük engel olarak gösterilen gayrimüslim milliyetçiliği de kapitalistleşme olgusuyla beraber ele alınması gereken bir olgudur. Osmanlı'dan ayrılma

taleplerinin ve Osmanlı'nın unsurlarındaki ulus devletleşme süreçlerinin, Osmanlı'da kapitalistleşmenin ilk görüldüğü bölgeler -Balkanlar- olması da gayrimüslim milliyetçiliği ile kapitalistleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yeterlidir. İmparatorluklar, kapitalizm öncesi üretim tarzına göre örgütlenmiş sosyal oluşumlardır ve kapitalist üretim tarzı, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, dünya üzerindeki tüm imparatorlukları iki şeye zorlamıştır: Ya unsurlarına parçalanarak yok olmak (ki Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları bunun en güzel örnekleridir) ya da bir ulus-devlet formu içerisinde kendilerini yeniden örgütlemek; form değiştirerek kapitalist ulus-devlete uyum sağlamak (ki bunun en belirgin örneği de İngiltere'dir). Bu nedenle Tanzimat ve sonrasında devam eden Osmanlı reformlarını, bir yandan imparatorluğun kapitalist üretim tarzına doğru kendi (merkezî) dönüşümünü ifade eden reformlar, öteki taraftan da, Osmanlı merkezinden farklı olarak böylesi bir sürece girmiş farklı unsurların kapitalistleşme ve kapitalistleştikleri oranda da Osmanlı'dan koparak kendi ulus-devletlerini kurma süreçlerini ve yine Osmanlı merkezinin buna ilişkin tepkilerini ifade eden reformlar olarak görmek gerekmektedir. Farklı şekilde belirtmek gerekirse, bir yandan imparatorluğun merkezî kapitalist üretim tarzına geçişin sancılarını çekmekte, diğer yandan da kendisiyle benzer dönüşümün sancılarını çeken unsurlarının ulus-devletleşme süreçlerinin önüne geçerek, kendi (merkezî) varlığını (ittihad-ı anasırı) garanti altına alacak düzenlemeler yapmaya çalışmaktadır. Bu ikili karakter, Osmanlı dönemi reformlarının temel özelliğini oluşturmakta, onu Cumhuriyet dönemi reformlarından ayırmaktadır. Osmanlı merkezi, Osmanlıcılık ve İslâmcılık ile bu ittihadı sağlayamayacağını anladığı dönemde -Balkan Savaşları'ndan sonra- kendi ulus-devletleşme sürecini ittihad-ı anasıra bağlamadan gerçekleştirmenin yollarını aramaya başlamış; cumhuriyete giden süreci başlatan da bu olmuştur.

Tanzimat'ın bir devrim olup olmadığına dair tartışmayla ilgili olarak vurgulanması gereken ikinci nokta da, yine Batılılaşma ile ilgilidir. Batılılaşma ve yabancı dayatması -Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde İngiltere'nin baskısı, yabancı devletlerin Islahat Fermanı'nın yayınlanmasındaki etkileri

gibi- Osmanlı reform tarihinde, birbirleriye yakın anlamlarda kullanılan kavramlardır. Hal böyle iken, Osmanlı'da bir "devrim"den bahsetmek mümkün müdür? Bu soruya yanıt verebilmek için, emperyalizm-kapitalizm ve kapitalizm-devrim ilişkilerine göz atmamız gerekmektedir. Nitekim başlı başına Tanzimat Fermanı örneği bile, bu ilişkileri analiz edebileceğimiz bir laboratuar görevi görmektedir.

Emperyalizm, herhangi bir sömürü ya da basitçe işgal olarak tanımlanamaz. Emperyalizm, kapitalizme içkindir ve kapitalist rekabetin devam edebilmesi, ucuz hammadde, işgücü ve yeni pazarların bulunabilmesi için elzemdir. Emperyal ilişkiler olmaksızın (bunu kapitalist yeni pazarlar, ucuz işgücü ve hammadde bulmaksızın diye okumak da mümkündür) kapitalizmin kendini üretmesi ve ayakta kalması olanaksızdır. Emperyalizmin savunucusu İngiliz Başbakanı Benjamin Disraeli de bu noktanın altını çizmekte ve çok doğru bir tanımlamayla, emperyalizmin, gelişmiş kapitalist ülkelerin mevcut durumlarını koruyabilmesi için gerekli bir uygulama olduğunu savunmaktadır. Emperyalist ilişkide kapitalist (merkez) ülke, sadece, çevre ülkenin kaynaklarını, hammaddesini ve insan gücünü gemilere yükleyip kendi ülkesine götürmekle kalmaz; gittiği ülkede kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasında da bir faktör haline gelir. Nitekim Marx'ın *Alman İdeolojisi*'nde (1976: 20) belirttiği gibi, "farklı ulusların birbirleriyle olan ilişkileri, bu ulusların her birinin üretici güçleri, işbölümünü ve iç çelişkilerini ne oranda geliştirdiklerine bağlıdır". Bu ilişkinin devam ettirebilmesi, kurumlaşabilmesi için de sömürülen ülkenin de kapitalist zincire (onun çevresine) dâhil edilmesi gerekmektedir.

Özetle emperyalizm, hem çevre ülkenin kaynaklarının ve insan gücünün merkez ülke tarafından sömürülmesini, hem de çevre ülkelerde -ilerde o kapitalist ülkenin yeni pazarlarını oluşturacak ülkelerde- kapitalist ilişkilerin yaygınlaştırılmasını tetikleyen bir süreçtir. Kapitalist ülke, emperyal ilişkiye girdiği ülkede kapitalist üretim ilişkilerin yayılması ve reformların yapılması için baskı yapar, böylece o ülkedeki müstakbel reformların bir faktörü haline gelir ve böylece sömürülen ülkenin kapitalist ekonomik zincire dâhil edilmesinin bir katalizörü

olur. Bu, iki ulus arasındaki eşitsiz (sömürü) ilişki(si)nin kurumsallaşması ve kalıcılaşmasının da temel koşullarından birisidir. Emperyal ilişkinin basit sömürüden temel farkı da burada gizlidir: Emperyalizm, sadece kaynak ve insan gücü transferi değildir. Bir ülkenin sadece askerî güç kullanarak diğerini işgali ise hiç değildir. Emperyalizm, sömürülen ülkenin üretim tarzındaki ve ona bağlı olarak sosyal ve siyasal dokusundaki değişikliklerin başlatılmasında önemli bir rol oynar; tüm bu dönüşüm, aynı zamanda, emperyal ilişkilerin yeniden üretimini garanti altına alır; onu kurumsallaştırır. Belirtmeden geçmeyelim, emperyal ilişkinin illa sömürülen ülkenin işgali ile gerçekleşmesi -ki Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti kapitalistleşmesi ve emperyal ilişkilere konu olması buna çok güzel bir örnektir- zorunlu değildir. Fiilî bir işgal olmadan ya da çevre ülkeye sömürge valisi atanmadan da emperyal ilişkiler kurulması tarihte yaygın olarak görülen, görülmeye devam eden vakalardır.

Emperyalizmin iki yönlü karakteriyle ilgili olarak yukarıda söylenmek istenilenleri daha iyi analiz edebilmek için en uygun örnek, yine Osmanlı İmparatorluğu'dur. İngiltere ile 1838 yılında yapılan Baltalimanı Antlaşması, bu emperyal ilişkinin birinci yönünü, evresini oluşturmaktadır. Bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu, hammaddelerinin yurtdışına çıkışını tekel altına alan yed-i vahit sisteminden vazgeçmiş, İngilizler Osmanlı ürünlerini ihraç etme konusunda ayrıcalıklar elde etmiş, Osmanlı sınırları içerisinde ticaret yapmaları durumunda Osmanlı tacirlerinden bile az vergi ödeme ayrıcalığına kavuşmuşlardır. Bu antlaşma, tam da Benjamin Disraeli'nin emperyalizm tanımına uygundur: Birleşik Krallık kendi ülkesindeki kapitalizmin devamını sağlayabilmek, kendi kapitalizmine hammadde aktarabilmek için böylesi bir antlaşmayı (antlaşmaları) yapmak zorundadır. Tanzimat Fermanı, Baltalimanı Antlaşması ile kurulan ilişkinin sürekliliğini garanti altına alan ve onu kurumsallaştıran bir antlaşmadır: Baltalimanı Antlaşması ile Osmanlı sınırları içindeki kaynaklara erişimini kolaylaştıran İngiltere, Osmanlı topraklarını pazar haline getirebilmek için Osmanlı'nın da kapitalist mülkiyet ilişkilerinin hukuki ve idarî düzenlemelerini içeren reformları yapması konusunda baskı

yapacaktır: Baltalimanı Antlaşması 1838 yılının Ağustos ayında imzalanır; ve yine İngilizlerin baskısıyla Tanzimat Fermanı'nın imzalanmasına sadece 15 ay vardır. Nitekim emperyalizm ve emperyal ilişkiler bağlamında okunduklarında, Baltalimanı Antlaşması ve Tanzimat Fermanı birbirini tamamlayan süreçler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Baltalimanı Antlaşması emperyal ilişkilerin birinci yönünü. Tanzimat Fermanı ile gerçekleştirilecek (ya da gerçekleştirilemediği için de Islahat Fermanı ile tekrar bir düzene kavuşturulmaya çalışılacak) reformlar da emperyal ilişkilerin ikinci yönünü oluşturmaktadır. İngiltere için yed-i vahit sisteminin kaldırılması ve Osmanlı içinde ticaret yapma ayrıcalıkları elde etmek yeterli değildir: Osmanlı hukukunun ve idarî yapısının da bu pazar ilişkilerini düzenleyecek forma dönüştürülmesi, Osmanlı'nın kapitalist bir ulus-devlet haline gelmesi de gerekmektedir. Lakin bu, Osmanlı'nın, sırf İngiltere'nin çıkarları için Batılılaşma serüvenine girdiği ve sadece bu nedenle kapitalist üretim tarzına geçtiği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle emperyal ilişkiler ve kapitalistleşme ilişkisinde bir noktayı tekrar vurgulamak yerinde olacaktır.

Bu ilişki çerçevesinde ifade edilmeye çalışılan düşünce, kapitalist üretim tarzına geçişin emperyal ilişkiler yoluyla olduğu değildir; aksine, emperyal ilişkilerin kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olduğu, emperyalizmin kapitalizmin devamlılığını sağlayan zorunlu bir uygulama olduğudur. Lenin'in, emperyalizmi, kapitalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlaması da bu ilişki çerçevesinde anlamlı hale gelmektedir. Emperyalizmin kapitalizmle iç içelik ilişkisini şu kelimelerle vurgulamaktadır Lenin (1979: 61): "Kapitalist tekel grupları -tekeller, karteller, tröstler- kendi ülkelerinin bütün üretimine, çok ya da az mutlak ölçüde sahip olarak, ilkin iç pazarı paylaşırlar. Ama kapitalist düzende, iç pazar, zorunlu olarak dış pazara bağlıdır. Kapitalizm, uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve nüfuz bölgeleri her bakımdan genişledikçe pek doğal olarak, işler, bu gruplar arasında genel bir antlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu".

Sonuç olarak, kapitalizmden ayrı bir emperyalizm düşünülemeyeceği için, emperyal ülkenin sömürge ülkeye kapitalizm götürmesi gibi bir şeyin düşünülmesi de anlamsızdır: Kapitalist ülke emperyal ilişkilerle diğer bir ülkeye kapitalizm ve onun üstyapı reformlarını götürmemektedir; tersine, kapitalizm, kapitalist ülkeyi sömürge ülkeye gitmeye zorlamakta, bu yolla kapitalist üretim tarzı o ülkede de yayılarak hâkim hale gelmekte, kapitalist üretim ilişkilerin yaygınlaşmaya başladığı bu ülkede üstyapı dönüşümleri de bir zorunluluk haline gelmektedir. Kapitalizm yayılmak zorundadır ve emperyal ilişkiler bu yayılmanın sadece bir metodudur. Çünkü Marx'ın (1997: 36) dediği gibi, "Ürünleri için sürekli genişleyen bir pazar gereksinmesi, burjuvaziyi, yeryüzünün dört bir yanına kovalıyor. Her yerde barınmak, her yere yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadırlar". İngiltere'nin Osmanlı ile Baltalimanı Antlaşması imzalaması ve Tanzimat Fermanı için Osmanlı'yı sıkıştırması, kapitalizmin yayılmasının somut tezahüründen - Marx'ın tâbiriyle genişleyen pazar kapitalizminin burjuvaziyi dünyanın dört bir yanına kovalamasından- başka bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla ortada duran şey, sadece, kapitalizmin Osmanlı'ya giriş biçimidir; İngilizlerin kapitalizmi getirmesi vb. değil.

Osmanlı'da bir devrimden bahsetmek mümkün müdür sorusuna cevap verebilmek için, emperyalizm-kapitalizm ve kapitalizm-devrim ilişkisine üzerine düşünülmesi gerektiğine yukarıda değinilmişti ve yine, emperyalizm-kapitalizm ilişkisinde emperyal ilişkilerin -fiilî bir işgali gerektirse de gerektirmese de- kapitalizmin devamlılığı için zorunlu olduğu vurgulanmış; emperyalizmin aynı zamanda, gittiği ülkelerde kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması ve idarî, hukukî, malî, siyasî reformların yapılması konusunda bir baskı unsuru oluşturduğunun altı çizilmişti. Bu açıklamaları kapitalizm ve devrim ilişkisine eklemek gerekirse, emperyal ilişkilerin, kapitalizm öncesi bir üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş anlamında devrimci bir süreci zorladıklarını söylemek mümkündür. Özetle kapitalist ülke, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerindeki ülke (ya da çevredeki kapitalist ülke) ile kurduğu emperyal ilişkiler yoluyla, onun kapitalistleşme sürecinin fak-

törlerinden biri haline gelmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerine dönüşüm sürecinde gerekli üstyapı reformları, bu ticaret ilişkisinin kalıcılaştırılması ve kurumlaşması için hayatidir: 1920'ler TBMM'sinin bir yandan Batılılar ile savaşırken, diğer yandan da Batılılaşmaya çalışmasının temel esprisi de burada saklıdır. Reformlar -bu ilişki- o ülkenin kapitalistleşmesinden sonra da devam etmekte; merkez (kapitalist) ülke ile (çevre) kapitalist ülke arasındaki, gelişmiş (merkez) ülkedeki mevcut kapitalizmin düzeyini muhafaza etme amacına yönelik ilişkiler kurumsallaşmış bir şekilde devam etmektedir. Batılılaşma, kapitalizm ve emperyalizm arasındaki bu ilişki, tarihte sadece Osmanlı pratiğinde görülmüş bir vaka değil, Avrupa-dışı toplumların kapitalistleşme süreçlerinde yaygın olarak yaşanan bir süreç olagelmiştir. Örneğin Rusya'da tarımda serfliğin kaldırıldığı 1861'den ve 1890'larda Witte'nin bakanlığı sırasında yabancı sermaye bulabilmek için Rusya'nın kapılarını Batı burjuvazisine açmasından sonra reform talepleri gündeme gelmeye başlamış (Atalı, 2003: 39-44), 1905 reformlarının taşları bu tarihlerden sonra döşenmeye başlamıştır. Çin'de, 1850-1864 yılları arasında devam eden Taiping Ayaklanması sırasında, tıpkı Jön Türkler gibi Batılı tarzda eğitim görmüş Taiping önderleri, iktidara gelmelerinin ardından kadın-erkek eşitliği, yerli sanayinin geliştirilmesi ve hukuk devleti kurulması gibi reformları gündeme taşımışlar (Sander, 1989: 189-190); İran'da meşrutî yönetim ve reformlar, İngilizlerin, şahın ticarî ve sinaî işletmelerini yürütme hakkını almaları ve ticarî ayrıcalıklar elde ettikleri 1890 yılından sonra hızlanmış ve 1906 yılında meşrutiyet ilan edilmiş; İran'da da Batılıların ve Batıda eğitim almış gençlerin bu reformların yürürlüğe konmasında önemli bir rolü olmuştur (Kılıç, 2002: 146). Hıristiyanlığın etkisinden kendisini korumak için içe kapanık yaşayan Japonlar da 19. yüzyılda, Meiji (1868-1912) döneminde, önce ekonomik olarak Batı'yla ilişki kurmuşlar, ardından da yine onların (başta da ABD) etkisiyle ülkede eğitim, hukuk, malî vb. alanlarda reformlar gerçekleştirmişlerdir. Mısır'ın Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında başlayan ekonomik gelişme ve pamuk üretimine dayalı sanayileşmesinde de İngiltere ve Fransa'nın önemli rolleri olmuş; Mısır sanayileşmesi, Fransız Saint

Simonculara bile ilham kaynağı olurken, Osmanlı reformlarını da derinden etkilemiştir.

Emperyalizm-kapitalizm ve kapitalizm-devrim arasındaki ilişkiler bağlamında Osmanlı'da devrim oldu mu, sorusuna tekrar dönersek, Osmanlı'da kapitalist üretim ilişkilerine doğru geçişin yaşandığı anı, yani III. Selim'den bu yana devam eden reformların (yani nicel değişimlerin, ki nitekim İnalcık (2006: 13-37) Tanzimat nedir, sorusuna cevap aramak için ta III. Selim'den bu yana toprak sisteminden, idarî ve malî yapıya kadar olan bütün değişikleri bu konuyla birlikte ele almakta; hatta bazı yazarlar Osmanlı'da reform düşüncesini 1700'lü yılların başlarındaki Lale Devri'ne kadar götürmektedirler) ülkedeki üretim ilişkilerinin ve üretim ilişkileri bağlamında şekillenen hukuki, sosyal, siyasal ilişkilerin kapitalizme doğru kırılma anını (nitel değişim) Osmanlı'da devrimin gerçekleştiği an olarak kabul edebiliriz. Hemen belirtmek gerekiyor ki bu "an", somut bir tarihe tezahür etmemektedir. Bir başka deyişle, Osmanlı'da kapitalizm öncesi üretim ilişkilerinin son bulup, bir bütün halinde ülkenin kapitalist üretim ilişkilerine geçmeye "karar verdiği" bir tarihten söz etmek mümkün değildir ve ne yazık ki, devrime doğum tarihi olarak yazabileceğimiz böylesi bir tarih yoktur. Böylesi bir kesin tarihi tespit etmek de mümkün değildir çünkü böylesi bir çaba, bir üretim tarzından diğerine geçişin (devrimin) mantığına aykırıdır. Böylesi bir tarih, ancak -yanlış bir şekilde- devrim kavramına "bir paramiliter örgütün devlet mekanizmasını ele geçirmesi" anlamı yüklendiğinde bulunabilecek bir tarihtir; o zaman, sistemin paramiliter örgüt tarafından "fethi" -gerçekte olmayan- devrimin de tarihi oluverir. Oysa üretim tarzındaki dönüşüm, bir idarî karar, siyasî bir zafer ya da salt iktidarın el değiştirmesi vb. ile ilintilendirilerek açıklanamayacak bir dönüşümdür. Bu dönüşümü bir devrim olarak adlandırmayı gerektiren de kapitalizmin, öncesindeki üretim sistemlerinden daha ileri bir üretim tarzı olması; Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da belirttiği gibi, burjuva toplumunun, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihsel örgütlenmesi olması; burjuvazinin toplumsal süreçleri devrimcileştirmeden yaşayamayacak olmasından kaynaklanan durumdur (Marx, 1993: 243) Bu nedenle belirtmek gerekiyor ki,

Tanzimat'ın bir devrim tarihi olarak, ülkenin kapitalist üretim tarzına dönüşümünün tarihi olarak verilmesi, tarihsel değil, sadece ve sadece "sembolik" bir önem taşımaktadır. Yoksa Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ne ülkede bir anda kapitalist üretim ilişkilerine geçilmesi ile ilgili bir idarî, siyasî karar alınmış, ne de kısa bir sürede tüm Osmanlı kapitalist bir ülke haline gelmiştir. Tüm bu sınırlılıklara karşın, yine de Osmanlı'da kapitalistleşmenin başlangıcının tarihi aranacak ise bu (sembolik) tarih, Tanzimat Fermanı ve onunla birlikte düşünülmesi gereken Baltalimanı Antlaşması'nın imzalandığı tarihsel kesittir. Eğer Marx'ın bize hatırlattığı gibi, kapitalizm öncesi bir üretim tarzından kapitalizme geçiş bir devrim ise ve üretim tarzındaki böylesi bir dönüşüm üstyapıdaki dönüşümü de beraberinde getirmekteyse, bu (Baltalimanı Anlaşması ile bütünleşik düşünülmesi kaydıyla) Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği tarihi de Osmanlı kapitalist devriminin sembolik tarihi haline getirmektedir.

Tanzimat'ın Osmanlı'da kapitalistleşmenin gerektirdiği üstyapı reformlarını başlatması anlamında bir "devrim" olarak nitelendirilmesi, gerçekten de boşuna değildir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformların bazılarını ismen zikretmek bile bu kanıyı doğrulayacak niteliktedir. Fermanın ilanını takip eden dönemde reformlara ilişkin yasaların daha düzenli ve eşgüdümlü çıkarılabilmesi için Dar-ı Şura-yı Bâb-ı Âlî kaldırılarak Meclis-i Vâlâ-yı Akâm-ı Adliye kurulmuş; 1854'de, yasama faaliyetinin yoğunluğu nedeniyle kendisinden beklenen yükü kaldıramayan bu kurum, adli görevleri kendisinde kalmak koşuluyla diğer görevlerini Tanzimat Meclisi'ne devretmiştir. Tanzimat döneminde çalışmalarına başlayan ve bir merkez organı olması düşünülen Şura-yı Devlet'de bu dönemin önemli idarî kurumlarının başında gelmektedir. Tanzimat döneminde, bakanlar kurulu (Meclis-i Vükelâ) içinde de kimi idarî ve diplomatik değişiklikler yapılmış; padişah ve bakanlar kurulu arasındaki ilişkiler yeniden gözden geçirilmiştir. Padişah, Topkapı Sarayı'nı akrabalarına bırakarak Dolmabahçe Sarayı'na taşınmış; padişahın Hazine-i Hassa'sında da yeni düzenlemelere gidilmiştir. Eyaletlerde merkezî hükümetin gücünü artıracak düzenlemelere gidilmiş; 1840'da vergi sisteminin değiştirilme-

sinden sonra, vergilerin vali ya da onun görevlendireceği kişiler aracılığıyla değil, sivil memurlar (muhassal-ı emval) tarafından toplanmasına karar verilmiş; yerel yönetimde, yerel ekonomik ve yaşam koşullarını düzenleyen danışma meclisleri oluşturulmuş; 1858'de Vilayetler Nizamnamesi çıkarılarak yerel yönetimdeki dönüşümün hızlanması sağlanmış; vali, görev yaptığı yörede merkezi hükümetin temsilcisi haline getirilerek yetkileri güçlendirilmiştir. Ordu içinde de idarî düzenlemeler yapılmış; ordu ilk defa vilayet komutanlıklarına bölünmüş; zorunlu askerlik uygulamasına geçilmiş; gayrimüslimlerin orduya alınmasına karar verilmiş; Bahriye Nezareti kurulmuştur.

Tanzimat, sadece yukarıda sıralanan idarî reformları değil, malî sistemde de imparatorluk içerisinde yaygınlaşmaya başlayan kapitalist üretim ilişkilerini düzenleyen reformları gerçekleştirmiştir: Vergi konusunda getirilen reformların amacı, verginin aracılar eliyle toplanması yerine, tamamının merkezî hükümet tarafından toplanmasını sağlamak olmuş; bu amaçla, 1839 yılında Şeriat adına salınan tüm vergiler, ağnam vergisi ve gayrimüslimlerin ödedikleri cizye dışındaki vergiler kaldırılmış; toprak ürünlerine %10'luk tek bir vergi uygulamasına geçilmiştir. Ticaret Kanunu'nun kabulü ile birlikte, Osmanlı hukuku kapitalizmin kavramları ile tanışmaya başlamış; faiz, kambiyo, anonim şirket gibi terimler hukukta tanımlanmaya çalışılmıştır. 1840'da Kaim-i Nakdiye isimli ilk kâğıt para, yine bu dönemde piyasaya sürülmüş; Osmanlı ilk dış borcunu da Tanzimat döneminde almıştır.

Eğitim alanında da birçok reform programı hazırlanmış; laik bir eğitim programı hazırlanılması için Meclis-i Umur-u Nafia kurulmuş; eğitim işlerinin düzenlenebilmesi için Maarif-i Umumiye Nezareti oluşturulmuştur. Temel eğitim zorunlu hale getirilmiş; öğretim yöntemleri modernleştirilmeye çalışılmış; tüm köy ve kasabalarda, her 500 ev için bir rüştiye bulunmasına karar verilmiştir. Bu reformlarla birlikte laik eğitim veren ilkokullarda okuyan erkek öğrenci sayısı 1867'de 242.000 kişiyken bu sayı 1895'de 640.721'e çıkmıştır (Shaw, 1983: 154).

Tüm bu reformların yanında, Tanzimat ile birlikte, 1843 yılında Ceza Kanunu, 1850'de Ticaret Kanunu, 1863'de Ticaret-i Bahriye Kanunu, çıkarılmış; müsadere yöntemine son verilmiş; 1867'de yabancıların Osmanlı sınırları içinde gayrimenkul edinmelerine izin veren yasa çıkarılmış; 1868'de Sünnî İslâm'ın Hanefî yorumundan yola çıkılarak Mecelle yazılmıştır.

Ayrıca Tanzimat Fermanı ile birlikte, deniz ve karayolu ulaşımı reforme edilmiş; Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alınarak Fevaid-i Osmaniye adı verilen şirket aracılığı ile İstanbul, İzmir ve Ege adaları arasında seferler düzenleyen bir deniz filosu kurulmuş; 1854 yılında Fransızlar tarafından telgraf ülkeye getirilmiş; Kırım'da, Balaklava'dan İstanbul'a, İstanbul'dan Varna'ya kadar denizaltına kablolar döşenmiş, bu hat Bükreş yoluyla Viyana'ya kadar ulaştırılmıştır. Abdülmecit döneminde 452 kilometre demiryolu hattı döşenmiş; Haydarpaşa'dan İzmit, Ankara, Konya güzergâhına da demiryolu ulaşımı sağlanmış; bu amaçla 1867'yılında bir yol nizamnamesi çıkarılmıştır.

1838-1840 yılları arasında Fransa ve İngiltere ile yapılan ticaret 5 kat artmış; 1876'da Osmanlı Devleti İngiltere'den 971.067.060 kuruşluk mal alırken 352.177.010 kuruşluk mal satmıştır. Bu ihracatın hayli önemli bölümü de yine yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1845'de Bursa'da İpek üretimi yapmak için kolları sıvayan İsveçli Banker Falkeisen, 1876 yılına gelindiğinde Bursa'da toplam 14 fabrikada üretim yapmaya başlamıştır. İstanbul Kartal da İsviçre sermayesi ile konserve fabrikası açılmış; Fransızlar Paşabahçe Cam Fabrikası'nı kurmuş; İngilizler Beykoz'a cam ve kâğıt fabrikası açmış; 1861'de maden ticaretinde devlet tekelinin kaldırılmasından sonra da birçok yabancı şirket madencilikle uğraşmaya başlamıştır. (Shaw-Shaw, 1983: 110-149; Karal, 1997: 8-11)

Dikkat edilirse, yukarıda sadece bir kısmı ismen zikredilen reformların tümü, ya kapitalist ilişkileri garanti altına almaya veya düzenlemeye ya da kapitalist ilişkilerin Osmanlı'nın tamamına yaygınlaştırılmasına hizmet eden (edecek) değişiklikleri kapsamaktadırlar. Hiç kuşkusuz, Tanzimat reformları ele aldığı konuların tamamında başarıya ulaşamamış, birçok reform sadece kâğıt üzerinde kalmış, bir kısmının uygulanması

da istenilen sonuçları tam anlamıyla verememiştir. Örneğin, vergilerin sivil memurlar aracılığıyla toplanmak istenmesi hiçte olumlu sonuçlar vermemiş; vergi toplamada karşılaşılan güçlük, Emtia Gümrük İdaresi'nin kurulması ile aşılmaya çalışılmıştır. Sorunun bu yolla çözülemeyeceğinin anlaşılmasından ve vergi gelirlerinin düşmesinden sonra Reşit Paşa, İstanbul'dan gönderilen sivil memurların yerine orduyu bu iş için görevlendirerek sorunu aşmaya çalışmıştır (Shaw-Shaw, 1983: 120). Ama gözden kaçırılmaması gereken bir noktanın altını tekrar çizmekte fayda vardır: 1839'da Tanzimat ile başlayan kapitalistleşme süreci, sadece 84 yıl sonra, 1923'de, kapitalist bir ulus-devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır.

II. Meşrutiyet'in İlanı Neden "Hürriyet İnkılabı" Değildir? Genellikle, Abdülmecid'in Gülhane Hattı Hümayunu'nu ilan ettiği 1839 ile Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi rafa kaldırdığı 1878 yılları arası, Tanzimat dönemi olarak adlandırılır. Oysa bir kapitalistleşme süreci perspektifinden bakıldığında Tanzimat döneminin Abdülhamid, İttihat ve Terakki ve hatta Cumhuriyet dönemlerine kadar uzatılması gerekmektedir. Başka bir deyişle, Tanzimat reformları ile Mustafa Kemal'in inkılâpçılığı arasında bir fay hattının olduğunu görmek gerekmektedir. Bu ana omurga çerçevesinden bakıldığında, Meşrutiyet'in ilanı, olsa olsa bir siyasal gelişme veya yıllar öncesinden kabul edilmiş ama uygulaması durdurulmuş olan anayasanın, dönemin siyasal talepleri çerçevesinde yeniden uygulamaya konmasına karar verilmesi olarak değerlendirilebilir. Ya da farklı bir ifadeyle, Meşrutiyet'in tekrar ilanı (II. Meşrutiyet), en fazla, Yeni Osmanlılar'ın taleplerinin 1908 şartlarındaki yeni bir tezahürü olarak değerlendirilebilir ve eğer -söz gelimi- bir devrimden bahsedilecekse, bu, anayasa'nın "tekrar" yürürlüğe konduğu tarih (1908) değil, ancak onun ilk kabul edildiği tarih (1876) olabilirdi. Bu olayın birinci yönünü oluşturmaktadır.

Bu konudaki bir diğer husus, II. Meşrutiyet'in "Hürriyet İnkılâbı" olarak adlandırılmasının, sadece II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine vesile olan paramiliter grubun kendi söylemi olması ve bunun, Türk siyasî hayatında, sistemi manipüle eden (ya da

etmeye çalışan) her paramiliter grubun kendi faaliyetini bir devrim olarak adlandırmasının ve sistemdeki her keskin değişikliğin kendisini devrim/inkılâp olarak tanımlamasının yolunu açmasıdır. Meşrutiyet'in ilanı, Cumhuriyet, 27 Mayıs ve hatta bazı kesimlerce Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihi bile "beyaz devrim" olarak adlandırılmaktadır. Oysa yukarı da tanımlandığı gibi, devrim, böylesi süreçleri kapsamakla birlikte, bunların ötesindeki bir dönüşümü içermektedir. Üretim tarzındaki değişimi içermeyen bir devrim, sadece "devrim" kavramının cazibesini, çekiciliğini kullanan bir siyasal değişimden, bir siyasî vakadan başka bir şey değildir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde önemli rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'in ilanından sonraki uygulamalarına bakıldığında da, "Hürriyet İnkılâbı" olarak adlandırılan II. Meşrutiyet'in bir "inkılâp" olmadığı gibi, aslında "hürriyet" ile de alakası olmadığı görülmektedir. Farklı bir ifadeyle, kendini "hürriyet inkılâbı" olarak koyan II. Meşrutiyet, ne hürriyetin ilanına, ne de bir inkılâba tekabül etmektedir. Hür (2007: 239-241)'den yararlanarak, cemiyetin, hürriyetleri genişletmek bir yana, nasıl daralttığına göz atmak İttihat ve Terakki Cemiyeti için "hürriyet" kavramının, Fransız Devrimi'nden ve Yeni Osmanlılar'dan ödünç aldıkları siyasî bir jargon olmanın ötesinde pek de bir anlam ifade etmediğini gözler önüne sermek için yeterli olacaktır. İttihat ve Terakki'nin gerçek yüzü, özellikle 31 Mart Vakası'ndan sonra iyice su yüzüne çıkmaya başlar. 25 Nisan 1909'da, 31 Mart Vakası bahane edilerek sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu uygulama 15 Temmuz tarihine kadar sürmüş; 14 Nisan 1909'da "Serseriler ve Zanlı Kişiler ile İlgili Kanun" ile kişisel özgürlükler kayda değer ölçüde sınırlandırılmış; 17 Haziran 1909'da çıkarılan "Kamu Toplantıları Kanunu" ile gösteri ve mitingler sınırlandırılmaya çalışılmış; 31 Temmuz 1909'da yürürlüğe giren "Basın ve Yayın Kuruluşları Kanunu" ile basın zapturapt altına alınmıştır.

İttihat ve Terakki'nin özgürlüklere yönelik operasyonları sadece hukuk alanıyla da sınırlı değildir. 30 Ocak 1910'da Ahrar Fırkası kapatılmış; 9 Haziran 1910'da *Sada-yı Millet*

Gazetesi Başyazarı Ahmet Samim ve 10 Temmuz'da *Şehrah* Gazetesi Başyazarı Zeki Bey öldürülmüş; tüm bunlar, hürriyete kavuşulduğu söylenen bir dönemde fikir hürriyetini kullanmanın olası sonuçları hakkında topluma fikir vermiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1911 seçimleri yaklaşırken, Meclis-i Mebusan'daki çoğunluğunu kaybetmemek için Anayasa değişikliği yapmaya çalıştıysa da başarılı olamamış; ama yine de 35. Maddeden yararlanarak Meclis-i Mebusan'ın fesh edilmesi ve seçimlerin yapılması yönünde bir karar almayı başarmıştır. 1911 seçimleri İttihat ve Terakki'nin yaygın baskısı altında yapılır ve tarihe "sopalı seçimler" olarak geçer: Seçimler sonucunda 278 üyeli meclise ancak 15 muhalif üye seçilebilir.

İttihat ve Terakki'nin hürriyet sicili ile ilgili listeyi daha da uzatmak, Babıali Baskını'ndan, Meclis-i Mebusan'ın ve Bakanlar Kurulu'nun bile haberi olmadan I. Dünya Savaşı'na girme kararı alınmasından vb.'de bahsetmek mümkündür. Fakat yukarıdaki örnekler bile, 1908 sonrasında bir hürriyet döneminin yaşanmadığı ile ilgili kanaati pekiştirmeye yetecektir.

Meşrutiyet'in ilanı ile bir özgürlük ortamının geleceğine inanan, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarını gördükten sonra yaşadığı dönemi "uğursuz dönem" olarak adlandıran Tevfik Fikret de, Meşrutiyet'in ilanı ile hürriyete kavuşulmadığı düşüncesindedir. 1912 yılında yazdığı "Doksanbeşe Doğru" şiirinde dönemin siyasi iklimini, hürriyet özlemlerinin nasıl boş çıktığını şöyle tasvir eder: "Bir devr-i şeamet, yine çiğnendi yeminler;/Çiğnendi, yazık, milletin ümmid-i bülendi!/Kanun diye topraklara sürtündü cebinler;/Kanun diye, kanun diye kanun tepelendi..." ve böyle başladığı şiirini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik şu sözleriyle bitirir şair: "Milleti, kanunu mukaddes tanıyan her /Vicdan seni lanetle, mezelletle eder yad.../Düşsün sana meyyal-i tahakküm eğilen ser/Kopsun seni –bir hak diye- alkışlayan eller".

Kaynakça

AKŞİN, Sina. (1987), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ATALI, Esra. (2002), 1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

AYDIN, Suavi. (2006), "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 117-119.

ÇETİNSAYA, Gökhan. (2006), "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 54-59.

DİZDAROĞLU, Hikmet. (1995), *Nâmık Kemal*, İstanbul: Varlık Yayınevi.

HANİOĞLU, Şükrü. (2001), *Preparation for A Revolution, The Young Turks*, 1902-1908, Oxford: Oxford University Press.

HÜR, Ayşe. (2007), "1908-1938 döneminde Hukuk Dışı Uygulamalar", *Resmi Tarih Tartışmaları-3*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Forumu Yayınevi

İNALCIK, Halil. (2006), "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 13-36.

KARAL, Enver Ziya. (1997), *Osmanlı'da Tanzimat Dönemi*, İstanbul: Yeni Gün Yayıncılık.

KARAL, Enver Ziya. (2006) "Gülhane Hattı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi?" *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 65-82.

KILIÇ Selda. (2002), "İran'da İlk Anayasal Hareket: 1906 Meşrutiyeti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20(32), s. 144-161.

KOÇAK, Cemil. (2006), "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 72-82.

KORLAELÇİ Murtaza. (1992), "Ahmet Rıza (1859-1930)", *Felsefe Dünyası*, Nisan 1992: 47-58.

KÜÇÜKÖMER, İdris. (1994), "Osmanlılarda Kapitalist Düzene Geçilememesi ve Bürokratlar ile Ortanın Solu'nun Gelişimi", *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınevi.

LENİN, İ.V. (1979), *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Ankara: Sol Yayınevi.

LEWIS, Renia. (2006), *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek, Kadınlar, Seyahat ve Osmanlı Haremi*, (Çev: Beyhan Uygun-Aytemiz, Şeyda Başlı), İstanbul: Kapı Yayınevi.

MARDİN, Şerif. (2006), "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 42-53.

MARX Karl- Friedrich ENGELS. (1997), *Komünist Parti Manifestosu*, Ankara: Sol Yayınevi.

MARX, Karl. (1976), *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol Yayınevi.

MARX, Karl. (1993), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınevi.

MARX, Karl. (1999), *Felsefenin Sefaleti*, Ankara: Sol Yayınevi.

NAYIR, Yaşar Nabi. (1995), *Tevfik Fikret*, İstanbul: Varlık Yayınları.

NİYAZİ, Resneli. (1975), *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, İstanbul: Çağdaş Yayınevi.

SANDER, Oral. (1989), *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara: İmge Yayınevi.

SHAW, J. Standford- Ezel Kural SHAW. (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808-1975*, C. 2, (Çev: Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınevi.

TEMO, İbrahim. (1987), *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 Nolu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, (Sadeleştiren, Şerif Mardin) İstanbul: Arba Yayınevi.

TEMO, İbrahim. (2001), *Atatürk'ü Niçin Severim*, (Sadeleştiren: Nimetullah Hafız), Prizen: Balkan Türkoloji Araştırma Merkezi.

TUNAYA, Tarık Zafer. (1995), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TUNAYA, Tarık Zafer. (1997), *Hürriyet'in İlanı*, İstanbul: Yenigün Yayıncılık.

ÜNÜVAR, Kerem. (2006), "İhya'dan İnşa'ya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Cumhuriyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınevi, s. 129-142.

YEŞİLYURT, Turhan Kayhan. (2005) Kadın Şairde Kadın: Şüküfe Nihal'in Şiirleri, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ne Darbe, Ne Yarım Kalmış Başarısız Bir Deneme Ne de İhanet...

Cem UZUN

1908: Burjuva Devrimi

1908, Türkiye resmî tarihinden silinen bir devrimdir. Değişimin ancak büyük liderler eliyle geleceği fikrini kabul ettirmek isteyenler, bu devrimi bilerek gizlediler, tarih kitaplarından söküp attılar.

Mustafa Kemal'in *Nutuk*'u ile başlayan ve Cumhuriyet tarihi boyunca devam eden bu kasıtlı politika 1908'i hafızalardan sildi ve İkinci Meşrutiyet statüsüne indirgedi. Başka birçok ülkede ve zamanda olduğu gibi tarihin yeniden yazımı belirli bir politik rejimin meşruiyet iddiasına destek verme amacını taşıyor. Burada da hedef Kemalist tek parti devletini meşrulaştırmaktı. Dolayısıyla 1908 Devrimi tartışmaları kaçınılmaz olarak tarih ve teori sınırlarının çok ötesine taşınmak zorunda kalıyor.

Bugüne dair türban, Kürt sorunu ya da 301. madde tartışmaları Türkiye tarihi hakkında belirli önyargılara dayanan bir çerçevede yapılıyor. Bu önyargılara göre de 1908'de aslında hiç ya da pek bir şey değişmemiştir.

Resmî söyleme göre 1908 İttihad ve Terakki liderlerinin başarısız bir deneyiydi. İttihad ve Terakki liderleri Birinci Dünya Savaşı'nda ülkeyi satan, parçalanmanın eşiğine getiren "Jakoben", "diktatör", "hain"lerdi. Türkiye bir ulus olarak Mustafa Kemal ve silah arkadaşları tarafından 1919-23 arasındaki savaş ile kurtarıldı ve devrim ile modern bir devlet haline getirildi.

Bu yazıda Kemalist resmî tarih ve onun mitlerini çözümlemeye çalışmayacağım ama şu gerçeğe dikkat çekmeden de ge-

çemeyeceğim: Resmî tarih onu eleştirmeye çalışanları bile tutsak ediyor. Türkiye'nin yakın tarihi o kadar titizlikle yeniden yazıldı ve bu yeniden yazım o kadar içselleştirildi ki resmî tarihin mitlerinden bazılarını kabul ederek yola çıkan eleştiriler tam bir kopuş sağlamadı, sağlayamadı[1].

Marxist olmayanlar kadar Marxistler de 1908'i değerlendirirken "hiçbir şey olmadı" ya da aslında köklü bir sosyal değişim yaşanmadı tezini kabul etti ve yine resmî tarihin İttihad ve Terakki hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri resmî tarih eleştirilerine büyük oranda yansıdı.

Devrimci Marxistler bile İttihad ve Terakki'yi "Jakobenlik" üzerinden eleştiriyor[2]. Bu tuhaf bir durum; çünkü Jakobenler Fransız Devrimi'nin en radikal kanadını temsil ediyorlardı. Radikal dönüşümleri elde etmek için kitlelerin gücünü en kararlı şekilde seferber edenlerin başında Jakobenler geliyordu, kitlelerin desteğini sürdürebilmek için de giderek daha fazla radikalleştiler. Türkiye devletinin kökenleri konusunda yapılan tartışmalarda "Jakobenlik" "diktatörlük" ile eşanlamlı kullanılıyor. Fransız Devrimi'nin gerçek diktatörleri Direktuvar etrafında toplanmıştı. Direktuvar ve sonrasında Napolyon kitlelere sırtını dönüp, yeni egemen sınıf için devrimin kazanımlarını konsolide etti. Dolayısıyla Marxistlerin Jakobenizmi bir eleştiri olarak kullanması bu gerçeği aşındırmaktadır. Kesinlikle ne Marx, ne Lenin ne de Troçki, Jakobenizmi aşağılayıcı bir sıfat olarak kullanmadı, özellikle de bir burjuva devrimi söz konusu olduğunda.

Tarihin yeniden yazılmış versiyonu öylesine belirleyici ki, Türkiye'nin yakın tarihi konusunda eleştirel yaklaşımlara sahip yabancı yazarlar bile bu varsayımların çoğunu kabul ediyorlar[3]. Bu kadar tek sesliliğin egemen olduğu bir ortamda 1908'in "önemsizliği", İttihad ve Terraki'nin bütün olumsuzluklardan sorumlu olduğu iddialarının doğruluğu olasılığının

---

[1] "Kemalizm Sol Değil" kitabımda çok daha ayrıntılı yazdım.

[2] Resmî ideolojiyi eleştirdiği için hapis yatan Fikret Başkaya bile İttihat ve Terakki'yi eleştirirken "Jakoben" olarak adlandırıyor.

[3] Örneğin, Erik Zürcher'in Modern Türkiye Tarihi kitabının her yeni baskısının bir öncekine göre resmî tarihle daha radikal bir ayrışmayı ifade ettiğini not etmek önemli.

üzerinden atlanamaz. Ne var ki şimdi neredeyse tam bir fikir birliğinin olduğu tarihi yeniden yazılmaya başlamadan önceki döneme geri alsak başka bir fikir birliği olduğunu görürüz. Dönemin gözlemcileri 1908'in Türkiye'yi değiştiren bir devrim olduğunu düşünüyorlardı[4].

1908 hakkında tartışmaya başlamadan önce genel olarak burjuva devrimlerini ele almamız gerekiyor.

Burjuva Devrimi

Burjuva devrimi, kapitalizmin egemenliği koşullarını yaratan dönüşümdür. Devrimin burjuvazinin bizzat kendisi tarafından yapılmış olup olmaması asıl mesele değildir. Mart 1848 Prusya Devrimi'ni inceleyen Marx farkı şöyle açıklıyordu:

> Prusya'da yaşanan Mart Devrimi 1648 İngiliz, 1789 Fransız Devrimleriyle karıştırılmamalıdır.
>
> 1648'de burjuvazi feodal aristokrasiye ve kiliseye karşı, modern aristokrasiyle ittifak kurmuştu.
>
> 1789'da burjuvazi monarşiye, aristokrasiye ve kiliseye karşı halkla ittifak halindeydi.
>
> 1789 Devrimi için (en azından Avrupa'da) model sadece 1648 Devrimi'ydi; bu devrim için de sadece Hollanda ve İspanya'daki ayaklanmalar model oluşturuyordu. Her iki devrim de sadece zaman olarak değil, içerik olarak da kendi modellerinden bir yüzyıl öndeydiler. Her iki devrimde de hareketin başında bulunan sınıf burjuvaziydi. Proletarya ve orta sınıfın burjuva olmayan kesimi henüz kendi çıkarlarını veya burjuvaziden farklı çıkarlarını ya geliştirmemişti, ya da onlar bağımsız bir sınıf veya bir sınıf farklılaşması oluşturmuyorlardı. Bu nedenle, 1793-94 Fransa'sında olduğu gibi, burjuvaziye muhalefet ettiklerinde, burjuva olmayan bir tarzda olsa da, sadece burjuvazinin hedeflerine ulaşması için mücadele ettiler. Bütün Fransız terörizmi, burjuvazinin düşmanları, mutlakıyet, feodalizm ve cehaletle baş etmenin plebvari (referanduma, halk yoluna dayalı –çn) bir yöntemiydi.
>
> 1648 ve 1789 devrimleri, İngiliz ve Fransız değil, Avrupa devrimleriydi. Belirli bir sosyal sınıfın eski politik sisteme

[4] Bütün makale boyunca bilinçli olarak "Türkiye" adını kullandım. 1908'den hemen sonra "Türkiye" adlı bir ülke için politik mücadele gündemdeydi. Aynı zamanda o döneme ait kaynaklarda da aynı isim kullanılmaktadır.

> karşı zaferi değildi. Bu devrimler, yeni Avrupa toplumlarının politik sistemini ilan ettiler. Burjuvazi bu devrimlerde muzafferdi; ama burjuvazinin zaferi o dönemde yeni bir sosyal düzenin zaferiydi. Burjuva mülkiyet ilişkilerinin feodal mülkiyet ilişkileri üzerine zaferi, milliyetin bölgesellik üzerine, rekabetin lonca üzerine, ... aydınlanmanın hurafecilik üzerine, ailenin aile adı üzerine, sanayinin kahramanca aylaklık üzerine, burjuva hukukunun Ortaçağ ayrıcalıkları üzerine zaferidir. 1648 Devrimi, 17. yüzyılın 16. yüzyıl üzerinde, 1789 Devrimi 18. yüzyılın 17. yüzyıl üzerine zaferidir. Bu devrimler o dönemde devrimlerin yaşandıkları bölgenin, yani İngiltere ve Fransa'nın değil, dünyanın ihtiyaçlarını yansıtıyordu.
>
> Bütün bunların hiçbirisi Mart Prusya Devrimi için geçerli değildir[5].

Burjuvazi bir sınıf olarak eski sosyal düzenin içinde gelişir. Burjuvazinin bazı kesimleri, eski düzene bağımlı olabilir ve barikatlarda devrim yapmak için savaşanlar da burjuvazıden daha radikal olabilir. Asıl mesele devrimin neyi başardığıdır. Alex Callinicos, üç farklı burjuva devrimi tanımlıyor[6]: 1- "Aşağıdan", klasik burjuva devrimler (Hollanda 1572, İngiltere 1648, Amerika 1776, Fransa 1789) 2- "Yukarıdan" burjuva devrimler (Almanya ve İtalya'nın birleşmesi, Amerikan İç Savaşı 1861-65, Japonya Meiji 1868 restorasyonu) 3- 20. Yüzyılda üçüncü dünya devrimleri (Tony Cliff tarafından "aksayan sürekli devrim" olarak adlandırılır).

Bunlar arasındaki fark, burjuva devrimlerine liderlik eden sınıf güçleri ve yaşanan toplumsal değişimin doğasıdır. Ortak yönleriyse kapitalist gelişimin önünü açmış olmalardır.

Bütün burjuva devrimlerinin bir diğer ortak yönelişi ise hiçbir zaman yerine getirilmeyen özgürlük vaadidir. Lukacs'ın burjuvazinin trajedisi diye tarif ettiği budur:

> Burjuvazinin trajedisi tarihsel olarak kendi selefi feodalizmi yenilgiye uğratmadan önce, yeni düşmanı proletaryanın sahneye çıkmasıdır. Burjuvazinin feodalizme karşı uğruna

---

[5] Marx, Karl Neue Rheinische Zeitung No. 169 http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/12/15.htm

[6] Callinicos, Alex (1989), s. 113

mücadele ettiği 'özgürlük' zafer anında yeni baskılara dönüşür[7].

Burjuva Devrimleri Nasıl Olur?

Kapitalizm öncesi bir toplumda var olan sosyal ilişkiler toplumsal gelişimi tıkadığı bir noktaya ulaştığında devrimci bir dönüşüm kapitalist gelişmenin önünü açar. Marx, Lenin ve Troçki devrim sorununu tartışırken bu tür devrimlere gönderme yaparlar. Rus Bolşevikler için Rus Devrimi'ni anlamlandırmanın yolu gelişmeleri Fransız Devrimi ile karşılaştırmaktan geçiyordu. Troçki, Stalin'in yükselişini "Thermidor" diye tanımladığında her Rus Marxist onun neden bahsettiğini anladı.

Devrimler birer mihenk taşıdır. Eski sistemde basınçlar oluşur, sistem tıkanır, yönetilenler artık eskisi gibi yönetilmeyi kabul etmezken, yönetenler de artık eskisi gibi yönetemez hale gelirler. Devrimden önce yaşanan sayısız gelişme değişim basıncı oluşur. Egemen sınıf bu basınçlara mümkün olduğu kadar direnir. Devrim olduğu ve değişimin önündeki tıkaç kaldırıldığı an yeni egemen sınıfın gelişmesinin önü açılır. Ancak ne toplumun tümü tek bir günde yeniden organize edilebilir ne de yeni egemen sınıf dört başı mamur bir şekilde tek bir günde vücut bulur. Bu gelişim süreci uzun bir zaman alabilir.

Devrim öncesinde yükselen burjuva sınıfı eski düzene karşı egemenlik mücadelesinde demokrasi bayrağını açabilir. Ne var ki burjuvazi toplumda bir azınlıktır. Burjuvazi bir kez iktidara gelince çıkarı demokrasiye kesin sınırlar getirmekten yanadır. Hatta gerekirse demokrasiyi tümden askıya alabilir.

"Klasik" burjuva devrimleri bir dizi ortak özelliğe sahiptir. Temel özellikler de en iyi Fransız Devrimi'nde görülür. 18. yüzyılın sonunda Fransa ekonomik ve askerî düzeyde İngiltere ve Hollanda burjuva devletleri ile rekabet edemez hale gelmişti. Ekonomik bir kriz yaşandı, gıda fiyatlarının fahiş artışı nedeniyle ayaklanmalar meydana geldi. Hükümetin ise acil bir şekilde vergileri arttırmaya ihtiyacı vardı.

Fransız Devrimi öncesinde yukarıdan bir reform hareketi yaşandı. Kral, kilise, soylular ve diğer herkes için oluşturulan

[7] Lukacs, Georg (1971), s. 61

üç ayrı meclisi (Etat) birlikte toplanmaya çağırarak daha önce vergiden muaf tutulan kilise ve soyluları vergilendirmeye çalıştı. Seçime katılabilmek için mülkiyet kriterleri söz konusu olduğundan Tiers (üçüncü) Etat'da burjuvalar temsil ediliyordu. Toplumsal krizi yukarıdan çözmeye yönelik bu adım, yani reform denemesi cumhuriyete giden süreci başlatacaktı. Ağustos 1788'de üçlü meclisin (Etats Generaux) 1 Mayıs 1789'da toplanmasına karar verildi. Çağrı yapıldığı anda rejimin sorgulanması meşrulaştı. Bütün Fransa vergi ayaklanmaları ile çalkalandı. Üçlü meclis buluşunca ilk ikisi ile üçüncüsü arasındaki çatışma daha da büyüdü. Altı hafta içinde kral tarafından çağrılan üçüncü meclis kendisini "Millî Meclis" olarak ilan etti ve kralın devrilmesine giden yolu açtı.

Devrim başladıktan sonra bir dizi kriz ile ilerledi. Hem ekonomik krizler hem de savaş ortamının yarattığı krizler yaşandı. 1791'de kralın ülkeden kaçma girişimi ve eski düzen taraftarlarının diğer Avrupa monarşistleri ile komplo kurarak Fransa'ya saldırma isteğinin açığa çıkması aşağıdan gelen öfkenin patlamasına yol açtı. Kral etrafında gelişen bu karşı devrim komplosunun yarattığı kriz, kitleleri monarşinin kaldırılması ve sonrasında kralın infaz edilmesi için harekete geçirdi. Devrimin kazanımlarını savunmak (burjuvazi için) gericiliğe karşı kitle desteğini sağlamak için daha fazla radikal önlemler alınması gerekiyordu. Jakobenlerin liderliğindeki Montanyarlar bu şekilde iktidara geldi.

Bunun ardından gelen yeni krizde, Jakobenler bile burjuvazi ile ipleri tamamen koparacak kadar radikal önlemler almaya yanaşmadıkları için, Jakobenler ile radikal yoksullar arasındaki ittifak çöktü ve bu durum 28 Temmuz 1794'te Thermidor gericiliğine yol açtı. Jakoben liderler infaz edildi ve hiçbir şekilde demokratik olmayan burjuva rejimi konsolide edildi. Burjuvazi bir kez yaşanan değişimin kalıcı olduğunu anladığında bütün radikal önlemlerden vazgeçerek Jakobenleri giyotine gönderdi. Bu sürecin sonunda Napolyon diktatörlüğü kuruldu ve Avrupa'ya yönelik yayılmacılık başladı.

Bundan bir yüzyıldan fazla zaman önce İngiltere de benzeri bir yol izlemişti. Cromwell toplumun tabanını devrim için seferber eden yeni orduyu kuruncaya kadar iç savaş pat duru-

mundaydı. Ayaklanma 1642'de başlamış olmasına rağmen kral ancak 1649'da infaz edildi. Cromwell iktidara gelmek için radikal ve demokratik bir ordu kurdu, sonrasında ise Leveller'lar gibi radikalleri bastırmak için acımasız ve vahşi bir şekilde saldırdı. Bu sürecin sonunda, 1660'da burjuvazinin liderliğinde bir burjuva toplumunun gelişimine hizmet etmek üzere anayasayla statüsü belirlenmiş olan monarşi, infaz edilen kralın oğlunun tahta geçmesi biçiminde geri geldi.

Hem Fransız hem de İngiliz devrimlerinde ana aktörlerin nereye varacaklarını bilmeden yola çıktıklarını söylemek hatalı olmaz. Büyük İngiliz Devrimi'nin lideri Oliver Cromwell, kendi mücadelesi hakkında şunları söylüyor: "Nereye gittiğini bilmeden yola çıkarsan, başka türlü ulaşamayacağın kadar ileri gidersin". Fransız Kralı 16. Louis'in üçlü meclisi toplanmaya çağırmasının kendi infazına yol açacağını öngörmediği çok açık.

İngiliz ve Fransız Devrimlerinin tarihleri de yeniden yazıldı. İngiltere 11 yıl süren cumhuriyetçilerin egemenliği sonrasında bugün da hâlâ devam eden anayasal monarşiye döndü. İngiltere'nin resmî tarihi İngiliz Devrimi'ni egemen sınıf içinde küçük bir çatışma olarak kabul eder. Fransa 1789'dan bu yana kısa süreli kesintilerle bir cumhuriyet olmayı sürdürdü. Böylece Fransız Devrimi resmî tarih içindeki yerini muhafaza etti. Ne var ki son 20 yıl içinde İngiliz Devrimi gibi Fransız Devrimi de tarihin yeniden yazımı girişimlerine maruz kalmaktadır.

1908'in "burjuva devrimi" tanımına uyup uymadığını değerlendirirken "klasik" burjuva devrimlerinin bu temel özelliklerini hatırlamakta yarar var.

Jakobenlerin Savunusu

Modern Türk devleti hakkındaki tartışmalarda Jakobenler genellikle ithamlara maruz kalır. Farklı yazarlar hem İttihad ve Terraki'yi hem de cumhuriyet hükümetlerini Jakoben olarak tarif eder. Jakobenler, kendi iradelerini topluma yukarıdan dayatan kanlı diktatörler şeklinde tasvir edilir. Ne var ki Jakobenler hakkındaki bu tasvir onları giyotine gönderen ve Napol-

yon'un imparator ilan edilmesiyle sonuçlanan burjuva diktatörlüğü tarafından oluşturulmuştur.

Jakobenler bu tasvirden hayli farklıydı. Marx'ın Jakobenler hakkında yaptığı araştırma 1843'te "Montanyarlar ve Girondistler arasındaki mücadele" başlığı ile Marx ve Engels'in *Toplu Eserleri*'nin üçüncü cildinde yayınlandı. Marx dikkatini 19 Ağustos 1792'de monarşinin düşmesinden sonra yaşanan krize ve kitlelerin taleplerinin Girondistler tarafından karşılanmaması üzerine Jakobenlerin iktidara gelişine odaklar.

1848'de Marx Polonya devriminden bahsederken şunları söyler:

> "Tarihte çok çarpıcı analojiler söz konusudur. 1793'ün Jakobeni günümüzün komünisti haline geldi"[8].

Engels, 1848-49 yıllarında *Neue Rheinische Zeitung*'da Marx'la birlikte yaptıkları çalışmaları coşkulu bir şekilde hatırlar. Her ikisi içinde gazete yazarlarının "jakoben kızıl kepleri" giymeleri tümüyle doğal ve takdir edilir bir durumdur:

> "Reich'da, Prusya gibi bir kalede 80 bin askerden oluşan bir garnizon ile karşı karşıya kendi faaliyetlerimizi sürdürmemiz şaşkınlıkla karşılanıyordu. Editörlük odasında ancak 8 süngülü tüfek ve 250 kuruşun bulunmasına rağmen çalışanların kızıl jakoben kepleri giymesi karşısında subaylar bizim evimizi bir kale olarak görüyor ve salt bir ani hücum ile alınamayacağını düşünüyorlardı"[9].

19. ve 20. yüzyılda bütün Marxistler ve Bolşevikler için Fransız Devrimi temel bir referans noktasıydı. Lenin sosyal demokrasi içindeki oportünist eğilimi "Sosyalist Girondist", devrimci sosyal demokratları da Proleter Jakoben "Montanyar" olarak tanımlıyordu. Sosyal demokratlar Bolşevikler ve Menşevikler diye bölündüklerinde Lenin Menşeviklerin işçi sınıfı içinde Girondist bir eğilim teşkil ettiklerini vurguluyor, Bolşevikleri de Rus sosyal demokrasisinin Jakobenleri olarak tanımlamakta bir sorun görmüyordu.

Axelrod ve Martynov'u eleştirirken Lenin şöyle diyordu:

---

[8] "Communism, Revolution, and a Free Poland" Marx's Speech delivered in French commemorating 2nd anniversary of Krakow Uprising Brussels, February 22, 1848. http://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/02/-22a.htm

[9] Marx and Engels Collected Works, Volume 26, p. 120;

Demokrasi fikrini iğdiş ederken bütün burjuva demokratların en kararlı kesimi olan Fransız Devrimi Jakobenlerini karalıyorlar[10].

Menşevikleri Girondist'lere benzetirken de şunları söylüyordu:

"Henüz *Iskra* sütunlarında açıkça ifade etmeye cesaret edemeseler de, sosyal demokrat örgütlenmenin 'ayaklanmaya öncülük' etmemesi gerektiğini, demokratik bir cumhuriyete devrimci geçişte kontrolü almaya çabalamaması gerektiğini düşünüyorlar. Sosyalizmin bu iflah olmaz Girondistleri, bu çabaları şeytanî bir Jakobenizm olarak algılıyor. Ayaklanmanın kontrolünü ele geçirme mücadelesini ne kadar güçlü bir şekilde verirsek bu mücadele içindeki payımızın o kadar büyük olacağını, bu pay ne kadar büyük olursa da işçi sınıfı karşıtı ya da proleter olmayan demokratların etkisinin o kadar az olacağını bir türlü anlamıyorlar. İşin başında değil kuyruğunda olma konusunda kararlılık gösteriyorlar; hatta buna yönelik olarak yeni bir felsefe bile geliştirdiler. Martynov bu felsefeyi yaymaya başladı bile. Yarın da bunu *Iskra* köşelerinde yapacağı açıktır"[11].

Lenin'in Jakobenlerin burjuva doğası konusunda hiçbir şüphesi yoktu ama onları devrimci kararlılık ve istikrara dair örnek olarak sunuyordu. Jakobenlerin düşüşü bir araya gelemez çelişkiler arasında köprü kurma çabalarına dayanıyordu. Burjuvazinin çıkarları ile pleblerin, baldırıçıplakların ve öfkeli kitlelerin eski düzene karşı uzlaşmasız mücadelelerinin çıkarlarını uzlaştırmaya çalıştılar.

Troçki de daha sonra yaşanan devrimleri irdelerken, Rus Devrimi gibi işçi sınıfı devrimleri de dahil, Fransız Devrimi'ni referans noktası olarak aldı:

"Fransız Devriminin en ileri noktası olan Jakoben diktatörlüğe ulaşması üç yıl aldı. Rus Devrimi ise sekiz ay içerisinde Bolşevik diktatörlüğe ulaştı. Tempoda çok ciddi farklar gözlemleniyor. Fransa'da gelişmeler daha hızlı yaşansaydı Jakobenler değişim için yeterince zaman bulamazdı çünkü devrim öncesinde bir parti örgütlenmeleri yoktu. Diğer taraftan Jakobenlerin devrim öncesinde güçleri olsaydı gelişmeler büyük olasılıkla daha hızlı ilerlerdi"[12].

---

[10] Lenin Collected Works, Foreign Languages Publishing House, 1962, Moscow, Volume 8, pages 425-432.

[11] "Should We Organise the Revolution?" http://www.marxists.org/archive/-lenin/works/1905/feb/21b.htm

[12] Leon Trotsky The Spanish Revolution And the Dangers Threatening it http://www.marxists.org/archive/trotsky/1931/spain/spain01.htm

İttihad ve Terraki Jakoben miydi?

İttihat ve Terraki'yi Jakobenlerle kıyaslamak çok anlamlı değil. Tarih bazı açılardan kendini tekerrür edebilir ama asla yüzde yüz olmaz. 1908 Devrimi de, bir dizi krizle ileriye doğru itildi. Bunların başında da 1909 karşı devrim girişiminin yarattığı kriz geliyor. Bu girişim İttihad ve Terakkiyi radikalleşmeye zorladı ve kendi adıyla hükümete girdi. Bu anlamda "klasik" burjuva devrimleri ile Türkiye Devrimi arasında bir benzerlik söz konusudur. Ancak İttihad ve Terraki dönüşüm geçirerek Girondistlere benzer bir role büründü. 1908 ile 1918 arasında hiç değişmeyen İttihat ve Terraki liderliği, Jakobenlerin Fransız Devrimi'nde oynadığı rolü Türkiye Devrimi'nde hiç oynamadı.

1908 devrimi kapitalizmin ve emperyalizmin egemen olduğu bir dünya da yaşandı. Her iki taraftaki güçler de görece zayıftı. Mutlakıyetçi rejim tümüyle çürümüştü ve devrim öncesi İngiltere ve Fransa'daki yönetimlerden daha zayıftı. Kitlesel ayaklanmalar da göreceli olarak daha küçüktü. Bunların arasında radikaller de vardı. Erzurum Türk ve Ermeni "Can Veren"leri 1907 kıtlık döneminde tahıl spekülasyonu yapanları astı. Fransız Devrimi'nde de tahıl spekülasyonu yapanlara ölün cezası verilmesi radikal bir talepti. Can Verenler devrimin etnik birliğini sağlamaya büyük bir özen göstererek, bir Ermeni bir de Türk karaborsacı astı.

Ne var ki Türkiye Devrimi'ndeki radikal güçler göreceli olarak zayıftı. Devrim süreci içinde sağa ve milliyetçiliğe dönüş aynı (Türk) liderlik tarafından gerçekleştirildi. Liderlik sağa dönüşü gerçekleştirebilmek için devrimin en radikal güçlerini tasfiye etti, bunlar da Ermenilerdi. Dolayısıyla Türkiye Devrimi'nin "Thermidor" kısmı olarak Ermenilerin dışlanması ve tasfiye edilmesinde görülür. Thermidor'u gerçekleştirenler de İttihad ve Terraki liderlerinden başkası değildi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Cumhuriyet hükümeti de aynı görevi, aynı insanlarla sürdürdü.

1908'i takip eden 1915 gibi trajik olaylar burjuva devriminin yaşanmadığını göstermez. Politik karşı devrimler burjuva devrimlerinin ortak özelliğidir. Lukacs'ın da vurguladığı gibi burjuvazi hiçbir zaman demokrasinin kararlı savunucusu de-

gildir. 1908 devrim manzarasını çizerken ünlü burjuva devrimcisi Oliver Cromwell'in kendi resminin nasıl çizilmesini istediğini hatırlayalım. Cromwell ressam Sör Peter Lely'e portresini yaptırırken "çıban dâhil yüzünde ne varsa hepsini birlikte" çizmesini istemişti[13].

Bu yönterni kullanmazsak büyük bir tarihsel adaletsizlik yaparız. Bir yandan devrim sonrası diktatörlük rejimine devrimin sağladığı ilerlemelerin kredisini verirken diğer taraftan da diktatörlüğe neden olduğu için devrimin kendisini suçlayabiliriz.

1908 Gerçekleri [14]

Türkiye, 1900'de mutlakıyetle yönetilen, ekonomik olarak geri ve durağanlaşmış bir yarı-sömürgeydi. 1930'da ise radikal bir şekilde farklı bir toplumla karşılaşıyoruz. Bu dönemde Türkiye, bir burjuva devrimi sürecinden geçti.

1900'de Osmanlı İmparatorluğu'nun hasta, tükanmış ve büyük güçler tarafından kontrol edilen bir durumda olduğu konusunda herkes hemfikir. Türkiye burjuva devrimini tartışırken cevaplamamız gereken asıl soru "değişimin ne zaman ve nasıl yaşandığı"dır.

Devrime Giderken

20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu krizlere gebeydi ve ileriye doğru atılım gerçekleştiremiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, büyük emperyalist güçlerin egemenliği altında olan, ekonomik olarak geri bir mutlak monarşiydi. İmparatorluk, bir dizi farklı dil konuşan, farklı dinlere mensup bir halkı yönetiyordu. Günümüzün modern Türkiyesi'ni oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezindeki topraklarda bile nüfusun %20'si gayrimüslimdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist işletmeler vardı. Bunların çoğunluğunun hem sahibi hem de işçisi gayrimüslimdi.

---

[13] "Sayın Lely, resmini yaparken yeteneğini tamamen bana benzetmek için kullanmanı istiyorum. Beni kesinlikle pofpoflamaya çalışma. Bende gördüğün tüm bu sertliği, sivilceleri, şişlikleri, her şeyi göster. Yoksa onun için bir kuruş bile ödemem."

[14] Bu açıklamanın çoğu *Kemalizm Sol Değil*'den alınmıştır.

Yabancı sermayedarların sahip olduğu, devlet tarafından kontrol edilen ulaşım sisteminde ise karma bir işgücü vardı. Mutlakıyetçi monarşi, kapitalist ekonomik gelişim önünde bir engeldi.

Osmanlı devleti, kapitalist dünya ile rekabet etme ihtiyacı nedeniyle, orduyu ve merkezî yönetimi yeniden yapılandırmaya zorlandı. Ancak bu yeniden yapılandırma, Osmanlı toplumunun düşük verimlilik problemini çözemeyecekti. Yeniden yapılanmaya kaynak bulmak için sürekli arttırılan vergiler, isyanı tetikleyen nedenlerden birisi oldu.

Gelinen noktada, kitleler artık toplumun eski haliyle devam etmesine tahammül edemez, egemenler de eski yapıyı sürdüremez durumdaydı. Bu durum, toplumsal yapıda radikal bir değişim yaratarak toplumsal gelişmenin farklı bir yön çizmesine kapı aralayacak devrim için bir önkoşuldu.

Devrimin Ön Koşulu Toplumsal Kriz

1906'da ve 1907'de padişahı anayasal düzen ve seçimleri kabul etmeye zorlayan farklı dil ve dinlere mensup kitlelerin silahlı isyanlarla taçlanan aşağıdan yükselen isyanıydı. Türk ve Müslüman olmayanlar bu devrimde önemli bir rol oynadı (Anadolu'daki Ermeniler ve Rumlar, Avrupa'daki Arnavutlar, Bulgarlar ve Musevîler).

1908 Devrimi'nin getirdiği politik özgürlük, işçi sınıfı mücadelesinde de bir patlamaya yol açtı. İlk önemli sosyalist örgütlenmeler kuruldu. Burjuva mücadelesi yarı yarıya Türk ve Müslümanlardan oluşurken, işçi sınıfı mücadelesi liderliğinin önemli kısmı ise Türk ve Müslüman değildi (Selanik'te Musevî, Rum ve Bulgarlar; İstanbul ve İzmir'de Rum, Musevî ve Ermeniler).

1909'da, eski düzenden çıkarı olanların mutlakıyeti geri getirmeye yönelik girişimleri, farklı dil ve dinlere mensup kesimlerin birleşik ve kitlesel direnişi ile yenilgiye uğratıldı. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine çok sınırlı yetkilere sahip yeni bir padişah getirildi. Politik sistem geri dönülmez bir biçimde değiştirilmiş ve Türkiye'de kapitalist gelişmenin önü açılmıştı.

Devrim Kriz ve Karşı Devrim Girişimi Nedeniyle Daha Radikal Olmaya İtildi

1908 Devrimi, bir burjuva devrimiydi. Liderliğini ise devlet bürokrasisinin orta katmanlarıyla birlikte tüccarlar ve kent eşrafı üstlenmişti. Orta düzeyli subaylar ve erlerin desteğini kazanmışlardı. Büyük politik partiler ve tabandaki politik örgütlenmeler bu sürecin bir parçasıydı. Hareket, ordu ile sınırlı değildi.

Bu devrim, varlıklılara politik ve ekonomik özgürlük getiren ancak işçilere grev yasağı koyan klasik bir burjuva devrimiydi. İngiliz ve Fransız Devrimleri geleneğinde bir burjuva devrim idi. Bu devrimlerin hiçbirinde bugünkü anlamda bir "kapitalist sınıf"ın varlığı söz konusu değildi. Hepsinde de kapitalist gelişme yolu burjuva devrimi tarafından açıldı.

Tarihin Yeniden Yazımı

Kemalist tarih, 1908-1918 yıllarını "İkinci Meşrutiyet Dönemi", 1909 karşı-devrim girişimini ise "31 Mart Olayları" olarak tarif eder. Kitlesel ayaklanmaları hesaba katmaz ve padişah tahtta kaldığı için 1908 Devrimi'ni "önemsiz" olarak gösterir. 1909 karşı-devrimini ise "İslamcı gericilik öcüsü"ne bir örnek olarak verir.

Kemalist tarihçilerin, 1906-1909 döneminin önemini reddetmelerinin arkasında önemli nedenler vardır. Bu dönemde, farklı etnik ve dinlere mensup kesimlerin özgürlük mücadelesi için birleşmelerinin mümkün olduğu görülür, Türkiye'de neredeyse yarım yüzyıl boyunca bir daha yaşanmayacak bir demokrasi ve özgürlükler düzeyine ulaşılır. Ayrıca Mustafa Kemal, Osmanlı'daki muhalefet partilerine üye olmasına rağmen 1908'de önemli bir rol oynamamıştır. 1909'daki rolü ise küçüktür. Kemal ve yandaşlarının daha sonra Kemalist Devrime mal edecekleri birçok toplumsal değişim, gerçekte, bu dönemde başlamıştır.

Devrimi gerçekleştiren muhalefet hareketi çelişkili fikirler ve hedeflerle doluydu. Aslında burjuva devrimleri genellikle böyle yaşanır. Toplumun bütünü, eski düzenin yıkılması için harekete geçer; ancak uzun vadede sadece bir azınlık, yeni yö-

netici sınıf kârlı çıkar. Kapitalistlerin demokrasiye bağlılığı çoğu zaman kısa vadelidir.

Türkiye'de de böyle oldu. Yeni devlet, hızla işçi sınıfı hareketine karşı saldırıya geçti. Kamu sektörü grevleri devrimden sonraki birkaç ay içinde yasaklandı. Bu devrim kapitalizmi kurmak içindi; herkese özgürlük için değil.

Trajik sonuçlara yol açacak bir başka çelişki de nüfusun Balkanlar'da olduğu gibi karışık olmasıydı. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Türkler, Kürtler ve başkaları aynı topraklarda birlikte yaşıyorlardı. Eski düzenin yıkılması için birliğe ihtiyaç vardı ve bu sağlanmıştı. Ancak kapitalist gelişmenin önünü açmak isteyen, İttihadçılar tek piyasalı, tek dilli üniter bir ulus-devlet yaratmak istiyorlardı.

Aşağıdan mücadelenin birliği cömert ve kapsayıcıdır. Oysa kapitalistlerin istedikleri üniter devletler tek bir dil, tek bir din ile yaratılır. Bunun için de diğerlerinin üstünde devlet baskısı kurulur. Nüfusun karışık olduğu Balkanlar'ın son yüzyıl boyunca savaşlarla darmadağın edilmesinin nedeni budur.

Türkiye Devriminin Gelişimi

1908 Öncesi Devlet

1908'de Osmanlı İmparatorluğu mutlak bir monarşiyle yönetiliyordu. İmparatorluk, 1870'lere kadar Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştı. Teokratik (din erkine dayalı) devlet yapısında padişah, aynı zamanda Halife yani Müslüman dünyanın başıydı.

Osmanlı İmparatorluğu devasa toprak genişliğine rağmen ekonomik olarak diğer güçlerin gerisindeydi. Avrupa'nın büyük güçleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı-sömürge denilebilecek bir duruma getirmişti. 1877'de Rusya ile savaşının kaybedilmesinden sonra bu güçlerin müdahalesi de arttı. Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan ve Kıbrıs dâhil olmak üzere toprak kaybetmişti. Aynı zamanda kendi topraklarındaki egemenliği de zayıflamıştı. Kapitülasyonlar, Avrupa güçlerinin İstanbul'da kendi polis karakolları ve postanelerini açmalarını sağlamıştı. Devlet, gümrük vergilerini bile toplayamaz duruma gelmişti. Kâğıt para basma hakkı bir Fransız-İngiliz ortaklığı olan Os-

manlı Bankası'nın elindeydi. Düyun-u Umumiye İdaresi 1881'de Osmanlı Devlet bonolarını ellerinde tutan Avrupalılar tarafından kontrol ediliyordu. Bu kurum, vergi toplayarak imparatorluğun borçlarını ödüyordu. Bu kurumun son yıllarında beş bin kişi çalışıyordu. 1911-1912 malî yılında imparatorluktaki vergilerin üçte birini doğrudan bu kurum topladı. Kurumun topladıkları arasında tütün, alkol, ipek, tuz, balık ve demiryollarından alınan vergiler de vardı[15].

Ancak koşullar, Osmanlı devletinin bir parçasını modernleşmeye zorladı. Ordu, imparatorluk elindeki toprakları kapitalist dünyanın giderek daha gelişkin hale gelen ordularından korumak için askerî alanda rekabet etmeye mecbur kaldı. Yöneticiler, 19. yüzyıl boyunca, eski sistemle çatışarak iyi eğitilmiş, ücretli subaylar ve mecburî askerlik sistemiyle sağlanan erlerden oluşan modern bir ordu yaratmaya zorlandılar. Oluşturulan modern ordunun finansmanını sağlama sorunu, daha merkezî bir vergilendirme sistemi ve merkezî bürokrasi ihtiyacı yarattı.

Türkiye ve "klasik" burjuva devrimleri arasındaki gerçek fark, Türkiye burjuva devriminin kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir dünya da gerçekleşmiş olmasıdır.

Osmanlı Muhalefet Partileri

Devrim süreci içindeki partiler attıkları her adımın nereye varacağını her zaman tam kestiremiyor olsalar da, 1908 devrimi örgütlü muhalefetin bir dizi bilinçli politik eylemi sonucunda gerçekleşti. Devrimciler ne yapmaya çalıştıklarının bilincindeydiler, kararlıydılar ve kendilerini de feda etmeye hazırdılar. Avrupa ve Rusya'da olduğu gibi devrimciler birbirleriyle tartışarak hareketlerine şekil veriyorlardı.

Osmanlı muhalefeti, kriz içindeki bir toplumsal yapının ürünüydü. Ekonomik ve sosyal gelişme tıkanmış durumdaydı. İmparatorluk yarı-sömürge durumuna düşmüştü. Osmanlı kapitalist dünyadan izole bir şekilde yaşayamazdı. Askerî düzeyde ve dolayısıyla ekonomik alanda rekabete zorlandı. Kriz, Osmanlı'nın kapitalist Avrupa ile karşılıklı ilişkisinin ürünü ola-

[15] Yerasimos, S., (1975), s. 990.

rak çıktı. Krizin çözümü için politik fikirler de Avrupa'dan geldi.

Toplumsal değişim ihtiyacı, Balkanların geri kalanında olduğu gibi Türkiye'de de devrimciler açısından ciddi bir sorun oluşturdu. Toplum nasıl değişebilirdi? Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslah etmek mümkün müydü, yoksa devlet mutlak olarak yıkılmalı mıydı? Değişimin öznesi imparatorluk içinde miydi, yoksa Avrupa'daki büyük güçlerin müdahalesi mi gerekiyordu? En büyük soru ise, nasıl bir modern devlet yaratmak gerektiği, hangisinin mümkün olduğuydu. Bu kadar farklı ulus ve dinin birlikte yaşadığı bir imparatorluktan homojen bir egemen sınıf yaratmak mümkün müydü?

Osmanlı İmparatorluğu devasa bir büyüklüğe ve etnik çeşitliliğe sahipti. Arap bölgelerinde en azından etnik-dini benzerlikler ve bir düzeyde homojenlik söz konusuydu. Ancak imparatorluğun merkezi bölgesi olan Anadolu'da Rumlar, Ermeniler, Kürtler ve Türkler birlikte yaşıyorlardı. Ekonomik olarak en gelişmiş kesimler olan Rum ve Ermeniler ise azınlık durumundaydı. Anadolu ikinci, hatta daha büyük bir Balkan sorunu oluşturuyordu.

Kapitalizmin gelişmesi, ekonomik olarak birleşik bir devlete gereksinim duyuyordu. Bütün klasik burjuva hareketleri, en azından ortak bir dili olan (ticaretin daha verimli olması için) bir devlet yaratmaya çalışmışlardır. Rekabet halindeki kapitalist ulus-devletlere bölünmüş dünya da, dil ve din farklılıkları böylesi devletleri tehdit etmektedir.

Ancak sorun bu üniter devlete nasıl ulaşılacağıdır. Bunu yapmanın bir yolu güçlünün zayıf üzerinde hâkim olması, en güçlü etnik grubun kendi toprak sınırlarını oluşturarak dil ve din bütünlüğünü dayatmasıdır. Bu, Balkanların günümüze kadar savaş alanı olarak kalmasına neden olan rekabetçi kapitalizmin mantığıdır.

Buna karşın işçi sınıfının diğer uluslardan işçilerle rekabet etmekte hiçbir çıkarı yoktur; bütün çıkarları patronlara karşı başka ulusların işçileri ile birlik olmaktan yanadır. Tabii ki bu, işçilerin otomatik olarak milliyetçi fikirlerden etkilenmediğini göstermez; sadece milliyetçiliğin işçilerin çıkarına olmadığını gösterir. Bunun anlamı, işçi sınıfının geçtiğimiz yüzyıl boyun-

ca Balkanların başına bela olan felaketleri önleyebilecek bir güce sahip olduğudur.

Balkan işçi sınıfı büyümekteydi ve bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşıyordu. Ancak işçi sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışında kalan bölgelerinde çok küçüktü ve Balkan işçilerinin sahip olduğu örgütlenme ve mücadele geleneğinden yoksundu. Dolayısıyla Türk Devrimi, ulusal sorunu zayıf bir işçi sınıfı ile çözmek durumundaydı.

Türk Devrimi'ne öncülük yapacak olan muhalefet partilerinin boğuştuğu nesnel ve politik sorunlar böylesi bir çetrefillik sergiliyordu.

Jön Türkler

"Jön Türkler" olarak tanınan muhalefet gruplarının isimleri, örgütsel yapıları ve fikirleri çok sayıda değişiklikler geçirdi.

Jön Türkler arasında yaşanan tartışmaların kaynağında üç ana sorunu çözme çabası vardı:

- Değişim reform yoluyla mı, yoksa şiddetle mi elde edilecek?
- Avrupa'nın büyük güçleri ilerici bir rol oynayabilir mi?
- Bütün ulusal kesimleri kapsayan bir Osmanlı Devrimi mi, yoksa Müslüman Türklerin egemen olacağı bir Türk Devrimi mi gerekli?

Bu tartışmalarda ortaya çıkan taraflar sabit kalmayacak, üç konu kesişerek farklı saflaşmaların yaşanmasına ve genel olarak fikirlerin süreç içinde ciddi dönüşümler geçirmesine yol açacaktı.

Muhalefetin 1902 Kongresi Paris'te yapıldı. Hareket, bu kongrede Sabahaddin Bey'in liderliğindeki çoğunluk grubu ile Ahmet Rıza'nın liderliğindeki azınlık grubu olarak ikiye ayrıldı.

Çoğunluk, gayrimüslim kesimlerle, özellikle de Ermenilerle ittifak arayışı içindeydi ve değişim yolunu, Avrupa'daki büyük güçlerin (veya sadece Britanya'nın) destekleyeceği askeri bir darbe ile açmayı umut ediyordu. Azınlık, reform yolundan ilerlemeyi tercih ediyor ve Osmanlı İmparatoru'nu devirme yoluna tümüyle karşı çıkıyordu. Anti-emperyalist ve Türk millîyet-

çisi olan azınlık, yabancı güçlerin müdahalesine karşıydı. Azınlık grubu içinde de iki farklı duruş söz konusuydu. Ahmet Rıza etrafındaki "pasifist" bir kesim tümüyle kamuoyu oluşturmaya dönük bir çalışma öngörürken, "eylemciler" yüksek düzeyde bürokratlara suikast yapılmasını istiyorlardı.

Çoğunluk grubu 1903'te Britanya destekli bir darbe örgütleme girişiminde bulundu ve başarısızlığa uğradı. Bu girişime Britanya hükümetinin gerçekte ne kadar destek verdiği tartışmalıdır. Çoğunluk grubu, darbe girişiminin başarısızlığa uğramasından sonra çöktü.

Azınlık grubu ise Türk milliyetçiliği çizgisinde olan *Şura-yı Ümmet* (*Halk Konseyi*) Gazetesi etrafında bir propaganda grubu kurdu.

Ermeniler

Ermenilerin devrimci örgütlenmeleri de 1908'e giden yolda önemli roller oynayacaklardı. Ezilen bir azınlık olan Ermeniler, 19. yüzyılın son döneminde Abdülhamid tarafından desteklenen katliamlarla karşı karşıya kaldı. Bütün gayrimüslimler ikinci sınıf vatandaş konumundaydı. Her kesimin içinde zenginler (hatta oldukça zengin olanlar) vardı. Ancak azınlık toplumları bir bütün olarak Türk ve Müslümanlardan daha az haklara sahip olmalarına karşın daha fazla vergi veriyorlardı.

Ermeniler arasında iki örgüt önemli bir yer tutuyordu. Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi (Hınçaklar) 1887'de Cenevre'de, Ermeni Devrimci Partisi Taşnakzutyun (Taşnaklar) da 1890'da Tiflis'te kurulmuştu. Daha küçük olan Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü sosyalist görüşe yakın olmasına rağmen Ermenilerin ayrı örgütlenmesini savunuyordu. Ermenistan'ın bağımsızlığına karşı çıkan ve Bolşeviklere sempati duyan bir dizi yayın da vardı. Ancak bunlar önemli bir çekim gücü oluşturmuyordu.

Sözü geçen bütün partiler, sosyalist bir çizgide olduklarını ifade ediyorlardı. Taşnaklar resmî olarak 1907'de İkinci Enternasyonal'e üye oldular. Ermeni toplumunun yüzde 85'i köylülerden oluşuyordu. Taşnaklar, İkinci Enternasyonal'in 1896 Kongresi'ne şöyle bir mesaj gönderdiler:

> Fabrikalarımız da yok, burjuvazimiz de yok... Ama sizin insanlığın sosyalist geleceği üstüne görüşünüzü paylaşıyoruz[16].

Hınçak Partisi ise daha radikal bir duruşa sahipti. İlk Ermeni komünistleri Hınçak Partisi'nden çıkacaktı.

İki parti de Plekhanov, Kautsky gibi Marxist düşünürlerin yanı sıra Jaures gibi sosyal demokratların eserlerini tercüme ettiler. Taşnaklar, Rus Sosyal Devrimcilerinin eserlerini de kullandılar.

Ermeni partileri ciddi bir etki alanına sahiptiler. 600 ayrı dergi, kitap ve gazete yayımlıyorlardı. Sadece Taşnaklar'ın 45 süreli yayını vardı. 1909'a gelindiğinde Taşnak Partisi'nin İstanbul'da çıkan *Azadamart* (*Özgürlük Kavgası*) adlı yayını 10-15 bin satıyordu.

1905-1907: Osmanlı Muhalefeti Yeniden Toparlanıyor

1905'in son aylarında Jön Türk hareketinin her iki tarafında da bir dizi değişim yaşandı.

Azınlık koalisyonu gerilemişti. Grubun gazetesi *Şura-yı Ümmet*, yayımlandığı Kahire'de İngilizler tarafından kapatılmıştı. Osmanlı tahtının ikinci varisi Yusuf İzzetin Efendi'nin özel doktoru olan Bahattin Şakir Paris'e gitti ve grubu aktif politik bir örgütlenmeye dönüştürmek için çalışmalara başladı. Yaptıklarını şöyle anlatıyor:

> Komite 'evrimci' bir program gerçekleştirmeye çalışıyordu... Benim önerim, programa 'devrimci ilkeler' eklenmesi oldu. Pasif aydınlatmadan aktif bir programa geçişin kabul görmesiyle, Komite işbölümü ilkelerine göre yeniden örgütlendi[17].

Bahattin Şakir ilk etapta Jön Türkler ve Ermeni örgütlenmelerini birleştirmeye çalıştı. Ancak koalisyonun Türk milliyetçiliği nedeniyle bu girişim başarısızlığa uğradı. Şakir bunun üzerine koalisyonu merkeziyetçi davranan devrimci bir örgüte dönüştürmeye başladı.

---

[16] Tunçay, M. ve Zürcher, E. J. (1995), s. 165
[17] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 131

Bu yeni yapı, belirli kuralları vurgulayan, üye sayısını arttırma ve şube kurma hedefli devrimci bir partiyi andırıyordu ve Terakki ve İttihad (İlerleme ve Birlik) ismini aldı. Bu ismi Jön Türk geleneğinin devamcısı oldukları mesajını vermek üzere seçtiler.

Bahattin örgütte merkezî bir rol üstlendi. Bütün iletişim onun üzerinden sağlanıyordu. Şerif Mardin, Bahattin'in İttihad ve Terakki'deki rolünü, Stalin'in Rus Komünist Partisi'ndeki pozisyonuna benzetir[18]. Bahattin, daha sonra, yeniden yapılanan İttihad ve Terakki içinde de, aynı güçlü örgütsel rolünü oynamaya devam etti. Uyguladığı metotlara bakıldığında, proleter olmayan bir burjuva hareket içinde de olsa Bahattin'i gazete etrafında örgütlenmiş sıkı bir parti vurgusu yapan Lenin'le karşılaştırmak daha anlamlıdır.

Bahattin'in kontrolü eline alması, hareketin Osmanlı topraklarında da büyüme dönemiyle iç içe geçiyor. Bahattin'in ağırlık verdiği konu örgüttü, fikirler değil. Yeni komite, kendinden önceki komitenin programını olduğu gibi devraldı. Buna karşın örgütün propagandasında belirgin bir şekilde Türk milliyetçiliği vardı.

İttihad ve Terakki 1906-1907 döneminde hızlı bir büyüme sergiledi. Sadece imparatorluk sınırları içinde değil, Girit, Bulgaristan ve Kıbrıs'ta da şubeler açtı.

İttihad ve Terakki, Ağustos 1906'dan itibaren Selanik'ten başlamak üzere imparatorluk topraklarında şube açma çalışmaları yürüttü. 1907'nin başında, Paris'teki merkez ile irtibat halinde olan 17 şubeye ulaşmıştı. Şubat ayında İzmir'de bağımsız bir şekilde kurulan gizli bir örgüt de İttihad ve Terakki'ye katıldı. Paris'teki merkezden gönderilen mektuplarda, İttihad ve Terakki'nin hedefinin Padişah Abdülhamid'i devirerek başka bir padişahı tahta oturtmak değil; politik özgürlük getirmek olduğu vurgulanıyordu. İttihad ve Terakki yayınları doğudan Charpan adındaki bir Ermeni tarafından ülkeye sokuluyordu. Charpan, Kars Posta İdaresi'nin müdürü olarak çalışıyor ve Rusya üzerinden kuryelik yapıyordu. Bu yolla dağıtılan yayınlar sadece İttihad ve Terakki'nin gazetesi değildi. 1905 Rus

[18] Mardin, Ş. (2002), s. 284

Devrimi zengin bir devrimci basın yaratmıştı. *Taze Hayat*, *Terakki*, *Kafkasya'nın Sesi* gibi Azeri ve Ermeni yayınlar da Bakü ve Tiflis'ten kaçak getiriliyordu[19].

Osmanlı polis arşivleri, Erzurum, Tiflis, Kars, Trabzon, İnebolu ve Samsun'da bulunan yabancı postaneler aracılığıyla Sabahattin Bey liderliğindeki cemiyetin ülkeye kaçak yayın soktuğunu gösteriyor. Bu veriler, cemiyetin Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde ciddi bir örgütlülüğü olduğunu gösteriyor.

Sınırları kaçak olarak geçen sadece yayınlar olmadı. Cemiyet, Taşnakzutyun ile vardığı bir antlaşma sonucu, Erzurum İsyanı sırasında önemli bir rol oynayacak olan cemiyet temsilcisi Hüseyin Tosun'un Anadolu'ya kaçak girmesini sağladı.

1902 Çoğunluk grubunun lideri Şabahaddin Bey de bu dönemde aktif politik yaşama geri döndü. Sabahaddın Bey'in grubunun gazetesi *Terakki*'ydi, grubun ismi ise Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti. Bahattin Bey'in 1905'in sonlarında birlik için görüşmeler yapmaya başlamasıyla İttihad ve Terakki ile Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti arasındaki politik farklılıklar belirginleşti. Sabahaddin Bey birlik çağrısına, imparatorluk topraklarında yaşayan çeşitli etnik ve dini toplumlara bir düzeyde kendi işlerini idare etme hakkı önerilmesinin zorunlu olduğuna inandığını bariz bir şekilde ortaya koyan politik bir programla yanıt verdi.

Sabahattin ikili bir politika izlemeye başladı. Anadolu'da ciddi bir örgütlenme ("Küçük Asya'nın batısından doğusuna kadar her yere büyük zorluklarla gönderilen ajanların kurduğu örgütsel bir ağ"[20]) kurma kararı aldı. Aynı zamanda, müdahale etmelerini sağlamak için Avrupa'daki büyük devletlerle görüşmeler yapmaya devam etti.

Eldeki veriler, Cemiyet'in de, Terakki ve İttihad gibi devrimci parti benzeri bir örgüt şekillenmesini tercih ettiğine işaret ediyor. Cemiyet, *Terakki* gazetesinin dağıtımı ve raporlama etrafında örgütleniyor, yerel kampanyalar sürdürmeyi hedefli-

[19] Kansu, A. (1995), s. 67
[20] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 91

yordu. Politik olarak da farklı etnik ve dinî kesimler arasında işbirliğine büyük önem veriyordu.

Cemiyet'in Taşnakzutyun ile ittifak içinde olduğu düşünülüyor. İkı örgüt, benzer çerçeveye sahip birleşik mücadele çağrıları yaptılar. Taşnaklar, aynı zamanda Türk örgütlenmeleri de kurup Türkçe propaganda yaptı.

Krizin derinleşmesi, Osmanlı muhalefet partilerinin artık kitlesel mücadeleler içinde olacağı ortamı hazırlıyordu.

İsyan Patlak Veriyor

Niyetimizi alnımızdan gel oku
Bakışlarımızda var mı korku
Gözümüzde ne rüya ne uyku
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar
Mazlumların aldık intikamını
Yüce ettik dadaşlığın namını
Kırdık zalimlerin ihtişamını
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar

Harputlu Abdullah Cevdet Bey'in Erzurum İsyanı'na Ağıtı'ndan[21]

İngiliz devrimi'nde olduğu gibi 1908'i de tetikleyen vergi meselesi olmuştur. Üretici olmayan bir ekonomide kapitalist Avrupa ile askerî alanda rekabet edebilmek için devleti desteklemek üzere vergilendirmeye gidildi.

1904'te İzmir'de yaşanan direnişten dolayı Temettü'nün (bir tür gelir vergisi) toplanması belirsiz bir tarihe ertelenmişti. 1905'te Midilli Adası'nda aynı durum yaşandı. İsyanlar kendiliğinden çıkmış izlenimi vermesine rağmen, muhalefet partileri tarafından şekillendiriliyordu. Muhalif liderliğin güçlü olduğu yerlerdeki isyanlar daha başarılıydı.

Yer yer yaşanan direnişlerin daha yaygın bir isyana dönüşmesinin nedeni 1906'da getirilen iki yeni vergiydi: Şahsi Vergi (kişi başına sabit vergi) ve Hayvanat'ı Ehiye Rüsumu (çiftçiden yetiştirdiği hayvan başına alınan vergi). Zenginlerden çok

[21] Kars. H. Z. (1997), s. 82

yoksul ve dar gelirlileri vuran bu tür vergiler büyük bir hoşnutsuzluk yarattı.

İlk isyan Kastamonu'da 21 Ocak'ta patlak verdi. Kastamonu halkı, İstanbul hükümetinden taleplerine yanıt alamayınca telgrafhaneyi işgal etti. Müslüman, Ermeni ve Rumlar tarafından birlikte yürütülen isyan 10 gün sürdü ve Kastamonu'nun sevilmeyen valisinin görevden alınmasını sağladı. İsyan, öyle görünmesine rağmen tümüyle kendiliğinden gelişmedi. Kastamonu, muhalif aydın ve subayların sürgün yeriydi. İsyanın liderliği, ordu içindeki bağlantılarını kullanarak işgal başlamadan önce isyancılara karşı güç kullanımını engelledi[22].

Sinop ve Musul da vergi isyanlarına sahne oldu. Ancak bunların en önemlisi Erzurum'da yaşandı. Şubat 1906'da başlayan ve Kasım 1907'ye kadar devam eden isyan sırasında ikili bir iktidar söz konusu oldu.

Erzurum isyanı Can Veren adında bir komite tarafından yönlendirildi. Telgrafhane işgal edildi. Can Verenlerden biri olan müdür, valinin özel telgraflarını ele geçirmişti ve valiyi İstanbul'a işgalin boyutu konusunda yanlış bilgiler vermekle suçladı[23]. Can Veren Komitesi'nin Sabahaddin Bey'in cemiyetiyle bağları olduğuna dair kanıtlar vardır.

Hükümet geri adım atmak zorunda kaldı ve vergi toplamayı durdurdu. Ancak isyan daha da ileri gitti. Hükümetin attığı adım yetersiz bulundu ve Erzurum'da iktidar devrimci komitenin eline geçti.

> 15 günden beri memlekette hükümet yok! Fakat Erzurum'da asayişin bu kadar istikrarlı olduğu bir zaman da olmadı. Her tarafta dükkânlar açık, ticaret serbest. Sokaklarda polis ve zaptiye gibi memurların olmaması hiçbir şekilde dikkati çekmiyor. Bir tek Müslüman veya Hıristiyan'ın burnu bile kanamadı[24].

Erzurum'daki alternatif hükümet daha da ileri gitti. Padişahın valisi bütün otoritesini kaybetmişti; ama komite vergi topluyor ve malların tavan fiyatını belirliyordu. Ağustos 1907'de yaşanan tahıl sıkıntısı sırasında komite valiye karaborsacılarla

---

[22] Kansu, A. (1995), s. 37

[23] Kansu, A. (1995), s. 46-48

[24] Terakki No 11, 5, M. Sabri'den alıntı yapan Kars, H. Z. (1997), s. 34

başa çıkması konusunda bir ültimatom verdi. Vali gerekli önlemi almayınca biri Müslüman, diğeri Ermeni iki karaborsacı linç edildi. Yerel vergi müdürü Uzun Osman '8 aydır hükümet yok' açıklamasında bulundu.[25] İsyana daha az sempati duyan bir başka yazar ise şöyle diyordu:

> Ama halk vergi affında ısrar ederek siyasi gücünü kaybeden hükümete karşı da tahakküme başladı. Bu defa da çeteler yönetiyordu. İstediklerini hapse atıyor, katil bile olsa istediklerini de serbest bırakıyorlardı. Mahkemeleri parmaklarında oynatıyorlardı[26].

Erzurum İsyanı, Trabzon, Bitlis ve Samsun'a yayıldı. Bitlis'te bir polis müdürü öldürüldü. Samsun'da her gün ölüm olayları yaşandı. İsyan haberinin yayılmasını önlemeye çalışan yerel yönetim kimseyi, özellikle de Ermenileri telgrafhaneye yaklaştırmıyordu.

Bu isyanların ortak özelliği Müslüman ve Hıristiyanların ortak hareket etmesi, hükümetin bu güç karşısında geri adım atması, tepki çeken valileri görevden uzaklaştırması, yolsuz idarecileri işten atmasıydı. İsyanlar yatıştıktan sonra bile hükümet vergi toplayamadı. İsyanın yaygınlaşmasıyla birlikte isyanı bastırmak için orduya güvenilemeyeceği de anlaşılmıştı. Subaylar isyanlara sempatiyle bakıyor; hatta yer yer destekliyorlardı. İsyanlarda bir başka ortak özellik ise, devrimcilerin örgütleme gücünün giderek daha belirgin hale gelmesidir.

Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti'nin üç üyesi, Erzurum İsyanı'nda öncü rol oynamaları üzerine tutuklandılar. Hüseyin Tosun ve Sıtkı Efendi Mart 1907'de, Durak Bey ise Kasım 1907'de tutuklandılar. Cemiyet'in gazetesi olan *Terakki*, Erzurum'da bulunan muhabirleri aracılığıyla ayrıntılı haberler veriyordu. Erzurum İsyanı'nın şarkısı, cemiyet sempatizanı Abdullah Cevdet Bey tarafından yazıldı.

Eylül 1906'da İzmir'de yedi Ermeni devrimci "yurtdışındaki devrimcilerle ilişki kurmak" suçundan tutuklandı. Çok sayıda Türk, Rum, Musevi ve Ermeni'nin devrimci faaliyetlerden dolayı tutuklandığı haberleri yayılıyordu.

---

[25] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 114
[26] Nusret, M. (1997), s. 35

Ancak tutuklamalar hareketi dizginlemeye yetmedi. 1906'nın sonbaharında isyanlar yeniden başladı. Erzurum İsyanı'na karıştıkları gerekçesiyle 60 Müslüman hakkında İstanbul'dan tutuklama emri gelince, silahlı bir direniş yaşandı. Vali camiye hapsedildi; askerlerin direnişe hoşgörü ve sempatiyle yaklaştığı açıkça görüldü. Subaylar isyanın bastırılması için İstanbul'dan gelen emirlere uymayı reddediyorlardı.

Aşağıdaki metin, Trabzon'da yerel devrimciler tarafından hazırlanarak İttihad ve Terakki'nin Paris'teki merkezinden gönderilen afişlerin yanına asıldı, ayrıca doğrudan vali ve kumandana gönderildi:

> Ey, kendinizi bir şey zanneden hayvanlar!
> Artık boynunuza takılı duran saman torbalarını çıkarınız. Arsız çocuklar gibi bir iki cicili bicili üniformaya aldanıp milleti ilerletmeye çalışan halkı mahvetmeye kalkışmayınız. Yanlış istihbaratımızla zannettiğiniz işleri yapmayan kişilere zorbalık etmeyiniz. İktidarınız varsa, bu mektubun sahibini arayıp bulunuz. Anlayınız ne kadar iktidarsız olduğunuzu ki, sizin para için hayvanlar gibi aradığınız ve muzır evrak dediğiniz şeyleri işte ben size gönderdim. Bunların hepsini yapan benim. Gücünüz varsa beni bulunuz[27].

Bu not, hareketin ne kadar özgüvenli ve var olan rejimi aşağılayan bir devrimci bilince sahip olduğunu gösteren örneklerden sadece birisi.

İsyan giderek ilerliyordu. İttihad ve Terakki, parlamenter bir düzen için ajitasyonunu artırdı. Cemiyet ve Taşnaklar da, Trabzon'da bulunan şubeleri aracılığıyla faaliyet yürütüyordu. Bitlis'te polis müdürü ve düzenin destekçileri linç edilerek bedenleri sokaklarda sürüklendi.

Van'da bir fedainin tutuklanmasından sonra silah olarak iki topa sahip bin Türk, valinin güçlerine karşı koydu. Vali geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum genelleşti. Askerler isyancılara ateş açmak istemiyordu. Türk ve Ermeni devrimcilerinin birleşik gücü karşısında zayıf hissediyorlardı. Taşnaklar, Van Valisi'ni, Türk devrimcilere karşı askerî operasyonlara son vermediği takdirde öldürmekle tehdit etti. Buradaki Türk devrimci gücü, Cemiyet'ten ziyade İttihad ve Terakki idi. İttihad

[27] Kansu, A. (1995), s. 75

ve Terakki, valiye mektup yazarak Bitlis'te olanları ona hatırlatıyordu. Ermeniler sözlerinde durdu ve valiyi tuzağa düşürerek öldürdü[28].

İttihad ve Terakki, Van ve başka yerlerde kendisi dışındaki devrimci örgütlerle ortak toplantılar yapıyordu. Erzurum İsyanı'nın sonuna doğru dağıtılan bir bildiri, "her dinden Osmanlı tebaası"nı düzene karşı isyana çağırıyordu, "çünkü başka bir çözüm yok"tu[29]. Farklı din ve ırka mensup kesimlerin birlikte isyan ettiğini ifade eden bildiride, anayasa, adalet, özgürlük ve bir kurucu meclis talep ediliyordu. 1907'ye gelindiğinde hareketin taleplerinin vergiler meselesinin çok ötesine geçip açık politik bir karakter kazandığı görülüyordu.

Hükümet, hareketin büyümesini yaygın tutuklamalarla durdurmaya çalıştı. Ekim 1907'de Erzurum'da 170 kişi tutuklandı. İki tutuklunun işkence sonucu öldüğü haberi yayılınca Erzurumlu kadınlar ellerinde balta, sopa ve bıçaklarla sokağa döküldü. Polis, 80 tutukluyu serbest bırakmak ve işkenceleri durdurmak zorunda kaldı. İzmir'de de özellikle Ermeniler arasında yaygın tutuklamalar yaşandı. 30 kilo dinamit, 150 kilo barut ve mermi ele geçirildi.

Diyarbakır'da, Türkler ve Ermeniler Kürt aşiret lideri İbrahim Paşa tarafından yönetilen birliklerin baskılarına karşı isyan etti. İstanbul'a yapılan çok sayıda başvuruya rağmen Abdülhamid, İbrahim Paşa'yı görevden almayı reddediyordu. İbrahim Paşa kenti 16 bin askerle kuşattı. Kent halkı vali konağını ve telgrafhaneyi işgal etti. 400 kişilik bir milis, ordu birliklerinin telgrafhaneyi almasını engelledi. Vali bir yabancı konsolosluğa sığınmak zorunda kaldı.

1907 sonuna gelindiğinde isyanlar, imparatorluğun her köşesine yayılmıştı. Vergi yükü ve tahıl sıkıntısı kendiliğinden isyanları tetikliyordu. Rus ve İran Devrimleri tiranlara karşı koymanın mümkün olduğunu gösteriyordu. Türk ve Ermeni devrimcileri kendi iletişim ağlarını kullanarak isyan haberlerini yayıyor, isyanlar arasında koordinasyon sağlıyordu. İttihad ve Terakki, bütün önemli kentlerde örgütlenmişti. Cemiyet, Ana-

[28] Kansu, A. (1995), s. 80
[29] Kansu, A. (1995), s. 64

dolu'da bir propaganda etkisine sahipti, ama güçlü bir örgütlenmeden yoksundu. Cemiyet'in var olan örgütlülüğü de Erzurum İsyanı'nın bastırılmasıyla kırıldı.

Yaşanan isyanlara ordunun müdahale etme isteği ve becerisi her geçen gün azalıyordu. Ordunun alt kademelerinde büyüyen bu itaatsizlik, devrimde önemli bir rol oynayacaktı.

Muhalefetin 1907 Kongresi

1907'ye gelindiğinde yaşanan gelişmeler muhalefeti daha radikal politik duruşlar geliştirmeye zorluyordu. İttihad ve Terakki ilk kez açıkça Abdülhamid'in tahttan devrilmesi çağrısında bulundu.

İttihad ve Terakki, Cemiyet ve Taşnakları bir araya getiren bu ortak kongre, 1906 ve 1907'deki birleşik mücadelelerin ürünüydü. Anadolu'yu baştan sona saran isyanların yükselttiği umut atmosferinde birlik ihtiyacı açık bir şekilde görülüyordu. İttihad ve Terakki ile Cemiyet'in bürolarında dönüşümlü olarak toplanan kongre, 27-29 Aralık 1907'de Paris'te yapıldı.

Kongre hazırlıkları, üç örgütün oluşturduğu bir alt komite tarafından yürütüldü. Katılım koşullarını bu komite belirledi. Bu koşullar arasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün tanınması ve tahtın babadan oğla geçişinin devamlılığını kabul etmek de vardı. Birleşik muhalefetin hedefi, ulusal bir meclisin kurulması olarak belirlendi. Bu amaca ulaşmak için mücadele yönteminin yasal ve devrimci olması üzerine anlaşıldı. Propaganda faaliyetinde, farklı toplumsal kesimlerin, verili hükümeti sonlandırma isteğine vurgu yapılacaktı. Yabancı güçlere müdahale çağrısı ve terörizm reddedildi. Örgütler kendi etki alanlarına sahip olacaktı. Ermeniler de İttihad ve Terakki'nin onayı olmaksızın Erzurum'a müdahale etmeyeceklerdi[30].

Kongreye başka örgütler de davet edilmişti. Ermeni Hınçaklar, özerklik istedikleri için katılım koşullarını kabul edilebilir bulmadı. Makedon VMRO "iç teşkilatı" da benzeri nedenlerden dolayı katılmayı reddetti.

---

[30] Metnin tümü için bakınız Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 194-195.

Kongre hazırlık tartışmaları sürecinde Taşnaklar, mücadele taktikleri için bir liste sundu. Bu listede vergi ödemeye ve askere gitmeye direniş, silahlı birliklerin oluşturulması, ayaklanma, kolektif ve bireysel terörizm ve polis, posta, demiryolu işçileri ile hükümet görevlilerinin genel grevi de vardı. Askere gitmeye direnmeye "ülkemiz, düşmanlarla çevrili" gerekçesiyle karşı çıkan İttihad ve Terakki, silahlı birliklerin merkezî kontrol altında olmasında ve terörizmin bireysel suikastlarla sınırlı tutulmasında ısrar etti[31].

Kongrede şu kararlar alındı:

1. Abdülhamid'i tahttan inmeye zorlamak.
2. Verili düzende ciddi değişikliklere gitmek.
3. Meşveret (danışma) sistemi getirerek anayasal bir hükümetin kurulması.

Silahlı direniş, grev, vergi ödememe, ordu içinde propaganda, genel isyanlar, "olayların gelişiminin ihtiyaç duyduğu her türlü mücadele aracı"nın[32] kullanımı, mücadele araçları içinde yer alıyordu.

Ordu içinde ajitasyon yapma çağrısı, kongre öncesi sunulan önerilere eklenen en önemli yeni maddeydi.

Kongre, ayrıca, 1906 Devrimi sonucu oluşan yeni İran parlamentosunu selamladı ve işbirliği önerisinde bulundu.

Bu kongre, Türk ve Ermeni devrimciler arasındaki ittifakın başlangıcı olarak değerlendirilmemeli; bu zaten son iki yıldır tabanda fiilen gerçekleşiyordu. Kongre bu işbirliğini tamdı. Ancak kongre öncesindeki tartışmaların yarattığı gerilim, İttihad ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğinin yanı sıra Hınçak ve Makedonların kongreye katılmaması, devrim başarıya ulaşır ulaşmaz ortaya çıkacak sorunların işaretleriydi.

1908 Devrimi

1908 yazında yaşanan isyan genelde Makedonya'daki bir asker ayaklanması olarak tarif edilir. Hâlbuki bu politik bir hareketti ve subaylar bunun sadece bir parçasıydı. İttihad ve Terakki orduda önemli bir örgütlenme sağlamıştı; ama isyanın kendisi

[31] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s.196.
[32] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 205.

coğrafî olarak yayılmış ve hem ordu içinde, hem de dışında derin kökler salmıştı. İttihad ve Terakki'nin önde gelenlerinin çoğu asker değildi. Örneğin 1913 sonrasındaki yönetimde bulunacak olan Talat, bir posta memuruydu. Selanik İttihad ve Terakki'sinin 505 üyesinin % 40'ı sivildi[33]. Dahası 1906 ve 1907'de Anadolu'yu saran vergi ayaklanmaları olmasaydı, 1908 İsyanı'nı başlatanların bu güvene sahip olacağı düşünülemezdi.

1905 Rus ve 1906 İran Devrimlerinin etkileri de önemliydi. Devrimci propagandanın Rusya'dan Anadolu'ya doğru geldiğini daha önce görmüştük. Daha da önemlisi, sarsılmaz görünen iki otokrasinin sarsılabildiğini ortaya koyan örnekler yaşanıyor olmasıydı. Birisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel düşmanı Rusya'ydı. Diğeri ise, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük güçler tarafından parçalanmak ve kaynakları paylaşılmak istenen yarı-sömürgeleştirilmiş İran'dı.

Jön Türklerin devrimci örgütlenme kurmaya yöneldikleri dönemin arka planında bu gelişmeler vardı. Tutuklama zabıtları İttihad ve Terakki ajitasyonunun ülkedeki yaygınlığını gösteriyordu. 1907 sonu ve 1908 başında İttihad ve Terakki'nin bir dizi lideri gizlice Selanik'e taşındı. Selanik'teki Rum devrimciler Nazım Bey'in Paris'ten gelmesi için kaynak sağladı. Talat, Cavit ve Rahmi'nin de aralarında olduğu İttihad ve Terakki militanları, toplantılarını devrimci Rum Doktor Zannas'ın evinde yapıyordu[34].

İttihad ve Terakki, bütün Selanik postane çalışanlarını örgütledi. Devrimci gazeteler Selanik'e "Abdülhamid" adına gönderiliyor, oradan da gerçek okuyucularına ulaştırılıyordu. İttihad ve Terakki, Yunan Konsolosluğu'ndan da destek talebinde bulundu. Ancak Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 27 Haziran 1908'de bütün konsolosluklarına bir uyarı mektubu yazarak İttihad ve Terakki'nin Rumlara sadece felaket getirebilece-

[33] 319 subay, 186 sivil. Ama bu rakam askerlerin rolünü abartmaktadır; çünkü subayların çoğu yedek subaydı. Örneğin Selanik örgütünün 10 kurucu üyesinden biri olan Naki Bey, Fransızca öğretmeniydi ve yedek subaydı. Ama yukarıdaki rakamlarda asker subay olarak geçmektedir. Karabekir, K., (1995), s.180.

[34] Kansu, A. (1995), s. 84.

ğini ve Osmanlı monarşisinin yıkılmasının Yunan ulusal çıkarlarına hizmet etmeyeceğini bildirdi. Yunan egemen sınıfı kendi kapısında bir devrim istemiyordu[35]. Arnavutlar ve Makedonlar ise anayasal harekete açıkça destek veriyordu.

İmparatorluğun her tarafındaki ordu birliklerinde huzursuzluk yaygınlaşıyordu. Ücretlerin geç ödenmesi, erler arasında hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Doğuda İskenderun'dan, batıda İskeçe'ye kadar asker ayaklanmaları baş gösteriyordu. Bitlis, Erzurum, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır ve İzmir'de de asker ayaklanmaları yaşandı.

Bazı ayaklanmaların politik liderliğini Sabahaddin Bey'in Cemiyeti gerçekleştirdi. Bu ayaklanmalarda da ordunun isyancılara ateş açmak istememesi önemli bir rol oynadı. İttihad ve Terakki için Selanik'teki Üçüncü Ordu'nun desteğini kazanmak kritikti. Ordudaki propaganda çalışması giderek daha fazla sonuç veriyordu. Ordu birliklerinde isyan ve itaatsizlik yaygınlaşıyordu.

Bütün bunlar olurken Avrupa büyük güçlerinin attıkları bir adım İttihad ve Terakki'yi ayaklanmaya itti. Britanya Kralı ve Rus Çarı 10 Haziran 1908'de Reval'de buluşarak Kosova, Manastır ve Selanik Vilayetlerini Avrupa güçlerinin atadığı bir valinin kontrolüne vermek üzere anlaştı. Bu, İttihad ve Terakki'nin, mutlak monarşiye karşı isyan etmesinin bir diğer nedeni oldu.

Ayaklanma, Arnavut kökenli bir Osmanlı subayı ve İttihad ve Terakki üyesi olan Niyazi Bey tarafından başlatıldı. Niyazi Bey, İttihad ve Terakki'nin etkisi sonucu bölgeye eşkıyaları etkisiz hale getirmek üzere atanmıştı. Niyazi Bey, konumunu kullanarak İttihad ve Terakki için ilişkiler geliştirdi. 3 Temmuz'da 100 asker ve bir dizi sivil memurla dağa çıktı. 800 silahlı sivil [36] "İttihad ve Terakki Resen Birliği"ne[37] katıldı. Birlik, Manastır Vilayeti'ndeki Arnavut bölgelerine yöneldi ve

---

[35] Kansu, A. (1995), s. 85.

[36] Kaynaklarda birbirine yakın, ama biraz farklı sayılar verilmektedir. Ama bütün kaynaklar, bu gücün barız biçimde asker olmayan büyük bir çoğunluğu kapsayan İttihat ve Terakki'nin bir politik hareketi olduğunda ortaklaşıyor.

[37] Kansu, A. (1995), s. 90 ve Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 266.

hızla bir dizi kenti kontrolü altına aldı. Gittikleri her yerde Arnavut milisler oluşturarak kentlerde güvenliği ve padişaha bağlı birliklere karşı direnişin örgütlenmesini sağladılar. Dağa çıkmış Arnavut direniş gruplarını ayaklanmaya katılmaya çağırdılar. General Şemsi Paşa, ayaklanmayı bastırmak için 7 Temmuz'da iki müfrezeyle Mitrovice'ye geldiğinde bir İttihad ve Terakki subayı tarafından öldürüldü.

Ayaklanma Üsküp'e yayıldı. Ayaklanmayı bastırmak üzere 14 Temmuz'da İstanbul'dan General Şükrü Paşa gönderildi. Ama varır varmaz kentten kovuldu. 17 Temmuz'da bir başka general, Hüseyin Remzi Paşa kente geldi. O da ayrılmaya zorlandı. Birlikler onu resmî törenle tren istasyonuna götürürken, kent halkı ve subaylar, "Padişahım, çok yaşa" yerine, "özgürlük" ve "terakki" diye bağırıyordu.

İzmir'den ayaklanmayı bastırmak üzere bölgeye gönderilen iki bölük asker, devrimci propagandanın etkisi altındaydı. Askerler Manastır'a vardıklarında çatışmaya girmeyi reddederek, İttihad ve Terakki'ye değil, despotlara karşı savaşacaklarını ilan etti. Selanik İttihad ve Terakki'si, Makedonya'da kent kent anayasal düzen ilan etmeye başlayacağını açıkladı.

İlk kent Manastır'dı. On binlerce Hıristiyan ve Müslüman, İttihad ve Terakki temsilcilerinin, imamların ve Rum Ortodoks Piskoposu'nun konuşmalarını dinledi. Öğleden sonra hapishanenin kapıları açılarak Hıristiyan ve Müslüman politik ve adli tutuklular serbest bırakıldı. Kutlamalar üç gün üç gece sürdü.

Haber Selanik'e ulaştığında İttihad ve Terakki ayaklanmayı bütün Makedonya'ya yaydı.

Selanik'te subaylar ve Türk, Musevî, Rum ve Bulgar siviller bildiri dağıtıp bayrak astı. Toplantılar ve konuşmalar yapıldı, kent halkı sabahlara kadar sokaklardaydı. Sabaha karşı padişahın bir telgraf gönderdiği haberi yayıldı.

Sabah 9'da 15 bin kişi padişahın telgrafını dinlemek üzere Müfettişlik Binası'nın önünde toplandı. Padişah, meşrutiyeti ilan etmeyi kabul etmişti. Telgraf şu sözlerle bitiyordu: "Padişah, halkın isteklerini kabul ettiğine göre artık İttihad ve Terakki'ye ihtiyaç kalmamıştır." Bir konuşmacı hemen yanıt verdi; halk, haklarını kendi özgür iradesiyle almıştı ve meclis açılıncaya kadar politik örgütlenmelerini koruyacaklardı.

Devrim, işçilerin de bayramı oldu. Musevî bir işçi önderi olan Abraam Benaroya, o günleri şöyle anlatıyor:

> Günlerce ve haftalarca Sabri Paşa Caddesi ve Beyaz Kule Bahçeleri bayraklar, kutlamalar ve Türkiye'nin kurtuluşu şarkılarından başka bir şey görmedi, duymadı. Bütün konuşmaların ortak bir temposu, ortak bir motifi vardı: "33 yıl boyunca, 30 milyon insan despot bir padişahın ve onun 300 hizmetkârı ve ajanlarının baskısı altında inledi. 30 kahraman, devrimin bayrağını yükseltti ve despot düştü; özgürlük gelmişti. Türkler ve Hıristiyanlar; herkes için özgürlük. Şimdi hepimiz kardeşiz. Müslümanlar, Hıristiyanlar, Musevîler, Türkler, Arnavutlar, Araplar, Rumlar ve Bulgarlar, anavatan Osmanlı'nın özgür vatandaşlarıyız"[38].

Devrim, aynı zamanda VMRO içindeki Makedon milliyetçilerini de etkiledi. İlane Sandanski liderliğinde Selanik'e yürüdüler ve silahlarını Jön Türklere teslim ederek "imparatorluktaki bütün uluslara deklarasyon"larını açıkladılar:

> Türk yurttaşlarımıza!
>
> Siz halkın büyük bir çoğunluğunu temsil ediyorsunuz ve bu nedenle de ortak düşmanımızın baskısının büyük ağırlığını taşıdınız. Türk imparatorluğunuzda Hıristiyan eşitlerinizden daha az köle değildiniz.
>
> Sevgili Hıristiyan yurttaşlarımız!
>
> Çektiğiniz acıların bütün Türk halkı tarafından yaratıldığı inancıyla acımasızca aldatıldınız.
>
> Sevgili arkadaşlarımız!
>
> Türk halkıyla birlikte ortak mücadelemizin ve bunun barışçıl bir şekilde sürmesinin altını oymak üzere resmi Bulgaristan tarafından yapılması muhtemel ajitasyonun etkisi altında kalmayın[39].

Mustafa Kemal, devrim sırasında Selanik'teydi. Ona sempati duyan bir biyografi yazarı, Mustafa Kemal'in olaylara uzaklığını şöyle ifade ediyor:

> Bu devasa olaylarda Mustafa Kemal hiçbir rol oynamadı. Selanik'teki otelin balkonunda Enver Paşa'nın arkasında sadece bir gölgeydi[40].

---

[38] Benaroya, A. (1986), s. 41.
[39] Glenny, M. (2000), s. 217.
[40] Kinross, P. (1995), s. 29.

Sarayın burnunun dibinde, Osmanlı başkentinde uygulanan baskının düzeyi, hareketin İstanbul'da yavaş gelişmesine neden oluyordu. Ancak 25 Temmuz'da meşrutiyet ilan edilir edilmez 50 bin Türk, Rum, Ermeni ve Musevî, iki bando eşliğinde birlikte gösteri yaptı. Ertesi gün 100 bin Türk, Rum, Ermeni, Musevî ve Bulgar, Beyazıt Meydanı'ndan Yıldız Sarayı'na yürüdü.

Bütün politik tutuklular serbest bırakıldı. Genel af, sürgündeki 80 bin Ermeni ve 60 bin Müslüman'ın eve dönmelerini sağladı. Kutlamalar bütün imparatorluğa aynı şekilde yayıldı. Erzurum'da 1906-07 vergi ayaklanmaları nedeniyle ömür boyu hapse mahkûm edilen 92 (60 Ermeni, 32 Türk) tutsak hemen serbest bırakıldı. Şubat 1908'de hüküm giyen son 71 mahkûm da serbest kalınca, önce Katolik, Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks kiliselerine uğrayan 20 bin Müslüman ve Hıristiyan, hükümet konağına giderek burada Ermeni Piskopos Saadetiyan ve bir subayın konuşmalarını dinledi[41].

İstanbul'da 13 Ağustos'ta Ermeni Devrimci Federasyonu ve Türk devrimcileri ortak bir gösteri düzenledi. Balık Pazarı'ndaki Ermeni Kilisesi'nde özgürlük ve adalet için ölen Müslümanlar için bir ayin düzenlendi. Ermeni Başpiskopos'un konuşmasından sonra Hıristiyan ve Müslümanlar birlikte Taksim'e yürüdü.

Benzeri kutlamalar Edirne, İzmir, Aydın, Samsun, Bursa, Adana, Kayseri, Mersin, Trabzon, İskenderun'da da düzenlendi. Bu gösterilerin ortak özelliği, büyük olmaları ve farklı dinlerden insanları bir araya getirmeleriydi.

Temmuz 1908, çeşitli etnik yapıların özgürlük için ortak mücadelesiydi. Bu mücadeleyi tetikleyen şey ordu subaylarının liderlik yaptığı, iyi örgütlenmiş bir ayaklanma olabilir. Ancak devrimin özü, Temmuz 1908 öncesindeki ayaklanmalar ve sonrasındaki kutlamalarda açıkça görüldüğü gibi, aşağıdan yükselen mücadeleydi.

Ezilenlerin bayramı yaşanmıştı; artık burjuva madalyonunun diğer tarafı, Lukacs'ın "burjuvazinin trajedisi" diye ifade ettiği baskıya dönüş başlıyordu.

---

[41] Kansu, A. (1995), s. 148.

1908 Sonrası Sınıf Mücadelesi

Devrimler, bir dönüm noktasıdır, ancak hiçbir toplum bir gecede değişmez. Politik erkin değişmesinin ertesi günü ekmek hâlâ aynı yöntemle pişirilir, fırının sahibi yine aynıdır ve daha da önemlisi fırıncı, fırın işçisi ve ekmeği alan müşterinin kafasındaki fikirler hemen hemen aynıdır. Birdenbire, yeni olasılıklar dünyasına kapılar açılmıştır ama bu olasılıklar ancak bir mücadele süreci sonucunda gerçekleşebilir. Devrim, bu sürecin başlatılmasıdır.

Kemalist tarihçiler 1908'i "devrimciler ne istediklerini bilmiyorlardı" diye eleştirirler ve 1908'i monarşiyi yıkmadığı için küçümserler. İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini yapanlar da kralın kafasını kesmek üzere yola çıkmamıştı. Bu amaçla yola çıksalardı, büyük bir olasılıkla işe daha başlamadan kendi kafalarını, ellerinde bulurlardı. Her iki devrimde de kralın kafasının kesilmesi, devrimin ilk aşaması üzerine gelişen krize bir yanıt şeklinde yaşandı.

23 Temmuz 1908, bir mücadele patlamasının kapısını araladı. Devrim, öncelikle eski düzenin destekleyicilerine karşı yaşam mücadelesi vermek zorundaydı. Monarşistler ve sadık subaylar 24 Temmuz'da yok olmadı. Kaybettikleri mevzileri geri kazanmak için mücadele ettiler.

İkinci mücadele, devrim hareketinin önemli bir parçası olan gayrimüslim ve Türk olmayan toplumların geleceğine dair yaşandı.

Son olarak da, 1908 Devrimi'nde bağımsız bir rol oynamayan küçük işçi sınıfı, yeni özgürlükleri kullanmak için harekete geçti. Abraam Benaroya, 1908'de Selanik'teki atmosferi şöyle anlatıyor:

> Türkler ve Rumlar nefes alabiliyor. Hükümet ajanlarından artık korkmuyorlar. Her şey hakkında herkesle yüksek sesle konuşuyorlar. 'Cemiyet' ve birlikler mantar gibi her yerde bitiyor. Rumların politik klüpleri, Musevi Birliği, Bulgar Merkezi, Anayasal Demokratlar, Osmanlı Demokratları. Ve birden bire de işçiler uyandı. Kentin her dar sokağında davullu zurnalı grevci işçilere rastlayabilirsiniz. Kentte konuşulan her dilde, özgürlük ve Jön Türklere destek için seslerini yükseltiyorlar. Bu büyük olayı kutlamak için grevdeler. Ama

aynı zamanda bu grevle, ücretlerini artırmak için yeni özgürlüklerini deniyor[42].

Yeni anayasa, burjuva sınırları içinde "demokratik"ti. Oy kullanma hakkı sadece 25 yaş üzeri erkeklere verildi. Vergisini ödeyemeyecek kadar yoksul olanların oy kullanma hakkı yoktu. Bunun anlamı, işçilerin çoğunluğunun oy hakkı olmamasıydı; çok sayıdaki kadın işçi, oy sürecinden uzak tutulmaktaydı. Bu, mülk sahibi erkeklerin demokrasisiydi.

1908 Sonrası İşçi Mücadeleleri

Devrim, özel kapitalist şirketlerin önünü ciddi olarak açtı. 1920'de faal olan 352 limitet şirketin % 76'sı, 1908 sonrasında kurulmuştu[43].

Şirket sayısındaki patlamayla birlikte grevlerde de ciddi bir artış yaşandı. Ağustos 1908'den yılsonuna kadar tutanaklara 111 grev geçti. Daha ayrıntılı bilginin bulunduğu 30 greve, 42.728 işçi[44] katılmıştı. Bu rakama, tramvay ve demiryolu grevleri dâhil değildir. Sadece İstanbul tramvay işletmesinin 2.500 işçisi bulunuyordu. Avrupa demiryollarında 3.000, Bağdat hattında da 7.000 işçi çalışıyordu. Diğer demiryolu şirketleri benzeri rakamlarda işçi istihdam ediyordu. Bu işçilerin hepsi 1908'de, (bazıları birden fazla kez) greve çıktılar. Bütün Osmanlı işçi sınıfını ayağa kaldıran dev bir grev dalgası yaşanıyordu.

Grevlerin çoğu sendikaların tanınması ve ücretler etrafında gerçekleşiyordu. Diğer talepler arasında çalışma saatlerinin azaltılması, koşulların iyileştirilmesi, ikramiyeler ve tepki alan yöneticilerin işten çıkarılması vardı. Grev dalgası etkili oldu. 1908 sonunda ücretler, 1905'ten % 15 daha yüksekti. İzmir liman işçileri yaptıkları grev sayesinde % 100'lük bir ücret artışı elde etti; Beyrut-Şam-Hama demiryolu işçileri % 50'lik ücret artışı kazandı. İzmir-Kasaba demiryolu işçileri ise düşük ücretliler için daha yüksek zam talep etti.[45] İstanbul ve Selanik'teki Orosdi-Back perakende mağazalarında çalışan 1.500

[42] Benaroya, A. (1986), s. 42
[43] Kazgan, G. (2002), s. 53.
[44] Güzel, M. Ş. (1996), s. 35-47.
[45] Quataert, D. (1994), s. 22-23.

işçinin on günlük eşzamanlı grevi, hatırı sayılır bir örgütlenmeye gereksinim olacak türdeki mücadelelere bir örnektir.

İşçi Mücadelelerinin Doğası

İşçi mücadelelerinin hedefi yabancı sermaye miydi? Bu dönemdeki işçi mücadeleleri hakkında yazılan tarih, yabancı sermayeye karşı anti-emperyalist bir mücadeleden söz eder. Bu yanıltıcıdır. Ulaşım gibi önemli bir sektörün yabancı sermayenin elinde bulunduğu doğrudur. Bu da grevlerin önemli odaklarından birisini oluşturmuştur. Demiryolları, yabancı sermayenin elinde olmasına rağmen, hükümet ve yabancı şirketler arasında yapılan sözleşme, hükümetin grevlerin faturasını ödemesini garantiliyordu. Hükümet bu nedenle demiryolu grevlerine devlet kurumlarında yapılmış grev muamelesi yaptı. 1908'deki 111 grevin 19'u demiryolları veya tramvayda yaşandı. Grevlere katılan işçi sayısı, diğerlerinden daha yüksekti. Talepler ise ekonomik içerikliydi. Bir Alman şirketinin elinde olan Bağdat demiryollarında örgütlü Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti'nin talepleri şunlardı:

> İşçi derneğinin tanınması,
> Şube müdürleri erkânından başka bütün memurlara bir aylık tutarında ikramiye verilmesi, aynı zamanda memurlara kıdemleri oranında zam yapılması,
> Yol işçileri gibi her dereceden işçilere günde 3 kuruş zam,
> Gündelikçi memurlara ve uzman işçilere 4 kuruş zam yapılması ve iş süresi dışında çalıştırılmamaları,
> Geceleri çalışanlara iki kat gündelik verilmesi,
> Hasta olan memurların işten çıkarılmaması,
> Memur tüzüğünün değiştirilmesi, aylığından % 1,5 kesilen her memur ve ailesinin parasız tedavi edilmesi, masrafların şirkete ait olması[46].

Bu taleplere, daha sonra, şirket müdürünün işten atılması da eklendi.

---

[46] Gabriel, Archangelos, *Anadolu Bağdat Şirketi Osmaniyesinin İçyüzü*, s. 186'dan alıntı yapan Sencer, O. (1969), s. 179-180. Sencer yazar adını A. Gavril olarak vermiştir ancak bu kişi kesinlikle sendika başkanı ile aynı kişidir.

Bu grev 1908'in en önemli grevlerinden biriydi. Grev o kadar etkili oldu ki, hükümetin grevleri yasaklayan yasal düzenlemeler yapmasını tetikledi.

Sendikanın başkanı Doktor Archangelos Gabriel, Türk ya da Müslüman değildi. Demiryollarında 16 yıldır doktor olarak çalışmaktaydı. Grev sırasında sendika büyük bir olasılıkla Gabriel tarafından kaleme alınmış, ancak Haydarpaşa İstasyon Komitesi'nin imzasını taşıyan Fransızca ve Osmanlıca bir broşür yayımladı. Broşürde, İsviçreli demiryolu müdürü Edouard Hugue hakkındaki şikâyetlere yer verilmektedir. Bununla birlikte sendikanın hedeflerindeki sınırlar ve sahip olduğu illüzyonları da ifade etmektedir:

> Hükümet, bizim büyük bir vatanseverlikle demiryollarının ülkemiz açısından, özellikle günümüz koşullarında, ne kadar vazgeçilmez olduğunu anladığımızı bilmek zorundadır... Hükümet aynı zamanda, Osmanlı ya da değil, kapitalistlerin mülkiyetini kutsal saydığımızı bilmeli, mülkiyetlerinin bir tek atomunun bile kaybolmayacağı güveni içinde olmalıdır[47].

Grevcilerin somut talepleri, çelişkili bir bilincin varlığına işaret etmektedir. Bu işçiler 30 yıllık bir baskı döneminden sonra giderek yayılan, fiilî bir genel greve adım attı. Sadece Selanik işçileri, 1908 öncesi kayıtlara geçen mücadeleler yaşamıştı. Bu nedenle işçiler, bazen 1908 öncesinde tek yasal işçi örgütü olan loncaların yalvaran dilini kullanıyordu. Bazen, geçici de olsa örgütlenme özgürlüğü getiren Jön Türk Devrimi'ne bağlılık ifade ediyorlar, bazen de enternasyonalizmin militan diline başvuruyorlardı. Bütün bunları tek bir mektupta bile bulmak mümkündür:

Bursa'da ipek fabrikasında çalışan Ermeni kadınların yazdığı Türkçe'ye çevrilen ve *İştirak* Gazetesi'nde 1910'da yayımlanan mektup şöyle başlıyor:

> Bizler yoksul, talihsiz kadınlarız. İnsanlığın dikkatinin uzağındayız ve yoksulluk içindeyiz... Hiç kimse bize ve içinde bulunduğumuz duruma acımıyor.

Ancak şöyle bitiyor:

---

[47] Quataert, D. (1994), s. 32-33.

Dolayısıyla hepimiz, Türk, Rum, Ermeni, Musevi işçiler, bu koşullara bir son verilmesini istiyoruz. Gece mesaisinin durdurulması hakkımızdır[48].

Osmanlı'daki işçiler, sosyalist geleneğin her zaman vurgu yaptığı mücadelede birliğin önemini hızla öğreniyordu.

Grevlerin Yasaklanması

Anadolu ve Bağdat, Rumeli, Aydın, Beyrut, Şam-Hama demiryollarında Eylül 1908'de yaşanan grev, Osmanlı ulaşım sistemini tümüyle felç etti. Göreceli olarak küçük bir işçi grubunun ne kadar güçlü olabileceği görülüyordu. İttihad ve Terakki'nin Selanik'teki merkezi ve İstanbul arasındaki iletişim de kopmuştu.

Osmanlı hükümeti, 15 Ekim 1908'de meclisin açılmasını bile beklemeden "Tatil-i Eşgal Kanun Layihası"nı[49] çıkararak sendikaları yasakladı ve "demiryolları, tramvaylar, limanlar, elektrik üretimi ve kamuya hizmet veren diğer şirketlerde" grev yapılmasını ciddi bir şekilde sınırladı. Yasa, Ticaret Bakanlığı başkanlığında üç işçi ve üç şirket temsilcisinden oluşan bağlayıcı bir arabuluculuk sistemi getirdi. Yasa, bir anlaşmaya varılmadığı taktirde (savaş ve savaş tehdidi dönemleri hariç) greve izin veriyor ama her türlü gösteriyi yasaklıyordu. Getirilen cezalar (grev yapmak için bir hafta, başkalarını işten alıkoymak için bir yıl hapis cezası), grev konusunda caydırıcı bir etkiye sahip oldu. Grevler hızla azaldı.

1908 Kanunu "sendikasız grevler" öngörüyordu. Buradaki amaç ve yaratılmak istenen etki, modern Türkiye'deki "grevsiz sendika" ile aynıdır. Yasalar, demokratik bir görüntünün ardında işçilerin etkin bir şekilde örgütlenmesini sınırlandırmaktadır.

Kanunun etkileri hemen hissedildi. 1908'in 111 grevinin sadece 8'i, 4 Ekim tarihinden sonra gerçekleşti; bunların altısı da garsonların küçük çaplı grevleriydi. Bazı grevlerse devam etti. 2 Kasım 1918'de biten İttihad ve Terakki döneminin so-

---

[48] *İştirak* Mart 1910'dan alıntı yapan Quataert, D. (1994), s.36

[49] Yasanın bütün metnine yer veren *Takvim-i Vekayi* (27 Eylül 1325) No 11 s. 2-3'ten alıntı yapan Ökçün, A. G. (1982), s. 2-4.

nuna kadar 35 bin işçinin katıldığı 46 grev yapıldı. Bunların 20'si grevlerin yasak olduğu kamu sektöründe gerçekleşti.

1908-09 Politik Mücadeleleri

1908 sonrası dönem hem meclis içi hem de meclis dışı yoğun bir mücadeleye tanık oldu. İşçi mücadeleleri bu dönemin kısa bir aralığında yoğunlaşmış ve Türkiye'de sosyalist hareketin gelişimi için tohum atmıştır. Buna karşın, grev yasağından sonra işçi mücadelelerinin toplumun geri kalanı üzerinde görece az etkisi olmuştur.

İlk önemli mücadele, anayasal düzenin sürüp sürmeyeceği üzerine gerçekleşti. İkinci ise ne tür bir ülkenin kurulacağına dairdi. Ulusal sorun çözülmek zorundaydı.

Mücadele çok çetin geçti ve uzadı; çünkü taraflardan hiçbirisi üstün çıkamıyordu. Hem yeni hem de eski düzen, kendi yönetimlerinin meşruiyetini oluşturamıyor, toplumun çoğunluğunun desteğini aldığını kanıtlayamıyordu.

İttihad ve Terakki'nin monarşiyi kaldıramamasının nedeni buydu. Padişaha sadık köylü kesimin ağırlığı ve eski düzene bağlı geniş bir bürokrasi katmanı İttihad ve Terakki'yi radikal adımlar atmaktan alıkoyuyordu. İttihad ve Terakki, kendi meşruiyetini koruyarak gidebileceği kadar gitmekte kararlıydı. 1909'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan anayasa savunusu, bu kararlılığı gösteriyor.

Politik Mücadelenin Toplumsal Kökenleri

Devrimin toplumsal tabanını, 1908'deki devrimci mücadeleye katılanlar göstermektedir: Esnaf ve zanaatkârlar, kentli toplumun alt kesimlerinin oluşturduğu orta katmanlar, eski rejimin kendilerine gösterdiği güvensizliğe öfkeli, eğitimli orta kademe subay ve devlet görevlileri. Hem sivil hem askeri gruplar, eski düzene geriye dönüşü engellemek için radikal ve kararlıydılar.

Devrim karşısındaki kamp ise iki gruptan destek görüyordu. İlk grup içinde eski rejimin bürokratları ve padişah tarafından güvenilir bulunarak tercih edilen alaylı subaylar ve eski düzenle olan ilişkilerinden kârlı çıkmış Türk-Müslüman üst sosyal katmanlar vardı. Gayrimüslim elitler, devrime muhalefet eden

ikinci grubu oluşturuyordu. Gayrimüslimler bütünsel olarak Abdülhamid döneminde ikinci sınıf konumundaydı: toplumsal hayata tam katılımdan dışlanmışlardı ve ayrımcı vergilere maruz bırakılıyorlardı. Ermeniler ise ayrıca Abdülhamid saltanatının son döneminde katliamların hedefi oldu. Düzen bu şekilde, toplumsal memnuniyetsizliği azınlıkları günah keçisi yaparak saptırmak istiyordu. Eski düzen, kendi devamını garanti etmek için gayrimüslim elitlere, piskoposlara ve cemaat liderlerine bazı ayrıcalık ve haklar da tanıyordu. Osmanlı Darphanesi'nin müdürü bir Ermeni'ydi. Tanınan bu ayrıcalıklar, "bu toplumsal kesimlerin bireylerini sıkı bir şekilde kontrol altında tutmak, cemaat liderleri üzerinde baskı kurmak, etnik ve dinî grupların üyelerine bireysel özgürlüğü yasaklamak üzere kullanılıyordu"[50]. Monarşiye verdikleri destek, eski düzenin yeniden geri getirilmesi için de sürdü.

Sınıf farklılığı, etnik ve dinî ayrımların üzerine çıkıyordu. Devrim taraftarları arasında da devrim karşıtı kampta da Türkleri, Rumları, Ermenileri, Bulgarları, Musevîleri, Müslümanları, Hıristiyanları bulmak mümkündü.

> Jön Türk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu etnik ve dinî grup elitlerinin örgütlenmesinde ciddi bir değişiklik yarattı. Örneğin 1908 öncesi kendi geleceklerini imparatorluk sınırları içinde, Osmanlı'dan daha fazla ayrıcalık elde etme etrafında şekillendiren tüccar, zanaatkâr ve memurlardan oluşan Ermeni elitlerinin yerini Taşnaklar aldı. Abdülhamid rejiminden padişaha bağlılıkları için ödüllendirilen Müslüman Arnavut elitinin yerini milliyetçi aydın bir elit aldı. Bunların arasında Bayram Curri, Necip Draga ve Müfit Libohova farklı dinlere mensup Arnavutları Skenderbeu bayrağı altında birleştirmeyi hedefliyor ve Arnavutlar yararına reform talebinde bulunuyorlardı. Musevîler gibi bazı azınlıklarda da Jön Türkleri taklit eden genç reformist gruplar, muhafazakâr egemen eliti ekarte ederek, yerine yeni, reformist bir eliti geçirdiler[51].

[50] Kansu, A. (2000), s.11.
[51] Hanioğlu, M. Ş. (2001), s. 314-315.

1908 Seçim Kampanyası

Osmanlı tarihinde ilk kez, gerçekten özgür bir seçim yapılacaktı. Seçim özgürlüğü burjuva demokrasisiyle sınırlıydı. Kadınlar, 25 yaşından küçükler ve vergisini ödememiş olanlar oy kullanamıyordu. Dolayısıyla nüfusun yarısından fazlası ve işçi sınıfının büyük kısmı için demokrasi yoktu.

Ancak açık bir politik tartışma ortamı vardı. Bu tartışma, toplumsal gidişatı etkileyecek bir seçimle taçlandırılacaktı. Tartışmayı yürütme hakkı devrimci mücadeleyle kazanılmıştı. İşçilerin kısa bir süre için de olsa örgütlenme özgürlüğüne sahip olmaları seçime yansıdı. 1908'de seçilen mecliste, kendilerine açıkça sosyalist diyen 6 milletvekili vardı. Bunların ikisi Bolşevizmin etkisi altındaydı. Türkiye tarihinde kendisini sosyalist olarak tanımlayan bu kadar çok milletvekilinin seçilebilmesi bir daha ancak Ekim 1965 seçimlerinde mümkün oldu. TİP, bu seçimlerde 15 vekillik kazandı.

Dahası, devrimin kazanımı olan 1908 seçimleri, 1950'lere kadar burjuva sınırları içinde bile olsa demokratik olarak tarif edilebilecek tek seçimdi.

Meclis Açılıyor

Meclisin 17 Aralık 1908'deki açılışı, imparatorluğun her yanında kitlesel gösterilerle kutlandı. İstanbul sokakları heyecanlı kalabalıklarla doluydu ve dev bandolar meşrutiyet marşı çalıyorlardı. Aya Sofya'nın çatıları, kutlamayı daha iyi bir yerden görebilmek için tırmanan heyecanlı seyircilerle doluydu.

Erzurum'da 30.000 kişi hükümet konağı önünde toplandı. Trabzon, Adana, Bursa, İzmit ve Bandırma'da da gösteriler yapıldı[52]. Selanik, Kavala ve Drama gibi imparatorluğun Avrupa bölgelerinde de halk sokaklara dökülmüştü.

Hareket ilk zaferini kazanmıştı ve bunu kutluyordu. Meclisin kompozisyonu, devrimi gerçekleştiren güçleri tam olmasa da yansıtıyordu. Artık hareket, nasıl bir toplum, nasıl bir ulus sorularıyla karşı karşıyaydı.

---

[52] Kansu, A. (2000), s. 27-28.

1909 Darbesi

1908 Devrimi anayasal bir düzen getirmiş, ancak padişahı tahtında bırakmıştı. Devrimciler de hükümete katılmamış, sahne arkasından çalışmayı tercih etmişlerdi.

Ne var ki karşı devrim girişimi Fransa'da da olduğu gibi devrimcileri bir açmaz ile karşı karşıya bıraktı. Ya ileri atılacaklardı ya da geri çekileceklerdi. Geri çekilmenin bedeli de kendi yaşamları olabilirdi. Devrim ileriye doğru atıldı.

Düzendeki değişiklikten kazananlar ve kaybedenler oldu. Ancak kaybedenler (padişahın yakın çevresi, bazı general ve bürokratlar, zengin gayrimüslimler) tam olarak yenilmemişti. Modernleşme hareketi, yurtdışında eğitilmiş profesyonel yeni subay kadrolarının orduya katılmasını sağladı. Modern askerî eğitim, beraberinde modern politik fikirler de getirmişti. Padişah, monarşiye bağlılığından kuşku duyduğu bu subaylar yerine alaylı subayları öne çıkartıyor ve onlara ayrıcalıklar tanıyordu.

Bu durum, orduda gerginlik yaratıyordu. 1908'deki yönetim değişikliğinden sonra işbaşına gelen yeni harbiye nazırı, orduda yeniden yapılanmaya gitti. Devrimden 3 hafta sonra, 15 Ağustos'ta İmparatorluk Yüksek Askerî Teftiş Kurulu ve padişahın Muhafız Alayı ortadan kaldırıldı. Almanya'da eğitim gören İzzet Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa gibi profesyonel subaylar üst görevlere getirildi. Bu değişiklikler, alaylı subaylar arasında huzursuzluk yarattı ve önemli bir kısmı ordudan atıldı.

Padişah, gayrimüslimler arasında elit bir kesime ayrıcalıklar tanıyarak, kendisine ve monarşiye bağlamıştı. Bu elitler de kaybettiklerini geri almanın yolunu arıyorlardı. Karşı-devrim fikri, ordunun bir kısmında, bazı eski general ve alaylı subaylar arasında, devlet bürokrasisinin bir bölümünde, servetini monarşiye borçlu olan zenginler ve gayrimüslim nüfus içindeki elitler arasında destek buluyordu.

Nisan Darbesi'nin örgütlenişi hakkında çok net bilgiler olmamakla birlikte, ordu hiyerarşisinin bazı bölümlerinin bu işe karıştıkları açıktır. Monarşist komutanlar, meşrutiyet karşıtı birliklerin İstanbul'a nakledilmesini sağladılar. Askerî darbe, İstanbul'a yeni nakledilen Tüfek Birliği'nin 13 Nisan sabahı ayaklanmasıyla başladı.

> Arnavut bir onbaşı ve Hamidiye Alayı'na mensup bir Kürt imamın liderliğinde, padişah ve şeriat lehine sloganlar atarak kışlalarından Sultanahmet Meydanı'na yürüdüler. Çok sayıda cüppeli, devrim sonrası yapılan reformlar nedeniyle işini kaybeden eski subay, askeri üniformalarıyla ayaklanan askerlerle birlikte yürüdüler. Bu isyanın önceden planlandığı ve örgütlendiği açıktı; spontane bir durum değildi. Öğlene doğru hükümet konağı silahlı 5-6 bin asker tarafından çevrilmişti[53].

Abdülhamid, darbe yenilgiye uğratıldıktan sonra, bununla hiçbir ilişkisi olmadığını açıkladı. Ama isyan eden askerler, Asâr'ı Tevfik Zırhlısı kaptanı, meşrutiyetçi Yüzbaşı Ali Kabuli Bey'i sarayın bahçesindeki ağaca asarken, Abdülhamid "onaylayan bir şekilde seyrediyordu"[54]. Öğleden sonra saat ikide Abdülhamid isyan eden askerleri affederek, darbeyi meşrulaştırdı.[55]

Darbe, ordu hiyerarşisinin bir kesimi tarafından da destekleniyordu. Tevfik Paşa liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu; ama gerçek erkin padişahın eline geçtiği netleşmişti. İstanbul'da İttihad ve Terakki bürolarına saldırı düzenlendi. *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerinin matbaaları yerle bir edildi. Meclisin, İttihad ve Terakkili üyeleri İstanbul'dan kaçtı. Can güvenlikleri için kaygılanmaları anlaşılırdı; çünkü isyancı askerler iki milletvekilini asmış (yanlış kişileri öldürmüşlerdi; ancak hedeflerinin İttihad ve Terakki olduğu belliydi) ve harbiye nazırını yaralamışlardı.

Darbeye Direniş

Liderliğin büyük bir kısmı İstanbul'da saklanmasına rağmen İttihad ve Terakki, hızla harekete geçti. İttihad ve Terakki temsilcileri vilayetlere dağılarak darbenin sadece kendilerine değil, bütünüyle meşrutiyete karşı yapıldığını anlattı. Hükümet, darbenin sadece İttihad ve Terakki'yi hedef aldığını iddia ediyordu. İttihad ve Terakki, telgrafhanelerdeki ve bürokrasi içindeki ilişkilerini kullanarak hükümetin yalanlarından önce kendi

[53] Kansu, A. (2000), s.79-80.
[54] Kansu, A. (2000), s. 80.
[55] Kansu, A. (2000), s. 85.

propagandalarının yayılmasını sağladı. Çoğu kez de hükümet açıklamalarının yerine ulaşmasını engelledi[56].

Darbeye karşı halk hızla harekete geçti. Selanik'te 30.000 kişi meşrutiyeti savunma gösterisi yaptı. Çok sayıda insan, darbeye karşı savaşmak üzere gönüllü oldu. Abraam Benaroya, Selanik'teki durumu tarif ediyor:

> Selanik'teki ordu, Makedonya ve Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki Arnavut gönüllüleri tarafından güçlendirildi. Komitenin kahramanları Enver ve Niyazi, başkente hareket ettiler. Gönüllüler arasında çok sayıda Rum ve Bulgar, bir miktar da Musevî bulunuyordu[57].

İttihad ve Terakki, İmparatorluğun çoğu kentinden İstanbul'a telgraf çekme kampanyası başlattı. İttihad ve Terakki komiteleri, sıradan insanlar, askerî kulüpler ve hatta taşra bürokrasisi telgraf kampanyasına katılanlar arasındaydı[58].

İstanbul dışındaki isyanlar da 13 Nisan olaylarının sıradan askerlerin dinî tepkisinin ötesinde olduğunu gösteriyordu. 12-13 Nisan gecesi Erzincan'daki ayaklanma 4. Kolordu Komutanı İbrahim Paşa tarafından bastırıldı. Erzurum'daki darbe girişimi 15.000 Müslüman ve Hıristiyan'ın kitlesel eylemiyle durduruldu. 20 Nisan'da Yusuf Paşa'nın darbe girişimi de telgrafhanelerdeki İttihad ve Terakki destekleyicilerinin yardım çağrısıyla durduruldu. Yusuf Paşa daha sonra tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı[59].

Darbecilerin bir başka ve daha karanlık bir taktiği ise Ermenilere karşı provokasyonlar düzenlemekti. Bunun en vahşi örneği 14-16 Nisan'da Adana'da yaşandı; 17.000 Ermeni öldürüldü. Çıkan çatışmalarda, vahşi saldırganların 1.900'ü öldürüldü. Adana'nın çoğu yakıp yıkıldı. Dolaylı kanıtlar, Abdülhamid'in bu olaydaki parmağına işaret ediyor. Padişahın özel muhafızlarından birisi, katliamdan birkaç gün önce Adana'ya gitmişti[60]. Abdülhamid, daha önce, halk öfkesinin hede-

---

[56] Kansu, A. (2000), s. 88-99.
[57] Benaroya, A. (1986), s. 44.
[58] Kansu, A. (2000), s. 90.
[59] Kansu, A. (2000), s. 121.
[60] Kansu, A. (2000), s. 123.

fini saptırmanın bir yolu olarak Ermeni katliamlarını kullanmak istemişti.

Katliamın olduğundan daha büyük bir boyuta ulaşması, yerel Müslüman dinî liderlerin Ermeni Kilisesi lideriyle el ele vererek katliamı kınaması ve kurbanlarla dayanışma göstermesiyle önlendi. Bu da katliamın dışarıdan örgütlendiğine ilişkin başka bir kanıttır.

Ermeniler Mersin, Tarsus, Kozan ve Maraş'ta saldırılara uğradı. İttihad ve Terakki subaylarının müdahaleleri, birçok başka yerde katliam yaşanmasını engelledi. İttihad ve Terakki destekçileri, provokasyonların önünü almak için Abdülhamid'in tahtan indirildiğine dair sahte telgraflar bile gönderdi[61].

Konya'daki katliam, aşağıdan yükselen eylemlerle durduruldu. Katliamı kışkırtan imam, yerel halk tarafından kentin camisinde tutuklandı. Mevlevî dervişlerinin başı Çelebi Efendi, bir konuşma yaparak herkesin Allah'ın çocuğu olduğunu söyleyerek Türklerin kardeşlerine karşı el kaldırmamaları çağrısında bulundu[62].

Aşağıdan yükselen direniş, darbenin sınıf doğasını da açığa vuruyordu. Darbe, orta kademeli ordu subaylarının direnişi ile çökertildi. İstanbul 1. Ordu Komutanı Nazım Paşa darbeyi desteklemişti. Selanik'teki 3. Ordu, İttihad ve Terakki'nin kalesiydi ve darbeye karşı çıktı. Edirne'deki 2. Ordu'nun beklenmedik bir şekilde darbeye karşı çıkması, İstanbul'u batıya karşı savunmasız bıraktı. Erzincan'daki 4. Ordu'nun komutanı İbrahim Paşa, telgrafla meşrutiyeti desteklediğini açıkladı ve İstanbul'a yürüme tehdidinde bulundu. Dolayısıyla darbe, ne doğudan ne de batıdan taraftar bulabildi. 16 Nisan'da meşrutiyetçi 15.000 asker, İstanbul'un 72 kilometre ötesindeki Çatalca'ya ulaşmıştı. Asker sayısı da giderek artıyordu.

Meşrutiyeti savunmak üzere orduların toplandığı gerçeği, İstanbul'da yaygınca bilinmiyordu. İstanbul'un Ermeni asıllı vekillerinden olan Krikor Zohrab, 1., 2., 3., 4., 5., 6. ve 7. Kolordularına bağlı binlerce askerin imzasını taşıyan ve darbeyi destekleyen metni mecliste okuyordu[63].

---

[61] Kansu, A. (2000), s. 122.
[62] Kansu, A. (2000), s. 124.
[63] Kansu, A. (2000), s.93.

Bu imza metni, darbenin ne kadar iyi hazırlandığının bir başka kanıtıydı. Metnin okunduğu saatlerde, Adana'da Zohrab'ın dindaşları kılıçtan geçiriliyordu.

Zohrab'ın konuşma yaptığı meclis, artık işlevsizdi. İttihad ve Terakkici çoğunluk, İstanbul'dan kaçmıştı. Darbecilerin orduya güvenemeyeceğinin ilk işareti, iki milletvekilinin de içinde olduğu Çatalca'ya gönderilen heyetin, meşrutiyetçi ordu tarafından tutuklanması ve geri dönmelerine izin verilmemesidir.

17 Nisan'da imparatorluğun her tarafından gönderilen mesajlar mecliste okundu. Hepsi darbeyi, mutlakıyete dönüş olarak lanetliyordu. Harbiye nezaretine, ordu birlikleri tarafından gönderilen benzeri telgraflar yağıyordu.

20 Nisan'a gelindiğinde fareler, batmakta olan mutlakıyetçi darbe gemisini terk etmeye başlamıştı. Trenler, kendisini cüppelerle kamufle etmeye çalışan askerlerle doluydu. Darbe sonrası meclis tarafından başkan seçilen İsmail Kamil Bey, Britanya Elçiliği'ne sığındı.

İttihad ve Terakkici vekiller, 22 Nisan'da Yeşilköy'de toplandı. Artık Abdülhamid'i tahttan indirmenin gerektiğini tartıştılar. Padişah ise tahtta kalmak için her şeyi yapmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Abdülhamid, darbeyle ilişkisi olduğu iddiasıyla 543 kişilik bir liste hazırladı. Listedeki isimler arasında kendi yakın arkadaşları bile bulunuyordu. Bu isimlerin 35'i gazetelerde yayımlandı.

23 Nisan'da "mutlakıyetçi paşalar ve aileleri ile darbeyi desteklemiş olan zengin Rum ve Ermenilerden oluşan nüfusun kaçışı ivme kazandı. Limandan çıkan her gemi, kapasitesinin üstünde insan taşıyordu"[64]. Devrim ve karşı-devrim arasındaki mücadelenin milliyet ve din boyutunu aştığının bir başka kanıtını, kaçanların kompozisyonunda da görebiliriz.

25 Nisan'da meşrutiyetçi birlikler İstanbul'a girdi. Taksim ve Taşkışla'da yaşanan çetin çatışmalarda 97 meşrutiyetçi, 297 mutlakıyetçi öldü. Başka yerlerdeki direniş daha zayıftı ve öğleden sonra padişah teslim oldu. Olağanüstü hal ilan edildi ve darbeciler tutuklanmaya başlandı. 5.000 darbeci tutuklandı.

[64] Kansu, A. (2000), s.112.

İstanbul'da 27 Nisan'da toplanabilen meclis, Abdülhamid'i tahttan indirip yerine Mehmet Reşat'ı geçirme kararı aldı.

Abraam Benaroya, Selanik'teki tepkiyi şöyle ifade ediyor:

> Selanik sokakları bir kez daha Jön Türklerin zaferini kutlayan gösterilerle doldu taştı. Bir kez daha sloganlar, marşlar, tartışmalar ve zafer nutukları dinledik[65].

Darbenin bastırılmasından sonra bir dizi alaylı subayı ölüme mahkûm eden askerî mahkemeler süreci başladı. Mutlakıyetçi generaller gibi daha üst sınıflara mensup komplocular, sürgüne gönderildi; diğer ordu subayları da ya görevden alındı, ya da rütbeleri düşürüldü. Karşı-devrimciliğin cezaları bile sosyal sınıf temelinde veriliyordu.

Abdülhamid, iki karısı ve birkaç yardımcısıyla Selanik'e gönderildi. Selanik, devrimin merkezi olduğu için orada yeni bir karşı-devrim girişiminde bulunma şansı daha azdı. Musevî kapitalist Allatini'nin deniz kenarındaki malikânesine yerleşti.

Başarısız darbeyi, kabinede kimlerin yer alacağına dair uzun süren tartışmalar izledi. Çünkü mutlakıyetçiler hâlâ etki için mücadele ediyorlardı.

Abdülhamid'in darbeyi destekleyip, desteklemediği konusu çok tartışıldı. Ancak asıl mesele bu değil. Abdülhamid, iddia ettiği gibi darbenin organizasyonunda parmağı olmasa ve darbeye karşı çıkmış olsa da hareketin hedefleri tartışılmayacak kadar açıktı. Mutlakıyetçi bürokratlar, sarayla ilişkileri iyi olan her dinden zengin kesimler ve rütbeleri düşen alaylı subaylardan oluşan bu sosyal grubun çıkarı, eski rejimi geri getirmekten geçiyordu. Padişah, bulunduğu konum itibariyle ya mutlakıyetçi bir yönetimin ya da meşrutiyetin başında olmayı tercih edebilirdi. Padişah bir semboldü; rejimin kendisi değil. Abdülhamid, darbeyi desteklememiş olsa bile, hedefi mutlakıyeti geri getirmek olan darbenin doğası değişmeyecekti. Padişah, darbe başarısız olunca darbecilerin hedeflerine sırtını dönebileceğini mükemmel bir biçimde sergiledi. Abdülhamid, komplocuların isimlerini vererek sonuna kadar tahtta kalmak için debelendi.

Resmî tarih, bu darbeyi kendiliğinden gelişen gerici dinî bir hareket olarak göstermeye çalışır. Modern Türkiye'deki politik

[65] Benaroya, A. (1986), s. 45

çatışmaları da benzeri bir çerçevede sunmayı tercih edenler, tarihin bu versiyonuna yöneliyor.

Darbe, politik düzenin doğası üzerine mücadele eden iki farklı sosyal tabana sahip, iki farklı çıkar grubunun politik mücadelesiydi. Bir başka deyişle, bu bir sınıf mücadelesiydi.

Darbenin yarattığı kriz, devrimin dönüm noktası oldu. Devrim, mutlakıyetle hesaplaşmaya itildi. İttihad ve Terakki, hükümete daha fazla ve daha açık katılıma zorlandı.

1909'a gelindiğinde yaşanan değişim süreci artık geriye çevrilemez bir hale gelmişti. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, mutlakıyetin meşru yollarla geri getirilmesinin yollarını kapatmıştı. Ancak çok sayıda soru, özellikle de ulusal sorunlar hâlâ çözüm bekliyordu.

Kemalist düzenin 1930'larda sağlamlaşmasıyla, daha önce bayram günü olarak kutlanan 1908 Devrimi'nin yıldönümü 23 Temmuz resmî tatil olmaktan çıkarıldı. Son kutlama, 1934'te yapıldı.

Bu, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen tarihi yeniden yazma işinin bir parçasıydı. 1908'de öne çıkanlar, daha sonra Mustafa Kemal'in hışmına uğradı. Yeni düzenin Mustafa Kemal'in etrafında şekillendirilmesi, 1908'in ve öneminin tarihten silinmesini gerektiriyordu. Mustafa Kemal, 1908'de hiçbir önemli rol oynamamıştı. Kemal, kendi nutkunda 1908'e dair kendisiyle ilgili herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'e yakın bir biyografi yazarı, 1909 Darbesi'ne karşı direnişteki rolünü de "sınırlı ve kısa süreli" olarak tarif etmektedir[66].

1908, gerçek bir devrim başlangıcıydı. Padişah, meşrutiyet ve seçimleri kabul etmek zorunda kaldı. Orduda ve devlet aygıtında radikal değişiklikler yapıldı. Daha da önemlisi bütün bunlar aşağıdan gelen bir hareket tarafından dayatılmıştı. Sınıf mücadelesi yükselişe geçti. 1909'da karşı-devrimci bir darbe girişimi şiddetli bir direnişle karşılaştı ve Abdülhamid iki hafta içinde tahttan indirildi.

1908-18 dönemi resmî tarihte İkinci Meşrutiyet Dönemi olarak geçmektedir. 1908, Osmanlı yönetiminde yeni bir poli-

[66] Mango, A. (1999), s. 87

tik hat olarak sunulmaktadır; halbuki 1908-9 arasında Osmanlı'daki güç dengelerini değiştiren ve kapitalist sosyal düzenin gelişmesinin önünü açan bir devrim yaşandı.

Devrimin Değerlendirmesi

Türkiye'nin 1900-1930 döneminde yaşadığı dönüşümü anlayabilmek için iki farklı olaya bakmamız gerekiyor. Birincisi 1908-9 Devrimi, diğeri 1919-22 Savaşı. Kimler tarafından yapıldı? Kim kârlı çıktı? Ne değişti?

1908-9 bir burjuva devrimiydi. 1789 veya 1848 burjuva devrim modeline dâhildi. Tabii ki devrim kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir dünya da yaşandığı için kendine has özelliklere sahipti. Bu özelliklerden birisi politik liderliğin içinde subay ve memurların oluşturduğu ağırlıktı.

1919-22 Savaşı ise dar bir subay, memur, etnik temizlik sonucu zenginleşen Türkler ve aydınların liderliğindeki bir ulusal savunma savaşıydı. 1919-22 liderliği, devrim sonrası kurulan ve Türk milliyetçisi bir diktatörlüğe dönüşen rejimin devamcısıydı.

Bu veriler Marxist bir çerçeveye nasıl yerleşir? Kendi sonuçlarımıza varmadan önce bir dizi yazarın görüşlerini değerlendirelim.

O Dönemde Yapılan Değerlendirmeler

1908'i takip eden yıllarda özellikle Marxistler 1908'in ne anlama geldiği konusunda çok nettiler.

1908 Türkiye Devrimi, 1905 Rus Devrimi'ni takip eden üç devrim ile birlikte anılıyordu: 1906 İran Anayasal Devrimi, 1908 Jön Türk Devrimi ve 1911 Çin Devrimi

Dönemin Marxistleri, 1908'in bir devrim olduğu görüşündeydiler. Lenin devrimden iki hafta sonra 5 Ağustos 1908'de şöyle yazıyor:

> Türkiye'de, Jön Türklerin liderliğini yaptığı ordu içindeki devrimci hareket başarıya ulaştı. Bunun sadece yarım bir zafer olduğu doğrudur. Çünkü Türkiye'nin 2. Nikolas'ı, meşrutiyeti yeniden kurma vaadiyle varlığını sürdürmeyi şu ana kadar başarmıştır. Ancak böylesi yarım zaferler ve yeni rejimin zorla, alelacele verdiği

> tavizler, halkın çok daha kitlesel katılımının olacağı yeni ve çok daha keskin iç savaş ve çalkalanmaların en kesin garantisidir. İç savaşın dersleri uluslar tarafından unutulmaz. Bunlar ağır derslerdir ve bütünsel bir kursta karşı-devrimin zaferleri, kudurmuş gericilerin dizginsiz saldırıları, isyancılara karşı eski yönetimin vahşi misillemeleri yer alabilir. Ulusların bu acı derslerle dolu okuldan geçtikleri gerçeğine sadece iflah olmaz ukala titrek bacaklı mumyalar ahlanıp vahlanırlar. Bu okul, ezilen sınıflara bir iç savaşı nasıl yürütüp devrimi nasıl başarıya ulaştıracaklarını öğretir[67].

1917 başında ise şöyle diyordu:

> Rus Devrimi (1905), bütün Asya'da bir hareketi tetikledi. Türkiye, İran ve Çin'deki devrimler, 1905'teki devasa ayaklanmanın yüz milyonların ileri doğru atılmasında kendisini ifade eden etkisinin silinemez olduğu ve derin izler bıraktığının kanıtlarıdır[68] (vurgu Lenin'in).

Troçki, Ocak 1909'da şöyle yazıyordu:

> Önündeki görevleri itibarıyla (ekonomik bağımsızlık, ulus ve devlet birliği, politik özgürlükler) Türk Devrimi, bir burjuva ulusunun kendi kaderini oluşturmaktadır ve bu anlamda 1789, 1848 geleneğine aittir. Fakat subaylar tarafından yönetilen ordunun, ulusun yürütme organı olarak işlev görmesi yaşanan olaylara planlanmış bir askerî manevra karakteri kazandırdı. Ama Temmuz Olayları'nı salt bir deklarasyon olarak görmek ve Sırbistan'daki bir askerî-hanedanlık darbesiyle eşdeğer tutmak, tam bir saçmalıktır (birçok kişi bu hataya düştü). Türk subaylarının gücü ve başarılarının sırrı, çok iyi örgütlenilmiş bir "plan" veya şeytanca bir komploda değil; tüccarlardan, zanaatkârlardan, işçilerden, memur ve din adamlarının bir kısmından, son olarak da köylü ordusunda vücut bulan kırsal kesimden oluşan ileri sınıfların gösterdiği aktif destekte yatmaktadır[69].

Lenin ve Troçki, 1908 Devrimi'nin doğası ve önemi konusunda çok nettiler. Yakın tarihli araştırmalar[70], 1908 öncesi toplumsal mücadelelerin ne kadar yaygın olduğunun Lenin ve

---

[67] Lenin, V. I. (1963), s. 183.
[68] Lenin, V. I (1963), s. 252.
[69] Troçki'nin "The New Turkey (Yeni Türkiye)" makalesi Troçki, L (1980)'de yeniden basıldı. s. 11.
[70] Kansu, Aykut (1991, 1995, 1997, 2000), Hanioğlu, Şükrü (1995, 2001) ve Kars, H. Zafer (1997).

Troçki tarafından bilinmediğini gösteriyor. Abdülhamid'in İstanbul'da uyguladığı baskı o kadar yoğundu ki, 23 Temmuz 1908 öncesi, toplumsal bir mücadeleye rastlamak mümkün değil. Haberler genelde İstanbul'dan alınıyordu; dolayısıyla yabancı basını takip edenler Anadolu'daki mücadeleden habersiz kalabiliyorlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan kitlesel hareketin kendisi ise, bu iki Marxistin devrimin sınıf karakterini kavramaları ve bunu bir darbe olarak değil, devrim olarak nitelemelerine yetti.

Troçki, devrimin karşılaştığı sorunları derinlemesine irdeleyip ulusal sorun, toprak reformu ve işçi haklarına vurgu yapıyor. Jön Türklerin Türk milliyetçiliğine karşı uyarıyor. Toprak sorunu çözülmezse, köylü-askerlerin subaylarına karşı isyan etme olasılığına değiniyor. Troçki'nin makalesini yazmasından sadece birkaç ay sonra, yaşanan mutlakıyetçi karşı-devrim, Troçki'nın öngörüsünü doğruluyordu. Troçki açısından yeni düzeninin grev karşıtı yasaları ve hızla büyüyen işçi sınıfı hareketini bastırma çabası ciddi bir sorun oluşturuyordu.

Lenin ve Troçki, Osmanlı'daki devrimi 1905 Rus Devrimi'nin basit bir kopyası olarak algılamıyorlardı; tam tersine iki devrim arasındaki farklara vurgu yapıyorlardı. Rus işçi sınıfı daha güçlü ve daha deneyimliydi. Devrimci Marxist bir gelenek vardı. Ekonomi, en azından sanayileşmiş bölgelerde daha ileri bir düzeydeydi. 1905 Devrimi, işçi sovyetlerinin kurulmasını sağladı; 1908 Osmanlısı'nda ise böyle bir olasılık söz konusu değildi. Lenin ve Troçki'nin Rus ve Türk devrimi arasında kurdukları bağ, hem incelikli hem de derinliklidir.

Devrimler, krizler tarafından tetiklenir ve dünya krize doğru ilerlerse, birçok yerde birden tetikleme görülür; hatta krizler birbirlerini tetikler.

1905 Devrimi'ne giden yolun taşları, Rusya'nın 1904 Rus-Japon savaşındaki yenilgisiyle döşenmişti. 1908 Devrimi'ni tetikleyen ise, Rusya ve Britanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirme çabasıydı. 1905'i ve 1908'i tetikleyen nedenler benzeşiyordu.

Devrim önündeki en büyük engel, başarısızlık korkusu, en büyük teşvik başarı ihtimalidir. Rus otokrasisinin devrim tarafından sarsılması ve İran monarşisinin anayasal düzeni kabul

etmek zorunda kalması, isyanın mümkün olduğunu gösteriyordu. Bunlar Osmanlı'daki ayaklanmayı teşvik eden etkenlerdi.

1905 Rus Devrimi'nin devrimci fikirleri, Osmanlı'daki hareket üzerinde önemli bir etkide bulundu.

Lenin'in atıfta bulunduğu Rus, İran, Türkiye ve Çin Devrimlerinden oluşan dalgaya 1908'in dâhil edilmesi bu çerçevededir.

"Devamlılık" Sorunu

Toplumların ileriye doğru atıldığı devrimci bir durumda, bu bir sıçrama bile olsa, her şey bir anda değişmez. Ancak hiçbir devamlılık söz konusu değilse "devrim"den söz etmek de mümkün olmaz. Devrim değerlendirmelerini devamlılık sorununa yaklaşımlar açısından tasnif edebiliriz. Klasik Kemalist değerlendirmeler 1908'de bir devamlılık, 1913-23'te ise bir devamsızlık olduğunu tartışırlar.

Tarihin Kemalist versiyonunu eleştiren bazı "revizyonist" tarihçiler ise 1908 sonrası ortaya çıkan rejim ile İttihad ve Terraki politikaları ve cumhuriyetin kurucuları arasındaki devamlılığa güçlü bir vurgu yaparlar. İttihad ve Terraki ile Kemalistler arasındaki devamlılık konusunda kapsamlı çalışmalar yapan Mete Tunçay ve Erik Zürcher bunlar arasında yer alır. Ancak 1908'de gerçekleşen kopuş konusunda genel olarak sessiz kalmaya devam ediyorlar.

Sol bu meseleyi değerlendirirken kopmayı 1919-23'de görür, ama bir dizi sorun tespit eder. Bu değerlendirmeye göre Kemalistler "yeterince ileri gitmedi", "yapılması gereken her şeyi yapmadı" ama ne kadar yetersiz olsa da 1919-23 kendinden önceki dönemden bir kopuş teşkil eder.

Bu tartışmalarda eksik olan temel kopuşun, yani Türkiye burjuva devriminin, 1908-1909'da gerçekleştiği fikridir. Örgütlenmenin varlığına, İttihad ve Terraki ile Mustafa Kemal'in hareketi arasında örgütsel, politik, stratejik ve taktiksel devamlılığa dair çok sayıda kanıt söz konusudur. Aynı zamanda, Türkiye'nin kapitalist gelişimini engelleyen mutlakıyetçi bir monarşiden, modern kapitalist bir devlete yirminci yüzyılın başında dönüştüğü de çok açıktır. Benim iddiam kopuşun 1908'de gerçekleşmiş olduğudur.

Devamlılık ve Ermeni Sorunu

Sol Kemalist Halil Berktay, 1915'de İttihad ve Terakki hükümeti tarafından cumhuriyetin kuruluşundan sekiz yıl önce gerçekleştirilmiş olmasına rağmen "Kemalistler Ermeni tehciri konusunda neden bu kadar hassaslar?" diye soruyor. Bu gizemi ancak İttihad ve Terraki ile cumhuriyet rejimi arasındaki devamlılığı görerek çözebiliriz.

Çankaya Köşkü "terk edilmiş" Ermeni toprakları üzerine inşa edildi. Vehbi Koç'a yine "terk edilmiş" bir Ermeni villası sunuldu. 1924'te Mahsubi-Umumi'nin ikinci maddesinde yapılan bir değişiklik ile el konulan gayrimüslim mülkleri için herhangi bir tazminatın ödenmemesi sağlandı. 19 Ağustos 1924'ten önce gayrimüslimlerin elinde bulunan bütün mülklere devletin el koyabileceği 1926 yılında açıklandı. Tehciri gerçekleştirenler Ermeni mülkleri ile mükâfatlandırıldılar. Ermenileri öldürdüğü için asılan Boğazlıyan kaymakamı Ahmet Bey'in ailesi ve tehciri organize eden Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri Bahattin Şakir, Ermeni mülkleri ile mükâfatlandırılanlar arasındaydı. Bu şekilde dağıtılan mülklerin toplamı devasa büyüklüktedir. Türkiye hükümeti sadece 1916'da Alman Reichs Bankası'na 33 ton altın yatırdı. Bugün ki altın fiyatları ile bu miktar 1 milyar dolara denk gelir. Bu tek bir bankaya yatırılan depozit miktarıydı. Başka bankalara yatırılan depozitler de Ermenilerden toprak dışında alınan varlıkları temsil ediyor. Bu verilerin kaynağı İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşividir[71]. Ermenilerden "edinilen" toprakların ne kadar önemli olduğunu Tapu Kadastro kayıtlarının kamuya açık olmamasından anlayabiliriz. TSK'nın müdahalesi ile Osmanlı Tapu Kadastro kayıtları "ulusal güvenlik" bahanesi ile güncel kayıtlarla birlikte bilgisayara geçirilmedi.

İttihad ve Terakki ile cumhuriyet kadroları hemen hemen aynı kişilerden oluşuyordu. Her ikisi de ortak bir politik hedef taşıyorlardı: Kapitalist Türk Devleti. Ermenilerin tasfiyesi ve mülklerine el konulması ile Rumların mübadele adı altında sürülmesi bu amaca hizmet etti. Bir yandan el konulan mülkler

[71] Hür, Ayşe, "Ermeni Mallarını Kimler Aldı?" *Taraf Gazetesi*, 2 Mart 2008, s. 12.

üzerinden sermaye oluşturuldu diğer taraftan mükâfatlandırılanların devlete bağlılığı garantilendi. İttihad ve Terakki ile hem politik hedeflerde ortaklaşan hem de aynı kadrolara sahip olan cumhuriyet, Ermeni tehcirinin sorumluluğundan kaçamaz. Kemalistlerin "sözde soykırım" diye adlandırdıkları sorun konusundaki hassasiyetleri ancak verili devamlılık ile açıklığa kavuşuyor.

Devamlılık Sorunu ve Marxistler

Lenin ve Troçki 1908'in devrimci bir kopuş ifade ettiği konusunda net olsalar da, sonrasında Marxistler bu konuda bölünmüş durumdalar. Ellen Kay Trimberger kopuşun 1923'deki yukarıdan devrimden kaynaklandığını tartışıyor. Mete Tunçay ve Fikret Başkaya, İttihad ve Terraki ile cumhuriyet arasındaki devamlılığa vurgu yapıyorlar. Başkaya biraz daha ileri giderek "her ne kopuş olduysa bu 1908'de gerçekleşti" diyor. Çağlar Keyder ekonomik politikadaki devamlılık konusunda çok sayıda kanıt sunuyor. Hatta İttihad ve Terakki rejiminin yeni bir Türk kapitalist sınıf yaratmak konusunda cumhuriyete göre çok daha kararlı ve istikrarlı davrandığını tartışıyor. Keyder, 1908 konusunda genel bir çıkarsamada bulunmuyor. Diğer taraftan Sungur Savran devamlılık tezine şiddetle karşı çıkıyor ve asıl kopuşun 1923'te olmadığını tartışanları "liberallik"le eleştiriyor. Savran'a göre cumhuriyetin kuruluşu "yukarda yapılan ama yarım kalmış bir burjuva devrimi"ni temsil ediyor.

Yukarıdan Devrim - Ellen Kay Trimberger

Ellen Kay Trimberger'in kitabı Marxistler tarafından yaygınca referans olarak kullanılmaktadır. Trimberger ne işçi sınıfı ne de burjuvazi tarafından liderlik edilen üçüncü dünya kurtuluş hareketlerini incelemektedir. Trimberger, Türk Devrimi'ni yukarıdan gerçekleştirilen bir burjuva devrimi olan Japon Meiji restorasyonu ile karşılaştırmaktadır. Trimberger analizinin "önce Weberci daha sonra da Marxist teori tarafından etkilendiğini"[72] söyler. Trimberger'in kitabı, açıkça anti-Marxist olan Ward ve Rustow'un editörlüğünü yaptığı, Türkiye ve Japonya arasında

[72] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. vii.

paralellik kuran bir makale koleksiyonu projesinin bir parçasıdır:

> Klasik Marxistler toplumların farklı hızla da olsa tek bir yoldan daha önce belirlenmiş bir hedefe doğru ilerlemekte olduklarını düşünürler. Bu basit fikir, bitiş çizgisine "komünizm" yerine "demokrasi" koyarak daha geçerli bir hale gelmez[73].

Hem Trimberger hem de Ward-Rustow koleksiyonunun yazarları Kemalist efsanelerin önemli bir kısmını olduğu gibi yutmaktadırlar. 1908 Devrimi önemsizdir çünkü "onların (Jön Türkler) kendinden önceki reformcular gibi temel motivasyonları imparatorluğu korumaktı"[74]. Daha önce ortaya koyduğumuz veriler ışığında, 1908 Devrimi'nin güçlerinden birisi olan Ermeniler için bunu söylemek çok zordur.

Trimberger'in teorisinin Tony Cliff'in aksayan sürekli devrim teorisi ile yüzeysel bir benzerliği söz konusudur. Ancak Trimberger'in çalışması yüzeyseldir ve Cliff'in somut sınıfsal ve ayrıntılı analizinden yoksundur.

Trimberger'in kitabı tarihsel yanlışlarla doludur. Jön Türklerin Bâb-ı Âlî Baskını'nı, "(İttihad ve Terakki) 1913'te meclisi kontrol edemediklerinde"[75] yaptıklarını iddia etmektedir. Aslında İttihad ve Terakki hükümet tarafından fes edilmiş olan meclisi kontrol edebiliyor ancak hükümeti kontrol edemiyordu.

Trimberger 1908 Devrimi'ni küçümserken azılı Kemalist tarihçi Y. Hikmet Bayur'a başvurur:

> "Umutların bu kadar hızlı ve nihai olarak hayal kırıklığına uğratıldığı çok ender anlar vardır"[76].

Bu hatalar, eğer Trimberger'in bütün tartışmasını üzerine yükselttiği şeyler olmasaydı, o kadar önemli olmazdı. Trimberger, 1908'in başarısızlığı için "çelişkili ve muğlak hedefler", "etkin olmayan bir örgütlenme" ve "(bürokrasi içinde) bir taban olmaması"nı neden olarak göstermektedir. Bütün bunlar, Fransız ve İngiliz Devrimleri için de söylenebilir, ancak onlar başarıya ulaştılar.

---

[73] Ward, Robert E ve Rustow, Dankwart A. (1964), s. 5.
[74] Ward, Robert E ve Rustow, Dankwart A. (1964), s. 100.
[75] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. 88.
[76] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. 88.

Trimberger'in analizi, 1922 sonrası dönem için de aynı sorun ile maluldür. Sermaye sahiplerinin Rum, Ermeni ve Musevî olduğunu belirterek, "Sorun, kurtuluş savaşından sonra Rum nüfusun mübadele edilmesi ve diğer birçok azınlık işadamının kendi istekleriyle göç etmesiyle çözüldü"[77] diyor. Etnik temizliği "sorun çözümü" olarak tarif eden bir Marxist, söylediklerinin sonuçlarını düşünmüyor demektir.

Yazar, "devrimci rejimin hızla birçok şirketi mülksüzleştirdiği"ni[78] iddia etmektedir. Hâlbuki birçok şirket İttihad ve Terakki hükümeti tarafından tazminatsız kamulaştırıldı. Mustafa Kemal hükümetinin bu sürece katkısı, şirketlere tazminat ödemek şeklinde oldu. Cumhuriyetin ilk on yılında sadece iki şirket kamulaştırılırken 18 yeni yabancı şirkete imtiyaz sağlandı. Bu adım bir önceki hükümetten devralınan imtiyazları iki katına çıkardı. İmtiyazlar ise elektrik, su ve ulaşım şirketlerine tanındı. Ankara ve İstanbul dâhil on kent için elektrik üretimi de bunlar arasında bulunuyordu. İstanbul'un elektrik üretimi 1939'a kadar yabancı bir şirketin elinde kaldı[79].

Trimberger için bir başka merkezî tartışma ise "terör estirmeden ılımlı muhalefete uygulanan seçici politik baskı"dır. Yazar, Fransız Devrimi'ndeki ve "Sovyet terörü" olarak adlandırdığı 1918-1919 Rusyası'ndaki infazların sayılarını Türkiye'deki 1925 Kürt isyanından sonra "50'den az" veya "40'dan az" kişi idam edildiği iddiasıyla karşılaştırır. Hâlbuki bir günde isyanın 37 lideri idam edildi. İstiklal Mahkemeleri ise faaliyetlerini iki yıl sürdürdü. Resmî rakamlara göre 660 idam gerçekleşti[80]. Buna ilaveten olağanüstü hal bölgelerinde kurulan askerî mahkemelerin (iki yıl faaliyet sürdürdüler) idama mahkûm ettiklerinin sayısı bilinmiyor. Ancak çok yüksek olduğu tahmin ediliyor. Kara Ali adında bir cellat gazetelere verdiği bir röportajda 1923-1931 arasında 2.216 kişiyi idam ettiğini açıklamıştır[81].

---

[77] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. 27.
[78] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. 27.
[79] Yeni imtiyazların tam listesi için Tunçay, Mete (1999), s. 208.
[80] Tunçay, Mete (1999), s. 173.
[81] Tunçay, Mete (1999), s. 305.

Trimberger kendi "yukarıdan hareket" kriterine daha uygun olan 27 Mayıs 1960 darbesini ise "faşist darbe" olarak nitelendirmektedir. Darbe liderlerinden Alpaslan Türkeş'in faşist olduğu doğrudur. Ancak darbenin sonucunda (darbecilerin bunu hedeflememesine rağmen) Türkiye'nin en demokratik anayasasının oluşturulduğu ve Türkiye işçi sınıfı hareketinin yeniden canlanmasına kapının aralandığı da doğrudur. Trimberger bütün verileri reddederek 27 Mayıs 1960'ın "hiçbir reform getirmediğini" iddia etmektedir.[82] Gerçekte 27 Mayıs iki şey yaptı. Reformları ittiren işçi sınıfı mücadelesine kapıları araladı. Grev hakkı kazanıldı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez sosyalist milletvekilleri meclise girdi vs. Ama aynı zamanda ordunun kendi başına büyük bir sermayedar olmasının temelleri atıldı, Türk toplumundaki rolünü güçlendirdi. Ordunun rolü hakkında ve 1971, 1980, 1997 askeri müdahalelerinde solu silahsızlandıran illüzyonları oluşturdu. 27 Mayıs 1960'ın bu iki çelişkili sonucunun hiçbiri faşizm değildir.

Trimberger'ın çalışması, Kemalizm'in açıkça Kemalizm eleştirisi yapmaya çalışanlar üzerinde bile derin etkileri olduğunun bir göstergesidir. Yazarın sorunu, Türkiye devriminin dinamiklerini Kemalist resmî tarihi kabul ederek izah etmeye çalışmasıdır.

Çağlar Keyder

Çağlar Keyder "devamcı"dır ve İttihad Terraki ile cumhuriyetçiler arasındaki devamlılığa dair çok sayıda kanıt sunar. Başka yazarlar gibi Keyder de 1913'de İttihad ve Terakki tarafından getirilen Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927'ye kadar yürürlükte kaldığına sonra da sadece değişikliğe uğradığına dikkat çeker. Bu kanun İttihad ve Terakki'nin Türk kapitalizminin kuruluşunun başlatılmasına dönük aldığı bir kongre kararının sonucuydu. Keyder, İttihad ve Terakki'nin Türk kapitalizmini desteklemesi istenilen Türk bankacılık sistemini geliştirme konusunda cumhuriyete göre daha başarılı olduğuna dikkat çeker. Türk bankacılığının gelişiminde göze çarpan bir aşama 1909-

[82] Trimberger, Ellen Kay (1978), s. 129-133.

1918 İttihad ve Terakki ve Savaş dönemidir[83]. Bu dönemde İstanbul'da 15 yeni banka (sadece beşinde yabancı banka ortaklığı söz konusuydu) Anadolu'da da 11 yeni banka kuruldu. Türk bankacılığında faaliyet patlamasının hükümet tarafından desteklenmesinin hedefi Türk kapitalizminin gelişimini desteklemekti. Keyder, 1921 sonrasında bu politikaların sürdürüldüğü ancak daha az başarı sergilendiğine dikkat çeker. Batma belirtileri gösteren ve kötü yönetilen Türkiye İş Bankası'nı kurtarmak için çok daha büyük ve başarılı olan İtibar-i Milli Bankası zayıf İş Bankası çatısı altında birleştirildi. İtibar-i Milli Bankası ise İttihad ve Terakki döneminin ürünüydü.

Keyder'in analizindeki zayıflık, kendi analizini yerleştirmeye çalıştığı teorik çevrededir. Keyder, Immanuel Wallerstein'ın çevre ekonomisi teorisi ile Türkiye kapitalizminin gelişimini analiz etmeye çalışıyor[84]. Bu da Keyder'in ekonominin yönetimi ve toplumun tepesinde neler yaşandığına odaklanmasına ve değişimin motoru olan sosyal çatışmaları göz ardı etmesine neden oluyor. Dolayısıyla Keyder için 1909 sonrasında İttihad ve Terakki'nin gerçekleştirdiği ekonomi ve altyapı modernizasyonu önemlidir. Ancak Keyder, İttihad ve Terakki'nin iktidara nasıl geldiği sorusu üzerinde durmaz. Keyder'e göre 1908 devrim değil, Jön Türk restorasyonudur.

Keyder için kritik faktör; Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisinden bağımsızlığının derecesidir. İttihad ve Terakki döneminde uygulanan ulusalcı devlet yönetiminde Türkiye ekonomisinin geliştirilmesi politikaları yerini 1923-29 arasında serbest piyasa rejimine bıraktı ve Türkiye daha periferik bir hale geldi.1929 Büyük Buhranı'nın etkisi ile devlet yeniden ekonomide egemen bir aktör haline geldi. Keyder kendi teorik çerçevesinin politik sonuçları konusunda gayet net.

---

[83] Keyder, *Dünya Ekonomisinde Türkiye 1923-1929*, s. 139.

[84] Wallerstein'ın kendisi yazılarında Mustafa Kemal'i koşulsuz olarak kendi ülkesini özgürleştiren ve modernize eden laik bir ilerici olarak görmekte ve bu modernizasyonu 1923'e yerleştirmektedir. Tabii ki Keyder, Wallerstein'ın bu konudaki fikirlerinden sorumlu değil, Keyder'in tüm analizleri de Wallerstein'ın tezleriyle çelişmektedir.

> Tarihsel yaklaşımın kabulü, belli bir nedensellik türüne beslenen inancı ifade ettiği kadar, tarih yazımının bilinç oluşturmada katkısına olan inancın da sonucudur.
> (...)
> Özle çok daha ilişkili bir konuya değinmek istiyorum; bu kitapta anlatılanlar, hâkim sınıflar ve fraksiyonlar ile bunların iktidarı ele geçirme, sürdürme ve kullanma girişimleri çevresinde dönüyor. Köylüler ve işçi sınıfı tabloya ancak dolaylı bir şekilde ve ikincil önemle giriyor. Bunun nedeni, bu iki üretici sınıftan hiçbirinin, siyasal mücadelenin sonucunu doğrudan etkileyebilecek ölçüde güçlü veya örgütlü olmamasıydı. Devlet politikalarının, idari biçimlerin ve siyasi rejimlerin parametrelerini aralarındaki çatışmalar yoluyla tanımlayanlar, ya bürokrasi ya da burjuvazi içindeki gruplar. Yönetilen sınıfların önündeki seçenekleri, kendi politik faaliyetlerinden çok, hâkimiyet mücadelesinin sonucu belirledi. Bu kitapta işçi sınıfı ve köylülerin politik hareketlerinin ele alınmamasının altında bu neden yatıyor[85].

Bu aynı zamanda Keyder'in, bir sosyalist olarak, hem 1908 devrimci hareketini hem de 1908'i takip eden işçi hareketini neden görmediğini açıklar.

Mete Tunçay ve Fikret Başkaya

Tunçay ve Başkaya, Marxist olmayan Erik Zürcher ile beraber ikna edici "devamcılar"dır. Keyder ekonomik cephedeki devamlılığa dair argümanlar sunarken Tunçay, Başkaya ve Zürcher politik cephedeki devamlılığa dikkat çekerler. Üçü de İttihad ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk arasındaki politik ve örgütsel devamlılığı ortaya koyarlar. Mustafa Kemal daha Anadolu'ya geçmeden önce Türkiye'nin parçalanmasına karşı direnişin örgütsel odağını İttihad ve Terakki oluşturuyordu. Başkaya'da bazı yazılarında herhangi bir gerçek değişimin olmuş olması durumunda bunun 1908'de meydana geldiğine işaret eder.

Bu muhalif tarihçilerin zayıf noktası ise 1908 hakkında asıl önemli soruları sormamalarıdır. Nasıl oluyor da subaylardan oluşan dar bir toplumsal kesim otuz yıllık mutlakıyetçi monarşiyi bu kadar kolay devirebiliyor? Subaylar bunu 1908'de yap-

---

[85] Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, (1993), s.13-14

ılarsa neden 1898 veya 1888'de yapamadılar? Neden bekledi-ler? Neden Abdülhamid 1878'deki reform hareketini geri itip parlamentoyu kapatabildi de 1908'de teslim olmak zorunda kaldı. Bu soruların yanıtlanması gerekiyor.

"Devamcı" tarihçiler resmî tarihin deşifre edilmesine mu-azzam katkılarda bulundu. Analizlerindeki problem ise bugün de egemen sınıfları korkutan kitlesel devrimci mücadele halka-sının eksik olmasıdır. Aradan yüz yıl geçmiş olsa bile egemen sınıf bu konuları konuşmamızı istemiyor. Devamcılar hiç iste-medikleri halde bu tuzağa düşüyor.

Sungur Savran ve "Yarım Kalmış Burjuva Devrimi"

Sungur Savran 20. yüzyıl Türkiye tarihini burjuva devrimleri konusunda Marxist tartışma çerçevesine yerleştirmeye çalışan az sayıda Türkiyeli Marxistden birisidir.

Savran'ın tezi yarım kalmış olsa da bir burjuva devriminin yaşandığı şeklindedir. Savran'a göre burjuva devrimi 1919-23 arasında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının liderliğinde gerçek-leşti. Savran "anti-devamcı"dır.

Savran, Türkiye'de burjuva devrimi makalesinde[86] bu tezi-nin Trimberger'ın "yukarıdan devrim" veya Çağlar Keyder'in fikirleriyle hiçbir alakası olmadığına dikkat çeker. Trimberger ve Çağlar Keyder'den bahsederken:

> Söz konusu yazarlar açısından, tepeden devrim, sınıflardan özerkleşmiş bir bürokratik/askeri seçkinler grubunun tepeden modernleştirmesine verilen addır. Bu niteliğiyle de klasik maddeci[87] tepeden devrim kavramı ile akrabalığı tarihsel bir bağıntıdan ve isim benzerliğinden öteye geçmemektedir. Bu yazıda kullanılan ana kavramlardan biri olan klasik maddeci tepeden devrim, bürokrasinin toplum karşısındaki konumuyla değil, her şeyden önce dünya çapında burjuva devrimlerinin ikinci aşamasında, devrime temel olarak sınıf ittifakıyla ilgili bir kavramdır. Bir katman olarak bürokrasi, burada önemini burjuvazinin çalışan sınıflar karşısındaki konumu dolayısıyla kazanmaktadır. Bürokrasi ve devlet sınıflardan bağımsız ol-

[86] Savran, Sungur, "Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *Onbirinci Tez*, No 1, Kasım 1985, s. 172-214.

[87] Savran "maddeciliği" "Marksizm" anlamında kullanmaktadır. Bu makale 1985 yılında yasal sınırlılıklar içinde çıkartılan bir dergide yayınlandı.

madığı gibi, burjuvazi de siyasal iktidarda hatırı sayılır bir etkiye kavuşmuştur. Dolayısıyla toplumun "modernleştirilmesi" bürokrasinin değil, esas olarak burjuvazinin tercihlerini yansıtır. Kısacası, bir bürokratik gelişme teorisi olarak tepeden devrim ile eski ve yeni hâkim sınıfların ittifakına yaslanan tepeden devrim kavramları titizlikle birbirinden ayrılmalıdır[88].

Savran'ın tezlerini altı maddede özetleyebiliriz:

1- 1920'ler ve 30'larda sosyal devrim oldu. Devlet ve ekonomi dönüşüme uğradı.

2- 1919-23 yirminci yüzyılın özel koşullarında yaşanmış bir burjuva devrimidir. 1908 ise burjuva devriminin başarısız bir provasıdır.

3- 1919-23 kitlesi olmayan bir devrimdir. İşçilerin bağımsız bir ses olması engellenmeye çalışılmıştır. Burjuva demokratik devrim değildir.

4- Burjuva devrimi tamamlanmamış bir niteliğe sahiptir. Tam da bu nedenle demokrasi hâlâ önemli bir meseledir.

5- Osmanlı dönemi ile tarihsel bir devamlılığın olduğunu iddia etmek yanlıştır. Cumhuriyet burjuva toplumuna doğru geri dönülmez bir adımdır. Tam da bu nedenle tarihsel bir kopuşu temsil eder. Ortaya çıkan devlet tarihsel bir kalıntı değildir. Sol liberalizm modern Türkiye'nin kuruluşunu anlamamaktadır.

6- Devlet bir yandan işçi sınıfı mücadelesini bloke ederken diğer yandan da emperyalizme karşı savaşıyordu. Bunu görmeyenler tarihe ana oyuncularının gözüyle bakıyorlar (ideoloji içinden).

Sungur Savran kendi tezini şu şekilde özetliyor:

Burada altı çizilerek tekrarlanmasında yarar var; bu yazıda yarım kalmış, tepeden devrimler ailesine akraba bir burjuva devrimden söz ediliyor[89].

Sungur Savran'ın tezlerinde üç ana problem söz konusu. Öncelikle Savran bu dönemde işçiler ya da başkalarından gelen bütün kitlesel mücadeleleri göz ardı ediyor. Dahası Kema-

---

[88] Sungur Savran, "Türkiye'de Burjuva Devrimi", *Onbirinci Tez*, sayı 1, İstanbul, 1985, s. 211.

[89] *A.g.e.*, s. 196. "Yukarıdan devrimler". Savran Almanya ve Japonya gibi sonra gerçekleşen burjuva devrimlere referans veriyor.

list mitlerin birçoğunu kabul ediyor. Üçüncü ve en önemli sorun ise 1919-23'deki ulusal direniş hareketini Türkiye'nin burjuva devrimi olarak tanımlamasıdır.

Geçmişteki kitlesel mücadeleleri görmezden gelmenin bedeli gelecekteki değerini ve olasılıkları küçümsemektir. Savran bir kez bile sınıf mücadelesine referansta bulunmuyor. Sınıf mücadelesi o kadar önemsiz idiyse 1909'da neden grev yasağı getiren bir kanuna ihtiyaç duyuldu ya da Kemalist rejim cumhuriyetin ilk yıllarında sendikaları etnik temelde bölmeye neden bu kadar çaba sarf etti ve daha sonra da sendikaları tümüyle neden kapattı.

1919-23 döneminde de kitlesel işçi mücadeleleri söz konusuydu. İstanbul'daki sendikalar hızlı bir gelişim gösteriyorlardı. Kemalist ajanlar farklı din ve mezheplere mensup üyeleri olan sendikaları dinî temelde bölerek Müslüman sendikaların kurulmasını sağladı. Savran 1908 Devrimi'ne giden süreçteki kitlesel mücadeleyi ve onu takip eden genel grevi de göz ardı ediyor.

Savran'ın Kemalist rejim hakkındaki ekonomik reform mitini kabul etmesi, Kemalist rejimin aslında sahip olmadığı bir manevra alanı varmış gibi görmesine yol açıyor. Cumhuriyet dönemindeki kamulaştırmalar, dünya ekonomisindeki Büyük Buhran'la baş edebilmek için atılmış adımlardı. İradî bir devlet planlaması tercihi yoktu. Egemen sınıfın tam bir hareket serbestisine sahip olmadığını bilmek ve birbiriyle çelişen yönlere gideceğini kabul etmek devrimci bir perspektif geliştirmenin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Türkiye'de burjuva devriminin yarım kalmış olduğu tartışmasını neden yapıyor? Savran "her burjuva devriminin yerine getirmesi gereken üç ana görev" konusunda bir liste sunuyor:

> Başlangıçtan beri üç ana görev burjuva devrimlerin esas boyutlarını oluşturmuştur: kapitalizm-öncesinin mutlakıyetçi despotik devlet aygıtını parçalayarak burjuva demokrasisinin temellerini atmak; tarımda kapitalizm-öncesi ilişkileri kırarak bir yandan kırda burjuva mülkiyetini yerleştirmek, bir yandan da köylüleri özgürleştirmek, modern proletaryanın temellerini oluşturmak; belirli bir coğrafî alanda yaşayan toplulukları ulu-

sal bir devlet çerçevesinde birleştirmek ve/veya ulusal bağımsızlığı kazanmak[90].

İronik olan, 1908 Devrimi'ni Savran'ın üç kriteriyle karşılaştırdığımızda dahi yeterlilik arz etmesidir:

Birincisi burjuva demokrasisi; mutlakıyetçi monarşi çok etnikli, şiddet kullanımı dâhil kahramanca bir kitlesel direniş ile Nisan 1909'daki karşı-devrimin geri püskürtülmesi sonucu tahttan indirildi. 1908'de seçilen parlamento altı sosyalist barındıracak kadar demokrattı. Bunların ikisi de Bolşeviklere yakındı. Aynı parlamento hiçbir dinî sembolün bulunmadığı bir törenle açılış yapacak kadar laikti. Tabiî ki bu demokrasi uzun sürmedi. 1912 seçimi hileliydi. Baskı ve diktatörlük bunu takip etti. Ama burjuva rejimleri zaten kendi işlerine geldiği ölçüde demokratiktir. Büyük Fransız Devrimi de Napolyon'un kendisini imparator ilan etmesine yol açmıştı. İngiliz Devrimi de önce Cromwell'in oğlunun cumhuriyeti devralması sonucu kısa bir hanedanlığa sonra da monarşinin restorasyonuna yol açmıştı. Zaten hiç kimse burjuva devrimlerinin güllük gülistanlık olduğunu iddia etmiyor.

İkincisi toprak sorunu; 1908 rejimi güneydoğu dışında Türkiye'nin toprak meselesini radikal, ama vahşi bir şekilde çözmüştür. Ermenilerin tasfiyesi ve Yunanlıların sürülmesi (mübadeleden çok önce kitlesel sürgünler söz konusuydu) devasa büyüklükteki toprakları kapsıyordu.

Üçüncüsü; ulusal ekonominin inşası ve ulusal bağımsızlığın kazanılması. 1908 rejimi Türk ulusal ekonomisinin inşasını kendine görev bildi. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu geçirdi, kapitülasyonlara son verdi, Türk bankacılık sistemini modernize etti ve hızla genişletti. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alarak dış politikasında göreceli bir bağımsızlık kurdu. 1908 sonrası dönem kapitalist gelişimin önünü açan birçok pratik adıma tanık oldu. 1910'da İstanbul'un ilk merkezi elektrik santrali kuruldu, evlere ve binalara sokak numaraları verildi.

Savran, kendi listesine bütün burjuva devrimlerinin birbirinden farklı olduğunu belirterek bir sınırlılık getiriyor. Ne var

---

[90] *A.g.e.*, s. 180

ki Stalinizm'in halk cephesi döneminden kalma liste yaklaşımı Savran'ın analizine hâkim oluyor. Yarım kalmış burjuva devrimi analizleri "ilerici" burjuvazi ile ittifak kurmanın bahanesini oluşturuyor. Stalin'in 1920'lerin sonunda Çin'de uyguladığı bu politika facia ile sonuçlanmıştı. Bu tür fikirler Türkiye solunun bir kesiminde yaşamaya devam ediyor. Yarım kalmış burjuva devrimini tamamlamak için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ilerici bir rol oynayabileceği bile düşünülebiliyor.

Eğer Türkiye'nin burjuva devrimi yarım kalmış ise muhtemelen bir noktada diğer yarısının da halledilmesi gerekiyor. Bu görevi kim yerine getirecek ve burjuva devrimi tamamlandıktan sonra nasıl bir manzara ile karşılaşacağız?

Sungur Savran'ın, Türkiye'de burjuva devriminin tamamlanması için işçiler ile "ilerici" veya "demokratik" kapitalistlerin ve hatta ordunun ittifak yapması gerektiği önerisinde bulunduğunu asla düşünmüyorum. Savran, burjuva demokrasisi mücadelesi için işçilerin kendi taleplerini ertelemesini de önermiyor. Durum böyle iken burjuva devriminin yarım kaldığını söylemek ne anlama geliyor? Savran, Türkiye'de demokrasi meselesinin önemli olmaya devam ettiğini söylüyor. Gerçekte bütün kapitalist toplumlarda demokrasi mücadelesi önemini korumaktadır. Hatta "klasik" burjuva devrimlerini tamamladıkları konusunda hiçbir şüphenin olmadığı, ABD, Fransa, İngiltere için de bu söz konusudur. Burjuva demokrasisi sınırlıdır. Bize tanıdığı haklar mücadelemiz açısından önemli olsa da çok sınırlıdır ve burjuvazi bunları da sürekli daraltmaya çalışır. Türkiye'deki demokrasinin kendine özgü ciddi sınırlılıkları var. Ancak yine de diğer kapitalist toplumlarla karşılaştırıldığında bu onu tamamen farklı kılmıyor. Nedeni de, Türkiye'nin kapitalist bir ülke, Türkiye egemen sınıfının da kapitalist dünya düzeninin bir parçası olmasıdır.

Son olarak da Savran "burjuva devrimi 1919-23'de gerçekleştiyse ardındaki sosyal güç kimdi?" sorusunun da etrafından dolaşmaya çalışıyor. 1923 sonrasında oluşan burjuvazinin büyük ölçüde Kemalist bürokrasi ve şürekasından oluştuğunu kabul etmek istemiyor. Korkut Boratav'ın da ifade ettiği gibi cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisadi politika "devlet eliyle fert zengin etmek"ti.

Savran, Marxistler dahil 1913-23'de bir kopmanın yaşandığını görmek istemeyen tarihçileri "liberal" olarak kategorize ediyor. Mete Tunçay ve Fikret Başkaya gibi Marxist tarihçiler açısından bu sert bir suçlamadır. Her ikisi de İttihad ve Terakki ile cumhuriyet rejimi arasındaki devamlılığı ikna edici bir şekilde sergileyebilmişlerdir. Türkiye tarihi hakkında yapılan birçok tartışmada olduğu gibi tarihsel pozisyonlar ile güncel politikalar arasında doğrudan bir bağ mevcuttur. İkinci Cumhuriyetçilik olarak da bildiğimiz modern liberal yaklaşım demokratik reform ihtiyacı (çoğunlukla AB üyeliği bağlamında) tespiti yaparak neo-liberal, işçi sınıfı düşmanı iktisadî politikalar ve emperyalizm yanlısı dış politikalara destek sunmaktadır. Liberal yaklaşım 1919 öncesi ve sonrası Türkiye'deki devamlılığa vurgu yapmaktadır. Liberaller, Savran'ın Türkiye'nin henüz tam bir modern kapitalist toplum haline gelmediği fikrini paylaşır. Onların sınıf pozisyonu bu dönüşümü gerçekleştirmenin bir öncelik olduğu şeklindedir. Bu pozisyon aynı zamanda devlet ile daha az doğrudan entegre olmuş sermayenin çıkarlarını da ifade etmektedir. Ne var ki liberallerin tarihe bakarken modernizasyon ve Batılılaşma'nın yarım kaldığını (burjuva devrimini tarif etme biçimi) görmeleri Sungur Savran'ın yaklaşımına şaşırtıcı bir şekilde yakındır.

Sungur Savran'ın, Mete Tunçay ve Fikret Başkaya karşısında haklı olduğu konu ise 1919-23 arasında önemli bir mücadele yaşandığı konusundaki ısrarıdır. Ancak bu önem Türkiye'nin sosyal düzeninde herhangi bir değişimin meydana gelmesinden kaynaklanmıyor. Bu dönemin mücadelesi önemlidir çünkü Bolşeviklerin desteği, Britanya sömürgelerindeki ayaklanmalar, Yunanistan'daki savaş karşıtı hareket ve Britanya'da işçilerin ayaklanma tehdidi, Lloyd George'nin bütün bölgeye yönelik emperyalist planlarına ağır bir darbe indirmiştir[91].

Sonuç

Bundan yüz yıl önce çok kültürlü bir devrim Türkiye'yi altüst etti. Getirdiği özgürlüğün kalıcı olmadığı doğrudur, ancak bur-

[91] *Kemalizm Sol Değil* kitabıma bakınız.

juva devrimlerinin özgürlüğü uzun vadede zaten sadece küçük bir azınlık içindir.

Milliyetçilik zehri özgürlükleri yalnızca Ermeniler, Rumlar ve diğer azınlıklar için değil Türkler için de alıp götürdü.

Bugün de aynı milliyetçi zehir her televizyon programından ve gazetelerden fışkırıyor.

1908'de bir devrim olduğu gerçeğinin reddi, bizi yoksulluk içinde tutan ve her dönemeçte bölenlere karşı birleşmemizi engellemeye çalışan egemen ideolojinin köşe taşıdır. Özgürlükleri getiren devrim farklı etnik ve dinî kesimlerin birleşik mücadelesi ile kazanılmıştı. Özgürlüklerin sökülüp alınması ise Türk ulusu ve bir dinin egemenliği adına yapıldı. Modern Türk devleti ulus adına özgürlüklerin inkârının mirasçısıdır. Özgürlüklerimiz için mücadele edeceksek kendimizi bizi ezenlerin fikirlerinden kurtarmamız gerekiyor.

Kendi devrimimizi, 1908 Devrimi'ni, onu yeniden yazmaya çalışanlardan kurtarmalıyız.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (1993), *The Making of Modern Turkey* (Modern Türkiye'nin İnşası), Londra.

Ahmad, Feroz (1999), *İttihad ve Terakki 1908-1914*, İstanbul.

Akar, Rıdvan (2000), *Aşkale Yolcuları*, İstanbul.

Akşin, Sina (1998), İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, 2 Cilt Ankara.

Aktar, Ayhan (2000), Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İstanbul .

Alexatos, Giorgos N. (1997), *Η Εργατικη Ταξη Στην Ελλαδα* (Yunanistan'da İşçi Sınıfı), Atina.

Avcıoğlu, Doğan (1969), *Türkiye'nin Düzeni*, 3 Cilt, Ankara.

Avdi-Kalkanı, İris (1997), *Μια Ανταρτισσα της Πολης στην Ταραγμενη Αθηνα* (Çalkantılı bir Atina'nın Kadın Bir Militanı), Atina.

Aybars, Ergün (1975), *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul.

Başkaya, Fikret (1991), *Paradigmanın İflası–Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, İstanbul.

Benaroya, Abraam (1986), *Η Προτη Σταδιοδρομια του Ελληικου Προλεταριατου* (Yunanistan Proletaryası'nın İlk Adımları), Atina.

Bozdoğan, Sibel ve Kasaba, Reşat (editör), (1998), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul.

Brummet, Palmira (2003), *İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İstanbul.

Callinicos, Alex (1989) *Bourgeois Revolutions and Historical Materialism* (Burjuva Devrimleri ve Tarihsel Materyalizm), International Socialism Journal, Haziran 1989, No. 43, Londra

Carr, E. H. (1966), *The Bolshevik Revolution Vol 3* (Bolşevik Devrimi), Londra .

Cliff, Tony (1963), *Permanent Revolution* (Sürekli Devrim), International Socialism (1. Seri), No 12, Bahar 1963, Londra.

Cliff, Tony (2002), *21. Yüzyıla Girerken Marxizm*, İstanbul.

Criss, Nur Bilge (2004), *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Belge, Murat (derleyen), (1983), İstanbul.

Çavdar, Tevfik (1970), *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul.

Çavdar, Tevfik (1971), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-I Umumiye, İstanbul .

Çavdar, Tevfik (2001), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm, İstanbul.

Dangkas, Alekos ve Apostolidis, Akis (1989), Κεντρο Μαξιστικων Ερευνων Θεσσαλλονικη Η Σοσιαλιστικη Οργανοση 'Φεντερασιον' Θεσσαλονικης 1909-1918 (Sosyalist Örgüt 'Federasyon' Selanik 1909-1918).

Degras, Jane (derleyen), (1971), *The Communist International 1919-1943 Documents Vol 1 1919-1922* (Komünist Enternasyonal 1919-1943 Dokumanlar Cilt 1 1919-1922), Londra.

Erman, Azmi Nihat (1971), İzmir Suikast ve İstiklal Mahkemeleri, İstanbul.

Fromkin, David (1991), *A Peace to End All Peace - Creating the Modern Middle East 1914-1922* (Barışı Sonlandıran Bir Barış – Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu), Londra.

Glenny, Misha (2000), *The Balkans 1804-1999* (Balkanlar), Londra.

Gould, Stephen Jay (1984), *The Mismeasure of Man* (İnsanın Yanlış Ölçümü), Londra.

Güzel, M Şehmus (1996), *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul.

Hanioğlu, M Şükrü (1995), *The Young Turks In Opposition* (Jön Türkler Muhalefette), Oxford.

Hanioğlu, M Şükrü (2001), *Preparation for a Revolution, the Young Turks 1902-1908* (Bir Devrime Hazırlık, Jön Türkler 1902-1908), Oxford.

Harman, Chris (1998), *Peygamber ve İşçi Sınıfı*, İstanbul.

Horvath, Bela (1997), *Anadolu 1913*, İstanbul.

İlhan, Atila (2001), *Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini*, [İnsel, Ahmet (derleyen), (2001), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Kemalizm, İstanbul içinde].

İnsel, Ahmet (derleyen), (2001), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Kemalizm*, İstanbul .

Kansu, Aykut (1991), *The Elusive Transformation* (Kaçak Dönüşüm), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Massachuset Institute of Technology .

Kansu, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, İstanbul.

Kansu, Aykut (1997), *The Revolution of 1908 in Turkey* (Türkiye'de 1908 Devrimi), Leiden.

Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden.

Karabekir, Kazım (1995), İttihad ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul.

Karabekir, Kazım (2000), *İstiklal Harbimiz*, 5 Cilt, İstanbul .

Kars, H. Zafer (1997), *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul.

Kazgan, Gülten (2002), Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

Kemal, Mustafa (1993), *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, İstanbul.

Keyder, Çağlar (1979), *Turkey. Dictatorship and Democracy* (Türkiye, Diktatörlük ve Demokrasi), New Left Review, Mayıs-Haziran 1979, No 115, Londra.

Keyder, Çağlar (1987), *State and Class in Turkey* (Türkiye'de Devlet ve Sınıflar), Londra.

Keyder, Çağlar (1993), Dünya Ekonomisinde Türkiye 1923-1929, İstanbul.

Keyder, Çağlar (2001), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul.

Kinross, Patrick (1995), *Ataturk the Rebirth of a Nation* (Atatürk, Bir Ulusun Yeniden Doğuşu), Londra.

Kirişçi, Kemal ve Winrow, Gareth M. (1997), *The Kurdish Question and Turkey An Example of a Trans-state Ethnic Conflict* (Ulus-Ötesi Etnik Çatışma Örneği Olarak Kürt Sorunu ve Türkiye), Londra.

Kitaigorodsky, P. (1925), *The Labour Movement in Turkey in Communist International* (Komünist Enternasyonel Türkiye'de İşçi Hareketi), No 17 s. 83-96, Moskova.

Kordatou, Gianni (1972), *Ιστορια του Ελληνικου Εργατικου Κινηματος* (Yunanistan İşçi Sınıfı Hareketinin Tarihi), Atina.

Kuran-ı Kerim (1993), İstanbul .

Kutlu, Sacit (2004), *Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul.

Lenin, V. I. (1963), *Collected Works*, 47 Volumes (Toplu Eserleri 47 Cilt), Moskova.

Leon, George B. (1976), *The Greek Socialist Movement and the First World War* (Birinci Dünya Savaşı ve Yunanistan Sosyalist Hareketi), Boulder Colorado.

Liebman, Marcel (1975), *Leninism under Lenin* (Lenin Döneminde Leninizm), Londra.

Livieratou, Dimitri (1992a), *Pouliopoulos. Pantelis Evaς Διανομενοθς Επαναστατης* (Aydın bir Devrimci), Atina.

Livieratou, Dimitri (1992b), *Το Ελληνικο Εργατικο Κινημα 1918-1923* (Yunanistan İşçi Hareketi 1918-1923), Atina.

Livieratou, Dimitri (1999), *1919-1922, Σοσιαλισμος Απο το Κατο. Μαρτπτης Απριλης* (Aşağıdan Sosyalizm), Mart-Nisan 1999, Sayı 29 .

Lockman, Zachary (derleyen) (1994), *Workers and Working Classes in the Middle East* (Ortadoğu'da İşçiler ve İşçi Sınıfı), New York.

Lukacs, Georg (1971), *History and Class Consciousness* (Tarih ve Sınıf Bilinci), Londra.

Macfie, A. L. (1998), *The End of the Ottoman Empire 1908-1923* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu), Londra.

Mango, Andrew (1999), *Ataturk*, Londra.

Mardin, Şerif (2002), *Jön Türklerin Fikirleri 1895-1908*, İstanbul.

Marx, Karl, *Works* (Çalışmalar), Neue Rheinische Zeitung, No 169, marxists.org/archive/marx/works/1848/
12/15.htm.

McDowall, David (1997), *A Modern History of the Kurds* (Kürtlerin Modern Tarihi), Londra.

Noutsos, Panayotis (1992), *Η Σοσιαλιστικη Σκεψη Στην Ελλαδα 1975-1974* (Yunanistan'da Sosyalist Düşün), Atina.

Onur, Hakkı (1977), *1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler*, Yurt ve Dünya Dergisi, Mart 1977 sayfa 277-295, İstanbul.

Ökçün, A. Gündüz (derleyen), (1971), Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz (1968), Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz (1982), Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara.

Özdağ, Ümit, (1997), Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali, İstanbul.

Pearce, Brian (derleyen), (1977), *Baku Congress of the Peoples of the East - Stenographic Report* (Doğu Halklarının Bakü Kongresi-Stenografik Rapor), Londra.

Pouliopoulos, Pantelis (Filippos Orfanos takma adıyla), (1975) *Πολεμος Κατα Του Πολεμου – Αποφασεις του Προτου Πανελληνιου Συνεδριου Παλαιων Πολεμιστον και Θυμαων Στρατου* (Savaşa Karşı Savaş - Savaş Gazileri ve Ordu Mağdurları'nın Birinci Tüm Yunanistan Kongresi), Atina.

Pouliopoulos, Pantelis (1979), *Κειμενα* (Eserleri), Atina.

Poulton, Hugh (1997), *Top Hat Grey Wolf and Crescent* (Silindir Şapka Gri Kurt ve Hilal), Londra.

Quataert, Donald (1994), *Ottoman Workers and the State 1826-1914* (Osmanlı İşçileri ve Devlet 1826-1914), [Lockman, Zachary (derleyen) (1994), *Workers and Working Classes in the Middle East* (Ortadoğu'da İşçiler ve İşçi Sınıfı), New York içinde].

Quataert, Donald ve Zürcher Erik J. (1995), *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish*

Republic 1839-1950 (Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İşçiler ve İşçi Sınıfı), Londra.

Rosenberg, Chanie (1987), *1919 - Britain on the Brink of Revolution* (1919 Devrimin Eşiğine Gelen Britanya), Londra .

Sampson, Anthony (1988), *The Seven Sisters* (Yedi Kız Kardeş), Londra.

Sencer, Oya (1969), Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuş ve Yapısı, İstanbul.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Belge, Murat (derleyen), (1988), İstanbul.

Stinas, A. (1985), *Αναμνησεις* (Anılar), Atina.

Sülker, Kemal (1968), 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, İstanbul.

Şişmanov, Dimitri (1978), *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, İstanbul.

Tanör, Bülent (2002), *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul.

Toprak, Zafer (1995), *İttihad-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul.

Trimberger, Ellen Kay (1978), *Revolution From Above - Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru* (Yukarıdan Devrim – Japonya, Türkiye ve Peru'da Askeri Bürokratlar ve Kalkınma), New Jersey.

Troçki, Leon (1976), *On China* (Çin Üzerine), New York.

Troçki, Leon (1980), *The War Correspondence of Leon Trotsky* (Leon Troçki'nin Savaş Muhabirliği Dönemi Yazıları), New York.

Tunaya, Tarık Zafer (1998), Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1999), Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi 1918-1922, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2000), Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihad ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2001), Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Cilt 1 Kanun-ı Esası ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2002a), Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Cilt 2 Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk 1918-1938, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (2002b), Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, İstanbul.

Tunçay, Mete (1989), *1923 Amele Birliği*, İstanbul.

Tunçay, Mete (1991a), *Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925)*, İstanbul 4. basım.

Tunçay, Mete (1991b), Türkiye'de Sol Akımlar I (1908-1925) Belgeler, İstanbul 4. basım.

Tunçay, Mete (1991c), *Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)*, İstanbul 4. basım.

Tunçay, Mete (1999), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), İstanbul 3. basım.

Tunçay, Mete ve Zürcher, Erik J. (derleyenler) (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, 3. basım, İstanbul.

Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Tüm İktisatçılar Birliği (1976), Ankara.

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), Ankara.

Uzun, Cem (1998), *27 Mayıs 1960 – İlerici bir darbe mi?*, İşçi Demokrasisi, Haziran 1998, Sayı 5.

Uzun, Türkan (1998), *Dipten Gelen Dalga - 15-16 Haziran 1970 Direnişi*, İşçi Demokrasisi, Haziran 1998, Sayı 9.

Ünsal, Artun (2002), *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul.

Ünüvar, Veysel (1997), Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921, İstanbul.

Veinstein, Gilles (derleyen), (1995), *Θεσσαλονικη 1850-1918* (Selanik 1850-1918), Atina.

Ward, Robert E ve Rustow, Dankwart A. (1964), *Political Modernisation in Japan and Turkey* (Japonya ve Türkiye'de Politik Modernleşme), New Jersey.

Yerasimos, Stefanos (1975), *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3 Cilt, İstanbul.

Yerasimos, Stefanos (2000), Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923, İstanbul.

Zürcher, Erik Jan (1993), *Turkey a Modern History* (Türkiye'nin Modern Tarihi), Londra.

Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihadçılık*, İstanbul.

Bir Mistisizm, Aksiyoloji ve Pre-Totalitarizm Olarak Komitacılık-İttihadçılık

Hamit BOZARSLAN

Şerif Mardin, Tarık Zafer Tunaya, Şükrü Hanioğlu, François Georgeon ve Erik-Jan Zürcher gibi araştırmacıların çalışmaları sayesinde, Jön Türk ve İttihadçılık konularının artık bakir bir saha oluşturmadığı bilinmektedir. Bununla birlikte, kendi hesabıma, bir dizi diğer ihtilalci olgu gibi İttihadçılık olgusunun da keşfedildikçe kesifleşen bir muamma oluşturduğunu düşünüyorum. Bu muammanın en azından iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, aslında bir *pronunciamiento* sonucu iktidara gelen İttihad ve Terraki'yi kendi tarihsel koşullarında değerlendirdiğimizde, tam anlamıyla radikal bir kopuşla karşı karşıya olduğumuzu görmekteyiz. Bu kopuşun ardında kendi başına Jön Türklük, ya da bir örgüt olarak İttihad ve Terakki değil de, bir mikrokozm, mistisizm ve aksiyoloji olarak İttihadçılık gelmektedir. Muammanın ikinci nedeni ise, yine bir teşkilat olarak değil de, bir mistisizm ve aksiyoloji olarak İttihadçılığın, hem Türkiye'de, hem de Balkanlar'dan Arab âlemine kadar büyük bir coğrafi bölgeyi kapsayan Osmanlı sonrası sahada kendisini zaman içersinde yeniden üretebilmiş olmasıdır. 1920'li yıllarının Şam'ındaki *kabadayılık* olgusundan Saddam Hüseyin'in 1970'li ve 1980'li yıllarda Irak devletini gizli bir çeteler ağı olarak yemden teşkilatlandırmasına, Sırbistan'daki Arkan simasından Türkiye'deki Susurluk'a ya da "Kurtlar Vadisi"ne kadar bir dizi olgu, İttihadçılığın da bir parçası olduğu komitacı aksiyolojinin damgasını taşımaktadır.

Bu devamlılıkları vurgulamakta niyetim, elbette, birbirlerinden zaman ve mekan açısından son derece değişik olan bu olguların "İttihadçı" gelenekle açıklanabileceğini iddia etmek değil. Bu tür bir izahın ne mantıken, ne de ampirik olarak mümkün olamayacağını biliyorum. Ama İttihad ve Terakki'nin kendisini aşan ve komitacılıkla belirlenmiş bir evrenin ürünü olduğunu ve aynı zamanda da, kendi döneminin ötesinde, bir siyaset tarzı olarak komitacılık geleneğinin meşrulaşmasında ve müessesleşmesinde son derece önemli bir rol oynadığını da teslim etmemiz gerek.

Buradan yola çıkarak bu denemede komitacılığı bir algılamalar ve aksiyoloji evreni olarak ele almaya çalışacağım. Denemenin ikinci bölümünde ise, İttihad ve Terakki'nin bir totaliter parti olarak değerlendirilemeyeceğini, bununla birlikte, bir komitacılık olarak İttihadçılığın totalitarizmlerin şeceresinde önemli bir yer tuttuğunu önereceğim.

İnkılab ve İhanet

Jön Türk çevreleri inkılab/ihtilâl fikrinin en azından söylem düzeyinde sıradanlaştığı bir ortamda faaliyet göstermekteydiler. Aralarındaki önemli farklılıklara rağmen Abdülhamid'in muhaliflerinin büyük bir kısmı, ihtilali bir "intikam", "ilahi bir nas", patlaması dilenen bir fırtına olarak görmekte, ya da zindanların yıkıldığı, zalimlerin kafalarının kesildiği[1], zayıf milletlerin bir güç ve yeni bir yaşam kazandıkları sıra dışı bir değişim olarak algılamaktaydılar[2].

Özellikle 1905-1906'dan itibaren İttihadçılık, bu tahayyülün en önemli radikalleştirici aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bu radikalleşme bir dizi tezatla atbaşı gitmektedir. İttihadçılık, hem "Garb medeniyeti"nden, hem de "yeniden doğuşu sağlayan barbarlık" [*barbarie régénératrice*] teorisinden etkilenmekte, hem ihtilalci hem de muhafazakâr kisvelere bürünmektedir. Devlet otoritesini, aynı anda, hem ilga hem de ihya etmeye teşebbüs etmekte, kendi varlığı ile disensüsü meş-

[1] A. Cevdet'ten aktaran M. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, Üçdal Neşriyat, tarihsiz, s. 162.

[2] A.D. Jeltjakov, *Türkiye'nin Sosyo-politik ve Kültürel Hayatında Basın (1729-1908 Yılları)*, Ankara, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, tarihsiz, s. 137.

rulaşırken, farklılığı imkânsız kılan tekil bir söylem üretmekte, ahlakî ve dinî değerleri savunurken, bunları biyolojik faktörlerin fersah fersah gerisinde bırakan Sosyal-Darwinist bir çerçeveye oturmaktadır. Birbirlerine zıt olarak algılanabilecek bu kategorileri mistik bir semboller sistemi içerisinde birleştirebilmesi sayesindedir ki, İttihadçılık, 1908-1913 dönemini kelimenin tam anlamıyla muhafazakar bir ihtilal tecrübesine dönüştürebilmiştir.

Bu kategorilerin mistik bir dokuda birleşmesini sağlayan bir dizi faktörün olduğunu söyleyebiliriz. Burada ele alamayacağım "çöküş" sendromu, medeniyet olarak hayran olunan ama güç olarak düşman addedilen Batı'ya karşı duyulan aşağılık kompleksi ve trajik bir sübjektivite rejiminin, İttihadçılığın psikolojik evrenini belirleyen faktörler arasında yer aldığı kesin. Bu faktörler, İttihadçılığın siyasi sentaksını ("millet", "devlet", "zulm", "istibdat", "inkılab") ve biyolojik ("vücud", "hayat", "kan", bazı yazarlarda "ırk") da belirlemekte, yukarda değindiğim tezatları bir algılamalar sistemi içinde anlamlandırmaktadırlar. "İhanet" bu sistemin kilit kavramlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

İhanet kavramı elbette ki İttihadcılık (ve hatta Jön Türklük) öncesinde de mevcuttu. Ne var ki, herkes "hain" olma ve buradan yola çıkarak "hainlik" statüsüne sahib olma hakkına sahib değildi. Misalen, Abdülhamid döneminde Jön Türkler ya "gaflet"le, ya da "serserilik"le tanımlanmaktaydılar. Abdülhamid'in Jön Türk muhalefetine karşı, İttihadçı dergilere isim olarak verilen *Bomba*, *Süngü* gibi kavramlara başvurabileceğini ya da onları "iç düşman" olarak tanımlayabileceğini düşünebilmek bile mümkün değil.

"İhanet" kavramının İttihadçılıkla birlikte fikri ve askiyolojik düzeyde merkezi bir konum kazanması, cemiyetin ve "dirlik ve düzen"in Tanzimat öncesinde olduğu gibi bir *nizam-a alem*, ya da XX. Yüzyıl başlarındaki Avrupa'da olduğu gibi kompleks bir sosyal doku olarak değil de, Türklüğe (ve kısmen de İslâmlığa indirgenmiş) organik bir aile olarak algılanması ile mümkün olabilmektedir. "Hürriyet"in kutlanması sırasında kullanılan "müsavat" şiarına ve entegrasyonlarını mümkün kılacak bazı açılımlara rağmen, Hıristiyanların bu

aile içinde yer almadıkları, muhtemel düşman ya da, Tekin Alp'ın ifadesiyle[3], Türkleri ezen aristokratik bir sınıf olarak değerlendirildikleri açık. Bu anlamıyla, 1908 sonrası İttihadçılık, kurulduğu ilk dönemdeki Hıristiyan düşmanlığını[4] ve genel olarak 1905-1906 yıllarında Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım tarafından dayatılan radikal milliyetçi çizgiyi[5] devam ettirmektedir.

İhanetin asıl olarak "aile" içinde arandığını ve tanımlandığını görmekteyiz. "Hain", her şeyden önce, "aileyi korumak"la görevli olduğu halde bu görevini yerine getiremeyen "baba" ile eşanlamlı bulunmaktadır. Bunun sonucunun ise "babayı öldürme" hülyasına varan bir intikâm hırsı ve bu hırsın verdiği trajik bir dünya görüşü olduğunu görmekteyiz[6]. Bir "kan bayramı" vesilesiyle[7], "kan dökme zorunluluğu"[8] ve "bomba" ile "zulm"e son verme[9] programının bir parçası olarak "vücudu parçalanmak"[10] istenen "Baba", 1908'te "Hürriyet'i bahşetmesi"ne rağmen evlatlarının güvenini kazanamayacak ve hal edilecektir. 1908'te başlayan sivil ve askerî bürokrasideki tasfiyeler, devrilen babayla birlikte, eski nesillerin ve daha da önemlisi, "ihtiyarlığın" da düşkünlüğe uğradığını göstermektedir. İttihadçılaşma süreci devrik "baba"nın yerini genç, narin,

---

[3] J. Landau, *Tekin Alp. Turkish Patriot. 1883-1961*, Istanbul, Nederlands Historisch-Archeologisch Institut, 1984, s. 66-67.

[4] İttihad ve Terakki'nin ilk bildirisi için, bkz. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve 1/1 nolu Üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, s. 40-41.

[5] Bkz. M. Ş. Hanioğlu, *Preparation for a Revolution. The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, Oxford University Press, 2001

[6] Enver Paşa, *Enver Paşa'nın Anıları*, (ed. H. E. Cengiz), İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.41.

[7] A. Cevdet, "Uyanınız! Uyanınız", M. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür, a.g.e.*, içinde, *s.* 255.

[8] M. Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön-Türklük*, İstanbul, İletişim, tarihsiz, s. 221.

[9] İttihad ve Terakki'nin Mısır Bürosu'nun notu. Zikreden A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul, Baha Matbaası, 1956, *içinde* s. 224.

[10] Bu konuda T. Çeviker'in *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, c°2, *Meşrutiyet Dönemi, 1908-1918*, İstanbul, Adam Yayınları, 1988 ve *Burun, Abdülhamid Karikatürleri Antolojisi*, İstanbul, Adam Yayınları, 1988, önemli kaynaklar arasında yer almaktadırlar.

asker vücudlu ve sert bakışlı, geleceğin garantisini oluşturan yeni bir "baba"nın alması olarak tanımlanabilir.

Abdellah Hammoudi, *Üstadlar ve Şagirdler* adlı kitabında[11], Fas'da -ve belli bir ölçüde, İslâm aleminde- otoritarizmin yaşlılığa hürmet ve bilgi, tecrübe ve erkin nesillerarası aktarımı yoluyla yeniden üretildiğini önermekteydi. Bu modelin bazı dönemlerde geçerli olmadığını görmekteyiz. İttihadçılığın bu kadar kısa zamanda -ve sınırlı fizikî bir şiddet kullanarak- kendini dayatabilmiş olması, daha 30'una varmamış olan yeni bir kadronun, direnebilecek bir gücü kalmamış "eski"yi (ve "eski"nin meşruiyet kaynağı olarak kullandığı tecrübe, kontrol ve denge mekanizmalarını) hemen hemen tümüyle silip süpürmüş olması, gençliğin ihtilalci kopuşunun da otoritarizme geçişin modellerinden birini oluşturduğunu göstermektedir.

Gençliğin, özellikle de militer-savaşçı genç simanın, hem geleceğin kurucusu ve garantisi, hem de sorumsuzlaştırılmış ve özne statüsünü kaybetmiş yaşlıları da içeren ailenin "yeni baba"sı ve bu nedenle de hamisi olarak değerlendirilmesi, sadece yeni bir vücud söyleminin oluşmasına yol açmamakta, aynı zamanda, sosyal statü ve meşruiyet engellerinin şiddetle aşılmasını da mümkün kılmaktadır. Sadece geleceğe karşı sorumluluk duyan yeni iktidar sahiblerinin, icraatlarını kendi dışlarındaki bir değer ya da müessese ile sınırlanmayı kabul edebilmesi mümkün değildir. Aynı şekilde, ilham kaynakları ne olursa olsun, sosyolojik olarak entelijensiya olarak tanımlayabileceğimiz yeni "elit", aksiyolojik bir felsefeye ve aidiyet tanımlanmasına sahib bulunmaktadır. Eylemin fetişleştirilmesi anlamına gelen aksiyolojik felsefe, son tahlilde, en mükemmel ifadesini basit sloganlarda bulmaktadır. Ziya Gökalp gibi çetrefil bir dile ve küçümsenemeyecek bir İslâm ve Batı kültürüne sahib olan bir düşünürün şiiri slogan üretme sanatı olarak kullanması, bu aksiyolojik felsefenin hem en önemli kanıtı, hem de kaçınılmaz sonucudur. Aksiyolojik aidiyet ise, genç ve askerî vücudu, mukaddes bir nitelik kazanan teşkilâtı, ve teşkila-

[11] A. Hammoudi, *Master and Disciple. The Cultural Foundations of Moroccan Authoritarianism*, Chicago, Chicago University Press, 1997.

ta kan bağı ile bağlı olmanın zorunlu kıldığı şiddeti içeren bir üçlü olarak ortaya çıkmaktadır.

İttihadçılık her şeyden önce bir "pakt"ta tecessüm bulmaktadır. Jean Baudrillard'ın da belirttiği gibi[12], "pakt" ve "mukavele" arasında radikal bir ayrım mevcuttur. İki ya da daha fazla taraf arasındaki müzakereler sonucunda oluşan mukavelenin aksine pakt, "and"a ya da "misak"a dayanmaktadır. Yakup Cemil olayının da gösterdiği gibi, kanla imzalandığı için de, kriz anlarında ancak kanla yeniden üretilebilmekte ya da kan dökülerek çözülebilmektedir. 1908'de Cemiyet'e karşı olanları öldürme sözünü de içeren İttihadçı andın da gösterdiği gibi[13], pakt mukaddes addedilmektedir. Bu nedenle de pakt-içi ihanetin kanla bertaraf edilmesi, millet-içi ihanetin önlenmesinin en önemli koşulunu oluşturmaktadır. Meşruiyet döneminde, liberal siyasi formüllerin kısa zamanda marjinalleşmesinde, travmatik savaş koşullarının yanı sıra İttihadçılığın temel iltisak aracı olan bu "pakt" kültürünün önemli bir rol oynadığını söylemek bir abartı olarak görülmemelidir.

Bu nedenle, İttihadçılığın, bir parçası olduğu Jön Türklüğün mantıkî bir devamını ya da Avrupa'da aynı dönemde ortaya çıkan diğer "Jön" hareketlerin bir parçasını oluşturduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Buna karşın İttihadçılığı kendisinden çok sonra gelen, 1950'lerden 1970'lere varan uzun bir zaman dilimi içinde Ortadoğu'nun bazı ülkelerinin geleceğini belirleyen, Nasır, Saddam Hüseyin ve Kaddafi örnekleri ile karşılaştırma mümkün görünmektedir.

İttihadçı Sentaks

İttihadçı sentaksta ve icraatta "ihanet" kavramı sadece nesiller-arası ihtilafların aksiyoloji yoluyla aşılması ile sınırlı kalmamakta, özellikle de 1912 Balkan Harbi'nden sonra, siyasetin (ve siyasi kültürün) temel kurucu unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. 1912 askerî yenilgisi, kendisiyle bir dizi ortak paydaya sahib olan Halaskar Zabitan örgütünün İttihad ve Terakki'yi cepheden hedef alması ve Cemiyet'in kısa bir dönemle sınırlı

---

[12] Jean Baudrillard, *L'esprit du terrorisme*, Paris, Galilee, 2002

[13] S. Akşin, *Jön-Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, Gerçek Yayınları, s. 167.

kalsa da, iktidardan uzaklaştırılması, ihanet kavramının yaşamsal bir tehlike olarak algılanmasına yol açmakta ve bu sefer 1913 darbesini ve muhaliflerin fiziki olarak imhasını da içeren aksiyolojiyi meşru kılmaktadır. Söz konusu olan artık "hain" babanın devrilmesi değil, "kardeşlerin" "hıyanetinin" engellenmesi ve siyasetin "ihaneti" engelleyecek bir gizli teşkilat olarak örgütlenmesidir.

1913-1917 arasında, İttihadçı sentaksın giderek "hayati" bir sicile kaydığını, en azından söylem düzeyinde farklılığı ve ihtilafları yaşamsal bir tehdit olarak algıladığını görmekteyiz. Burada, aralarında İbrahim Temo[14] gibi eski İttihadçıların da bulunduğu muhaliflere karşı uygulanan baskılara[15] değinmeyecek, "Neron kadar haşin olma"[16], "kelle koparmaktan zevk alma"[17] gibi sloganların, muhaliflere "Rövolver" ya da "Hançer" imzalı tehdit mektupları göndermenin[18] ya da *Bomba*, *Süngü* gibi yalın şiddet içeren terimlerin yayın organlarına başlık olarak seçilmesinin, İttihadçılığın sıradanlaşmış yönetim teknikleri arasında yer aldığını belirtmekle yetineceğim.

İttihadçılık literatüründe son derece yaygın bir şekilde kullanılan bu yalın şiddetle ilgili temalar[19] birbirlerini tamamlayıcı ikili bir çerçevede okunabilirler. Bunlardan ilki, siyaseti (ve onun da ötesinde varoluşu) meta kategorilerle belirlenen bir "kader kuyusu" olarak tanımlayan trajik bir çerçevedir. Bu çerçevenin İttihadçılıkla sınırlı olmadığı, dünya ihtilallerinin tümünde gözlemlendiği söylenebilir. İlham kaynakları ve beklentileri ne olursa olsun, bir süreç olarak ihtilal ve buradan yola çıkarak siyaset, belirsizlik, meşru ihtilaflar, müzakereler...

---

[14] Kara Kemal ve Ziya Gökalp'in baskıları için, bkz. İbrahim Temo, *a g e.*, s. 211.

[15] Bkz. "Babam Rıza Tevfik", *Tarih ve Toplum*, n°58, 1988, s. 47.

[16] "Enver Paşa'nın Gizli Mektupları", (yayınlayan M. Ş. Hanioğlu), *Cumhuriyet*, 9.10.1989.

[17] T. Çavdar, *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara, Dost Kitabevi, 1984, s. 149.

[18] Cf. Y. Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1990, s. 58-59.

[19] Bkz. H. Bozarslan, Vocabulaire politique de la violence" : l'exemple jeune turc", H.-L. Kieser (dir.), *Aspects of the Political Language in Turkey '19th-20th Centuries)*, Istanbul, The Isis Press, 2002, *içinde* s. 91-104.

olarak değil de, ihtilalcilerin kaderinde yazılı olanın gerçekleşmesi olarak algılanmaktadır.

İkinci çerçeve ise, Viktor Klemperer'den Murray Edelman'a kadar bir dizi düşünür ve siyaset bilimcisinin önerdiği gibi[20], iktidarın siyasi dil kurucu bir organ olarak ortaya çıkması, sembolik şiddet yoluyla kurulan düşmanlığı siyasetin temeli haline getirmesidir. Buradan yola çıkarak, Türklük adına Cemiyet Selanik Merkezi'ni *Kible-i Hürriyet* olarak algılayacak[21], kendisini *ruh-i devlet* olarak tanımlayacak[22] ve siyasi sistemde hegemonik bir konuma sahib olmayı doğal ve meşru bir hak olarak görecektir.

Komitacılık ve Pre-Totalitarizm

İttihad ve Terakki'yi totaliter bir parti olarak tanımlayabilmek zor. Cemiyet'in son derece yıpranmış bir devlet aygıtını miras aldığı, kurduğu değişik paramiliter ya da radikal milliyetçi teşkilatlara rağmen Türk (ya da Türk-İslâm) cemaatini organize etme kapasitesine sahib olamadığı, kendi dışında, tarikatlardan aşiretlere ya da enformel ağlara varan bir dizi kurumun özerkliğini kabul etmek zorunda kaldığı ve bu nedenle de, iki dünya savaşı arasındaki Almanya ya da Sovyetler Birliği'ne benzeyen totaliter bir sistem kurma imkânından mahrum olduğu tartışma götürmez bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Halide Edib Adıvar[23] ve Şerif Mardin'in[24] önerdikleri, İttihad ve Terakki'nin (ve şahsi eklemlemem olarak) genel olarak komitacılığın pre-totaliter bir *pattern*'e sahib olduğu hipotezinin derinleştirilmesi gerektiğini düşünmekteyim. XX. Yüzyıl totalitarizminin şeceresinde Avrupa dışı bir dizi ihtilalci teşkilâtın yanı sıra İttihad ve Terakki de yer al-

---

[20] Viktor Klemperer, *LTI. La Langue du Troisième Reich*, Paris, Albin Michel, 1996; M. Edelman, *The Symbolic Uses of Politics*, Urbana, University of Illinois Press, 1967.

[21] İ.Temo, *a.g.e.*, s. 173.

[22] Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1984, c.1, s. 24.

[23] Halide Edip (Adıvar), *The Conflict of East and West in Turkey*, Lahore, 1935.

[24] Ş. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964.

maktadır. İttihadçılığın etnik, dinsel ya da siyasî ayrılığı/farklılığı hayatsal, biyolojik bir tehdit olarak algılanması, ya da, "hak yok, vazife var" şiarını benimsemiş olması[25] bile pretotaliterizm hipotezini doğrulamaktadır. Bundan da önemlisi, hem açık hem de gizli bir aksiyolojiye sahib olması ve bir dava uğruna başvurulan yasadışı şiddeti mukaddes kabul etmesi[26] de, İttihad ve Terakki ve totaliter partiler arasında bir paralellik kurulmasını mümkün kılmaktadır.

Bilindiği gibi, Hannah Arendt, totaliter partileri gün ışığında faaliyet gösteren gizli teşkilatlar olarak tanımlar[27]. Bu paradoks, Arendt'ten önce Sebastian Haffner tarafından, teorik bir çerçevede değilse de ampirik gözlemlerle bariz bir şekilde ortaya konulmuştur[28]. Haffner, 1933-1938 süreci karşısındaki şaşkınlığını dile getirirken, Nazizmin normal olarak birbirlerini dıştalamaları gereken ikili bir şiddete, hem devlete karşı ihtilalci bir şiddete hem de devlet adına ve devlet olarak zora başvurduğunu belirtir. Gerçekten de Nazizm, hem yasadışılık hem de yasallık sahasını tümüyle dolduran bir meşruiyet çerçevesinde hareket etmektedir.

Bir komitacılık olarak İttihadçılığın da, hem açık hem de gizli bir örgüt olduğunu[29], bu ikili bir şiddeti bir arada kullan-

---

[25] Ziya Gökalp, *Yeni Hayat. Doğru Yol*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı, 1976, s. 13-14.

[26] Fuat Balkan komitacılığı şu şekilde tanımlamaktadır: "Komitacılık, bazılarının sandığı gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine, vatanseverliğin en müfritine komitacılık denir. Ve Komitacı vatan dâvâsı karşısında her şeyini, hatta canını bile feda eden, gözünü budaktan sakınmayan adamdır! Memleket ve millet için, gerekirse, acımadan yakar, yıkar, öldürür!... Biz de, gerektikçe, böyle hareket ettik". F. Balkan, *İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları*, İstanbul, Arma Yayınları, 1998, s. 7.

[27] H. Arendt, *Les origines du totalitarisme Le système totalitaire*, Paris, le Seuil, 1972, s. 102-103.

[28] S. Haffner, *Histoire d'un Allemand, Souvenirs 1914-1933*, Arles, Actes-Sud, 2002.

[29] Hüseyin Cahid Yalçın bu gizliliği şu şekilde dile getirmektedir: "İttihat ve Terakki'nin kuvveti gizliliğinden ileri geldi. Gizlilik daima muhayyileler üzerinde tesir yapar. İttihat ve Terakki cemiyeti gizli kaldığı müddetçe halk onun kudret ve azametini, yaptığı işin büyüklüğü ile ölçüyordu", H. C. Yalçın, "Talat Paşa", Talat Paşa, *Ermeni Vahşeti ve Ermeni Komitalarının Âmâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi (İlân-ı Meşruiyetten Evvel ve Sonra). 1916*, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2005, s. 57.

dığını, hem mevcut müesseseleriyle devlete karşı şiddete başvurduğunu, hem de, aynı anda, devlet olarak muhaliflerine karşı bir zor mekanizması olarak işlediğini görmekteyiz. Anayasal bir düzen olarak İkinci Meşruiyet'e fiilen son veren ve karşı-ihtilal olarak tanımlayabileceğimiz 1913 darbesi bile, komitacı bir tahayyülle gerçekleştirilmiş, hem devlete karşı şiddeti hem de Hürriyet ve İtilaf liderlerinin imhasının da gösterdiği gibi, devlet adına şiddeti doruğuna çıkarmıştır.

Totaliter rejimleri belirleyen ve İttihadçılık sisteminde de bariz bir şekilde gözlemlenen diğer bir husus ise, devletin gizli bir komitanın ve bunun da ötesinde, Teşkilat-ı Mahsusa gibi gizli örgütlerin vesayetine tâbi tutulması[30], hatta kendi başına bir *komita* olarak düzenlenmesidir. "Yok kanun, yap kanun" [31] vecizesinin de gösterdiği gibi, bu aynı zamanda, iktidar erkinin, meşrutiyetin var olmasının koşulu olan bağımsız kurallar ve mekanizmaları reddetmesi anlamına gelmektedir. Kaldı ki meşru hukukî düzenin ötesinde, bir bürokratik aygıt olarak devletin güçsüz olması, Komita'nın da zayıf olması anlamına gelmemektedir. Örneğin, savaş dönemi Osmanlı bürokrasisinin herkesin aşikâr olduğu etkinsizliği, Ermeni soykırımının son derece kısa bir zaman dilimi içerisinde ve akıllara durgunluk verecek bir rasyonaliteyle düzenlenmesine engel olamamıştır. Bu süreçte, 30.000 üyesi olduğu tahmin edilen Teşkilat-ı Mahsusa[32], hemen hemen hiçbir engelle karşılaşmadan, sivil ve askerî bürokrasiye hükmedebilmiştir.

Totalitarizmi belirleyen ve İttihadçılıkta da gözlemlenen diğer bir olgu ise, Jean Leca'nın otoritarizm ve totalitarizm arasında önerdiği farkta yatmaktadır. Otoritarizmi bir sosyal disiplin üretme ve dayatma yöntemi olarak tanımlayan Leca, totalitarizmi "mehdicilik ve pozitivizmin paradoksal ilişkisi" olarak değerlendirir[33]. İttihadçılık da, bürokratik rasyonalite ve sosyal

---

[30] Bkz. R. Kevorkian, *Le genocide des Arméniens*. Paris, Odile Jacob, 2006, s. 226-234.

[31] T.Z. Tunaya, *Hürriyet'in İlânı*, İstanbul, Baha Matbaası, 1959. s. 44.

[32] Abdullah Muradoğlu, "Teşkilat-ı Mahsusa", *Yeni Şafak*, 14.11.2005-23.11.2005.

[33] J. Leca, "L'hypothèse totalitaire dans le Tiers Monde : les pays arabo-islamique", G. Hermet, P. Hassner, J. Rupnik, (dir.), *Totalitarismes*, Paris, Economica, 1984, *içinde* s. 225-226.

düzen kurmanın yöntemi olarak pozitivizme ağırlık verir, ne var ki, bu rasyonaliteyi kendisinin de imhasıyla sonuçlanan milenarist/nihilist bir hedefe tâbi kılar. Sosyal-Darwinist bir çerçevede algıladığı tarihi, aynı zamanda mistik emarelerden yola çıkarak etkilemeye çalışır. Bu boyut ele alınmadan, "Üç Paşa"nın Birinci Dünya Savaşı'na girişini, Sarıkamış felaketini, Turan hülyasını ya da Ziya Gökalp'ın iç evreninin tercümesini oluşturan çocuksu marşlarını açıklayabilmek mümkün olmayacaktır. İttihadçılık, ancak kendisinin organik ve ideolojik devamını oluşturan Kemalizm döneminde bu nihilizmden çıkabilecek, Kürd bölgelerinde mütemadi, diğer bölgelerde de dönemsel bir zoru da içeren salt rasyonel bir sisteme geçebilecektir.

Millet ve Halk

Üzerinde durmak istediğim ve totaliter sistemlerle diğer bir bağ oluşturan son nokta ise, komitacılığın (Kemalizm'e de miras bıraktığı), bir *pattern* olarak temel bir ayrımdan, halk ve millet arasındaki ayrımdan yola çıktığı ve bu ayrımı en radikal kopuş noktasına vardırdığıdır. Millet (ya da Kemalist tabirle ulus) meta-tarihsel, "tarihten evvel var olan, tarihten sonra da var olacak", elitlerde ve zinde kuvvetlerde vücud bulur. Ziya Gökalp'in milletin cevherinin dâhilerde ve kahramanlarda tecessüm ettiğini söylemesi[34] bu anlamda önemlidir. "Zinde kuvvetler" ise, yine meta bir kategori olarak algılanan "devlet"e baş olmaya mahkûmdur. Örneğin, Cenab Şahabeddin'ın de belirttiği gibi, "müthiş bir komitacı" olan Talat Paşa, devletin başka ellerde yaşamasındansa, kendi elinde ölmesini tercih etmektedir[35].

Zinde kuvvetler, milleti "altın çağ"dan (ya da Ergenekon'dan), somut tarihin yozluğunu ve "makus kaderi"ni kırarak tarih ötesine vardırmayı hedefleyen grupların kendilerine verdikleri isimdir. "Millet"in sahibleri olarak zinde kuvvetler, "halk"a belli haklar tanıyabilir, hatta seçimler yoluyla "temsil edilmesi"ni de kabul edebilir. Ama "halk"ın "millet"in ve mil-

---

[34] Z. Gökalp, *Makaleler V*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981, s. 52 ve 194.

[35] Aktaran İbnülemin Mahmud Kemal Inal, *Son Sadrıazamlar*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 954-955.

letin "temsilcileri"nin boyunduruğu altında kalması koşuluyla. Kendisini tümüyle hukuk üstü bir konuma sahib olarak gören ve meşruiyetini mukaddesiyatında bulan komitacılık, halkı halka rağmen korumayı değil, milleti var olan halktan korumakla görevlidir. "Millet" adına "halk"a hesab vermeleri söz konusu olmayan bu kuvvetlerin, her zaman, halkın gaflet ve hatta hıyanet içinde olabileceğini bilmeleri zorunludur.

1908'den yüz yıl sonra, bu ayrımın Türk siyasi kültürünün belirleyici hatlarından birini oluşturmaya devam ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Türk Ordusunun Gelişimi ve Mevcut Toplumsal Konumu Hakkında Bir Özet

Osman TİFTİKÇİ

Osmanlı Ordusunun Çöküşü ve Modern Ordunun Kurulması

Türk ordusunun kuruluşu esas olarak 15-16 Haziran 1826'da başlar. Bu tarihte II. Mahmut yeniçeriliği korkunç bir katliamla ortadan kaldırmış, ardından da bugünkü ordunun temellerini atmıştı.

Yeniçerilik Osmanlı ordusunun son kalıntısıydı. Osmanlı ordusu eyalet askerleri ve yeniçeriler olmak üzere esas olarak iki kısımdan oluşuyordu. Eyalet askerleri, tımar sisteminin dağılmasıyla kendiliğinden âyânların, beylerin gücüne dönüşerek ortadan kalkmıştı. Yeniçeriler ise ilmiye sınıfını da yanlarına alarak önce değişime sonra da ortadan kaldırılmaya karşı 200 yılı bulan müthiş bir direniş gösterdiler. Bu direniş Genç Osman, III. Selim gibi padişahların katledilmesine, birçok sadrazamın ve doğal olarak birçok yeniçerinin ölümüne mal oldu.

Osmanlı ordusu kendine özgü yanları olmasına karşın feodal temeller üzerine kurulu bir devletti. Avrupa'da kapitalizm gelişmeye başlayınca ve bu teknik temel üzerinde yeni ordular kurulmaya, buna uygun yeni savaş teknikleri geliştirilince Osmanlı ordusu için de geri sayım başladı. Kendini yenileyemeyen Osmanlı geriliyor ve çürüyordu. Avrupa'da gelişen kapitalist sistem ve bağımsızlık mücadeleleri Osmanlı ordusunun çekirdeğini ve düzenli kesimini oluşturan yeniçeriliğin insan kaynaklarını kuruttu. Sadece askerî kaynak değil, siyasî kadro kaynağı da kurumuştu. Çünkü Hıristiyan ailelerden zorla

alınan, özel eğitimden geçirilen, devşirilen çocuklar sadece asker değil, aynı zamanda devlet adamı yapılıyordu. 19. yüzyıla gelindiğinde yeniçerilik diye bir kurum vardı ama bu kurumun orijinali ile adından başka bir benzerliği yoktu. Devşirme usulü mecburen terkedilmiş, yerli kaynaklara (örneğin Müslümanlara, Türklere) başvurulmak zorunda kalınmış, yeniçeriler esnaflığa başlamış, esnaflar ve işini uydurabilenler ikinci bir gelir olarak yeniçeri yazılmıştı.

Doğal olarak böyle bir kurum o haliyle artık ihtiyaçlara cevap veremez hale gelmiştir. Örneğin dışta Avrupa'nın sömürgeci kapitalist ordularıyla başa çıkamamakta, içte ulusal kurtuluş hareketleri karşısında aciz kalmakta, özetle devletin, düzenin güvenliğini koruyamamaktaydı. Bu nedenle Osmanlı padişahları özellikle III. Selim ve II. Mahmut Avrupa'daki orduların bir benzerini kurmak istediler.

II. Mahmut Yeniçeriliği kaldırır kaldırmaz 12 bin kişilik bir askeri güç kurdu. Bu kurum bugünkü ordunun bir kopyası gibiydi. Şimdiki alay, tabur, bölük vs. tipindeki örgütlenme, mülazım [teğmen], yüzbaşı, binbaşı, kaymakam [yarbay] vs. biçimindeki rütbelendirme bu kuruluşla birlikte başladı. Merkeze bağlı yerleşik ve daimi ordular kuruldu.

II. Mahmut bu ordulara eleman yetiştirecek okullar da kurdu. 1827'de Tıbbiye, 1834'te Harbiye açıldı.

Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için fabrikalar yapılmaya başlandı. Daha III. Selim zamanında Tophane kurulmuştu. II. Mahmut buna 1835'de Feshane'yi ekledi. Feshane daha sonraki süreçte buharla çalışan iplik ve dokuma makineleriyle donatılacaktır. 1840'lı yıllarda İzmit'te bir aba, bir de çuha fabrikası kuruldu. Beykoz'daki deri atölyesi 1842 yılında buharlı makinelerle donatılarak fabrika haline getirildi. Bu fabrikaya 1884 yılında bir de kundura bölümü eklenecektir. Ordunun giyim ihtiyacına yönelik bu fabrikaların yanı sıra silah ve mühimmat üreten atölyeler ve fabrikalar da kurulmuştu.

Askerlik alanındaki idari düzenlemeler II. Mahmut'tan sonraki dönemde de devam etti. Örneğin daha önce ömür boyu süren bir angarya durumunda olan askerlik, 1843 yılında 20-25 yaşları arasında 5 yıl ile sınırlandı.

1900'lü yıllara gelindiğinde kapitalist anlamda modern bir ordu kurma süreci de tamamlanmış bulunuyordu. 20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı ordusu artık kapitalist bir kurumdu. Bu kurumu kapitalist olarak nitelendirmemizin nedenlerini şöyle özetleyebiliriz:

Osmanlı ordusu artık padişahın "kapıkulları"ndan değil, özgür bireylerden oluşuyordu. Padişahın siyaseten katl ve müsadere yetkisi çoktan tarihe karışmıştı. Subaylar, yeniçeriler gibi zorla ailelerinden koparılıp Müslümanlaştırılan, yaşamları padişahın isteğine bağlı kullardan oluşmuyordu. Bunlar askerliği meslek olarak seçen özgür kişiler konumundaydı. Bunlar eskisinden farklı olarak ilk ve orta eğitim görüyor, harp okullarında okuyordu. Rütbeler, tayin terfi işleri, orduya alınma ve atılma, emeklilik vs. gibi işlemler artık yasalarla düzenlenmekteydi. Subaylar artık devletin maaşlı memurları durumundaydı. Askerlik de ömür boyu süren bir angarya olmaktan çıkmış, kurallara bağlanmıştı.

Ordunun örgütlenişi de Avrupa ordularının, özellikle Prusya ordusunun bir kopyası durumundaydı. Eskiden yeniçerilerden ve merkezî olmayan eyalet askerlerinden oluşan ordunun yerini merkezî bir ordu almıştı. En tepede Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye Reisliği bulunuyordu. Ordular da şimdiki gibi kolordulara ve daha alt birimlere bölünmüştü. Ordunun ihtiyaçları artık angarya usulü değil, Harbiye Nezaretine bağlı levazım, harbiye, sıhhiye, muhakemat daireleri gibi bölümler tarafından merkezî olarak karşılanıyordu.

20. yüzyılın başlarındaki Osmanlı ordusu ekonomik temel olarak da kapitalist, yani tamamen meta ilişkileri içinde olan ve işçi sınıfının ürettiği artı-değerden beslenen bir kurumdu. Ordunun silah, mühimmat, giyim kuşam, giyecek gibi her tür ihtiyacı artık angarya olarak köylüler ve zanaatkârlar tarafından değil, fabrikalarda ücretli işçiler tarafından üretiliyor ya da dış pazarlardan satın alınıyordu.

Ordu yukarıda anlattığımız özelliklerine uygun biçimde, ideolojik olarak da kapitalist bir kurum haline dönüşmüştü. Nitekim Osmanlıda burjuvazinin siyasî olarak sahneye çıkmasıyla birlikte ordu, bu sınıfın vurucu gücü haline geldi. Yukarıdan aşağıya burjuva reformlar sürecinin en önemli kurumu

oldu. 1908'de İkinci Meşrutiyeti ilan ettiren kadroların ve daha sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların önemli bir kısmı II. Abdülhamid'in askerî okullarında eğitilen gençlerdi. Örneğin İttihat ve Terakki örgütü ilk kez 1889 yılında Tıbbiye'de kurulmuştu. Enver, Cemal, Mustafa Kemal, İnönü, Karabekir, Ali Fuat Paşalar Abdülhamid döneminin genç subaylarıydı.

Bugünkü ordunun ilk oluşumu ve gelişimi ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir özellik de şudur: Eski Osmanlı ordusu dış güçlerin, İngiliz, Fransız ve Alman heyetlerinin yardımı ve yönlendirmesiyle modern bir orduya dönüşebilmiştir. Daha III. Selim zamanında Fransa'dan askerî heyet istenmişti. II. Mahmut Prusya'dan askerî uzmanlar getirmişti. II. Abdülhamid döneminde ordu tümüyle Almanya'nın etkisi altına girdi. İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonraki İttihatçı iktidarlar döneminde ise bu Alman etkisi doruk noktasına çıktı. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun bazı ordu komutanları bile Alman'dı. Ordu üzerindeki bu Alman etkisine karşın İngiliz ve Fransızlar da tamamen devredışı bırakılmamıştı. Jandarmanın eğitimi Fransızlara, donanmanın ıslahı işi de İngilizlere bırakılmıştı.

1826'dan 1919 Yılına Kadar Ordunun Siyasî Bakımdan Tarihî Özellikleri

Bu dönemdeki Türk ordusu kapitalist bir kurum olmasına karşın bir imparatorluk ordusuydu, Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusuydu. Yani ulusal bir ordu değildi. Bu ordunun görevi dağılmakta ve çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmaya çalışmaktı. Bunun için de hem imparatorluk içindeki değişik ulusların kurtuluş mücadeleleriyle hem de Avrupalı sömürgeci devletlerle mücadele etmek zorundaydı. Hatta yeniçeriliğin kanlı bir biçimde tarihten silinmesinin gerekçesi de Yunan Kurtuluş Savaşı karşısında alınan yenilgiydi. Bu durum, yani daha başlangıcında ulusal mücadelelere karşı bir kurum olarak biçimlenmesi, doğal olarak orduya gerici bir özellik veriyordu.

Ordu elbette Müslüman uluslara karşı da bir baskı ve zor aracı idi. Ama bu zorun derecesi ve biçimi uluslara göre değ-

şiyordu. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle ilişkisi ilginç bir seyir izlemişti.

Osmanlı Devleti başlangıçta Türk boyları, aşiretleri tarafından kurulmuştu. Söylemeye gerek yok ki bu ulusal bir devlet değildi. Ama zamanla Osmanlı Türk aşiretlerinin bir devleti olmaktan çıkıp, 15. ve 16. yüzyılda kozmopolit bir imparatorluğa dönüştü. Türkler hem askerî hem de siyasî mevkilerden doğal gelişim içinde uzaklaştırıldı. Osmanlı padişahları ve devlet adamları Türkleri yönetici kademelere getirmiyor, hatta askerî kadro bile yapmıyordu. Kanuni ve Yavuz Sultan Selim dönemleri, Türkmen ayaklanmalarıyla doluydu ve Türk düşmanlığı bu dönemlerde had safhaya çıkmıştı. Hatta Koçi Bey Risalesi'nde yeniçeriliğin bozulma nedeni olarak Türk, Çingene, ayyaş vs. takımının yeniçeri yazılmaya başlanmasını gösteriyordu. Başı Alevi Türkmenlerle dertte olan ve 40 bın Alevi'yi katlettikten sonra doğu seferine çıkan Yavuz Sultan Selim, Türklerden o kadar nefret ediyordu ki, Türk kadınlarının hareme alınmalarını bile yasaklamıştı. Ama kaderin garip cilvelerinden biri olarak, Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılda başlayan ulusal savaşların etkisiyle ve çok yavaş seyreden bir süreç içinde bir Türk imparatorluğuna dönüştü. Müslüman Türk kitlesi doğal bir gelişim içinde Osmanlı yönetiminin dayanabileceği bir kitleye dönüştü. Çünkü Osmanlı yönetimi Türkler dışındaki kesimlerden (Kürtler ve Araplar da buna dâhil) ne doğru dürüst vergi toplayabiliyordu ne de asker alabiliyordu. Osmanlı yönetiminin bu durumuna karşılık, Türkler de, özellikle Balkanlardaki Türkler, Hıristiyan ulusların başkaldırısı ile birlikte Osmanlı yönetimine bağlandı. Hıristiyanlara göre ayrıcalıklı bir kitle oluşturan Müslüman Türkler, Osmanlı yönetiminin doğal müttefiki durumundaydı.

İşte bu nedenlerden dolayı Türk kitlesi içinde ne Anadolu'da ne de Balkanlarda Osmanlı yönetimine karşı ciddi bir başkaldırı olmadı. Ulusal bir Türk hareketi gelişmedi. Hatta imparatorluk içinde ulusal bilincini en son kazanan ulus Türklerdi. Burjuvazi, Genç Osmanlıların, yani Namık Kemallerin şahsında siyaset sahnesine çıktığında bile, kendine Türk değil, Osmanlı diyordu. Yani Osmanlı Devleti'nin dayanabileceği kitle olarak Müslüman Türk kesimin kalmasına ve bu kitlenin

de koruyucu güç olarak Osmanlı Devleti'ne sarılmasına uygun biçimde, Müslüman burjuvazi kendini Osmanlı Devleti'nin sahibi olarak görüyordu. Bu devleti yaşatmak istiyor ve bu nedenle ulusal yanını geri plana itiyordu. Rus Çarlığının baskısı altında bulunan Müslüman Türklerde ulusal bilinç Osmanlı'dan daha önce gelişmişti. Türklük esas olarak İkinci Meşrutiyet'ten (1908) sonra gelişecektir.

Osmanlı'daki burjuva devrim sürecinde ne yerel egemenlere karşı ne de devlete karşı ciddi bağımsız köylü eylemleri gerçekleşmedi. Elbette köylülerin zorla askere alınması, ömür boyu askerlik, zorla vergi toplama vb. gibi baskılar vardı. Dağlardan asker kaçakları, efeler, çeteler eksik olmuyordu. Ama ne ulusal ne de sınıfsal temelde Türk kitlesi devlete karşı ciddi biçimde başkaldırmadı. Hal böyle olunca da ordunun Türk halkına karşı baskıcı yanı ön plana çıkmadı.

Ordunun ulusal mücadeleler ve halk karşısındaki gerici konumunun yanı sıra, burjuva anlamda ilerici özellikleri de vardı. Hem siyasî yapıdaki (örneğin, monarşi yerine padişahın yetkilerini kısıtlayan meşrutî idarenin kurulması ve zamanla saltanatın kaldırılması, siyasî çıkarlara uydurulmuş dinî kurallar yerine devletin dinî anayasa ile yönetilmesi gibi) hem toplumsal yaşamdaki (eğitim, hukuk gibi alanlarda dinî kurallar yerine medenî kuralların yerleştirilmesi gibi), hem de ekonomik alandaki (kapitülasyonların kaldırılması, gümrükler üzerinde emperyalist egemenliğe son verilmesi, tarımda ve sanayide yerli burjuvazinin önünün açılması için atılan adımlar gibi) eski Osmanlı kurumlarına karşı mücadelede ordu, burjuva sınıfının vurucu gücü durumundaydı.

Ordunun bu nitelikteki ilk siyasî eylemi 1876 yılında ilan ettirilen Birinci Meşrutiyet'tir. Birinci Meşrutiyet esas olarak bir ordu eylemi, bir darbe idi. Darbenin ardındaki siyasî güç Genç Osmanlılar'dı. Genç Osmanlılar ya da Osmanlı burjuvazisi (o zamanlar "Türkiye" diye bir ülke, Türk burjuvazisi diye de bir güç ortada yoktu) halk kitleleri içinde değil, ordu ve bürokrasi içinde örgütlenmişti. Bunun esas nedeni halktan, daha doğrusu oluşması muhtemel bağımsız bir halk eyleminden duyulan korkuydu. Osmanlı'da burjuvazinin siyaset sahnesine çıktığı yıllar Avrupa ve dünyada burjuvazinin gericileştiği,

aşağıdan yukarı devrimler çağını kapadığı ve komünizm korkusunun gerici güçleri sardığı bir dönemdi. Yeni sahneye çıkan Osmanlı burjuvazisi de bu havanın etkisindeydi. Osmanlı burjuvazisi de aşağıdan yukarı devrimci yenileşmeden yana değil, eski güçlerle uzlaşarak evrimci, yukarıdan aşağı bir değişimden yanaydı. Bunun yanı sıra ordu ve bürokrasi daha yukarıda sözünü ettiğimiz gibi zaten Osmanlı padişahları tarafından esas olarak kapitalist biçime dönüştürülmüştü. Böyle olduğu için burjuva muhalefet doğal olarak bu kurumlar içinde gelişti ve kendine uygun bir örgütlenme alanı bulabildi. Yani burjuvazinin halkın gücüne başvurmasını zorunlu kılacak bir durum da yoktu.

Meşrutî idarenin ilanına direnen Abdülaziz'i devirmek için, Genç Osmanlı Mithat Paşa, Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa'yı yanına çekti. Ardından Harbiye Komutanı Süleyman Paşa askerî öğrencileri saraya doğru yürüyüşe geçirdi. Donanma da toplarını Dolmabahçe Sarayı'na çevirince Abdülaziz düşürüldü. Bu darbede sivil güç olarak softaların, yani o günün yüksek okul öğrencilerinin gösterileri vardı.

Türkiye Burjuvazisinin En İlerici Eylemi 1908 İkinci Meşrutiyet

İkinci Meşrutiyet bir ordu darbesi değildi. İkinci Meşrutiyet Türkiye ölçüsünde hem siyasî, hem kültürel hem de toplumsal bakımdan çığır açıcı bir eylem olmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde yapılanlar (örneğin 1922'de saltanatın resmen kaldırılması gibi) ve Cumhuriyet döneminde yapılanlar İkinci Meşrutiyet'te başlayan sürecin devamı niteliğindedir. M. Kemal dâhil cumhuriyet döneminin tüm askerî, siyasî ve aydın kadrosu İkinci Meşrutiyet'ten kalmadır.

Sadece burjuvazi ve egemen sınıflar açısından değil, işçi sınıfı, ezilenler ve Kürtler açısından da önemli tarihi süreçler başlatan 1908 burjuva devriminin özellikleri üzerinde kısaca duralım:

1908, 1905'te Rusya'da, 1906'da İran'da meydana gelen ve 1911 yılında da Çin'de gerçekleşecek olan burjuva devrimci sürecin bir parçasıydı. 1905 Rus devrimi Osmanlı'daki burjuva muhalefet çevrelerinin bir kısmı tarafından coşkuyla karşılan-

mıştı. 1907 yılının Aralık ayında Paris'te yapılan İkinci Jön Türk Kongresi, İran Meclis-i Mebusan Başkanına bir destek ve dostluk mesajı yollamıştı. İkinci Meşrutiyet o dönemin komünistleri tarafından da burjuva bir devrim olarak değerlendirilmişti.

Dünya'daki özellikle de Asya'daki genel havadan etkilenmenin yanısıra 1908, Osmanlı içindeki muhalefetin, hoşnutsuzluğun bir ürünü idi. Bu hoşnutsuzluğun başını büyük toprak sahipleri, tüccar, çeşitli burjuva tabakalar çekiyordu. 1908 öncesindeki hoşnutsuzlukların bir kısmını şöyle özetleyebiliriz:

En başta ulusal hareketler Abdülhamid döneminde de bütün hızıyla devam ediyordu. Üstelik var olanlara yenileri de eklenmişti. Ermeniler ve ardından da Araplar, Abdülhamid döneminde Osmanlı'ya başkaldırmıştı.

1906 ve 1907 yılları Anadolu'da peş peşe küçük çaplı isyanların yaşandığı bir dönemdi. Bu süre içinde Erzurum, Kastamonu, Sinop, Trabzon, Diyarbakır, Bitlis, Dersim, İzmir ve Van'da can kaybına da neden olan ayaklanmalar yaşanmıştı. Bu isyanların genel istemleri, yeni konulan vergilerin kaldırılması, despot, rüşvetçi yerel yöneticilerin değiştirilmesiydi. İsyanların yöneticileri tümüyle bölgelerin egemen kesimlerinden, örneğin tüccar, eşraf, din adamı gibi unsurlardan oluşuyordu. Yoksul köylünün bağımsız bir eylemi olmamış, saydığımız egemen kesimlerin eylemlerinin kitle gücünü oluşturmuştu. Bu küçük çaplı ve yerel ayaklanmaların bir diğer özelliği de, bunlara Rum ve Ermeni halkın da destek vermesi, isyanların Müslim-gayrimüslim çatışmasına dönüşmemesidir.

Benzer huzursuzluk ordu içinde de vardı. Bu huzursuzluk kendini sadece genç subaylar arasında değil, köylü askerler arasında da gösteriyordu. Askerler maaşların ödenmemesine, aç ve üstsüz başsız bırakılmaya, terhislerin gecikmesine karşı sık sık başkaldırmaya başlamışlardı. Örneğin 1906'da İstanbul Garnizonu'ndaki askerler Yemen'e savaşa gitmeyi reddetmiş ve başarılı olmuştu. Aynı yılın sonlarında terhisleri geciktirilen ve maaşları ödenmeyen tayfalar bahriye komutanının evini basmış ve isteklerini kabul ettirmişti. Askerlerin maaşlarını alabilmek için subaylarıyla birlikte bulundukları bölgedeki hükümet dairelerini basmaları yaygın bir olguydu.

Subaylar daha askerî öğrenciliklerinden itibaren muhalif burjuva fikirlerle yetişiyorlar ve gizli örgüt İttihat ve Terakki tarafından örgütleniyordu.

Osmanlı işçi sınıfı da tüm zayıflığına karşın muhalif bir sınıf olarak kendini ortaya koymuştu. 1908 yılına kadar demiryollarında, tersanelerde, Şirketi Hayriye ve Tütün Rejisi gibi kurumlarda irili ufaklı birçok grev yapılmıştı. 1894 yılında Tophane Fabrikalarında kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti isimli örgüt, devlet tarafından dağıtılmış ama 1901-1902 yıllarında tekrar toparlanmıştı.

1908 işte bu genel hareketliliğin bir ürünüydü. İttihat ve Terakki dönemin tüm muhalif kesimlerini ortak bir çatı altında toplayabilmeyi başarmıştı. İttihat ve Terakki örgütlenmesi içinde subaylar da vardı ama bu örgüt bir asker örgütlenmesi değildi. İttihat ve Terakki sınıfsal olarak burjuvaziyi temsil eden, yönetiminde Talat gibi bir posta memurunun, Emmanuel Karasu gibi bir avukatın, Rahmi Bey gibi büyük toprak sahiplerinin yer aldığı gizli bir örgütlenmeydi. Devrim sırasında örgütün en önde gelen kişisi olarak görünen ve gizli dağıtılan Meşveret gazetesini çıkaran Ahmet Rıza, Bursa'nın eski Maarif Müdürü'ydü. Örgütün taşra örgütlenmesi yörenin egemen tüccar ve eşraf kesimine dayanıyordu.

İttihat ve Terakki Ermeniler dahil tüm muhalif kesimleri birleştiren 1907 Paris Kongresi'nde yönetime karşı silahlı ayaklanma kararı aldı. Kongre ayrıca Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca yayınlar çıkarma ve bunları ülke içi örgütlenme aracılığıyla dağıtma kararı da almıştı. Ayaklanma kararı 1908 Temmuzu'nda hayata geçirildi. Örgütün Manastır şubesinin kararıyla Kolağası Niyazi 200 civarında sivil ve asker gönüllü ile Resne'de dağa çıktı. Niyazi'yi Ohri'de Eyüp Sabri izledi. Selanik'teki genel merkez de Enver'i dağa çıkmak üzere Tikveş'e gönderdi. Görüldüğü gibi burada bir askerî darbe ya da bir hükümet darbesi değil, kökü 1860'ların Genç Osmanlılarına kadar uzanan ve çeşitli badirelerden geçerek uzmanlaşan, merkezî yayın organlarına, her muhalif kesim içinde örgütlenmeye sahip olan, kongrelerini yapan, belli program ve tüzüğe sahip olan, gizli bir örgütlenmenin harekete geçmesi söz konusudur. İkinci Meşrutiyet

yukarıda sözünü ettiğimiz hoşnutsuzlukların yanı sıra, bu hoşnutsuzlukları örgütlemeyi ve tek bir çatı altında toplamayı başarabilen, sıkı disipline sahip, Abdülhamid'in bir türlü baş edemediği 40 yılı aşkın mücadele deneyimine sahip bir örgütlenmenin ürünüydü. İttihat ve Terakki, 1889 yılında Tıbbiye'de kurulmuştu. Ama 1865 Genç Osmanlı deneyimi üzerinde yükselmişti. İttihatçılar, Genç Osmanlıları kendi geçmişleri olarak görüyorlardı. Onların fikirleriyle eğitilmişlerdi. Nitekim Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte her yer Namık Kemal'in, Mithat Paşa'nın resimleriyle donatılmıştı.

1908 bir darbe olmadığı gibi, sadece siyasî iktidar değişikliğinden ibaret bir olay da değildi. Örneğin Türk kültürünün, ulusal kimliğinin oluşumu esas olarak bundan sonra başlamıştır. Bugün edebiyatta, şiirde, bilimde, günlük yaşamın her alanında kullandığımız Türkçe'yi bu dönemin başlattığı sürece borçluyuz. Türk dili ve edebiyatı, sanatı esas olarak bu devrimle birlikte gelişmeye başlamıştır.

Siyasi alanda çok partili dönem 1908'le başladı. İttihat ve Terakki o dönemin tüm ilericilerini, demokratlarını bünyesinde toplayan bir örgüttü. Daha sonra Türkiye tarihinde ilericilik adına ortaya çıkacak ne varsa, bunların tümü İttihat ve Terakki kökenlidir. Türkiye Komünist, sol hareketi de buna dâhildir. Yasal ilk işçi örgütleri, kadın örgütleri, Kürtlerin ilk yasal örgütlenmeleri 1908'le birlikte kuruldu. Sadece demokrat ve ilerici örgütlenmeler değil, Türkiye sağının modern yani parti ve yayın organları etrafında örgütlenmesi de 1908'le başladı. Örneğin dinin siyasi iktidardan bağımsızlaşarak, siyasi bir akım halini alması gene bu devrimle birliktedir.

II. Meşrutiyet diğer ülkelerin burjuva devrimleriyle, örneğin 1905 Rus, 1911 Çin devrimleriyle karşılaştırıldığında çok cılız kalır. Meşrutiyetin ekonomik, toplumsal yanı çok güdüktür. Siyasi olarak da mevcut saltanat yönetimini devrimci biçimde alaşağı etmemiştir. Bütün bunların nedeni de, II. Meşrutiyetin bağımsız işçi ve köylü örgütlenmelerinden, eylemlerinden yoksun biçimde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Hem Genç Osmanlılar hem de onların devamı İttihatçılar halktan bilinçli biçimde uzak durdu. Örneğin Balkanlarda her kesimi örgütlemeye, Araplar, Ermeniler dâhil her kesimle ortak davranmaya

çalışan İttihatçıların, faaliyet alanına girmeyen tek kesim vardı işçiler ve sendikalardı. Osmanlı'da işçi hareketinin en örgütlü ve en güçlü olduğu yer olan Selanik'te bile İttihatçılar bu kesime gitmedi. Devrimle birlikte oluşan işçi hareketi ve örgütleri ise hemen ezildi.

Burada konumuz İkinci Meşrutiyeti anlatmak değil. Sadece bu olayın basit bir darbe olmadığına, siyasî, hukukî, medenî, kültürel her alanda, yani hayatın her alanında bizim çapımızda, yani Türkiye tarihi açısından önemli bir olay olduğunu vurgulamaya çalışıyoruz. Ama İttihat Terakki ve 1908 daha sonra resmî tarih tarafından unutturulmuştur. M. Kemal'in 1919'da Samsun'a çıkışı Türkiye tarihinin miladı yapılmıştır. Egemen sınıflar ve burjuvazi Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden ve imparatorluğun çökmesinden sonra İttihat ve Terakki'yi bırakmışlardır.

1908'in devrimci, özgürlükçü havası çok kısa sürmüştür. İlk yasaklanan işçi eylemleri ve örgütlenmeleridir. 5 yıl sonra 1913'teki Bâb-ı Âlî Baskını'yla birlikte de baskıcı bir tek parti diktatörlüğü kurulacaktır. İttihat ve Terakki'nin maaşlarını bile sarraflara ipotek ettirmek zorunda kalan genç subayları artık bakanlık koltuklarında ve paşa konumundadır. Sivil liderler bürokratik örgütlenmenin tepesindedir. Birinci Dünya Savaşı yılları ise Türkçülüğün Türk şovenizmine ve başka uluslardan kişilere yaşam hakkı tanımayan bir saldırganlığa dönüştüğü yıllardır. Bugün hâlâ bir gazetenin logosu olarak yaşayan "Türkiye Türklerindir" sloganı bu savaş yıllarında ortaya çıkmıştı. Bunun anlamı azınlıkların Anadolu'dan zorla kovulması, mallarına, topraklarına, fabrikalarına el konulması, iç ve dış ekonomik yaşamdan bunların silinmesi idi.

İttihat Terakki'nin ve 1908'le başlayan sürecin sonunun bu biçimde çok kötü bitirilmesi, 1908'in önemini gene de azaltmaz. İttihat ve Terakki egemen sınıfların da lanetine uğrayarak tarihe gömülmüş ama onunla başlayan süreçler Cumhuriyet'le birlikte devam etmiş ve günümüze kadar uzanmıştır.

1908 öncesi ve sonrası sürecin, ordu açısından önemini tekrar özetleyelim. 1908 bir ordu darbesi değildi ama ordunun özellikle genç subaylarının katıldığı bir eylemdi. Bu yıllarda ordu ve özellikle askerî okullar, daha sonraki yıllardan farklı

olarak ilerici fikirlerin yayıldığı ve tartışıldığı kurumlardı. Bu yıllarda askerî öğrenciler ve genç subaylar muhalif gizli örgütlere girip sivillerle birlikte çalışıyorlardı. Bu dönemden sonra ta 1960'lı yıllara kadar devrimci, ilerici düşünceler bir daha ne orduya, ne de askerî okullara uğramayacaktır. Ne askerî öğrenciler 1889 yılında yaptıkları gibi gizli devrimci örgüt kuracaklar ne de genç subaylar toplumsal muhalefetin bir parçası olarak gizli örgütlenmelerde yer alacaktır. Özellikle M. Kemal, ya da Cumhuriyet dönemi bu bakımlardan, Abdülhamid devrini bile geride bırakan baskıcı ve gerici bir dönemdir. İleride değineceğiz.

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Ordunun Yeniden Örgütlenmesi

1826 yılında Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ordunun gelişiminde ikinci önemli dönüm noktası Kurtuluş Savaşı yıllarıdır. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte onun askerî gücü olan ordu da çöktü. 1918 yılı sonlarında artık ne imparatorluk vardı ne de imparatorluk ordusu. Bu arada 1908'e ve Birinci Dünya Savaşı yıllarına damgasını vuran İttihat ve Terakki örgütü, yani egemen kesimlerin tek partisi de tarihe karışmıştı. Aslında tarihe karıştı demek tam doğru olmayabilir. Durum şuydu: Başta Talat ve Enver olmak üzere İttihatçı liderler yurtdışına kaçmış, parti kendini resmen feshetmişti. Ama partinin siyasî kadroları, taşra teşkilatları, Teşkilatı Mahsusa gibi gizli örgütlenmeleri duruyordu. Üstelik bu kalanlar yeni duruma uygun olarak hemen harekete geçmişlerdi. Taşra örgütlenmeleri Mısakı Millî örgütleri kuruyor, bu örgütlere asker ve milis topluyordu. Kara Vasıf ve Kara Kemal gibi iki örgütçü İttihatçı'ya kurdurulan Karakol Örgütü, İstanbul'dan Anadolu'ya kadro ve silah kaçırıyor, işgal güçlerine küçük baskınlar düzenliyordu. Teşkilatı Mahsusa'nın kadrolarından Ethem'e para, silah ve adam sağlanarak Ege'de bir savunma hattı kurdurulmaya çalışılıyordu. Özetle Kurtuluş Savaşı diye bilinen sürecin örgütlenmesi gene İttihatçılar tarafından başlatılmıştı. Yurtdışına çıkanlar ise başta Talat ve Enver olmak üzere bu mücadeleye Sovyetler'in desteğini sağlamaya çalışıyorlardı.

Fakat tüm bu çabalara rağmen İttihat ve Terakki artık tarihî olarak bitmiş, Türkiyeli egemen sınıflar açısından da misyonunu tamamlamıştı. Çünkü İttihat ve Terakki bir imparatorluk örgütüydü. İmparatorluğu kurtarmak için tarih sahnesine çıkmıştı. Hatta I. Dünya Savaşı koşullarını imparatorluğu kurtarmanın yanı sıra daha da genişletmenin bir fırsatı olarak görmüştü. Ama artık imparatorluk yoktu. Üstelik elde kalan Anadolu da işgal altındaydı. Anadolu'nun işgal altında olması yetmiyormuş gibi bir de Doğu Karadeniz'de Rumlar, Doğu Anadolu'da Ermeniler için yeni devletler kurma planları vardı. Ve bütün bunların üzerine tuz biber eken yeni bir dert daha ortaya çıkmıştı: Bolşevizm. Rusya'da olan devrimin rüzgârı karışıklık ve belirsizlik içindeki Türkiye'yi de vurmuştu. İşçi sınıfı, işgale karşı oluşan milisler, hatta Osmanlı ordusunun kalıntıları içinde, İslâmcı akımlar arasında bile Bolşevizm havası esiyordu. Böylesi kritik bir durumda egemen sınıflar yeni politikalarını ve hedeflerini belirlediler.

Egemen sınıfların savaş sonrasındaki politikası, ulusal sınırlar içinde ulusal bir devlet kurmak olarak özetlenebilir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu içinde yer alan ulusların Türkler ve Kürtler dışında neredeyse tümü Osmanlı'ya karşı mücadele ederek ve Avrupalı sömürgeci devletlerin desteğini sağlayarak, kendi devletlerini kurmuş bulunuyordu. Türk egemen kesimleri Osmanlı İmparatorluğu'nu korumada sonuna kadar direndi. Onlar Osmanlı'yı bırakmadı ama Osmanlı onları bıraktı. Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Romenler, peşinden Müslüman Arnavutlar, Araplar, sonra da Ermeniler ayrılıp kendi devletlerini kurdu. Türkiye egemen sınıflarının önünde de ulusal sınırlar içinde ulusal bir devlet kurmaktan başka bir çare kalmadı. Tarihte çok devlet kurmakla övünen Türkler, Osmanlı'nın en son devlet kuran ulusu oldu. 23 Nisan 1920'de kurulan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türklerin ilk ulusal devletinin de başlangıcıdır.

İşte bu politika artık İttihatçılığın, imparatorluk politikalarının bittiği anlamına geliyordu. İttihatçılar ise hâlâ kendi hayalleri peşindeydiler. Kaçtıkları yurtdışında İngiliz karşıtlığını sürdürmeye devam ediyorlar, Müslümanları, Türkleri tek bir devlet altında toplama çabalarını sürdürüyorlar, Anadolu'daki

direniş ve İngiltere'ye karşı Müslüman ulusları örgütleme işinde Sovyetlerin desteğini almaya çalışıyorlardı. Bu nedenle egemen kesimler Sivas Kongresi'nde bir daha İttihatçılık yapmayacakları üzerine yemin ederek işe başladılar. İttihatçılar ülke içindeki sınıfsal dayanaklarını kaybetti. İngilizlerin ve padişahın güvenilir paşası olarak Anadolu'ya gönderilen M. Kemal şahsında kendilerine yeni eğilimlerine uygun bir lider buldular. İngilizlerin de İttihatçılara karşı tercihini M. Kemal'den yana yapması, bununla da kalmayıp başlattığı İttihatçı avıyla M. Kemal'in karşısında güçlü bir İttihatçı lider ve örgütlenme bırakmaması, M. Kemal'in önünü iyice açtı. Kısa süre içinde Sovyet desteği de ittihatçı liderlerden M. Kemal'e kaydırılacaktır. Böylece M. Kemal liderliğindeki yeni dönem başladı.

Osmanlı, I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmıştı. İmparatorluk çökmüş ve elde kalan Anadolu'nun bazı yerleri işgal edilmişti. Ama tüm bunlara karşın egemen sınıflar bu savaş sırasında önemli kazanımlar da elde etmişlerdi. Örneğin savaşın hengâmesi içinde yerli burjuvazinin gelişimini engelleyen en önemli olgulardan biri olan kapitülasyonlar kaldırılmıştı. Gümrüklerin emperyalistler tarafından belirlenmesine son verilmişti. Ama kapitülasyonlar Osmanlı'nın yenilgisi üzerine tekrar konulmuştu. Kapitülasyonlar 1929 yılında son bulacak, böylece burjuvazinin 1860'lardan beri var olan bir hayali gerçeğe dönüşecektir. En önemlisi de Rum ve Ermeniler iç pazardan tamamen kovulmuş, Anadolu zorla Türkleştirilmişti. İç pazar yerli tüccarların, burjuvaların önünde bomboş duruyordu. Ayrıca dış ticaretin, özellikle de ithalatın durmasından dolayı, iç üretim ve iç ticaret olağanüstü zorlanmıştı. Bu sayede iç pazar eskiye göre daha da gelişmiş ve daha da bütünleşmişti. Savaş koşulları azınlıkların zorla mülksüzleştirilmesinin yanı sıra muazzam vurgun, karaborsa imkânları da yaratmış ve bu sayede Müslüman-Türk burjuva kendi çapında bir sermaye birikimi de sağlamıştı. Artık Türkiye ile ticaret yapmak, Türkiye'ye sermaye yatırmak isteyen emperyalistlerin muhatabı olarak sadece yerli burjuvalar vardı. Azınlıkların zorla mülksüzleştirilmesinden kârlı çıkan sadece tüccar ve genel olarak burjuva kesim değildi. Bürokratlar ve eşraf kesimi de azınlıkla-

rın mallarının, topraklarının yağmalanması, savaş vurgunları, yolsuzluklar sayesinde varlıklarını daha da güçlendirmişlerdi. Yerli egemen sınıflar savaş sonunda imparatorluk umutlarını kaybetmişti ama hem ekonomik, hem askerî hem de siyasî bakımdan Anadolu'nun tek hâkimi haline gelmişti ve bu ganimetleri bırakmak istemiyor, tersine meşrulaştırıp, sağlama almak istiyordu.

Bu amacın gerçekleşmesine karşı en önemli tehditlerden biri, bir Ermeni devletinin kurulmasıydı. Bu tehdit Doğu Anadolu'da Misakı Milli örgütlenmelerinin oluşumuna neden olan birinci etken durumundaydı. Özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'da kurulan direniş örgütlerine bakıldığında (bunlar Temmuz 1919'da meşhur Erzurum Kongresi ile tek bir merkezde toplanacaklardır) başta gelen amacın, bu bölgede Ermenilere devlet kurdurmamak olduğu görülür. Ege Bölgesi'nde de gene başında egemen sınıfların bulunduğu direniş örgütleri esasta Rumlara karşıdır. Yeniden oluşturulan ordu da bu politikalara uygun olarak biçimlendi.

Kurtuluş Savaşı Sürecinde Yeniden Örgütlenen Ordunun Ayırt Edici Özellikleri

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla birlikte ordunun yeniden örgütlenmesi çabaları da başladı. Bu meclis 16 Mart 1920 günü İngilizlerin basıp dağıttıkları Osmanlı meclisinin bir devamıydı. Bu meclisteki milletvekilleri İstanbul'dan Ankara'ya gelmişler ve açılan yeni mecliste milletvekili olarak görevlerine devam etmişlerdir. TBMM tıpkı son Osmanlı Meclisi gibi halife padişahı kendi doğal lideri olarak görüyordu. Bu meclis amacını halife padişahın ve vatanın kurtarılması olarak ilan etmişti.

Bu çabalar başladığı sırada ordunun genel durumu şöyleydi: Savaşta verilen kayıplar ve askerden firarlar nedeniyle Osmanlı ordusu erimiş, sağda solda adı var kendi yok dağınık askerî birimlere dönüşmüştü. Ekim 1918'deki Mondros ateşkesi ile birlikte ordu resmen dağıtıldı ve komutanlar da İstanbul'a çağrıldılar. Bazı komutanlar emirlerindeki subay ve eratı, askerî malzemeleri oluşmakta olan yerel direniş örgütlerine aktararak İstanbul'a geldiler. TBMM açıldığında Erzurum'da Kazım

Karabekir'in komutasında bulunan kolordu dışında ciddi bir askerî güç yoktu. Öyle ki TBMM hükümeti yerel isyanları, hatta burnunun dibinde Yozgat'ta çıkan isyanı bile var olan askerî gücüyle bastırabilecek durumda değildi. Bu tür isyanları bastırmak için Ethem'in Kuvayı Seyyare'sine ihtiyaç duyuluyordu. Açık işgale karşı resmî ordunun dağınıklığından doğan boşluğu, gene eski ittihatçıların örgütledikleri milisler doldurmuştu. Batıda ve güneyde işgalci güçlere karşı ilk silahlı direnişler bu milisler tarafından başlatılmıştı. Türkiye tarihinde komünist hareket de ilk kez bu dönemde ortaya çıktı. Mustafa Suphi 1918 yılında Sovyetler Birliği'nde Türkleri bünyesinde toplayan bir komünist parti kurmak için faaliyetlere başlamıştı. 1919 yılında İstanbul'da Şefik Hüsnüler Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurdular. Ardından 1920 baharında Anadolu'da Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkası kuruldu. 1920 Eylül ayı başlarında da bu örgütlenmeler Bakü'de yapılan bir kongrede birleşip Türkiye Komünist Partisi'ni yarattılar.

Kurtuluş Savaşı içinde yeniden örgütlenen ordu, milis güçlere, yeni ortaya çıkan sol harekete ve ulusal hakları için harekete geçen Kürtlere karşı mücadele sürecinde oluştu. Süreç özetle şöyle gelişti:

Daha düne kadar, İngilizler meclisi basıp milletvekillerini tutuklarında bile Damat Ferit Hükümeti'nin Harbiye Nazırlığı koltuğunda oturan, Anadolu'da oluşan direnişe karşı tavır alan, hatta direnenlere "sergerde" diyen Fevzi (Çakmak) Ankara'ya kaçıp gelince aynı makamına oturtuldu. Kavaklı Fevzi (Osmanlı'da soyadı olmadığı için subaylar oturdukları yerin adıyla birlikte anılırdı. Fevzi Çakmak İstanbul Anadolu Kavağı'na kayıtlıydı) 1908 Devrimi sırasında da karşı tavır almış, bu nedenle de İttihatçılar tarafından rütbesi düşürülmüştü. M. Kemal, Fevzi'yi harbiye nazırı ve milletvekili yaptı. Erkanı Harbiye Reisliği'ne (şimdinin Genelkurmay Başkanlığı) de Anadolu'daki direnişe katılmamak için sonuna kadar direnen, İstanbul'un resmen işgali ve İngilizler tarafından tutuklamaların başlaması üzerine can korkusuyla Ankara'ya kaçan İsmet (İnönü) getirildi.

24-25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı oluşturuldu ve başına Ali Fuat getirildi. Ardından El Cezire Komu-

tanlığı oluşturuldu. Ağustos ayında da İsmet'in yazılı bir emri ile yeni milis oluşturulması yasaklandı ve var olanların da yeni kurulan komutanlıklara bağlanması istendi. Yani ilk hedef milislerdi.

Milis örgütlenmelerine ve esas olarak da Ethem'in güçlerine öldürücü kesin darbeyi vurmak için ise Kasım ayı başlarında harekete geçildi. M. Kemal Nutuk'da bunu şöyle ifade ediyor: "Böylece 1920 Kasım'ının sekizinci günü düzensiz örgüt düşüncesini ve siyasasını yıkma kararı eylem ve uygulama alanına konulmuş oldu"[1].

Ama bu eylem kararı alınıncaya kadar birkaç önemli gelişme de olmuştur. M. Kemal Meclisin seçtiği yeni İçişleri Bakanı Nazım Bey'i zorla istifa ettirmiş, onun yerine Refet (Bele) Paşa'yı getirmiştir. Yani Batı Cephesi'nde Ethem'e karşı saldırıya geçecek olan Refet aynı zamanda İçişleri bakanıdır. M. Kemal bununla da yetinmemiş 4 Kasım 1920'de bakanları seçme yetkisini de meclisin elinden kendi üzerine almıştır. 18 Eylül'de halkı zorla askere almak, askerden firarları engellemek için İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.

M. Kemal 10 Eylül 1920'de Bakü'de kurulan TKP ile mücadelede kullanmak üzere 18 Ekim 1920'de sahte TKP'yi kurmuş ve bu parti dışında komünist faaliyetler yasaklanmıştır.

Aynı süre içinde Batı Cephesi komutanı ve bir Çerkez olan Ali Fuat bu görevden alınıp Sovyetlere gönderilmiş, onun yerine İsmet atanmıştır.

Bütün bu hazırlıklardan sonra Kasım ayı sonlarına doğru M. Kemal'in yukarıda sözünü ettiğimiz eylemi başladı. Önce Ethem ideolojik ve siyasî olarak yıpratıldı ve mahkûm edildi. "Ethem Bey", "Çerkes Ethem" oldu. Yani Türk şovenizmi de işin içine sokuldu. 24 Aralık'ta da Ethem hain ilan edildi. Ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu süreçte, rakiplerinden farklı bir kafa yapısına sahip olmayan Ethem hazırlanan bütün tuzaklara kolaylıkla düştü. 1921 Ocak ayı başlarında Yunan güçlerine sığınmak zorunda kaldı.

1921 yılı başında ezilen sadece Ethem güçleri değildi. Gene aynı yılın Ocak ayı başlarında Türk Halk İştirakiyyun Fırkası

[1] M. Kemal, *Nutuk*, TDK yayını, c. 2, s. 369.

üyeleri tutuklanıp İstiklal Mahkemesi'nde yargılandılar. Ocak ayı sonunda da M. Suphiler Karadeniz'de katledildiler.

Böylece resmî ordu Anadolu'da rakipsiz silahlı güç durumuna geldi. Bu ordu ilk zaferini de işgalci güçlere karşı değil, Kürtlere karşı kazandı. Koçgiri'de isyan eden Kürtlere karşı 1921 kışında başlatılan harekât aynı yılın baharında isyanın kanlı biçimde bastırılmasıyla sona erdi.

Özetle yeni kurulan Türk devleti ve onun ordusu sola, milis güçlere ve Kürtlere karşı verilen mücadele içinde şekillenmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalizme karşı olan yan ise cılızdır. Emperyalist sistemin o dönem için Anadolu'ya yönelik planları bozulmuştu ama bütün çabalar bu sistemin dışına çıkmak için değil, içinde kalmak ve onunla anlaşabilmek içindi. Yukarıda gördüğümüz gibi ordu daha önceki süreçten Hıristiyan uluslara, azınlıklara, ulusal mücadelelere karşı düşmanlık ve nefreti devralmıştı. Bu mirasa I. Dünya Savaşı sırasında Arap ve Ortadoğu uluslarına karşı düşmanlık, Kurtuluş Savaşı sürecinde de sola ve Kürtlere karşı nefret eklendi. Ordu günümüzde de bu mirası aynen sürdürmektedir.

Mustafa Kemal Döneminde Ordunun Genel Özellikleri

Meşrutiyet ordusu bir imparatorluk ordusu idi. TC ordusu ise ulusal bir ordudur. TC ordusunun biçimlenmesinde öncekinden farklı olarak Kürtlere ve sol güçlere karşı mücadele ön plandadır. Tanzimat döneminde biçimlenen, Abdülhamid devrinde de gelişimini sürdüren ordu, o dönemin burjuva demokratik düşüncelerine, özellikle Fransız Devrimi'nin fikirlerine açık, toplumsal muhalefetle birlikte davranmaya, muhalif güçler tarafından örgütlenmeye açık bir kurumdu. M. Kemal döneminin ulusal ordusu ise bunun tersine, muhalif hareketlere, döneminin ilerici güçlerine ve düşüncelerine tamamen kapalı, bunlara düşman bir kurum durumundadır.

M. Kemal ordunun başına, 1908'e muhalif, başlangıçta Anadolu'daki direnişe düşman, İngilizlerin bir dediğini iki etmeyen İstanbul. 16 Mart 1920 günü açıkça işgal edildiğinde bile harbiye nezareti koltuğundan kalkmayan tarikatçı bir Osmanlı paşasını getirmişti. Kadirî tarikatına mensup Fevzi

(Çakmak), M. Kemal yaşadıkça bu makamda kalmış, M. Kemal öldükten sonra da kalmaya devam etmiştir. Bir kurumun başına bu tür insanlar getirildiğinde, o kurumdan neler beklendiği de üç aşağı beş yukarı bellidir.

M. Kemal 1930 yılından itibaren askerî okullarda askerî dersler dışında kitap, yayın okunmasını yasaklamıştır: "Şu esaslar kesin ve değişmezdi: Harp Okulları'na gazete giremez. Mektep kitapları dışında kitap giremez. Derslerden başka ve hariçten konferanslar yasaktır. Dışarıda konferanslara ise gidilemez"[2].

Harp Okullarına genel kültür derslerinin girmesi ta 1945 yılını bulacaktır. Bütün bu yasaklar Harp Okullarına ilerici, devrimci düşüncelerin girmemesi içindi. Bu konuda M. Kemal'in ve Cumhuriyet'in ne derece hassas olduğunu gösteren en iyi örnek 1938 Harp Okulu olayıdır. Okulda ırkçılar, Turancılar cirit atmaktadır ve Alman faşizminin havası esmektedir. Bunlara karşı ne M. Kemal'in ne askerî ne de adlî makamların sesi çıkmamaktadır. Ama Harp Okulunda birkaç gencin Tolstoy'un, Zola'nın, Balzac'ın vs. kitaplarını okuması üzerine ortalık karışır. Ortalık karışır Çünkü: "Günlük gazetenin bile gizli gizli okunduğu, 'Ulus' gazetesinin korka korka sokulduğu bir okuldu burası"[3].

Dünya Edebiyatı klasiklerini ve bunlarla birlikte Nazım Hikmet'i, Sabahattin Ali'yi okuyan Harp Okulu öğrencileri orduyu isyana teşvik etmiş muamelesi görür. Tutuklanıp yargılanırlar:

"Savcı Şerif Budak:
Nedir bu kitaplar? (...) 'Kara Gömlekliler İhtilali', 'Diyalektik Materyalizm', 'İspanya Kurtuluş Savaşı'...
Dünyayı öğreniyorum bunlarla ben.
Öğretirim ben sana dünyayı. Görürsün yakında kaç bucak olduğunu. (...)
Ama bu kitap Nazım Hikmet'in.
Serbest satılıyor.

[2] Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, s. 496-497.
[3] A. Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nazım Hikmet*, Can Yayınları 1993, s. 11.

Bana bak. Tepemi attırma benim. Nazım Hikmet'in kitabıyla senin ne işin var?"[4].

Yukarıda savcı ile sanık arasında geçen konuşmalar 12 Eylül dönemine değil, M. Kemal'in devrine aittir. Öğrenmeye meraklı, henüz yolun başında ama devrimciliğe, sola eğilimli bu gençler okuldan atılır. Hatta bazıları hapis cezası alır. Bu arada olayla hiçbir ilgisi olmayan Nazım Hikmet de tutuklanır ve 15 yıl hapis yer. Ama ırkçı ve faşistler okuldan mezun olup işlerine devam eder. 1960 darbesinin albayları, 1971, 1980 darbelerinin generalleri M. Kemal'in Harp Okullarından mezun olmuş, ya da bu okullarda yetişmiş kişilerdir. Örneğin bunlar içinde en bilinenlerden Kenan Evren ve Alparslan Türkeş 1938 yılı Harp Okulu mezunudur.

Sadece eğitim alanında değil, teknik alanda ve örgütlenme alanında da ordu M. Kemal döneminde kendi haline yani çürümeye terkedilmiştir. Öyle ki İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Türk ordusunun savaşma kabiliyetinin olmadığı herkes tarafından fark edilmiştir. O kadar ki o yılların genç subayları daha sonrasının 1960 darbecileri ordunun Kurtuluş Savaşı'nı yaptığı dönemden daha da kötü bir durumda bulunduğu tespitini yapmaktadır. Ama bu tespiti yapanlar bu durumun sorumluluğunu M. Kemal'e değil, ağzı var dili yok, beş vakit namazında niyazında olan Mareşal Fevzi'ye yüklemektedirler.

Aslında Harp Okullarında ilerici düşüncelere konulan yasaklar, ülkedeki genel durumun buralara yansımasıdır. M. Kemal döneminde de ilerici, devrimci düşünceler, hatta demokratik örgütler, ezilirken ırkçı, Alman faşizmi yanlısı düşüncelerin yayılmasına bir şey denilmemiştir. Örneğin 1936 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ile var olan özgürlükler bile kaldırılmış, sendika ve dernek gibi demokratik kurumlar kurma imkânsız hale getirilmiştir. Devletin doğrudan denetimi dışında örgüt bırakılmamıştır. Ama faşistler serbestçe çalışabilmişlerdir. Sabiha Sertel anılarında şöyle yazıyor: "1933'ten itibaren Ankara Caddesi'nde gazetelerle, dergilerle, broşür ve kitaplarla bir faşizm propagandası başlamıştı. Bu propagandacılar faşiz-

[4] *A.g.e.*, s. 16-17.

min her taktiğini kullanarak, Türk genel efkârını faşist Almanya lehine kazanmak, Türkiye'yi Almanya ile beraber harbe sokmak için çalışmaya başladılar. (...) 1937 senesindeydi. Alman faşizmi bütün dünyada beşinci kol teşkilatını kurmakla meşguldü. Türkiye'de faşist akımlar, hareketler göze çarpıyordu"[5].

M. Kemal'in etrafındaki aydın çevresi faşizm yanlısıdır. Örneğin Cumhuriyet gazetesi ve başındaki Yunus Nadi, Falih Rıfkı (Atay) gibi aydınlar savaş başladığında Alman faşizminin elemanları gibi çalışmıştır. M. Kemal solculara nefes bile aldırmazken, bu faşist, ırkçı düşüncelerin yayılmasına ses çıkarmamıştır. Atatürkçü ve aynı zamanda solcu geçinen aydınlar M. Kemal'in Alman faşizminden kaçan bilim adamlarına kucak açtığını bol bol yazarlar ama işin bu yanından hiç söz etmez.

Ordunun Emperyalizmle Bütünleşmesi

Türk ordusunun gelişiminde üçüncü dönüm noktası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte ortaya çıkmıştır. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Bu süreç birdenbire ortaya çıkmamıştır. Yukarıda da gördüğümüz gibi hem Türk devleti hem de onun ordusu kendini emperyalizmin kollarına atmaya, hele de komünizme karşı açılan soğuk savaşın gözü kara bir militanı olmaya dünden hazırdı. Hedef zaten "Muassır [çağdaş] Medeniyet" seviyesine ulaşmaktı. Batının emperyalist sistemi çağdaş medeniyet olarak görülüyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreci başlatanlar da, ne gökten zembille inmişlerdi ne de M. Kemal'in muhalifi olan kişilerdi. İnönü, Bayar, Menderes, ordunun başındaki generaller kısacası tüm askerî ve sivil devlet bürokrasisi M. Kemal döneminden, hatta Kurtuluş Savaşı döneminden kalmaydı. Bunların birçoğu bizzat M. Kemal eliyle o makamlara getirilmiş ve orada tutulmuş kişilerdi.

Türkiye savaştan sonra emperyalizmin şefi ABD ile sadece ekonomik antlaşmalar değil, askerî antlaşmalar da imzaladı. Bu antlaşmalarla Türk ordusu Amerikan ordusunun askerî

[5] *Roman Gibi*, Cem Yayınevi, 1978, s. 277-278.

birliği haline dönüştürüldü. Amerikalı komutanlar sınıf okullarına, askerî birliklere dağıldı ve genelkurmaya yerleşti: "Emir komuta zincirinde Amerikalılar rütbe ve kıdeme bakılmaksızın üstün durumdaydılar. Amerikalı bir çavuş, Türk generalden daha yüksek ücrete ve imtiyaza sahipti"[6].

Türk kurmay subayları Amerika'da ve diğer NATO ülkelerinde özel eğitimlerden geçirildi. Türkiye Amerika için savaşsın diye Kore'ye askerî birlik yolladı ve ardından 1952 yılında NATO'ya alındı. Ülkemiz NATO ve Amerikan üsleriyle dolmaya başladı. NATO'ya girildiği yıl olan 1952'de ünlü kontrgerilla örgütü de "Seferberlik Tetkik Kurulu" adıyla kuruldu.

Bu süreç ordunun evriminde eskiye göre yeni özellikler, farklılıklar taşıyordu. Türk ordusu daha Osmanlı döneminde modernleşmeye başladığı andan itibaren Avrupalı sömürgeci güçlerle ilişki içinde olmuştu. Yabancı askerî misyonlar orduda hiç eksik olmamıştı. Abdülhamid ve İttihat Terakki dönemlerinde Alman etkisi doruk noktasındaydı. Ama İttihatçılar da dâhil hiçbir dönemde ordu, emperyalist bir ülkenin ordusunun doğrudan uzantısı haline dönüşmemişti. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman generalleri ordu komutanı düzeyinde görev yapıyorlardı, Osmanlı ordu komutanlarının karargâhlarında yardımcı Alman kurmaylar vardı. Ama bunlar Osmanlı ordusunun organik bir parçası durumunda değillerdi. Örneğin ordu içinde kendi örgütlenmeleri, bağımsız davranma yetkileri yoktu. Osmanlı toprakları üzerinde özel konuma, ayrıcalıklara, sahip Alman askerî üsleri yoktu. Genelde iki taraf arasında bir ittifak durumu söz konusuydu.

Emperyalizmle bütünleşme sürecinde ordu o zamana kadar olmayan yeni bir misyon üstlendi: Amerika başta olmak üzere emperyalizmin Ortadoğu'da bekçisi olmak, Sovyetlere karşı ileri karakol görevi görmek...

Bu yeni misyon ordunun siyasî konumunda da önemli değişiklikler yarattı. Ordu emperyalizmle girdiği yasal (meclisten geçen antlaşmalar) ve yasadışı (Kontrgerilla ve meclise danışılmadan imzalanan askerî antlaşmalar) örgütsel ilişkiler saye-

6 Soner Yalçın, Doğan Yurdakul, Boy Pipo, Mart 2000, s. 256

sinde, doğrudan emperyalizme bağımlı ayrı bir siyasî güç olarak gelişmeye başladı. Türkiye'deki siyasî iktidarlar herhangi bir nedenle emperyalizme dirsek çevirdiklerinde artık ABD'nin elinde ikinci bir yedek güç bulunacaktı. Ordunun emperyalizme bağımlı ayrı bir siyasî güç haline gelişi 1960 darbesiyle iyice hızlanacaktır. Bu tarihten sonra ordu sadece askerî ve siyasî bir güç olmanın yanı sıra ekonomik bir güce de dönüşecektir.

Savaş sonrasında emperyalizmin çıkarları doğrultusunda bizzat ABD'li subaylar tarafından yeniden örgütlenen (O zamana kadar ordu Prusya, yani Alman usulü örgütlenmişti), Amerikan yardımlarıyla teknik askerî gücünü geliştiren ordunun ilk siyasî eylemi 1960 Darbesi'dir.

27 Mayıs 1960 Darbesi

27 Mayıs, DP iktidarına karşı tepki duyan genç subayların birdenbire, hatta Amerika'nın bile haberi olmadan yaptıkları kendiliğinden bir patlama olarak sunulur. Okullarda okutulan resmî tarihin ve Atatürkçülerin çoğu tezleri gibi bu iddia da gerçekdışıdır. 27 Mayıs, ilk oluşumu 1940'lı yıllara dayanan, emperyalizm işbirlikçisi ordu içi örgütlenmelerin bir darbesidir. Ayrıca 27 Mayıs sadece ordunun yaptığı bir darbe değildir. ABD, Türkiye egemen sınıfları, istihbarat teşkilatı ve polis, CHP ve onun gençliği, güdümlü basın doğrudan bu darbenin içindedir. 27 Mayıs, yıllar süren örgütsel çabaların ürünü olan komplike bir darbedir.

İlkinden, yani darbeyi yapan örgütlerin gelişiminden başlayalım: M. Kemal döneminde ilerici hiçbir düşünceye göz açtırılmazken, ırkçı ve faşistlerin önünün alabildiğine açıldığını söylemiştik. İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında bu birikim kendini dışa da vurdu. İkinci Dünya Savaşının ilk yıllarında Türkiye'de Alman faşizminin havası esiyordu. Basın alanında Yunus Nadi'nin Cumhuriyet gazetesi Alman faşizminin bir yayın organı gibiydi. Sadece Yunus Nadi değil, M. Kemal'in çevresindeki diğer devrimci(!), laik(!), aydınlar da Hitlerciydiler. Böyle bir ortamda ordunun da farklı bir durumda olmadığını söylemeye gerek yok. Irkçı ve faşist örgütlenmeler orduda da taban bulmuştu. Ama savaşta Alman faşizminin

yenileceği ortaya çıkınca bu ırkçıların bazıları göstermelik olarak yargılandı. 1944 yılında yargılananlar arasında Nihal Atsız, R. Oğuz Türkkan, Velidi Togan gibilerinin yanı sıra Fethi Tevetoğlu, Alparslan Türkeş gibi subaylar da vardı. Ama yargılama sonunda bu subayların orduyla ilişikleri bile kesilmedi. Bunlar yenilen Alman faşizminin yerine kendilerine yeni bir efendi bulmakta zorlanmadı. Hemen Amerika ile ilişkiye geçtiler. Ordu içinde iktidara müdahale etmeye yönelik örgütlenme çalışmaları böyle bir temel üzerinde 1946 seçimlerinden sonra başladı. Bu seçimlerde emperyalizm dâhil tüm gerici muhalefetin, bu arada Kürtlerin ve ilerici hareketin de hedefi olan İnönü devrilmedi. Çünkü seçimler şaibeliydi. Çünkü seçimlerde M. Kemal'den kalma, M. Kemal'e de Meşrutiyet'ten kalma açık oy, gizli sayım ilkesi uygulanıyordu. Bu nedenle iktidarda bulunan gücün seçimleri kaybetmesi mümkün olmuyordu. İnönü seçimle devrilmeyince subaylar kolları sıvadı. Genç kurmay subaylar eğer 1950'de yapılacak seçimlerde de gitmezse İnönü ve CHP'yi zorla devirmek için örgütlenmeye başladılar. Kurmaylar bu çalışmayı Milli Emniyet Teşkilatı ile birlikte yürütüyorlardı. Bu noktada durup bir saptama yapalım:

Atatürkçüler ve solun önemli bir kesimi 1950 yılında DP'nin iktidar olmasını, askerî ve sivil bürokrasiye ya da küçük burjuvaziye karşı ağaların, emperyalizm işbirlikçilerinin yaptığı bir karşı devrim olarak nitelendirir. Bunlara göre 1960 yılında da askerler ve küçük burjuvazi bunun intikamını almıştır. Bu bir hayal ürünüdür, bir uydurmadır. 1940'lı yıllarda örgütlenmeye başlayıp 1960'ta darbe yapacak olan genç kurmay subaylar İnönü'den değil, DP'den yanaydı. İnönü'nün etrafında bulunan Kurtuluş Savaşı'ndan, hatta II. Meşrutiyet'ten kalma yaşlı kuşak, bu genç subayların müthiş tepkisini çekiyordu. Bu darbeci örgütlenmenin önde gelen isimlerinden Fahri Belen ve Seyfi Kurtbek DP tarafından bakan yapıldı. Meclise 25 tane subay kökenli milletvekili girdi ve bunların 23 tanesi DP'liydi. Yani 1940'larda ve 1950'lerin ilk yıllarında askeriye DP'ye hiç de öcü gözüyle bakmıyor, tersine İnönü ve CHP'den uzak duruyordu. Örneğin Talat Aydemir 1950 yılını karşı devrim olarak nitelendirmek şöyle dursun, DP'nin ilk birkaç yılını Türkiye'de demokrasinin altın yılları olarak göste-

rıyordu. Tekrar edelim 1960'ta DP'nin devrilmesinde aktif rol alacak olan genç subaylar o dönem DP ile birlikte idiler ve İnönü idaresine karşıydılar.

Devam edelim. 1950'de seçimleri DP kazanır ve kurmay subayların darbesine gerek kalmaz. DP hükümeti bu genç Amerikancı kuşağın önünü açabilmek için üst düzeyde önemli bir tasfiye yapar. Ordunun şimdiki konumu düşünüldüğünde insana imkânsız gelen bir tasfiyedir bu. Genelkurmay Başkanı, Ordu Komutanları, Deniz ve Hava Kuvvetleri komutanları emekli edilir. Resmî tarih yazarları ordu tarihinin bu önemli tasfiyesini, Menderes'in ordu İnönü lehine darbe yapacak korkusuyla gerçekleştirdiğini yazar. Ama açıktır ki emperyalizmin onayı, İnönü'nün de oluru olmadan böyle bir tasfiye yapılabilmesi ve tasfiye edilenlerin sessizce bu karara uymaları beklenemez. Menderes'in başlattığı yaşlı kuşağın tasfiyesini 1960 darbesi tamamlayacaktır. 27 Mayıs darbesinden sonra yaşlı kuşak tamamen ordudan uzaklaştırılacaktır.

1954 yılı DP iktidarı açısından bir dönüm noktası oldu. Bu yıldan itibaren hem ABD emperyalizmi hem de yerli egemen sınıflar DP'ye sırtını dönmeye başladılar. Bunun nedenleri ayrı bir yazı konusudur. Bizim için önemli olan egemen sınıfların ve emperyalizmin bu tavır değişikliğine paralel olarak ordu içindeki örgütlenmelerin de 180 derece dönüp DP'ye karşı hazırlıklar içine girmeleridir.

1960 Öncesi Darbeci Örgütlerin Özellikleri

1950'li yıllarda ordu içindeki darbeci çalışmaların en önemli özelliklerinden biri, daha önce İnönü ve CHP'ye karşı darbe hazırlıklarına girişen kurmay subayların birçoğunun da bu çalışmalar içinde yer almasıdır. Örneğin Faruk Ateşdağlı, Faruk Füventürk, Cemal Yıldırım, Cevdet Sunay, Memduh Tağmaç bunlar arasında sayılabilir. Tabiî Türkeş'i de unutmamak gerekiyor.

Diğer önemli bir özellik darbeci çalışmaların kıtalarda değil, Ankara ve İstanbul gibi iki büyük şehirde, karargâhlarda, sınıf okullarında ve akademide yapılmış olmasıdır. Bu yerler özellikle sınıf okulları Amerikan denetiminin yoğun olduğu yerlerdi.

Bunların yanı sıra göze çarpan başka bir özellik de şuydu: çalışmalar bir merkeze bağlı olarak yürütülmüyordu. Ankara ve İstanbul'da değişik darbeci gruplar vardı.

Farklı kişiler etrafında, birbirinden kopuk olarak örgütlenmelerine rağmen bütün darbeci gruplar siyasî ve ideolojik olarak aynı kafa yapısına sahipti.

Bunlar en başta dünyadaki ve Türkiye'deki ilerici düşüncelerin ve hareketlerin düşmanıydı. Amerikan hayranıydılar. Örgütlerin ileri gelenlerinin çoğu Amerika'da ve NATO karargâhlarında eğitimden geçirilmiş, görev yapmış kurmay subaydı.

Ordu içindeki çalışmalar örneğin 1900'lerde olduğu gibi, bir siyasî örgütün ya da partinin örgütlenme çalışmalarının bir alanı durumunda değildi. Çalışmalar devletin ve emperyalizmin gizli örgütleriyle bir arada yürütülüyordu. Örneğin Türk istihbarat örgütünün elemanları o zamanlar subaylardan oluşuyordu ve MİT elemanları maaşlarını doğrudan doğruya Amerika'dan alıyordu. Seferberlik Tetkik Kurulu'nun (kontrgerilla) başında bulunan Faruk Ateşdağlı doğrudan örgütsel çalışmaların içindeydi. Cemal Gürsel Almanya'da yapılan bir tatbikat sırasında iki Amerikalı subayla birlikte Sadi Koçaş tarafından cunta liderliğine ikna edilmişti. Kurmay subay Sadi Koçaş'ın CIA ajanı olduğu konusunda genel bir görüş birliği vardır. 1960 darbesinin son hazırlıkları ve planları da CENTO'nun Ankara'daki bürosunda yapılmıştı.

Emperyalizmle iç içe darbe hazırlıklarını yürüten kurmay subaylar aşırı ölçüde Türk şovenistiydi. Bunların istisnasız tümü militaristti. Yani her olayın merkezine orduyu koyuyor, sorunların asker sopasıyla çözülebileceğine inanıyorlardı. Halkı asker gibi görüyorlardı. Burjuva demokratik yöntemlere uzak ve düşmandılar.

Doğal olarak 27 Mayıs darbesi emperyalizm yanlısı Amerikancı bir darbe oldu. Darbenin yapıldığı gün Türkeş'in okuduğu bildiride NATO'ya ve CENTO'ya bağlılık vurgulandı. 30 Mayıs'ta da ABD darbeyi desteklediğini açıkladı.

Kritik mevkilere doğrudan ABD'nin adamı olan kişiler getirildi. Örneğin Türkeş, Başbakan Müsteşarı sıfatıyla fiilî başbakan yapıldı. Dışişleri bakanlığına ABD'ye 1940'lardan beri

hizmet etmiş olan Selim Sarper getirildi. Maliye bakanlığı koltuğuna da Washington'da Para Fonu temsilciliğinde bulunan Kemal Kurdaş oturtuldu.

Ekim ayı başlarında bir Amerikan savaş filosu Karadeniz'e açıldı ve Türk deniz kuvvetleriyle ortak tatbikata başladı. Bu arada Menderes hükümeti tarafından uçuşu yasaklanan U-2 casus uçakları, darbeciler sayesinde tekrar uçmaya başladı.

ABD ve emperyalistler de bütün bunları karşılıksız bırakmadı. DP'ye siyasî tavır alıp, hükümete karşı gösterileri destekleyen, ekonomik yardımları da kesen emperyalistler, darbe olur olmaz kesenin ağzını açtı. Hibe ve yardımların yanı sıra ekonomik anlaşmalar ardı ardına gelmeye başladı.

Darbeciler ordudaki en büyük tasfiyelerden birini bile Amerikan yardımıyla yaptı. DP, 1950 yılında yaşlı kuşak generalleri emekli ederek Amerikanın yetiştirdiği genç kuşağın önünü açmaya çalışmıştı. DP'nin tamamlayamadığı işi 1960 darbecileri Amerika ile birlikte tamamladı. 235 general ve 4.000 civarında subayın tasfiyesi kararlaştırılmıştı. Bu uygulama da doğal olarak ABD'nin bilgisi ve ilgisi dışında değildi. Darbe öncesi Amerika'ya gönderilen Dündar Seyhan darbeden sonra geri dönmüş ve Türkeş'le birlikte tasfiye planını hayata geçirmeye başlamıştı. Herhangi bir terslik çıkmasını engellemek için olsa gerek, NATO Başkomutanı Norstad ve ABD Kara Kuvvetleri Komutanı yardımcısı Palmer de Türkiye'ye gelip bu çalışmalara bizzat katıldı. Tasfiye edilenler seslerini çıkarmasınlar diye bunlara maddî imkânlar sağlanması da öngörülmüştü. Ama elde hazır para yoktu. Bunun üzerine cunta lideri C. Gürsel bu iş için gereken 34 milyon doları Amerikalılardan istedi. Onlar da verdi ve bu parayla gerekli ödemeler yapılarak tasfiye gerçekleştirildi.

27 Mayıs Hakkında Üretilen Hayal Ürünü Tezler

27 Mayıs'ın emperyalizmden bağımsız, genç kurmay subayların kendiliğinden bir eylemi olduğu ama Amerika'nın duruma müdahale edip inisiyatifi ele aldığı öne sürülür. Yukarıda gösterdiğimiz gibi bunun gerçeklerle bir ilgisi yoktur. 1947'de başlattığı çalışmalarla ABD orduyu Pentagon'un bir uzantısı durumuna dönüştürmüş durumdadır ve kurmay subaylar da bu

yıllardan beri ABD ve NATO karargâhlarıyla doğrudan ilişki içindedir.

27 Mayıs darbesinin 1950'de bir karşı devrimle (!) iktidardan düşürülen sivil asker bürokrat, küçük burjuva kesimin, Türkiye'nin emperyalizmin işbirlikçisi egemen sınıflara karşı bir eylemi olduğu iddia edilir. Bu da bir uydurmadır. 1950 yılında karşı devrim söz konusu değildir. Kurtuluş Savaşı'na öncülük eden, M. Kemal döneminde kendini toparlayan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş vurgunlarıyla yükünü tutan, arta kalan azınlıkları da iç pazardan kovan egemen sınıflar, emperyalizmle bütünleşebilecek yeni siyasî ve ekonomik biçimler geliştirmiştir. 27 Mayıs darbesiyle de Türk egemen sınıfları iktidardan uzaklaştırılmak bir yana, bu darbeyle daha da gelişmiştir. 1950 yılındaki iktidar değişikliği bunların ürünüdür. 1960'tan sonra bir yandan emperyalizm ülkemize derinlemesine girerken, aynı süreçte montaja dayalı sanayileşme büyük hız kazanmıştır. Ayrıca 27 Mayıs'ı egemen sınıflarla asker sivil bürokrasi arasında bir olay olarak görmek, emperyalizmi hesaba katmamak, çok büyük bir yanlıştır.

Gene 27 Mayıs'ın, ordunun ilerici geleneğinin son eylemi olduğuna inanılır. Gerçek ise tam tersidir. 27 Mayıs ordunun emperyalizmle işbirliği içinde yaptığı ilk eylemdir. Ordunun Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinde oynadığı göreli ilerici rol, Kurtuluş Savaşı sürecinde bitmiştir. 27 Mayıs Amerikancı cuntalar serisinin ilk eylemidir.

27 Mayıs'ın, dolayısıyla da ordunun ilericiliğine, devrimciliğine kanıt olarak öne sürülen kanıt ise 1961 Anayasası ve 1960'larda patlama gösteren anti-emperyalist, sosyalist harekettir. Anayasa'dan başlayalım.

1961 Anayasası darbecilerin bir eseri olmadığı gibi, emperyalizmden ve egemen sınıflardan ayrı bir olgu da değildi. Hatta 1961 Anayasası darbecilerin inisiyatifleri dışında hazırlanmış, onların önüne konulmuştur. Şöyle ki: 1961 Anayasası darbeden üç yıl önce 1957 seçimleri öncesinde muhalefet partileri tarafından ortak bir açıklamayla ana hatlarıyla ilan edilmiştir. İki meclisli sistem, Anayasa Mahkemesi, nispî temsil usulü, işçilere grev hakkı vs. bu açıklamada yer alıyordu. 12 Ocak 1959'da yapılan CHP Genel Kurulu'nda ilan edilen "İlk Hedefler Be-

yannamesi" de 1961 Anayasası'nın taslağı durumundaydı. Söylemeye gerek yok ki bütün bu taslaklar emperyalizmden, egemen sınıflardan habersiz hazırlanmış değildi. Ama darbeci subaylardan habersiz hazırlanmıştı. Gene söylemeye gerek yok ki bundan amaç Türkiye'de demokrasiyi, anti-emperyalist devrimci hareketi geliştirmek değil, siyasî sistemi emperyalizm ve egemen sınıflar yararına pürüzlerden temizlemekti. Örneğin nispi temsil DP gibi bir partinin tüm muhalefeti silip süpürerek, tek başına iktidar olmasını, tek parti-tek adam diktatörlüğü eğilimine girmesini ve emperyalizmin ekonomik, askerî, siyasî buyruklarını savsaklamasını engellemek için isteniyordu. Yoksa sol güçlerin parlamentoya girmesi için değil. 1957'de, 1959'da hatta 1961'de ortada sol diye bir güç olmadığı için nispi temsili getirmekte hiçbir sakınca görünmüyordu. Ama sol bir güç olarak ortaya çıkıp meclise de girince bu yöntem değiştirilecektir. Daha sonraki süreçte sol ve Kürtler meclise giremesin diye bu sefer yüzde on barajı konulacaktır. 1961 Anayasası'nın amacı, hem toplumsal muhalefete hem de iktidarda bulunan siyasî gücün muhtemel densizliklerine karşı devleti ve emperyalizme bağımlı düzeni sağlama alacak düzenlemeler yapmaktır. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın mantığı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin demokrasiye geçiriliş mantığıyla aynıdır. O yıllarda da örneğin iki dereceli, açık oy, gizli sayım usulü seçim yasası değiştirilirken, parti kurma, dernek ve sendika kurma yasakları kaldırılırken, işçilere bol bol grev hakkı vaat edilirken, basına konulan yasaklar gevşetilirken vs. amaç ve mantık hiç de işçi sınıfı hareketinin, gençlik hareketinin, aydın hareketinin önünü açmak, demokratik, anti-emperyalist hareketi geliştirmek değildi. Nitekim solcuların kurdukları öğrenci dernekleri, sendikalar ve partiler kapatılarak, komünistler defalarca tutuklanarak, demokrat kişilerin matbaaları yakılıp, yazarlar linç edilmeye çalışılarak, bu demokratik hakların kimler için ve ne için getirildiği ortaya konulmuştu. 1960'ta da mantık ve uygulama aynıydı. Ama sonuçlar değişik oldu. Bunun da nedeni 1940'lı yıllardan farklı olarak solun hiç hesapta olmayan bir patlama yapmasıydı. 27 Mayıs sonrasına demokratik niteliğini veren darbeci subaylar değil, işte bu devrimci patlamaydı.

1961 Anayasasının demokratlığının(!) nedeni ve mantığı üzerinde böylece durduktan sonra şimdi de sol hareketin şahlanışı üzerinde duralım. 1961 Anayasası gibi işçi sınıfı ve gençlik hareketinin solcuların öncülüğünde yükselmesinin de darbeci subaylarla bir ilgisi yoktur. Darbeciler sola açık, anti-emperyalist vs. değil, tam tersi konumdaydılar. O kadar ki, devirdikleri DP emperyalizmin sadık hizmetkârı ve yeminli sol düşmanı olduğu halde, yaptıkları darbeye sola ve komünizme karşı bir darbe görüntüsü vermeye çalıştılar. Celal Bayar'ı ülkenin bir kısmını Sovyetler'e satmaya kalkmakla yargılamaya kalktılar. Ama aynı mahkemede örneğin ikili anlaşmalar, emperyalizmle girilen ilişkiler, yani ülkenin gerçekten satıldığı Amerika ile ilgili hiçbir konu gündeme gelmedi. Sadece darbeciler değil onlarla birlikte davranan CHP kontrolündeki gençlik de aynı durumdaydı. Gençlik de darbeye anti-komünist bir hava vermeye çalışıyor, bu yanı ön plana çıkarıyordu. Örneğin darbeden bir yıl sonra 28 Nisan 1961'de üniversite olaylarının yıldönümü için yapılan gösterinin sloganı "kahrolsun komünizm" idi. Milli Türk Talebe Birliği o günlerde Aziz Nesin'i ve komünistleri tehdit eden bildiriler yayınlıyor, Aziz Nesin'in sahibi olduğu Düşün Yayınevi faili meçhul biçimde yakılıyordu. Yani cuntacılar sola eğilimli, demokratik hareketin gelişiminden yana olmak bir tarafa gözü kara sol düşmanıydı ve mevcut ortamdan sol güçlerin yararlanmaması için ellerinden ne geliyorsa yapıyordu.

Bütün bu gerçekler ortadayken 1960'lı yıllardaki görkemli devrimci anti-emperyalist şahlanışı Türkeş, Dündar Seyhan, Sadi Koçaş, Orhan Erkanlı, Madanoğlu, Gürsel gibi darbeci ve Amerikan işbirlikçisi kurmay subaylara maletmeye çalışmak, Türkiye gençliğine, işçi sınıfına ve sola yapılmış büyük bir hakarettir.

27 Mayıs ordunun gelişiminde önemli köşe taşlarından biridir. Ülkemizde Amerikancı darbeler süreci bu eylemle açılmıştır. Bugün ülkeyi fiilen yöneten MGK bu darbeden sonra kurulmuştur. Ordunun dünyada başka bir örneği görülmeyecek biçimde Türkiye'nin üçüncü büyük ekonomik gücü durumuna gelme süreci gene bu darbeden sonra başlamıştır. Biz aradaki

1971 ve 1980 darbelerini atlayarak, ordunun günümüzde ne konumda olduğunu özetleyerek yazımızı bitireceğiz.

Günümüzde Ordunun Konumu

Türkiye'de süreç öyle gelişmiştir ki, 1960'ta siyasî sürece müdahale etmek zorunda kalan ordu, daha sonraki süreçte bu müdahaleyi tekrarlamak zorunda kalmış, en sonunda da askerî yönetim, cunta yönetimi ülkemizde sürekli hale getirilmiştir. Bugün Türkiye'de görünürde bir parlamento vardır, seçimler yapılmakta, hükümetler değişmektedir ama gerçekte ülkemiz 27 yıldır Milli Güvenlik Kurulu (MGK) tarafından yönetilmektedir. 1962 yılında oluşturulan MGK, 1982 Anayasası ile anayasal bir kurum haline getirilmiş ve bakanlar kurulunun da üzerinde bir konum kazanmıştır. Günümüzde de MGK yaptığı olağan toplantılarla hem iç hem de dış siyasete yön vermektedir.

1960'lı yıllardan sonraki sürecin bu biçimde gelişmesinin iç ve dış nedenleri vardır. Bunlar konumuzun dışındadır ama şu kadarını söyleyelim: Dış nedenler emperyalizmin krizi, bu krizden çıkabilmek için geliştirilen politikalar ve bu çerçevede Türkiye'ye dayatılan görevlerle ilgilidir. Bilindiği gibi emperyalist sistem 1970'li yıllarda içine girdiği krizden hâlâ çıkamamıştır. 1980 cuntası işte sınıf mücadelesini bastırma, siyasî istikrarı sağlama görevinin yanı sıra, ihracata yönelik ekonomik modeli yerleştirme, İran Devrimi ve Sovyetler'in Afganistan'ı işgali nedeniyle ortaya çıkan duruma müdahale edebilme gibi, doğrudan emperyalist sistemin çıkarlarıyla ilgili nedenlerden dolayı da yapılmıştı. Ardından eski sosyalist bloğun çöküşü ve emperyalizmin dünyayı yeniden paylaşması gündeme geldi. Bu doğrultuda Türkiye'ye verilen hem askerî, hem de ekonomik görevleri yapabilmesi için emperyalizm kendisiyle bütünleşmiş MGK yönetimini iktidarda tutmayı tercih etti.

İç nedenler ise esas olarak Türkiye sınıflar mücadelesi ve Kürt hareketiyle ilgilidir. Türkiye'de önemli bir sosyalist devrimci potansiyel vardır. Bu potansiyelin, uygun koşullar oluştuğunda yeni bir patlama yapması ihtimal dâhilindedir. 1960 darbesinden sonra yaşanan patlama, 1970'li yıllar ve en son 1984'te birkaç karakol baskınıyla başlayan Kürt hareketinin

gelişim süreci ortadadır. Bu nedenle sola karşı yasakların, baskıların sürdürülmesi ve bu mücadelede inisiyatifin generallerde olması gerekmektedir. Öyle ki generaller mahkemelere bile müdahale etmek, hatta bazen bizzat dava açtırmak durumunda bile kalmaktadır. 1984'ten sonra çığ gibi büyüyen Kürt hareketi ve sürdürülen savaş, askeri yönetimi hep ön planda kalmaya zorlamaktadır. Bunda anlaşılmayacak bir yan yoktur. Öyle ki resmî söylemin diliyle "bölücülükle mücadele" bugün MGK yönetiminin kendini meşru ve zorunlu göstermede kullandığı en önemli argüman durumundadır.

Ordunun siyasî varlığı sadece iktidarı elinde tutan MGK'dan ibaret değildir. Ordu, devlet kurumunun her hücresine kendi örgütlenmeleriyle yerleşmiş durumdadır. Örneğin polisin birçok yetki alanı jandarma vasıtasıyla elinden alınmıştır. Jandarma sözde İçişleri bakanlığına bağlı bir kurumdur. Ama hiyerarşi ve tüm yapılanışı Genelkurmay tarafından belirlenmektedir. Jandarma özünde kır polisi gibi bir kurumdur. Yani nasıl ki şehirlerin güvenliği polis tarafından sağlanıyorsa, kırların asayişinden de jandarma sorumludur ve polisle birlikte aynı merkeze İçişleri bakanlığına bağlıdır. Ama bugün Türkiye'nin yüzde 95'i jandarmanın kontrolündedir. Tatil yöreleri, şehirlerin birçok bölgeleri jandarma bölgesidir. Jandarma kendi istihbarat örgütünü (JİTEM) kurmuştur. Jandarma alaylarında kriminal laboratuarlar oluşturulmuştur. Bütün bunlar normalde polisin yetki ve görev alanına giren işlerdir.

Ordunun siyasî faaliyetleri söz konusu olduğunda, günümüz açısından bütün bunlardan daha da önemlisi şudur: Generaller özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, aydınlardan ve gençlerden başlayarak bir toplumsal örgütlenme çabasına girişmiş ve bunu başarmıştır. Türkiye'de demokrasi mücadelesi açısından son derece önemli olan bu olgu üzerinde kısaca duralım:

1990'lı yılların başları Kürt hareketinin iyice kitleselleştiği, yer yer toplu ayaklanmalar biçimini aldığı yıllardı. Devlet ve başındaki generaller bu durum karşısında Kürt halkına topyekün bir savaş ilan ettiler. Bu savaş orman yakılarak, köyler toptan boşaltılarak Kürtlerin toplu sürgününe dönüştürüldü. Kürt milletvekilleri tutuklanıp hapse atıldı. Bunların yanı sıra kontrgerilla taktiklerinin tümü uygulandı. A. Çatlı gibi ne ka-

dar katil eskisi varsa resmen görevlendirildi. Ama generallerin savaş taktikleri sadece mafya, kontrgerilla ve bir kısmı Susurluk kazasıyla açığa çıkan yöntemlerle sınırlı değildi. Bunların yanı sıra doğrudan Genelkurmayın denetiminde bulunacak bir toplumsal örgütlenme çabasına girildi. Bunun ideolojisi Atatürkçülük adı altında Kürt ve Ermeni düşmanlığını başa alan ırkçı, şoven bir anlayıştı. Türk şovenizmini azdırmak için elden ne geliyorsa yapıldı. Burjuva basın, televizyonlar bu iş için seferber oldu. Sayısız kitaplar yayınlandı. (Bunlar içinde en çok abartılanı Şu Çılgın Türkler kitabıydı.) Şovenizm tüten, provakatif Anıtkabir ziyaretleri, bayraktan geçilmeyen gösteriler düzenlendi.

Ve Atatürkçü Düşünce Dernekleri'nden başlayarak şovenist, orducu, cuntacı dernekler kurulmaya başlandı. CHP ve adına "sol" diyen İşçi Partisi gibi partiler, Genelkurmayın uzantısı haline dönüştürüldü. Generaller Kemalizm'den kopamamış ne kadar siyasetçi, yazar, Alevi örgütü, gençlik örgütü vs. varsa üzerlerine gitti ve onların bu ideolojik zaafını çok iyi kullandı. Bunların içine Kürt, Ermeni ve sol düşmanlığını yerleştirdiler. Orduyu tüm tehlikeler karşısında halkı ve ülkeyi koruyacak tek güç, 12 Eylül 1980'den beri süregelen faşizmi de sahip çıkılıp savunulması gereken "laik, demokratik cumhuriyet" olarak kabul ettirdiler. Generaller bunu yapabilmek için 1952'de kurulmuş bulunan ve sayısız başarılı(!) eylemler yapan kontrgerillayı da devreye soktular. Örneğin 1990'ların başlarında Turan Dursun, Uğur Mumcu, Bahriye Üçok, Çetin Emeç gibi Atatürkçü bilinen aydınlar faili meçhul cinayetlere kurban gitti. Sivas katliamı yaşandı. İstanbul'da Gazi'de, 1 Mayıs Mahallesi'nde vs. Alevilere yönelik katliam girişimleri yapıldı.

Atatürkçü aydınlara ve Alevilere yapılan saldırıların amacı bellidir: Bunları "laiklik ve Atatürk düşmanı şeriatçılar hepinizi kesecek, şeriat devleti kuracaklar" diye panığe uğratarak, ordunun arkasında toplamak, kurtarıcı olarak orduya sarılmalarını sağlamak... Bu oyunun çok başarılı işlediğini teslim etmeliyiz. Örneğin Susurluk'a karşı oluşan tepkiler kaşla göz arasında şeriatçılara karşı tepkilere dönüştürülüverdi. 28 Şubat'ta generaller hükümete meşhur muhtıralarından birini verdikle-

rinde arkalarında önemli bir aydın ve kitle desteği buldu. Günümüzde ise generaller sadece Türkiye'nin şehirlerinde değil, Kürt bölgelerinde ve Avrupa ülkelerinde istediklerinde harekete geçirebilecekleri kitlesel güçlere, örgütlenmelere sahip. Türkiye'de artık düzenin siyasî partilerinden bağımsız. Türk ırkçılığı, Kürt ve Ermeni düşmanlığı temelinde oluşmuş, Genelkurmayın inisiyatifinde, birçok sivil kurumun da içinde bulunduğu bir kitlesel güç bulunmaktadır. Generaller artık sadece MGK aracılığıyla değil bu örgütlenme ve güç aracılığıyla da siyasete müdahale etmekte, gündemi belirlemeye çalışmaktadır.

İktidardaki varlığını son 27 yıldır sürekli hale getiren ordu, bu süreç içinde ekonomik olarak da bir gelişim geçirmiştir. Türk ordusu 2000'li yıllarda Türkiye'de emperyalizmin işbirlikçisi üçüncü büyük ekonomik güç haline gelmiştir.

OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu) 1960 darbesinden sonra bir sosyal güvenlik kurumu olarak kurulmuştu. Ama bu ayrıcalıklı bir sosyal güvenlik kurumu idi. Örneğin işçilerin SSK'sı, memurların Emekli Sandığı, esnafın Bağ Kur'u gibi değildi. Nitekim bu saydıklarımız Türkiye'nin sayılı ekonomik gücü olmak bir yana bugün tarihten silinip gitmiştir. Devlet bu sözünü ettiğimiz kurumların yatırım faaliyetlerine sınırlama getirirken, OYAK'ın faaliyetlerine getirmemiştir. Bu kadarla da kalınmamış; OYAK'ın faaliyetleri kurumlar vergisinden, her türlü işlemleri damga vergisinden, aidat gelirleri gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Bu ayrıcalıklar ve 20 yıldır iktidarda bulunmanın faydaları sayesinde 2000'li yılların başlarında OYAK, Koç ve Sabancı'dan sonra Türkiye'nin üçüncü büyük holdingi durumuna gelmiştir. OYAK uluslararası emperyalist sermaye ile iç içe olan bir kurumdur.

Ama tıpkı siyasette olduğu gibi ekonomik alanda da ordunun faaliyetleri tek ayak üzerine basmamaktadır. OYAK'ın yanı sıra Türkiye silah sanayi de ordunun elindedir. Bu sanayi TSKGV (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı) kontrolündedir. Generaller silah sanayi alanında da Lockheed Martin, General Electric, Northern Telecom gibi uluslararası tekellerle ve değişik yerli sermaye gruplarıyla birlikte çalışmakta-

Ordu bu saydıklarımızın yanı sıra örneğin Mehmetçik Vakfı gibi başka vakıflara, dolayısıyla başka gelir kaynaklarına da sahiptir. Ama bütün bu gelir kaynaklarından ne kadar gelir sağlandığı, bunların nerelere ve nasıl harcandığı gibi konularda ordunun şirketleri ve vakıfları denetim dışıdır. Vergilendirme ve şeffaflık konusunda yerli işbirlikçi sermaye zaten genel olarak denetim dışı ve ayrıcalıklıdır. Ama ordunun kurumları bu genel ayrıcalıktan da öte başka ayrıcalıklara sahiptir. O kadar ki bu çift kat ayrıcalıklar zaman zaman KOÇ Holding gibi tekellerin bile tepkisini çekmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Türk ordusu emperyalist sistemle hem ekonomik (silah sanayi, bankacılık, sigortacılık, otomobil, çimento, gıda vs. alanında ortak şirketler), hem askerî (NATO üyesi) hem de siyasî olarak bütünleşmiş bir kurumdur. Bu alanlarda ordunun emperyalist çevrelerle sadece hükümetlerden değil, yerli işbirlikçi tekellerden de bağımsız ilişkileri vardır. Bu durum Türkiye tarihinin hiçbir döneminde görülmemiştir. Irkçı şovenistlerin göstermeye çalıştıkları gibi ordu anti-emperyalist olmak bir yana, emperyalist sisteme işbirlikçi holdinglerden daha fazla sayıda bağla bağlıdır. Ordu mevcut konumunu ve hâlâ iktidarda bulunabilmesini emperyalist sistemle en başta da ABD ile olan bağlarına ve işbirliğine borçludur. Amerikalıların darbeci generallere "bizim çocuklar" dediğini, darbecileri kendilerinden ayrı görmediklerini duymayan, bilmeyen kalmadı.

Ordu emperyalist sistemin çıkarlarını tek tek sermaye gruplarından, gelip geçici hükümetlerden daha bütünlüklü, daha kıskanç biçimde koruyan bir kurumdur. Ordunun içinde bulunduğu ilişkiler sistemi düşünüldüğünde de başka türlü olmasına objektif olarak imkân yoktur. Böyle olduğu için generallerin Kürtlerin ezilip yok edilmesine neden yardım etmediği dışında Amerika ile bir derdi yoktur. Örneğin ne askerî üslere, ne ikili anlaşmalara, ne Bosna'ya, Somali'ye, Afganistan'a Amerikan çıkarları için asker gönderilmesine, ne özelleştirme adı altında ülke kaynaklarının satılmasına (hatta ordu bizzat kendisi Erdemir örneğinde olduğu gibi müşteri olmakta, bankası OYAK'ı da yabancılara satmaktadır), gümrük birliği adı altında gümrüklerin tek yanlı kaldırılmasına, IMF'nın memur ve

işçi ücretlerine kadar ülke içine müdahale etmesine vs. generallerin şimdiye kadar tek laf ettikleri görülmemiştir. Tersine bütün bu emperyalist yağma politikaları 12 Eylül darbesi ve sonrasındaki askerî yönetimler sayesinde bu kadar rahat uygulanabilmiştir. Generallerin sadece anti-emperyalistliği değil, laik ve dinî gericiliğe karşı görünmeleri de bir aldatmacadır.

Okullara zorunlu din dersini ya da zorunlu Sünnîlik eğitimini hem de anayasa maddesi olarak, Fethullah Gülen ya da Erbakan veya AKP koymadı. Okulların eğitim müfredatını medrese müfredatına çevirenler de generallerden başkası değildi. Kürt hareketine karşı Hizbullah'ı örgütleyen ve kullanan da dinciler değil generallerdi.

Fethullah Gülen'in gelişebilmesi için ortam hazırlayanlar, bu konuda ABD'nin Türkî cumhuriyetlerdeki planlarının hayata geçebilmesi için seferber olanlar da gene generallerdi. Bugün sözde F. Gülen kaçak durumda... Ama Türkiye'de F. Gülen'in televizyonlarının, gazetelerinin, dershanelerinin, örgütsel çalışmalarının, kadrolarının vs. kılına dokunmuyorlar. Fakat Kürtlere gazete bile çıkartılmıyor, onların televizyonları Avrupa ülkeleri ile Türkiye arasında diplomatik sorun oluyor. Sol dergiler yasaklanıyor, toplatılıyor, yapılan baskınların, tutuklamaların ardı arkası gelmiyor.

Parlamentoyu, yüzde on barajı ile siyasî baskı yasaklarla, gerçek laik ve demokrat güçlere, Kürtlere sımsıkı kapatıp, ırkçı, dinci, gerici sağ güçlere sonuna kadar açık tutanlar da generallerden başkası değil.

Geçerken şunu da belirtelim. Dinî gericiliğin azdırılması sadece Türkiye'ye 12 Eylül darbecilerine özgü bir olay değildir. Bu politika emperyalizmin dünya genelinde uyguladığı bir politikadır. Örneğin 1980'li yıllarda Polonya'da ve eski sosyalist ülkelerde dinî gericiliğin nasıl pompalandığını, Talibanların, El Kaide'nin, Hamas ve Hizbullah'ın başlangıçta emperyalistler tarafından nasıl desteklendiklerini, hatta örgütlendiklerini hatırlayalım. İşte bu politikanın Türkiye'ye yansıması F. Gülen'in piyasaya sürülmesi ve yukarıda saydığımız uygulamalar oldu.

İster ırkçı faşist, ister dinî görünümlü olsun her türden gericiliğe karşı mücadele devrimci, demokratik işçi hareketinin,

gençlik hareketinin, kadın hareketinin önünün açılmasıyla olur. Ama sen kalkıp milyona yakın devrimci-demokrat insanı işkenceden geçireceksin, hapse tıkacaksın, asacaksın, kaybedeceksin, tüm sendikal faaliyetleri, gençlik örgütlenmesini vs. yasaklayacaksın, demokratik, laik hareket üzerindeki baskı ve yasakları bugün de sürdürmeye devam edeceksin, buna karşılık dinî gericiliğin, şovenizmin önünü alabildiğine açacaksın, ondan sonra da başörtü yasağını gösterip laiklik taslayacaksın! Buna aklı başında hiç kimsenin inanması mümkün değildir.

Ordu laik, cumhuriyetçi, ilerici, anti-emperyalist bir güç olması bir yana tam tersine mevcut haliyle ülkemizdeki en gerici güç durumundadır. Ordu emperyalizmle girdiği ilişkilerin ve yerli sermaye çevreleriyle de iç içe geçmesinin (şirket ortaklıkları dışında emekli olan generallerin neredeyse tümü emekli olduğunda bir holdingde üst düzeyde işbaşı yapmaktadır) ürünü olarak, Türkiye'de devrimci, demokratik, laik hareketin gelişiminin önündeki en büyük engeldir. Üstelik 1990'lardan sonra geliştirdiği yarı-resmi örgütlenmelerle demokratik hareketi sadece dıştan engellemeye çalışan bir güç olmaktan da çıkmış, bu hareketi içten çürüten, faşistleştiren bir özellik kazanmıştır. Bu durum özellikle Alevi kitlesi içinde belirgin bir hal almıştır.

Türkiye sınırları içinde dinî istismar eden örgütlenmeler ilk kez 1908'le birlikte ortaya çıktı. Parti ve dernek kurmanın yasal olduğu her dönemde bunlar da var oldu. Din Türkiye'de her dönem devletin denetiminde oldu ve egemen sınıflar onu istedikleri gibi kullandı. Ama dini rehber edindiğini iddia eden bir partinin (gerçek rehberleri ABD ve yerli egemen sınıflardır) iktidar olabilmesi 2000'li yıllarda gerçekleşti. Yani dinî gericilik en güçlü durumuna generallerin 27 yıldır iktidarda oldukları ve bugün de fiilen karar merkezinde bulundukları bir süreçte ulaştı. Anlayan için daha fazla söze gerek var mı?

İttihatçı Düşünce ve Eylemin Anatomisi

Pervin ERBİL

20. Yüzyılda İttihatçı Çıkış ve Osmanlı Sosyo-ekonomisi

Abdülhamid'in I. Meşrutiyet'i sonlandırdığı tarihten sekiz yıl sonra, 1889'da, beş Askerî Tıbbiye öğrencisi Ali İttihad-i Osmanî adında gizli bir örgüt kurdu. Başlangıçta ülkenin içinde bulunduğu sorunların nedeni olarak gördüğü Abdülhamid'in istibdadına karşı "muhalif bir fikir kulübü" gibi çalışan Ali İttihad-i Osmanî, giderek askerî ve sivil bürokrasi içinde de taban bulan büyük bir siyasal güce dönüştü. Öyle ki, "1893'te Cemiyet'in mevcudu 900'e varmış, (...) İstanbul'da her tarafa dal budak sarmış(tı)"[1]. Ancak farklı kanatları içinde barındıran ve Abdülhamid'i devirmeyi amaçlayan bu siyasal yapı, 1897'de sultanın geliştirdiği etkili karşı hamlelere dayanamadı ve dağılarak büyük bir çöküntüye uğradı. Abdülhamid örgütü kimi yerde sertlik, kimi yerde de rüşvet kullanarak dağıtmıştı.

Ali İttihad-i Osmani 1897'de fiilen dağılmıştı ama devletin askerî ve sivil personelini rahatsız eden sorun olduğu yerde duruyor; dolayısıyla rahatsızlık da devam ediyordu..

Bu görünüşte dağınıklık, ama özünde içten içe kaynama dönemi Eylül 1906'ya kadar devam etti. Eylül 1906'da asker ve sivil on devlet memuru Selanik'de adı sonradan İttihat ve Terakki şeklinde değişecek olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdu.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de Ali İttihad-i Osmanî gibi dört-beş kişiden oluşan hücreler aracılığıyla büyüme yolunu seçmişti. O da aynı toplumsal kategori üzerinde ve aynı sorunun çözümüne mesai harcıyordu. Ama "aslında Avrupa'daki

[1] Karabekir, Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, s. 466.

Genç Türk teşkilatının bir kolu olmadığı gibi, yurt dahilindeki eski Genç Türk hareketinin varisi de değildi"[2]. Çizgisi ve aktivitesi kendine özgü bir karakter taşıyordu.

Osmanlı tarihçilerinin 1906 öncesinde kurulan örgüt yandaşlarını Birinci, 1906 sonrasındakileri ise İkinci Jön Türkler olarak adlandırma eğilimleri vardır. Gerek dayandıkları toplumsal tabakalar, gerek entelektüel çabaları, gerek de çalışma şekilleri birbirinden kimi farklılıklar taşıyan bu grupları ortak bir paydada buluşturan temel sorun nedir? Veriler temel sorunun yirminci yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin geldiği nokta olduğunu ortaya koyuyor. Osmanlı, üç kıtaya yayılmış bir dünya imparatorluğundan Anadolu'yu çevreleyen dar bir alana sıkışmış, göreli küçük bir devlete dönüşmüştür ve egemeni olduğu sınırlar her geçen gün biraz daha daralmaktadır. Görünen odur ki bir süre sonra mevcut sınırları bile koruyamayacak ve varlığı tamamen son bulacaktır. Bu durumda egemen güçlerin diğerlerine karşı en büyük kozu olan devletin güvenliği büyük bir tehlike altındadır. Birinci ve İkinci Jön Türklerin eteklerini tutuşturan sorun ya da gerçek budur. Her iki grubun düşünsel ve fiziksel etkinlikleri bu temel sorunun çözümüne odaklıdır ve çözüm öngörüleri devletin güvenliğini sağlamak, onu eskisi gibi güçlü ve hatta baki kılmaya yöneliktir.

Öte yandan devletin güvenliğinin tehlikede olduğu yirminci yüzyılın başında "nüfusun yüzde sekseninden fazlası köylü(dür). En azından on beş milyonu ilkel bir ziraat ekonomisi içinde geri kalmışlığın mahkumları(dır). (...) Bu insanların 2.850.000'i Harb-i Umumiye'ye gitmiştir (ve) yüz kuruş vergi veren bir adamın sağlığı için devlet ancak yirmi para harcayabilmekte(dir)"[3]. Kısacası Georgiades'in deyişiyle durumu günden güne kötüleşen "Türk köylüsü kadar bedbaht bir köylü yoktur"[4].

---

[2] Ramsour, E. Edmondson, Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalin Hazırlık Dönemi, s. 122.

[3] Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi, Birinci Kitap, s.127

[4] Georgiades, *Turquie Contemporaine* gazetesinden akt. A. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, s. 13.

Kaynağını daha çok köylüden alan ordu neferinin durumu da hiç parlak değildir. "(...) [P]ara yüzü görmemekte, yiyeceği kötü, üstü başı bakımsız, sürdürdüğü hayat bir hayvanınkinden az farklı(dır). Yasal hizmet süresinin iki katı çalıştırılmakta ve Yemen gibi imparatorluğun uzak köşelerine gönderilen(ler)in geri dönme olasılığının olmadığı herkesçe bilinmekte(dir)"[5].

Özel kişilere ve devlete ait sınırlı sayıdaki* fabrika ve işletmelerde görevli işçiler ise kötü koşullarda çalışmakta ve maaşlarını alamamaktadır. İstanbul'da "8-15 Haziran 1875 tarihleri arasında greve giden 1200 yerli ve yabancı işçi ekmek paraları bile olmadığını ve açlıktan kırılırken çalışamayacaklarını bildirerek işi bırakmışlardır"[6]. Osmanlı sınırları içinde yirminci yüzyıl başında benzer gerekçelerle grev yapan çok sayıda işçi vardır**.

Aynı dönemin ülke ekonomisine gelince; 1854'de başlayan dış borçlanma zaman zaman yapılan yeniden borçlanmalarla devam etmektedir. 1874'de mevcut dış borç miktarı "5.297.676.000 altın franga, bunların yıllık faizi de 300 milyon franga ulaş(mıştır)"[7]. Osmanlı Devleti alacaklılarına borçlarını tahsil edebilmeleri için "tuz, tütün, ipek ve balıkhane gibi kaynaklardan sağlanan bazı devlet gelirlerine el koyma yetkisi tanı(mış)"[8] ve Duyun-ı Umumiyye adlı kuruluşu da bu işlemin denetimi ile görevlendirmiştir. Duyun-ı Umumiye'nin varlığı, ekonominin dış güçlerin denetim ve insafına terk edilmiş olduğunun bir belirtisidir.

---

[5] Ramsour, E. Edmondson, Dönemin Yakın Tanıklarıyla Görüşen Amerikalı Diplomatın Kaleminden Jön Türkler ve 1908 İhtilali, s.143

* Örneğin 1880'de ülkede mevcut özel işletme sayısı 50 adettir. Bunlar çoğunlukla gıda, dokuma ve kâğıt sanayii kollarındaki fabrikalardı. (Kaynak: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1796)

[6] Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, s. 1800

** *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c.6, s.1836'da verilen bilgiye göre Temmuz-Ekim 1908 tarihleri arasındaki grevlere işçi katılımı yaklaşık bin kişidir. Bu sayı 1908 öncesindeki işçi grevlerine hem katılımın hem de grev yaygınlığının ve işçi uyanıklığının ne denli yüksek olduğunu göstermektedir.

[7] *Ana Britannica*, c.7, s.578

[8] Ahmad Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914 Jön Türkler, s.118-119.

Ağustos 1838'de İngiliz ve Fransızlarla yapılan ve kapitülasyonların korunumunu, ithalatın kolaylaştırılmasını, vergi bağışıklıklarını ve yabancılara Osmanlı ülkesinde mülk edinme hakkı verilmesini garantileyen ticaret antlaşmalarının ardından iç pazar Avrupa üretimi malların istilasına uğramıştır. Bu durum, tam da öngörüldüğü gibi yerli üretimi felce uğratmış, on binlerce esnaf ve zanaatkâr işsiz ve aşsız kalmıştır. Osmanlı, Avrupa'nın bir yarı sömürgesi durumundadır ve kapitalist Avrupa, ülkesinde istediği gibi at oynatmaktadır.

İşte 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuranların ülkesinde dış ilişkiler bu zeminde yürümekte; işçi, köylü, küçük esnaf, zanaatkâr ve erlerden oluşan toplumsal sınıf ve tabakalar bu durumda bulunmaktadır. Anılan sınıf ve tabakaların Osmanlı demografisinde tuttukları yer, nüfusun çok büyük bir bölümünün ağır yokluk ve sömürü koşullarında yaşadığını ortaya koymaktadır. Yoksul emekçi çoğunluk, yaşam koşullarında niteliksel bir iyileştirme gereksinimi duymaktadır.

İttihatçının Temel Sorunsalı

Ülkenin içinde bulunduğu bu sosyal, siyasal ve ekonomik ortamda gidişattan duydukları endişe ile biraraya gelen ve değişim isteyenlerin temel sorunsalı nedir? Bu kişiler Başkaya'nın ifadesiyle: "Üretici güçlerin gelişmesine ivme kazandırarak daha ileri, daha dinamik, kendi ayakları üzerinde durabilen, daha müreffeh bir toplumsal yapının oluşmasına, emekçi sınıfların yaşam koşullarının iyileşmesine hizmet etmek"[9] için mi ayağa kalkmışlardır?

1907 yılında Mısır'da basılan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Nizamname-i Esasi Zeyli'nde Heyeti Merkeziye üyelerinin içecekleri bir yemin metni vardır. Bu metinde şöyle denmektedir: "Sultan Abdülhamid-i Sani'nin idare-i keyfiye ve müstebidanesi devam ettikçe Kanun-ı Esasi-i Osmani'nin ahkamı mevki-i icraya vaz'olunmadıkça hükümet-i Osmaniye'ye arz-ı dehalet ve hizmet etmeyeceğime ve Cemiyet namına

[9] Başkaya Fikret, *Yediyüz*, s. 196

gönderilen ianatı derhal Cemiyet'e teslim edeceğime din ve namusum üzerine yemin ederim"[10].

Bu metinden İkinci Jön Türklerin temel aldığı sorunun Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi kaldırması ve baskıcı, keyfî bir yönetim kurması olduğu anlaşılmaktadır. İttihatçılara göre Abdülhamid, Kanun-ı Esasi'yı yürürlükten kaldırıp keyfi ve baskıcı bir yönetim kurarak imparatorluğu parçalanmanın, devleti de yok olmanın eşiğine getirmiştir. Bu durumu düzeltmenin yolu Sultan'ın Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koyması ve yetkilerini, oluşturulacak bir meclisle yeniden paylaşmasıdır. Eşitlik, adalet ve özgürlük gibi demokrasinin temel ilkelerini güvenceleyen anayasanın yürürlüğe girmesi ve çoğulculuğu ifade eden meclis varlığı: "hürriyetin ve adaletin hâkim olduğu bir rejimde imparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısını azaltaca(ğından)"[11] kopmaların önüne geçilebilecek; böylece devlet de sağlam bir zemin üzerinde kendini yeniden üretip güçlü kılabilecektir. Jön Türk bu durumu sağlamak için çalışacağına yemin etmektedir. Ona göre, "eğer Osmanlı 'Devleti' yükselecekse, değişecekse, bu oluşun tek 'aracı' ve 'yapıcısı' kendisi ve kendisi gibi insanların somutlaştırdığı Cemiyet'tir. Onun yerine geçecek başka bir güç, başka bir alternatif yoktur. Olamaz da"[12].

İkinci Jön Türkler, toplumsal sorunların çözümü, dış güçlerin emperyalist aktivitelerinin önünün alınması gibi konularla pek ilgilenmemişlerdir. Hassasiyetlerinin odağında yalnızca devleti kurtarmak, güçlü ve sonsuz kılmak vardır.

İttihatçının Devlete Bakışı ya da Devletin İttihatçı İçin Taşıdığı Anlam

Alt düzey sivil ve askerî memurlardan oluşan İttihatçıların devletin korunumu konusunda gösterdikleri hassasiyet, nereden kaynaklanmaktadır. Bu sorunun basit ve tek bir yanıtı vardır: Ait oldukları sınıfsal gerçeklikten... Osmanlı'da sivil ve askerî memur mevcut sosyal formasyonda devletin, yani egemen gücün temsilcisidir ve temel işlevi devletin yönetsel, aske-

[10] Tunçay, Mete, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye, s. 28.
[11] Mardin, A. Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, s. 225.
[12] Tunaya, Tarık Zafer, *a g e* , s. 154-155.

rî ve malî örgütlenmesini sağlamak, sistemini işler kılmaktır. Başka bir becerisi bulunmamaktadır. Yaptığı işin karşılığında artık üründen pay alır, maaşlıdır ve vergi bağışıklıkları vardır. Dolayısıyla varlık nedeni olan devlete güçlü bir özdeşlik bağı ile sımsıkı bağlıdır. Üstelik bu durumun da çok net bir biçimde farkındadır. Bir bildirisinde şöyle der: "Unutmamalıyız ki biz subaylar, Tanrı göstermesin memleketimiz yabancılar tarafından işgal edilirse, geçinecek bir sanatımız olmadığı için aç kalırız"[13]. Karınlarını doyuracak bir zanaatları yoktur ama karınlarını doyuracak bir devletleri vardır ve onun korunumu için elbette üzerlerine düşenden fazlasını yapacaklardır. Bu tavır İttihatçıların alınyazısıdır. İttihatçıların alınyazılarını yönlendiren de ait oldukları toplumsal sınıf ya da tabakadır.

İttihatçılar tarihsel anlamda geri bir sınıfın üyesidirler ve tarihsel anlamda geri sınıflar toplumsal formasyonlarda ileriyi ya da yeniyi temsil edecek değişim ve dönüşümlerin üreticisi değildir. Bu nedenle İttihatçıların, alınyazılarına rağmen sosyoekonomik koşulların düzeltimi sorunu ile ilgilenmeleri beklenmemelidir. Onlar sınıfsal çıkarlarının gerektirdiği düzenlemelerin peşindedir. Ve sınıfsal çıkarları bakımından eski düzenin ideolojisiyle de, padişahla da, hilafet makamıyla da hesaplaşmaları gerekmemektedir. Tek amaç vardır: "(...) dîn dahil eskiye ait olan her şeyin takviye edilmesi, güçlendirilmesi"[14].

Öte yandan, 1906'da Cemiyet'i kurup 1908 yılında da bir tür darbe ile yönetimde söz sahibi olanların çoğunun, devletin sivil ve asker memuru olmalarına ve devleti temsil etmelerine karşın, küçük esnaf, zanaatkâr, hatta köylülük gibi reaya sayılan yoksul halk tabakaları içinden çıktıkları da bir başka olgudur: "(...) [G]enel olarak askeri mekteplere girenlerin az varlıklı kimseler arasından gelmeleri, (...) askeri personelin halk tabakalarının içinden alınması II. Mahmut devrinden beri bir adet halini almıştı. Bu gelişme Sultan Mahmut'un Yeniçerileri dağıttıktan sonra ordu içinde yer alacak olanların nüfuzlu ailelere herhangi bir bağla bağlanmalarını istememesinin bir neti-

[13] Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi IX*, s.164'den akt. Fikret Başkaya, *a.g.e.*, s. 289.
[14] Başkaya, Fikret, *a.g.e.*, s. 236.

cesiydi"[15]. Şerif Mardin'in belirttiğine göre, "gerek askerlerin, gerek de Tıbbiye öğrencilerinin çoğu taşralıydı ve okullardaki taşralı grupların liderleri daha sonra İTC'yi kuracak olanlardı"[16].

İttihatçıların çoğunun emekçi sınıflar içinden gelmeleri, daha sonra içinde yer aldıkları sosyal kategori ile entegre olmalarına engel değildir. Nitekim İttihatçı İsmail Canbulat'ın Yakup Cemil'in tutuklanması ile ilgili olarak Tahkik Heyeti'ne ifade verirken söylediği şu sözler İttihatçı'nın içinden çıktığı sınıfa yabancılaşırken, içine girdiği sınıfla entegrasyonunu çarpıcı bir biçimde göz önüne sermektedir: "Biz mevkii iktidara geçtikten sonra mazimizi düşünerek hareket etmek lazım gelirken azamete, tekebbüre başladık, etrafımızı görmedik, kendimizden geçtik. Mesela Talat Bey dün bir posta memuru olduğunu unuttu! Ben de eski vaziyetimi hatırıma getirmedim!"[17].

Yalçın Küçük, İttihat ve Terakki'nin "Türkiye tarihine gelmiş en büyük iktidar hırsını temsil ettiğini"[18] söyler. Bu durum biraz da İttihatçının sınıfsal pozisyonundaki hızlı değişimin eseri olsa gerektir. İttihatçı devlet memurluğuna adım atarken bir yandan yoksul ve değersiz(!) geçmişine, kültürüne ve insanına yabancılaşırken, bir yandan da devletin sağladığı ve sağlayacağı olanakların cazibesine kapılmış, çabucak entegre olduğu sistemde gözünü ulaşabileceği en yüksek mevkilere dikmiştir. Devletin askeri ya da sivil memuru olduğunda o da artık halka donuk gözlerle tepeden bakan alafranga efendidir.

İttihatçı Cesaretin Kaynağı: İttihatçı-Emperyalist Yakınlaşması

Osmanlı sultanları yüzlerce yıl boyunca devletin mali, askeri ve yönetsel mekanizmalarının kilit noktalarına atadıkları bürokratları devşirmeler içinden seçmişti. Bunlar küçük yaşta Hıristiyan ailelerden alınarak uzun yıllar sarayda eğitime tâbi tutulmuş, sultana sadık kimselerdi; beklenti ve aktivitelerinin sınırları sultan tarafından çizilen ve yalnızca sultana karşı so-

---

[15] Mardin, A. Şerif, *a.g.e.*, s. 40.
[16] Mardin, A. Şerif, *a.g.e* , s. 40.
[17] Ragıp Mustafa, İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi, s. 623.
[18] Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 5*, s. 763.

rumluluk hisseden has kullar... Bu kullar için sultanın mutlaki yönetimi doğal olandı. Başka bir dünya tanımıyorlardı. Tanımalarına da gerek yoktu. Onları besleyen sistemde her şey yolundaydı.

Ancak yirminci yüzyılın başında bürokrasinin talipleri artık farklı sınıfsal köklerden ve farklı bir eğitim sisteminden gelenlerdi. Gerçi egemen sınıfla entegre olmuşlar ve eskinin takviyesini amaç edinmişlerdi ama söylemlerine egemen olan dil yeniydi. Özgürlük, eşitlik, adalet, yasalar ve meclis Osmanlı devlet geleneğinde yeri olmayan kavramlardı. Bu kavramların ifade ettiği durumların talebi kul statüsündekiler için büyük cesaret gerektirmeliydi. Devletin sivil ve asker memurunun bu cesareti nereden gelmekteydi?

Fikret Başkaya *Yediyüz* de Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet, Cumhuriyet vb. düzenlemelerin "sömürgeleşmenin önünü açmak üzere sömürgeci devletlerin de baskısıyla yapılmış düzenlemeler"[19] olduğunu yazar. E. Edmondson Ramsour da: "1900 senesi içinde Fransız Büyük Şark Locası'nın Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmeye ve yerine henüz emekleme devresinde olan Genç Türkleri geçirmeye karar vermiş ol(duğunu)"[20] belirtir. 9 Şubat 1902'de Paris'te 40 kadar delegenin katılımıyla yapılan I. Jön Türk Kongresi'ne İngiltere'nin malî destek sunması[21] ve kongrede devrimin başarısı için yabancı müdahalesine gerek duyulduğunun ifade edilmesi Başkaya ile Ramsour'un savlarını doğrulayan verilerdir. Avrupa'nın egemen güçleri Osmanlı ülkesindeki oluşumları yakından izlemekte, amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak potansiyel güçleri destekleyerek yönlendirmektedir.

Osmanlı'nın günden güne zayıfladığı bir ortamda İttihatçı-emperyalist yakınlaşması İttihatçı hareketin daha en başından itibaren başlamıştır ve hareketin bütün aşamalarında bu işbirliğinin belirtileri açıkça görülmektedir. Arkasına dış güçlerin finansal ve lojistik desteğini alan, "mason localarla içiçe olan" bir hareketin cesaretinin nereden geldiği bellidir. İttihatçı güç-

---

[19] Başkaya, Fikret, *a.g.e.*, s. 193.

[20] Ramsour, E. Edmondson, Genç Türkler ve İttihat ve Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi, s. 133.

[21] Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 3*, s. 176'ya dayanarak.

ler ile emperyalistlerin çıkarlarındaki çakışma birbirlerine yönelim sonucunu getirmiş; karşılıklı yönelim de her iki taraf için kısa bir sürede meyvesini vermiştir. Sonuçta İkinci Jön Türk hareketi, Meşrutiyet'i ilan ettirmekle kalmamış, iktidar üzerinde önce ortak, sonra da tek başına egemen olmuştur. Artık Maliye Nazırı İttihatçı Cavit Bey rahatlıkla : "Bu memlekete, yabancı sermayelerini çekmek, edilecek hidematın [yapılacak hizmetlerin] en büyüğü(dür). Ülkedeki 'sermaye terakümü' [birikimi] olmadığından, bu sermayeleri getirmek için her türlü teshilatı [kolaylıkları] yapacağız"[22] diyebilir.

İttihatçı Düşünce ve Eylemin Ana Doğrultusu

İttihat ve Terakki Partisi ya da İkinci Jön Türk hareketi 1908 yılında Osmanlı'nın yönetsel mekanizmasını kontrolü altına aldı. 1913'den 1918'e kadar olan dönemde ise ülkedeki yerli egemen tek güçtü. 1918 yılı sonrasında kurulan siyasal mekanizmanın kilit noktaları da onun üyelerine ayrılmıştı. 1908 sonrasında devlet artık İttihat ve Terakki Partisi'nin, yani kendisini kurtaracak olanların avuçlarının arasındaydı. Peki, ülkedeki bu en büyük siyasal gücü ele geçirenlerin bundan sonraki etkinliklerinin ana doğrultusunun belirleyicisi ne olacaktı? Kişisel ve sınıfsal çıkarların tatmini mi yoksa devletin ve ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunların çözümü mü? Aşağıdaki veriler soruya dolaysız yanıt vermekteler.

İtalyanların Trablus'a asker çıkarmalarının ardından Trablus'a koşan İttihatçılar kararlıydılar: "Trablus topraklarını bırakmayacaklardı. Hatta yalnız Trablus'u değil, Fas'ı, Cezayir'i, Mısır'ı, Sudan'ı ve daha nice Müslüman Afrika topraklarını da uyandıracaklardı. Her tarafta özgür Müslüman devletleri kuracaklardı. (...) Her biri bir ülkenin hükümdarı olacaktı"[23].

1918 başında "bir Hindistan seferi bile düşünülebiliyordu. (...) Halil Paşa, Kazım Karabekir'e İran topraklarında Tebriz'den sonra Reşt'i, Tahran'ı işgal edip Hindistan istikametine yürümek için Enver Paşa'nın talimatını bildiriyordu"[24].

---

[22] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s. 141.
[23] Aydemir, Ş. Süreyya, *Tek Adam*, s. 151-152
[24] Aydemir, Ş. Süreyya, *a.g.e.*, s. 296.

Cemal için "Mısır fatihi olmak ihtimali de vardı. Cemal savaş başlamadan Fransız elçisine Mısır'ın onun Alsace Loraine'i olduğunu söylemiş. Suriye'ye giderken de Mehmet Ali Paşa sülalesi yerine kendisinin geçebileceğinden söz etmiş(ti)"[25].

Enver, "Asya'daki Türkleri ve Müslümanları birleştirerek ve Avrupa'da kaybetmiş olduğumuz memleketleri de geri kazanarak kendisinin Adriyatik Denizi'nden Hint sularına kadar yeniden kurulmuş bir Osmanlı Devleti'nin hükümdarı bile olacağını tasavvur etmekten bir an hali kalamıyordu"[26].

Yukarıda aktarılanlar İttihatçı subayların büyük ve aslında ulaşılması olanaksız amaçları ya da düşleriydi. Osmanlı iktidarını öyle kolay ele geçirmişlerdi ki diğer isteklerinin de gerçekleşebilir olduğundan eminlerdi. Özellikle Enver, kendisini bu düşlere bir adım daha yaklaştırabilmek için tuhaf bir girişimde bile bulundu: "Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'la nişanlanmıştı. O sırada Enver 30, nişanlısı 12 yaşındaydı. 1911'de Şeyhülislam Musa Kazım, nikâhlarını kıydı. Edirne alındıktan sonra Enver, bir an önce evlenebilmek için ısrara başla(dı). (...) Evlilik (kız) buluğa erer ermez, 1914'de olacaktı"[27].

İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin büyük bir kısmı ise daha mütevazı emeller peşinde koşmaktadır. Bunların ulaşılabilirlik derecesi yüksektir ve çoğu düşlerine kavuşmakta zorluk çekmemiştir. Parti ileri gelenleri taraftar kazanmak için neye hitap etmek gerektiğini bilir. Doğru bir strateji ile üye sayısını günden güne artırır. "Kısa bir zaman içinde, Avrupa bölgesindeki askeri birlik subayları arasında, padişaha sadakat yemini etmiş olan subaylardan hükümeti devirmeye azmetmemiş tek bir kişiye rastlamak mümkün değildi. Bu subayları yeminlerine ihanet ettiren şey sadece milliyetçilik değildi. Onların şikayet kaynağı milli gururdan ziyade şahsi menfaatleriydi. Genç subayların kendilerine durumlarını düzelteceğini vaat eden komi-

---

[25] Akşın, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 289.

[26] A. Mil., "Umumi Harpte Teşkilat-ı Mahsusa", *Vakit*, Tefrika No:1,2, İkinci Teşrin 1933'den akt. Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, s169.

[27] Akşın Sina, *a.g.e.*, s.258.

teye yönelmesinin nedenleri arasında şahsi çıkar düşüncesi de önemli bir yer tutuyordu"[28].

İttihat ve Terakki Partisi üyelerinden Baha bir gün Kazım Karabekir'e şöyle demişti: "Ben artık Cemiyet'e çalışamayacağım. Çok zarar ediyorum. Selanik'te aylık alanlar var. Doktor Nazım bile İzmir'de aylık alıyormuş. Bana da Cemiyet aylık versin"[29].

Baha'nın isteği İttihat ve Terakki'nin üyelerinde yarattığı beklentinin yalnızca gelecekle ilgili olmadığını gösteriyor. Üyeler geleceğe yönelik çıkarları kadar günlük çıkarlarının da kollanması konusunda hassasiyet taşımaktaydılar. Parti iktidarı alınca vaat ettiği mevkileri yandaşlarına bir bir dağıttı. 1908'de oluşan Meclis-i Mebusan "silme İttihat ve Terakki adaylarından oluş(maktaydı)". 1913'den itibaren ise, bütün nazırlıklar İttihatçılar tarafından kapatılmıştı. "Cumhuriyet döneminde (de) birçok eski İttihatçı yüksek mevkilerde bulunmaktaydı"[30].

Mevki dağıtımı statüsel taleplerin bir karşılığıydı; cüzdanların doldurulması ise, ekonomik taleplerin... İttihat ve Terakki üyeleri, 1913'de iktidarı tamamen ele geçiren partinin politikaları gereğince tehcir edilen ve kırıma uğratılan Ermeni ve Rumların mallarına el koyarak zenginleşti. "Bursa'da yerel İttihat Terakki teşkilatı ve bazı mensupları Ermeni ev ve toprak sahiplerini zorla tapu dairesine götürdüler. Orada mallarını hiçbir zorlama olmadan sattıklarını ve teklif edilen fiyatın yeterli olduğunu ilan etmek zorunda bırakıldılar"[31].

İttihatçı Ali Kemal 18 Temmuz 1919'da "Alemdar'da tehcir ve katlettikleri insanların mallarını, mal mülklerini yağmaladıklarını, hırsızlığı meclis ve senatoda tasdik ettiklerini"[32] yazıyordu. Ahmet Refik Altınay da Milli İktisat'a ilişkin şöyle demişti: "Hususiyle milli ticaret, adeta milli bir cinayettir. Bu cinayete iştirak için nazırlar, defterdarlar, valiler ve mutasarrıf-

---

[28] Ramsour, E. Edmondson, *a.g.e.*, s. 144-145.

[29] Karabekir, Kazım, *a.g.e.*, s. 301.

[30] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s. 166.

[31] Altınay, Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtal Kebikeç*, 1994, s. 34-35'den akt. Sait Çetinoğlu, *Sermayenin Türkleştirilmesi*, www.hyetert.com/dosya/-sermayenin turklestirilmesi.doc

[32] Dadrian, V., *Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı*, s. 50'den akt. Sait Çetinoğlu, *A.g.e.*

lar memuriyetlerinden istifa ediyorlar, el birliği ile bedbaht halkı öldürmeye çalışıyorlardı. Fakat bu cinayette en ziyade iştiraki olanlar, ticaretle meşgul mebuslardı. İttihat'ın tacir ve muhtekir mebusları milletin en muhakkir sınıfını teşkil ediyorlardı. İttihat'ın cinayetlerini tasdik için bu zatların ağızlarına Topal İsmail Hakkı çuvalla şeker atıyor, Talat deste deste imtiyaz beratları tıkıyordu"[33].

Ermeni Ulusal Konseyi'nin 1919'da Paris'te hazırladığı rapora göre 1915 tehciri ve kırımı sırasında Ermenilere ait olup gasp edilen maddî değer: "19 milyar Fransız frangına ulaşmaktadır. Bunların yanında hükümetin çıkardığı özel kanunla Ermenilerin Türk bankalarındaki paralarına da el koyulmuştur"[34].

Haksız kazanç edinimi ve İttihatçı zümreye ilişkin kayırmalar Cumhuriyet sonrasında da devam etti. Bu konuda Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun gözlemi şöyleydi: "O sıralarda bence bu hadiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü Milli Mücadeleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakterini taşımaya başlamasıydı. Bunlardan kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi azalıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de türlü türlü şekillerde komisyonculuklar peşine düşmüş bulunuyordu. İsmet Paşa'nın, temeli fazilet ve feragata dayanması lazım gelen bir devrim rejimini daha ilk günlerden itibaren soysuzlaştırma tehlikesi gösteren bu hal karşısında belli başlı bir tepkide bulunmaması (...) beni hayretten hayrete düşürüyordu"[35].

Aslında İsmet Paşa'nın ediminde hayret edilecek bir şey yoktu. Osmanlı artığı servet yoksunu maaşlı "taife" doğasına uygun davranıyordu. Bir kere balı tutmuştu; elbette parmağını yalamaktan geri kalmayacaktı...

İttihat ve Terakki üyeleri tehcir, katliam ve benzeri uygulamalar yoluyla elde ettiği kazanca esnaf ve ticaret erbabını da ortak etti. Böylece desteklenmek ya da dayanmak ihtiyacını

---

[33] Altınay, A. Refik, *a.g.e.*, s.60'dan akt. Sait Çetinoğlu, *a.g.e.*

[34] Keshishian, Alexander, El Menakişul Arabiye Ve'l Meazirul Ermeniyye [Arap Katliamı ve Ermeni Soykırımı] Halep, 1994, s. 248-254'den akt. Sait Çetinoğlu, a.g.e.

[35] Karaosmanoğlu, Y. Kadri, Politikada 45 Yıl, s.86'dan akt. F. Başkaya, *Paradigmanın İflası*, s. 139-140.

karşılayacak bir sınıf yaratmıştı. İttihat ve Terakki'nin ünlü pratisyenlerinden İaşe Nazırı Kara Kemal: "Avrupa'da hükümetler ya işçi ya da burjuva tabakalarına dayanırlar. Güç anlarında güvenecekleri toplumsal desteğe sahiptirler. Biz hangi sınıfa dayanacağız? (...) Böyle güçlü bir sınıf Türkiye'de var mı? Bulunmadığına göre biz neden yaratmayalım"[36] derken üretecekleri politikanın ana hatlarını çiziyordu. Planları uzun erimliydi ve sonunda beklenti gerçekleşti: Yönetim "dizinin dibinden ayrılmayan ve kendisine her bakımdan güveneceği bir işadamı türünü yaratmayı başardı"[37].

Yukarıda aktarılan veriler İttihatçı eylemin ana doğrultusunu belirleyen temel etmenleri yeterince açık bir biçimde ortaya koyuyor: Yönetsel, askerî ve malî mekanizmalarını bütünüyle ellerinde tuttukları güçlü bir devlet istemi, mevki hırslarının tatmini, kendileri için lüks ve refah içinde bir yaşam...

İttihatçı Pragmatizmi Yanılsamalar ve Toplumsal Katmanlar

İttihatçı söyleme baktığımızda, herkes için özgürlük, eşitlik, adalet, anayasaya dayalı meşrutî bir yönetim ve sağlıklı bir sosyoekonomik işleyiş talep edildiğini görürüz. Kongrelerinin birinde şu şikayetleri dile getirmekteydiler: "(...) [E]ğitime engel olunduğu, okulların kapatıldığı, öğretmenlerin hapse atıldığı, açık kalan okullarda ise amansız bir sansürün eğitimi hiçe indirgediği, basının tamamen esaret altında olduğu; aç ve sefil halktan toplanan haksız vergilerin bayındırlık alanında harcanacak yerde istibdadı ayakta tutmak için kullanıldığı; gidiş gelişin yasaklanması ile kimseye pasaport verilmemesi yüzünden ticaret yapılamadığı; vergiler, tefecilik, asayişsizlik, yol yokluğu, köylüden tohumun bile zorla alınması yüzünden tarımın mahvedildiği; bütün bunlardan ötürü muhaceret, kıtlık ve kırıma yol açıldığı..."[38].

Şikayetleri, İttihat ve Terakki'nin sosyal ve ekonomik sorunlara gösterdiği hassasiyetin bir göstergesi olabilirdi; uygu-

[36] Çavdar, Tevfik, *Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri*, s. 145'den akt. Sait Çetinoğlu, *a.g.e.*

[37] Aktar, Ayhan, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s. 241.

[38] Akşin, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 66-67.

lamaları şikayete konu olan sorunların çözümüne odaklı, hatta yönelik olabilseydi. Ama değildi. "Dönemin sadrazamlarından Kamil Paşa'nın torunu olan Y[usuf] H[ikmet] Bayur dedesinin evrakları arasında bulduğu İttihat ve Terakki'nin Babıali'ye yazdığı notaların bir tanesinde bile reformlara ilişkin bir tek kelimeye rastlanmadığını"[39] belirtir.

Bayur söz konusu belgelerin arasında reformlara ilişkin tek bir kelimeye rastlamamıştır; çünkü ortada "üretici güçlerin gelişmesine ivme kazandırarak daha ileri, daha dinamik, kendi ayakları üzerinde durabilen, daha müreffeh bir toplumsal yapının oluşmasına, emekçi sınıfların yaşam koşullarının iyileşmesine hizmet edecek"[40] herhangi bir reformun programı yoktur. Bırakalım böyle kapsamlı bir reform programını. Meşrutiyet'in ilanı sağlandıktan sonra kendi sosyal organizasyonlarının ne yapılacağına dair herhangi bir fikre sahip bile değillerdir. Konuya ilişkin olarak Kazım Karabekir, Enver'e sorar: "Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkmış bulunan fedai zabitler veya diğer vaziyet alanlar ne olacak? Cemiyet mensupları siyasi fırkalara ayrılacak mı? Ayrılanları nasıl tutabileceğiz? Cemiyet'in vazifesi hürriyeti ilan ve Meşrutiyet'in kurulmasıyla bitecek mi? Enver'e göre işin güçü Meşrutiyet'in kurulmasıdır. Sonrası kolaydır. 'Şimdiden bununla fikrimizi yormayalım'"[41].

İktidarı kontrol altına almayı amaçlayan, böylece devleti, dolayısıyla kendi çıkarlarını kurtarıp kollayacaklarına inanan "dik kafalı, inatçı" İttihatçılar, özünde "toplumsal değişiklik yapmak hevesinde olmayan tutucu(lardır)"[42]; iktidara yürürken geliştirdikleri söylemler ise, gerçekte amaçlarını meşrulaştırmak üzere kullandıkları birer araç... Nitekim ilk fırsatta bu kavramların altını doldurmak yerine, kavramların kendilerine bile ne denli düşman olduklarını açığa vurdular.

"İttihatçılar parlamentoyu, Meclis hayatını ve çalışmalarını sevmemişlerdir. Kişiselleşen iktidar yerine, gizli kurallar ve

---

[39] Bayur, Y. H., *Türk İnkılabı Tarihi*, c.2, Kısım 4, s. 204-208'den akt. Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 127.
[40] Başkaya, Fikret, *Yediyüz*, s. 196.
[41] Karabekir, Kazım, *a.g.e.*, s. 258.
[42] Ahmad, Feroz, *a.g.e.*, s. 37.

komiteleşme hiyerarşisini tercih etmişlerdir. Bu nedenledir ki kendilerine yüzde yüz itaatli meclislerden bile hoşlanmamışlardır"[43]. Avrupai bir demokrasiden yanaymış gibi görünüp meclis istemişlerdir ama adeta bir "Örfi İdare Rejimi ortamı içinde çalışmışlardır. Muhaliflerini susturma tertipleri, mebusları bile tutuklama işlemlerinden, muhalif gazetecileri öldürmeye kadar çeşitlenmiştir"[44]. Kısacası Tunaya'nın deyişiyle: "Bir vakitlerin kurtarıcı partisi bizzat yıktığı Abdülhamid istibdadından daha beterini getirmiş, memleketi birkaç kişinin menfi idaresi altında inletmiştir"[45]. 8 Nisan 1909 günlü *Serbesti* Gazetesi: "İstibdat bir merkezden kalktı, merkez-i müteaddiye geçti"[46] derken haklıdır.

Kimi tarihçiler İttihatçılarla ilgili ilkesiz, sığ, maceracı, uzlaşmacı, komitacı, yıkıcı, hayalperest, fedai, dünyayı doğru algılayacak teorik birikimden yoksun vb. tanımlamalar yapar.

Bu tanımlamaların her biri İttihatçı'nın yaşamla ilişkisini düzenleyen temel felsefenin bir yönünü açığa vurmaktadır. İttihatçı'nın temel felsefesi Makyavelistçe bir pragmatizmdir. İttihatçı iflah olmaz bir Makyavelist ve pragmatisttir. Çünkü onun için tek gerçeklik, uygulamada işine yarayan gerçekliktir; gerçeği yararına göre belirler; düşünsel ve davranışsal eylemi günlük çıkarına bağlanmaktadır; her şey o'dur; her şey onun içindir; bilgiye sırt çevirir; zorbalığı savunur[***] ve amaca giden her yol mubahtır. O, felsefesi gereği bir yandan uluslararası kapitalizme el ederken, bir yandan da sosyalist çevreye göz kırpmaktadır. Bir yandan gayrimüslimi okşarken, diğer yandan Müslimi umutlandırmakta; işçiye güven verirken de tüccarı heveslendirmektedir. Ama aslında ezen sınıf temsilcisi olarak durduğu yeri gayet iyi bilmektedir. Yüzünü Batı kapitalizmine dönmüş, üstelik sırtını da ona vermiştir. Seçimi bilinçlidir; asıl yararı bu ilişkiden elde edecektir.

---

[43] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s. 161.
[44] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s.160.
[45] Tunaya, T. Zafer, *Hürriyetin İlanı*, s. 48,49,52'den akt. Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 156.
[46] Akşin, Sina, *a.g.e.*, s. 123.
[***] Pragmatizme ilişkin tanımlamalar Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s.329, Pragmatizm-Uygulayıcılık maddesinden yararlanılarak yapılmıştır.

İttihatçı'nın siyasal aktivitesini devleti, kilit noktalarını ele geçirmek suretiyle kurtarmak üzere artırdığı sırada Batı, siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda olağanüstü hareketli bir dönemi yaşamaktadır. Kapitalizm hızlı bir gelişim seyri içindedir. Ancak bu gelişimin seyrini emekçi yoksul çoğunluk lehine çevirme girişimleri de çok boyutlanmıştır. Bütün dünyayı etkisi altına alan derin felsefi tartışmalar yapılmaktadır. Marx kapitalist üretim tarzının tahlilini yapmış, insanlık tarihinin gelişme yasasını "keşfetmiştir". 1864 yılında I. Enternasyonal (Uluslararası Emekçiler Birliği) kurulmuş, 1871'de Paris Komünü deneyimi yaşanmıştır. Proleteryanın zaferi çok da uzak durmamaktadır. İttihatçıların bir darbe ile iktidara ortak olduğu 1908'de II. Enternasyonal bile yapılmış ve geride kalmıştır.

Öte yandan uluslararası arenada meydana gelen bu siyasal ve sosyal oluşumların Osmanlı sınırları içinde de yansımasını bulduğu görülmektedir. 1908 yılında Manastır'da "Sınıf Bilinci" adını taşıyan bir örgüt, 1909'da Selanik'de "Selanik Sosyalist Federasyonu" kurulmuş; onları Üsküp ve İstanbul gibi yerlerdeki "Sosyalist Merkezler" izlemiştir. Sosyalizm bayrağı taşıyan bu örgütlerin arasına 1910 yılında kurulan "Osmanlı Sosyalist Fırkası" da katılacaktır. İşçi sınıfı ile organik bağ içinde bulunan bu siyasal yapılanmalar yayın organları aracılığıyla Osmanlı ülkesinde sosyalizm düşüncesinin tanıtımını yapmaktadırlar.

Bütün bunlar eşitlik, adalet, özgürlük ve refah özlemi çeken yoksul çoğunluk için umut verici oluşum ve gelişmelerdir. Ama İttihatçı kadro sınıfsal yapısı gereği bu gelişmelerden heyecan duymamakta, hatta olabildiğince uzak durmaktadır. Bu yaklaşımını sıklıkla belli eder. "İttihatçı hükümetler ülke içinde sosyalizmi tatbik edemeyeceklerini her vesileyle dile getirirler. (...) Hüseyin Cahit Yalçın, Meclis'te yaptığı konuşmalarda sosyalizmi "ürkütücü" bulduğunu her fırsatta açığa vurmaktadır"[47].

Sosyalizm ve işçi hareketini "ürkütücü" bulan yalnızca Hüseyin Cahit de değildir. Hüseyin Cahit gibilerin gereksindikleri yabancı sermaye de bu konuda benzer duygular içindedir. Ve

[47] Demir, Halim, Yeraltından İktidara İttihat ve Terakki, s. 90.

konuyla ilgili olarak sağlanan uyum beklenen sonucu getirir: İttihat ve Terakki, sosyalizmi bayrak edinen hareketlere karşı uluslararası sermayenin eğilimi ve beklentilerine uygun davranmayı ilke edinmiştir. 1910 yılında Cemiyetler Kanunu'nu yürürlüğe sokarak yukarıda adı geçen örgütlerin çoğunu kapatır. 1911 yılı başlarında sosyalist düşünceye eğilimi nedeniyle aralarından ayrılan eski İttihatçı Dr. Hasan Rıza Bey'in "Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası"nı kurmasına izin vermez. Öte yandan "Osmanlı Sosyalist Fırkası"nın yayınlarını defalarca kesintiye uğratmıştır. En sonunda kurucusu Hüseyin Hilmi'nin fiziksel anlamda ortadan kaldırılmasıyla Fırka tamamen işlevsiz kılınmıştır.

Bir yandan sosyalist gelişmeyi baltalamaya çalışırken, bir yandan da pragmatist yapısı gereği Sosyalist Enternasyonal'e şirin görünmeye çalışmaktadır. Bu amaçla Stockholm'deki Enternasyonal toplantısına iki sosyalist(!) adamını gönderir. Ancak "sosyalistler bu uydurma sosyalistleri toplantılarına kabul etmemiştir"[48].

İttihatçı grubun pragmatist tutumu, İttihatçılarla ilgili pek çok yanılsamanın nedeni olmuştur. Örneğin özgürlük, eşitlik, adalet ve refah söylemi işçide, İttihatçı'nın niteliğine ilişkin iyimser bir beklenti yaratmıştı. Ancak, "Türkiye işçi sınıfı tarihinde '1908 Grevleri' olarak bilinen işçi grevleri ve eylemleri II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen (...) günlerde İstanbul ve Selanik'ten başlayarak imparatorluğun başka bölgelerine de dalga dalga yayıldı.(...) 1908 grevleri sırasında, Osmanlı işçileri istibdadı yıkıp hürriyet ilan eden İttihat ve Terakki kadrolarına güvenmiyorlardı. (...) Hükümet, grevcilerin üstüne asker göndererek özellikle yabancı sermayeli büyük şirketlerde patlak veren grevleri (...) sert bir şekilde bastırma yoluna gidince, işçilerin güven duyduğu ve medet umduğu İttihat ve Terakki'nin işçilerin yanında değil, Hükümet'in ve yabancı sermayenin yanında yer aldığı ayan beyan ortaya çıkmaya başladı. 8 Ekim 1908'de alel acele çıkartılan 'Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkati', can sıkıcı grevleri ve işçi eylemlerini engellemek

[48] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s.172, Mete Tunçay'ın bir uyarısı.

isteyen yabancı tekellerin ve Hükümet'ın ortak belgesi olduğu kadar İttihat ve Terakki'nin de onayına sahipti"[49].

Tatil-i Eşgal Kanun-ı Muvakkati "kamu hizmeti gördükleri gerekçesiyle demiryolları, tramvay ve liman işletmeleri, su ve havagazı şirketleri, Duyun-ı Umumiye ve Reji idarelerine bağlı işçilerin grev yapmalarını yasaklıyor, (...) ağır para ve hapis cezaları getiriyordu. Aynı şekilde bu türden işyerlerinde sendikalaşma yasağı getirildiği gibi, yasağın çıkarılmasından önce kurulmuş sendika ve cemiyetlerin dağılması da öngörülüyor(du)"[50].

Özgürlük, eşitlik, adalet sloganlarıyla işçiye güven veren İttihat ve Terakki, gerçekte işçi hareketine düşmandı ve Avrupa, Lenin'in ifadesiyle "bu nedenle onu 'ılımlı' buluyor ve övüyordu"[51].

İttihatçı pragmatizmi Kürtleri ve Ermenileri de yanıltmıştı. Cemiyet başlangıçta her iki toplulukla işbirliğine yatkın görünüyor; Kürtlerle kaynaşmaya, Ermenileri de yanında tutmaya özen gösteriyordu. Ancak özellikle biraz güçlenip Pantürkizme yönelince "Sovyet araştırmacısı Lazarev'e göre: 'Ulusal politika alanında İttihatçılar, Abdülhamid'in gerçek mirasçıları olduklarını gösterdiler ve ondan merkezileştirici ve asimilasyoncu politikaları devraldılar'. Gerçekten de Kürtler ve özellikle Ermeniler Hamit karşıtlığı ve Jön Türk yandaşlığıyla yağmurdan kaçarken doluya yakalandılar"[52].

İşçi hareketine ve Türklerin dışındaki etnisiteye düşmanca duygular besleyen İttihat ve Terakki, köylüye ve diğer halk kalmanlarına da dost sayılmazdı. Her ne kadar "soyut halk imajı" için "sevgi ve hürmet" hisleri besliyorlarsa da propagandalarına yeterli ilgiyi göstermeyen halka karşı tepkiliydiler. Ona güvenmiyorlardı, teşkilatlarına halktan kimseyi almıyorlardı. Halkı cahil buluyor, tepeden bakıyor, uzak duruyorlardı. Sosyal yapının gerçeklerine yabancıydılar. Vilayetlere, sancaklara kendi adamlarını yolluyorlardı. Köylüyü korkutmuş, sin-

---

[49] Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, c. 6, s. 1835-1837.
[50] *a.g.e.*, c. 6, s. 1838
[51] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s.126.
[52] Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 5*, s. 767/ Lazarev'dev alıntı: M. S. Lazarev, *Kurdskiy Vopros: 1891-1817*, Moskova, 1972, s. 144.

dırmışlerdi. "Savaş sırasında askerlerin sivillere karşı zorbaca sayılabilecek davranışları oluyordu. Askerlik şubeleri başta olmak üzere, askeri levazımın yolsuzlukları dilden dile dolaşıyordu. Tüm bu şikâyetler Enver'e iletildiği zaman, bunları pek ciddiye almıyordu..."[53].

"Halkı o kadar bezdirmişlerdi ki insanlarda 'bundan daha kötüsü olamaz' bilinci yerleşmişti"[54]. "Isparta'da Yunan işgalinden ve işlenen cinayetlerden korkan yöre halkı Milli Kuvvetlerin de bunlardan pek farklı olmadığı inancıyla oluşturdukları bir heyetle İtalyanlara başvurmuşlar ve Isparta'nın işgalini sağlamışlardı. Bölge halkı huzur ve güvenin ancak bu yolla elde edileceğine inanıyordu"[55].

İşte bütün bu durumlar nedeniyle İttihatçılar halk tarafından sevilmiyorlar; tetikçi, suikastçı, çeteci, maceracı ve katil gürühu olarak biliniyorlardı. *Serbesti* Gazetesi yazarı Hasan Fehmi'nin İttihat ve Terakki tarafından öldürülmesi karşısında infial duyan halk, cenaze törenine büyük kitleler halinde katılmıştı.

İttihat ve Terakki halkın sorunlarının çözümüne ilgi duymuyordu; iktidar yapısını "işçi ya da köylüyü içine alacak kadar geniş bir tabana oturtmak niyetinde değildi" ama gerektiğinde kitleleri politik manevralarına alet etmekten hiç çekinmedi. Kentlerde istediği her zaman "meydan mitingleri düzenleyerek (...) şehirli kitleyi kendi çıkarları için kullandı. Avusturya menşeli ithal mallarına karşı girişilen boykot hareketlerinde olduğu gibi, halk gerçekten de etkili bir silah olmuş, (...) kullanılmıştı"[56].

Halk yalnızca zaman zaman dış güçlere bazı mesajlar verilmek için kullanılmıyordu. Aynı zamanda kendisini hiç ilgilendirmeyen, yalnızca birkaç muhterisin çıkarlarına hizmet edebilecek savaşlara sürülmek suretiyle de kullanılmaktaydı. "1912 yılından beri ardı ardına gelen savaşlarda bir cepheden

---

[53] Yalçın, H. Cahit, *Siyasal Anılar*, s. 280-281'den akt. Halim Demir, *a.g.e.*, s. 225.

[54] Başkaya, Fikret, *Yediyüz*, s. 297.

[55] Akyüz, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1921*, s. 178'den akt. Taner Akçam, *a.g.e.*, s. 503.

[56] Ahmad, Feroz, *a.g.e.*, s. 238-239.

diğerine koşan emekçi halk, I. Emperyalist Savaş'ın sonuna gelindiğinde her bakımdan bitkin durumdaydı. Köylerde erkek nüfus büyük ölçüde erimişti. (...) [H]alk kırımına neden, sadece savaşlar da değildi. Ağır vergiler, ağa, eşraf, mütegallibe ve eşkıyanın baskısı ve zulmü, salgın hastalıklar ve açlık savaşlardaki kayıpları daha da büyütüyordu"[57].

Emekçi halk Osmanlı'nın son dönemlerinde tükenme noktasına gelmişti ama hâlâ savaşmaya zorlanmaktaydı. Halkı savaşa sürebilmek için arka arkaya pek çok yasa çıkarmışlardı. Yasalar halka iki durum dayatıyordu: Ya kardeşin seni öldürecek ya da düşman; birini seçeceksin; savaşmayı reddetmek hakkına sahip değilsin. Kastamonu Mebusu Abdülkadir, Meclis'te yaptığı konuşmada şöyle demişti: "İcabederse bu memleketi kurtarmak için beş yüz bin kişiyi idam etmeli ve bundan asla çekinmemelidir"[58]. İttihatçının gözünde halkın değeri bundan başka bir şey değildi: Bozdurulup, bozdurulup harcanacak can.

Böylece yüz binlerce emekçi çocuğunu "karlı, buzlu dağlarda" ya da "kum ve ateş çöllerinde" erittiler. 1906 yılı başlarında aç, bakımsız, sürdürdüğü hayat bir hayvanınkinden farksız, bu nedenle hoşnutsuz olan askeri, durumunu düzeltmek ister gibi Abdülhamid'e karşı ayaklandıranlar, dört-beş yıl sonra aynı askeri, üstelik bir de potinsiz karlı, buzlu dağlara ya da kızgın çöllere ölmeye yolladılar.

Cumhuriyet sonrasında da iktidara egemen olan İttihatçıların halka karşı tutum ve bakışında herhangi bir değişim olmadı. Halk "cahildi", "güvenilmezdi", "kendi kararlarını veremezdi"; onun için en iyisini bürokratik aydın tabaka bilirdi.

17 Şubat-4 Mart 1923'de İzmir'de düzenlediği İktisat Kongresi'ne küçük çiftçi, ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi çağrılmamıştı. Davetli birkaç işçi de İstanbullu tüccarların kurduğu Amele Birliği'ndendi. Onun da isteklerinin yalnızca 34'ü kabul edildi. Bir süre sonra toplum "sınıfsız" ilan edilmişti. Artık ne ondan söz edilebilir, ne grev hakkı savunulabilirdi. İşçi haklarını gözetmek ağır cezayı gerektiren suçlar arasına gir-

---

[57] Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası*, s. 44.

[58] Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, c.I, s.113'den akt. Fikret Başkaya, *a.g.e.*, s. 46.

mişti. Böylece işçi sınıfının ekonomik ve politik alanda gücünü göstermesinin yolu uzun bir süre için kesildi.

Mübadele Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra Yunanistan'dan gelen Müslüman göçmene sahip çıkmayarak binlercesinin ölümüne neden oldu. Sadece Samsun'da "Refet Canıtez'in vermiş olduğu bilgiye göre, (...) iskan edilişlerinden sonra yaşamını yitirenlerle birlikte ölenlerin toplam sayısı 3 819'du"[59].

İttihatçı köklere sahip Hükümet'in "Yunanistan Müslümanlarının ülke ekonomisi ve toplumsal yapı içerisine entegrasyonu için (...) yaptığı harcamaların tutarı 1.000.000 (bir milyon) sterlindi. Bu rakam Yunan Hükümeti'nin aynı sorunun çözümü için harcadığı paranın yirmide biriydi"[60].

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülü olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 1906 yılında Selanik'te kurulmuştu. Cemiyet, örgütlülüğünü Makedonya'nın diğer şehir ve kasabaları ile Osmanlı alaylarına ait garnizonların bulunduğu kırsal bölgelere de yaydı. Daha sonra yönetimde söz sahibi olacak üyelerinin çoğu Balkanlıdır ve bu insanlar "anavatan olduğu varsayılan Anadolu hakkında çok az şey" bilmektedir. Doğup büyüdükleri bölge "Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerin en gelişmişi(dir)" ve "buradaki kozmopolit insanlar Türk'ten ziyade Avrupalı'ya benze(mektedir). Bu kişilerin eğitim seviyeleri Anadolu'nun çok üstünde(dir)"[61].

Osmanlıların, Balkan Savaşı'nda aldığı yenilgi ve Balkanların tamamen kaybedilmesi İttihatçı önderleri "vatansız muhacirler" durumuna düşürür. İşte bu aşamada İttihatçı: "Müslüman Türklerin yalnızca en büyük değil, aynı zamanda da tek ve en sadık etnik grup olduğunu anlar"[62]. Artık Türk milliyetçiliğine yönelimin zamanı gelmiştir.

İttihatçı Türk milliyetçiliğine yönelmiştir ama yüzü ve gönlü Avrupa'ya dönük bu tayfa Türk etnisitesini "çirkin", "Asya-

---

[59] *TBMM Zabıt*, Devre II, İçtima: II, c.IX, Ankara, 1975, s.58'den akt. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, s. 93.

[60] Erbil, Pervin, *Anadoluya Ağlıyordu Niobe*, s. 80.

[61] Ramsour, E. Edmondson, Genç Türkler ve İttihat ve Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi s. 124.

[62] Keyder, Çağlar, *Devlet ve Sınıflar*, s.88'den akt. Sait Çetinoğlu, *a.g.e.*

lı" ve "Mongol" bulmaktadır. Bu nedenle onun gerçek kültürünü, tarihini, fiziksel yapısını reddeder ve onu "uzun boylu, uzun beyaz simalı, düz ve kemerli ince burunlu, muntazam dudaklı, çok kere mavi gözlü ve göz kapakları çekik olarak değil, ufki açıdan beyaz ırkın en güzel örneklerinden biri"[63] şeklinde betimler. Bunlar gerçekte Avrupalıyı ya da Avrupalı olan kendisini tanımlayan betimlemelerdir. Altay Dil Ailesi'ne ait dilini de bulunduğu yerden çıkarmış, Hint-Avrupa dil grubu içine yerleştirmiştir. Mezopotamya'da, Mısır'da, Anadolu'da, Çin'de, Girit'te, Hindistan'da, Ege'de, Roma'da ne kadar uygarlık varsa Türkler tarafından yaratılmıştır. İttihatçı ancak böyle üstün bir etnisite ile özdeşliği kabullenmektedir.

Öte yandan bu tür betimlemelerin İttihatçı'nın tek tip toplum yaratma planlarının bir parçası olarak devreye sokulduğunu da unutmamak gerekir.

İttihatçının Arkadaşına Bakışı ve Yaklaşımı

Yönetsel mekanizmayı ele geçirmek, böylece devleti kurtarmak ve sosyoekonomik anlamda sınıf atlamak için oldukça gözü kara ve kanlı bir savaşım yürüten; emekçi sınıflar, farklı etnik gruplar, yerli ve yabancı egemenler ve muhalifleriyle Makyavelci, pragmatist bir temelde ilişki kuran İttihatçıların iç ilişkileri hangi zemin üzerinde yürümektedir? Bu zemini oluşturan unsurlar nelerdir?

Bir İttihatçı profiline kabaca bakışla bile iç ilişkilerin üzerinde yürüdüğü zeminin ana unsurlarının güvensizlik, kuşkuculuk, hırs, çıkar kaygısı, kıskançlık ve entrika olduğu hemen görülebilmektedir.

İttihatçı arkadaşına güvenmez. Güvensizliğin tohumları 1897'de Abdülhamid'in girişimleri sonucunda yaşanan çözülme ile atılmıştır. Bu olayda Mizancı Murat'ın ve bir kısım örgüt üyelerinin uzlaşmacılığı, 1906 yılında kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin örgütlenme biçiminin niteliğini önemli ölçüde belirlemiştir. İttihatçı Rahmi Bey, yeni örgütün Cemiyet'in kesin bir lideri olmaması kararını aldığını, bu nedenle

---

[63] Galip Reşit, Birinci Türk Tarih Kongresi, Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış, s. 159'dan akt. İsmail Beşikçi, Türk Tarih Tezi Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu, s 51.

her toplantının, o toplantıda hazır bulunanlar arasından seçilen bir başkan tarafından yönetildiğini söyler[64]. Bu karar ve uygulama ihanete karşı bir önlemdir.

Güvensizlik ve korunma kaygısı hücre tipi örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Dört-beş kişiden oluşan hücre tipi örgütlenme ile gizlilik sağlanır; ancak bu kez de hizipleşme, dolayısıyla hizipler arası rekabet ve çekişme olgusu ortaya çıkmıştır. Bu, tercih edilmeyen ama yaşanan paradoksal bir durumdur. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu paradoksal durumu ömrünün sonuna dek bünyesinde bulundurmuştur. Öte yandan İttihat ve Terakki içinde bireyler arasında da sürüp giden bir rekabet ve çekişme ortamı daima olmuştur. Bu rekabet ve çekişme ortamı örgüt içi ilişkilere damgasını vurur. 1913 yılında Enver, Talat ve Cemal'i öne çıkaran Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra örgüt içi güvensizlik, rekabet ve çatışma çok daha gergin bir ortam yaratmıştır.

Mustafa Kemal'de derin bir "Enver Paşa kompleksi" vardır; Enver'de ise, Mustafa Kemal'e karşı yoğun bir antipati... Onu açgözlü ve ihtiraslı bulur. Çanakkale Savaşı'ndan sonra Talat ile Dr. Nazım'a şunları söyler: "Mustafa Kemal'in mirlivalığa [tuğgenerallik] terfi iradesi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz. General olur, korgeneralllik ister. Korgeneral olur, orgeneralllik ister. Orgeneral olur, müşirlik ister. Müşir yaparsınız, bununla da yetinmez, padişahlık ister!"[65] Mustafa Kemal'e Enver'in sözleri iletildiğinde yanıtı ilginç olmuştur: "Ben Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim"[66].

Mustafa Kemal ile Enver arasındaki çekişmenin benzeri Enver ile Talat, Talat ile Cemal ve Cemal ile Enver arasında da vardır. Çelişki temelde mevkilerin ve gücün paylaşılması sorunundan kaynaklanır.

Yakup Cemil'in Enver'e yönelik suikast girişiminden sonra Enver'i ziyaret eden Talat, ona şöyle der: "...Yakup Cemil'i hepimiz biliriz. Yakup'un bu işte kendi başına hareket edeceğine hiç aklım ermiyor. Benim yaptığım ve yaptırdığım tahki-

[64] Ramsaur, E. Edmondson, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, s. 126.
[65] Aydemir, Ş. Süreyya, *Tek Adam*, c.1, s. 260.
[66] Aydemir, Ş. Süreyya, *a.g.e.*, s. 260.

kat ile anlıyorum ki işin içinde daha bazı dostlarımızın azizlikleri de vardır. Onlar hepimizi mahvedip öldürdükten sonra Cemal Paşa'yı sadrazam yapmak istiyorlar"[67].

Talat başka bir görüşmede Enver'e partilerinin "selameti" için de Mustafa Kemal, İsmet Bey, Mahmut Kamil ve Galip Paşa'yı emekli etmelerinin gerekli olduğunu söylemiştir. Bu kişiler "kaldıkça ne sen, ne de biz hiçbir şey yapamayız. Bütün bu tasfiyeler yapılmalı ki sen Harbiye Nazırı ve ben Dahiliye Nazırı olarak çalışabilelim"[68].

Oysa arkadaşları Enver'i Harbiye Nazırı yapmaya zaten kararlıdır. "Enver Bey, ne suretle olursa olsun, mutlaka Harbiye Nazırı olacaktır. Buna kim muhalefet ederse, mutlaka ortadan kaldırılacaktır. Ve yine şu kanıdayız ki, buna en büyük engel, bizzat Talat Bey'in kendisi, ikincisi de İstanbul'un sabık asayiş muhafızı Cemal Bey'dir. İttihat ve Terakki Fırkası'nda rolleri ve hizmetleri ne olursa olsun, icabederse bu iki insanı da harcamaktan çekinilmeyecektir"[69].

Talat ile Enver dıdişmesi askerî ve sivil bürokrasi arasında bir çekişmeye bile yol açmıştır. Ancak bütün bu çelişki ve çekişmelere karşın ünlü ikili, 1918 yılına dek arzuladıkları koltuklarda oturmayı başarmıştır. Çünkü: "Talat, Merkez-i Umumi ve genel olarak İttihat ve Terakki örgütü tarafından destekleniyordu. Yani siyasal güce sahiptir. (...) Enver, orduyu elinde tutuyor ve savaş zamanı olduğu için bu durum yerini daha da sağlamlaştırıyordu. Bu iki adam birbirini yiyemeyecek kadar güçlüydü"[70].

İttihatçılar arasındaki çekişmenin çapı öylesine genişti ki bu durumdan etkilenmeyen yok gibiydi. 1908 darbesinde oynadığı rolle dikkati çeken Resneli Niyazi büyük olasılıkla "Enver Paşa ve diğer İttihat ve Terakkililer tarafından istenmediği için" İtalya'dan İstanbul'a dönüşü sırasında katledildi. Aynı nedenle Prens Sabahattin dışlanmış, Ahmet Rıza örgütten atılmış, Yakup Cemil de benzer bir çekişmenin kurbanı olmuştu.

---

[67] Ragıp Mustafa, *a.g.e.*, s. 565.
[68] Vardar Galip, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, s. 319'dan akt. Halim Demir, *a.g.e.*, s. 227.
[69] Vardar Galip, *a.g.e.*, s. 319'dan akt. Halim Demir, *a.g.e.*, s. 227
[70] Akşın, Sina, Jön Türkler ve İttihat Terakki, s. 288.

Rütbesini miralaylığa yükseltmeyen Enver'e suikast girişiminde bulundu, başaramadı ve kaybetti. Kendisi hiyerarşik basamakları üçer beşer atlayan, en yüksek noktaya gelince de "bütün askeri meziyetleri rütbelerin galonlarını taşımaktan ibaret olan ne kadar erkan [general], ümera [üst subay] ve zabitan [subay] varsa hepsini teaküde sevk etmiş ve miralaylardan [tümen], binbaşılardan, alay ve yüzbaşılardan tabur kumandanları yapmış"[71] Enver için Yakup Cemil'in rütbesini artırmak çok mu zor bir şeydi? Değildı ama Yakup Cemil tehlikeliydi, üst mevkilere yaklaşmasına izin verilmemeliydi.

Yukarıda sunulan veriler İttihatçı cephesinde iç ilişkilerin ne denli keskin ve yaygın bir rekabet ve güvensizlik ortamı içinde sürdürüldüğünü gösteriyor. İttihatçılar yarınlarından emin olamayan huzursuzlardı.

İttihatçılar arası iç çekişme Cumhuriyet sonrasında da devam etti. Yalçın Küçük: "1903-1926 yıllarını Türkiye tarihinin ikinci iç savaş dönemi" olarak niteler. Bu savaş İttihatçılar arasında yaşanmıştır.

İttihatçı kadro Milli Mücadele'yi örgütlemeye öncülük etmiş ve savaşın gerektirdiği açık ve gizli pek çok etkinlik yürütmüştü. Ancak "I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, savaş içinde halkın yaşadığı sıkıntılar, savaş koşullarının toplumun belli kesimlerini zenginleştirmekte kullanılmış olması, savaş içinde Rum ve Ermeni azınlıklara uygulanan politikalar hem ülke içinde, hem de uluslararası kamuoyunda İttihatçı olmayı suç haline getirmişti"[72]. Bu durum Cemiyet'in savaş sonrasında kendisini ve üyelerini hem korumak, hem de güç sahibi kılmak için birtakım önlemler almasını gerektirdi. Önlemlerden biri "sivrilmemişleri" öne çıkararak hareketin başına getirmekti. Mustafa Kemal ve ekibinin yıldızının parlaması bu planın bir gereğiydi. Yeraltına çekilen ya da yurtdışına giden "sivrilmişler" kurtuluştan sonra geri dönecekler, çalışmalarına kaldıkları yerden devam edecekti. "Onların gözünde Mustafa Kemal ekibi ikinci takımdı ve iktidarı sahiplerine devretmesi gerekirdi"[73]. Ancak her şey bu etkin ve güçlü grubun planladığı

[71] Cemal Paşa, Hatıralar İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları, s. 107.
[72] Çetinoğlu, Sait, *Resmi Tarih Tartışmaları 3*, s. 48.
[73] Tunaya, T. Zafer, *a.g.e.*, s. 166.

gibi gitmedi. Entrika ve komplo İttihatçı olan herkesin taktiğiydi ve "ikinci takım" eline geçirdiği gücü diğerine iade etmek yerine "birinci takım"ı tasfiye etmekte kullanmayı tercih etti. Tasfiye işlemi rakiplerin 1926 yılında fiziksel anlamda ortadan kaldırılmalarıyla sona ermişti. Rakiplerin fiziksel anlamda ortadan kaldırılmasına da ünlü İstiklal Mahkemeleri aracılık etti.

Eric Jan Zürcher 1926 davalarında üç ayrı grubun temizlik hareketinin hedefi olduğunu söyler: "1- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 2- İstanbul'da 1923'teki kongrelerinde partilerini canlandırdıkları düşünülen İTC liderleri, 3- 1921'de Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmesi için çaba harcayan İttihatçılar"[74].

Bu grupların tasfiyesi ile ikinci grubun yarınlarına ilişkin kaygılarının biraz olsun hafiflediğini düşünebiliriz.

Birinci grubun tasfiyesinden sonra ikinci grup İttihatçılar hızla yeni bir hiyerarşik yapılanma oluşturdu. Bu yapılanma içinde geride kalan hemen herkese düşen bir koltuk ve kasa vardı. En tepedekine güçlü ve gösterişçi bir sadakatle hem koltuğun, hem de kasanın korunumu olanaklıydı. Aksi halde eski mekanizmaların hemen devreye girmesi ve sahip olunanların bir bir elden kaçırılması işten değildi. Böylece İttihatçıların iç ilişkilerinin üzerinde yürüdüğü zeminin unsurları arasına bir de korku katıldı: En tepedekinden korku...

Çıkar kaygısı ve mevki hırsı İttihatçı'nın davranışlarına yön veren temel dürtüydü. Bu dürtü çoğu zaman onları birbirine düşürmüştü. Ancak yeri geldiğinde yan yana da getirdi; Malta Sürgünlerinin, sürgün sonrasında Anadolu'ya geçtikleri zaman Mustafa Kemal tarafından kucaklanmaları gibi... Bu kişilerin büyük bir kısmı "Kemalist rejimin kadrolarını oluşturup, önemli görevlere getirilmişlerdi". Malta Sürgünlerinin sahiplenilmesi İttihatçılar arasındaki dayanışmanın bir örneğiydi; ancak kuşkusuz bu edimle daha uzun erimli bir getirinin hedeflenmediği de söylenemezdi; kollananın kollayana bağlanması, borçlanması gibi...

---

[74] Zürcher, E. Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 236.

İttihatçıların sınıfsal yapılarını, amaçlarını, söylemlerini, uygulamalarını; yerli ve yabancı egemen güçler ile emekçi sınıflara karşı tutumlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini yansıtan bütün bu veriler bir yapbozun parçaları gibi biraraya getirildiğinde ortaya çıkan tablo "ürkütücü"dür. Bu tabloda beliren karakterlerden toplum yararına yapıcı politikalar üretmeleri beklenmemelidir.

Kaynakça

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914 (Jön Türkler)*, Sander Yayınları, 1971, İstanbul.

AKÇAM, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu İttihat ve Terakki den Kurtuluş Savaşına*, İmge Yayınevi, 2.Baskı, 2002, Ankara.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, 1987, İstanbul.

AKŞİN, Sina'nın yayın yönetmenliğinden *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, 5.Basım, 1997, İstanbul.

AKŞİN, Sina'nın yayın yönetmenliğinden *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, 4.Basım, 1995, İstanbul.

AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, 2.Baskı, 2000, İstanbul.

Ana Britannica, Cilt:12.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, İstanbul.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, C.I, Remzi Kitabevi, 18. Basım, 1999, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret, ÇETİNOĞLU, Sait Editörlüğünde *Resmi Tarih Tartışmaları 3: İttihatçılıktan Kemalizme*, Özgür Üniversite Kitaplığı: 62, I. Baskı, 2007, Ankara.

BAŞKAYA, Fikret, *Paradigmanın İflası Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Doz Yayınları, I.Baskı, 1991, İstanbul.

BAŞKAYA, Fikret, *Yediyüz: Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ütopya Yayınevi, I. Basım, 1999, Ankara

BEŞİKÇİ, İsmail, *Türk Tarih Tezi-Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Bilim Yöntemi Türkiye'de Uygulama 2, Yurt Kitap-Yayın, 1991, Ankara

CEMAL PAŞA, *Hatıralar İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, 1977, İstanbul

ÇETİNOĞLU, Sait, *Sermayenin Türkleştirilmesi*, www.hyetert.com/dosya/sermayenin turklestirilmesi.doc

DEMİR, Halim, *Yeraltından İktidara İttihat ve Terakki Darbeler ve Suikastler Tarihi*, Ozan Yayıncılık, 2005, İstanbul

ERBİL, Pervin, *Anadoluya Ağlıyordu Niobe Tüm Yönleriyle Rum Tehciri ve Tehcirin Tarihsel Kaynakları*, Sorun Yayınları, I. Baskı, 2001, İstanbul.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi , Dördüncü Basım, 1997, İstanbul.

KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, TÜRDAV Ofset Tesisleri, 1982, İstanbul.

KÜÇÜK, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler 5 1908-1998*, Tekin Yayınevi, Birinci Basım, 1992, İstanbul.

MARDİN, Arif Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964, Ankara.

RAGIP, Mustafa, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, İstanbul Akşam Kitaphanesi, 1933, İstanbul.

RAMSOUR, Ernest Edmondson, *Dönemin Yakın Tanıklarıla Görüşen Amerikalı Diplomatın Kaleminden Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Pozitif Yayınları, I.Baskı, 2007, İstanbul

RAMSOUR, Ernest Edmondson, *Genç Türkler ve İttihat ve Terakki 1908 İhtilalinin Hazırlık Dönemi*, Kayıhan Yayınevi, I. Baskı, 2001, İstanbul.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 6.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi Birinci Kitap*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I.Baskı, 2001, İstanbul.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, I. Baskı, 2003, İstanbul.

İttihat ve Terakki'nin Gizli Ajandası

Sait ÇETİNOĞLU

> *Esasen hayât ve bekaasını te'mîn için binlerce evlâdını harp meydanlarında feda eden, bilâ-tefrîk-i cins ve mezheb bütün ahâlisinden vatana karşı her zamandan ziyâde bir merbûtiyyet* [bağlılık] *bekleyen bir devletin kendisini dâhilde işgale, arkadan vurmağa çalışanlara karşı böyle bir karâr ittihâz etmesi en tabiî ve meşrû' ve aynı zamanda isti'mâlinin ihmâli kat'iyyen caiz olamayacak bir hakkı idi*[1]

Bu yazı, Taner Akçam'ın *Ermeni Meselesi Hallolunmuştur*[2] adlı çalışması ekseninde, Osmanlı kaynaklarında Ermeni Soykırımı'na odaklanıyor. Akçam söz konusu eserde Dâhiliye Nezareti belgelerinden hareketle, İttihat ve Terakki'nin gizli ajandası olan asimilasyon ve homejenleştirme politikasının nasıl adım adım hayata geçirildiğinin izini sürüyor. Ermeni Soykırımı'nı örten sis perdesini kaldırmada önemli bir aşama sayılması gereken söz konusu eser, Osmanlı arşivlerinin araştırmacılara açılan kısmından hareketle 1915'i anlama, açıklama ve bilince çıkarma çabasının bir ürünü.

---

[1] *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi, İlan-ı Meşrutiyet'den Evvel ve Sonra*, Haz. H. Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, 1983, s. 365. *Beyaz Kitap* olarak da anılan kitabın ilk baskısı 1916 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmaniye de basılmıştır. 1917'de Fransızca baskısı yayınlanan metin bir savunma niteliğindedir. Ermeni Soykırımı'nın bir savunması olarak hazırlanan kitap, 80'lerdeki Asala eylemlerinden sonra yeniden hatırlanarak Başbakanlık tarafından 5000 adet basılmıştır.

[2] Taner Akçam, *"Ermeni Meselesi Hallolunmuştur" Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İletişim Yayınları, 2008, 340 shf.

Akçam, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi kayıtlarından soykırımın izlerini kronolojik olarak sürer. Bu kayıtlardan soykırımın belli bir plan dâhilinde yapıldığının kanıtlarını ortaya koyar. "Osmanlı Hükümeti'nin Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca Ermenilere karşı politikaları, savaşın getirdiği zorunlu bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmamış, bunun çok ötesinde, 'dert' olarak tanımlanan Ermeni reform sorununun[3], Talat Paşa'nın kendi sözleriyle, esaslı bir şekilde sona erdirilmesi ve tamamen yok edilmesi amacıyla gündeme getirilmiştir" (s. 11).

Osmanlı arşiv kayıtları, döneme ilişkin diğer devletlerin arşivlerini doğrulamaktadır. Döneme ilişkin anılara uyumlu ve paraleldir. Akçam zaman zaman bu dokümanları da karşılaştırmalı olarak okuyucusuna sunar.

Akçam, Parti, Teşkilat-ı Mahsusa, kişisel arşivler bilinçli olarak yok edilmesine rağmen, Osmanlı arşivinde, araştırmacılara izin verildiği kadarında bile Ermeni Soykırımı'nın belgelerinin yeterince bulunmakta olduğunu bu önemli çalışmasıyla ortaya sererek, Soykırım üzerindeki perdeyi tamamen kaldırdığını söyleyebiliriz[4].

Akçam, Dâhiliye Vekâleti Şifre Kalemi'ndeki, şifre kayıtlarıyla göç ve iskân politikası karşılaştırmasında, Talat'ın dolayısıyla İttihat'ın, Ermenileri askerî bölgelerden uzaklaştırılarak

---

[3] Aslında *Ermeni reformu sorunu*'nu Talat'ın ne kadar ciddiye (!) aldığı, *reform*ları uygulamakla görevli komisyon başkan yardımcılıklarına, soykırımı gerçekleştiren kadronun önemli elemanları Ege'deki Rum karşıtı politikaların uygulayıcısı Karesi Valisi ve aynı zamanda Bedirhanîler'in damadı da olan Dr. Reşit ile Talat'ın kayınbiraderi Abdülhalik Renda'nın atanmasından da anlaşılmaktadır.

[4] Akçam kitapta soykırım ifadesini özellikle kullanmadığını, ancak yaşanan sürecin soykırım tablosunu oluşturduğunu ifade eder. 25 Ocak 2008 tarihli *Radikal Kitap*'taki söyleşisinde de soykırımın bir süreçte oluşan tablonun adı olduğunu vurgular: "bu belgelerin ışığında yaşananların, 1948 soykırım tanımına uymadığı yolundaki bir tezin artık inandırıcı olmadığını ve geçersiz olduğunu rahatlıkla ileri sürebiliriz... Soykırımın bir tane belgesi olmaz. Yahudilerin imhasına ilişkin de böyle bir veya iki tane belge mevcut değildir... Yayınladığım belgelerin de gösterdiği gibi yaşanan olayların nasıl adlandırılması gerektiği, sizin bu belgelere dayanarak çıkartacağınız sonuçtur. Yani soykırım bir tablonun adıdır... Bu belgelerden sonra 1915'te yaşananların soykırım olarak adlandırılamayacağını ileri sürecek olanların, çok fazla söyleyecek bir şeyleri kalmadığını biliyorum".

yeni bölgelere iskânının amaçlanmadığı, tehcir yöntemiyle Ermenilerin yok edilmelerinin amaçlandığını ortaya serer.

1915'ten beri gerçeğin ortaya çıkarılamaması için yapılan bütün çabalara, arşivlerdeki ayıklanmalara, imhalara ve yok etmelere rağmen gerçeğin üstü örtülememiştir. Gerçek Dâhiliye Vekâleti Şifre Kalemi'nden haykırmaktadır: "Tehcir ve kırım kararı, esas olarak İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin bir kararı ve eylemi olarak gündeme gelmiştir. Konuya ilişkin doğrudan suçlayıcı belgelerin bölgelere parti eliyle dağıtıldığını biliyoruz. İttihat ve Terakki yöneticileri, olayın planlayıcıları olarak, imhaya ilişkin yazılı belge bırakmamak konusunda yeteri kadar titiz davranmışlardır... Eylem sırasında çifte haberleşme sistemi geliştirmişler ve resmi kanalları sadece tehcirin 'resmi' boyutuna ilişkin sorunlar için kullanmışlardır. İmhaya ilişkin emirler bölgelere başta İttihat ve Terakki Katib-i Mesulleri olmak üzere özel kanallardan yollanmıştır... İmha emirleri ve eylemi her ne kadar parti kanalıyla hayata geçirilmiş olsa bile, tehcir bir Hükümet politikası olarak uygulanmış ve tüm devlet çarkı harekete geçirilmiştir. Bu nedenle, eylem sırasında, en küçük yerleşim yerinden vilayetlere ve oradan da tekrar en üst siyasi karar mekanizmalarına kadar yüzlerce, binlerce yazışma yapılmıştır. Bu belgelerin tümüyle imha edilmesi imkânsızdır... Başbakanlık Arşivi'ndeki mevcut bilgi malzemesi, Ermenilere yönelik politikaların imha amacına yönelik olduğunu yeteri açıklıkta göstermektedir" (s. 35-36).

Anadolu coğrafyasından gayrimüslim unsurların kazınması, göç ve iskân politikası ile gerçekleştirilerek, Anadolu'nun Türkleştirilmiştir. Akçam, bu yok etme politikalarının provasının savaş öncesinde 1913-1914 yıllarında Ege'de Rum kökenli vatandaşlarına uygulandığının kanıtlarını vererek, Rum kökenli vatandaşların *tehciri* ile Ermeni vatandaşların *tehciri* arasındaki doğrudan bağı ortaya çıkarır. Savaş öncesi 1912 Selanik Kongresi'nde alınan kararlar gereği gayrimüslimlerin yok edilmesi planı, Ege'de başarıyla uygulanırken, bir anlamda savaş içinde gerçekleştirilecek Ermeni Soykırımı'nın etüt çalışmalarının yapılıp, Teşkilat-ı Mahsusa tarafından altyapısının hazırlandığını söyleyebiliriz.

Süreçte, zihniyetin devamlılığı yanında kadro devamlılığı[5] da vardır. Bu provanın önemli aktörleri Dr. Reşit, Albay Pertev Bey (General Demirhan)[6], Şükrü Kaya ve Dr. Nazım gibiler 1915 Ermeni Soykırımı'nın da önemli aktörlerindendir. "Diyarbakır'da soykırımcı etkinlikleri örgütleyecek olan iki kişi, kıyılarda yaşayan Rumların savaştan önce sürülmesini koordine etmişti: Vali Reşit Bey Karesi sancağında ve Vali Yardımcısı Bedreddin Bey Çanakkale yakınlarındaki Biga kasabasında görev yapmışlardı"[7]. Bu ikili Diyarbakır'daki katliamları örgütleyecekler, Dr. Reşit zimmetten Ankara'ya tayin edildiğinde yerine Bedrettin getirilecektir. "Eldeki tüm Osmanlı kaynaklarının bize gösterdiği gerçek şudur: İttihat ve Terakki, uygulamasına Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ege bölgesinde başlamak üzere Anadolu'nun, kendi ifadeleri ile 'gayri-Türk unsurlardan arındırılması' doğrultusunda bir plana sahip olmuş ve savaş yıllarında bu planı tüm Anadolu sathına yayarak hayata geçirmiştir" (s. 37). Talat'ın barış zamanındaki bu tehcirleri de nüfusun homojenleştirilmesine ilişkin olup gelecekte olacakların habercisidir: "Talât'ın barış dönemindeki zorunlu tehcirleri, bir parça hayal gücüyle, tehcirlerin çoğu reddedenlerin vurulmasına yol açmış olmakla birlikte, o sırada amacın öldürmek değil, nüfus mübadelesi olarak değerlendirilebilir. Ama barış döneminde, küçük grupların tehcirleri bile, bir parça kuvvet zoruyla gerçekleştiriliyordu ve uzun vadeli amaç, Müslüman bile olsa azınlık kültürlerin kültürel bütünlüğünü parçalayarak, tam bir asimilasyon sağlamaktı"[8].

Bu Türkleştirme politikalarının iki önemli ayağından söz edersek: "Birincisi, devlet varlığı için ciddi bir tehdit olarak telakki edilen ve vücuttaki tümörler olarak tanımlanan gayrimüslimlerin (esas olarak Hıristiyanların) Anadolu'dan tasfiye

---

[5] Bu zihniyet ve kadro devamlılığı İkinci Jöntürk döneminde Varlık Vergisi uygulaması olarak 1942 yılında da karşımıza çıkar.

[6] Pertev Demirhan 1920'lerde Topal Osman'ın arkasında Pontos katliamında Karadeniz'de karşımıza çıkacaktır.

[7] Gaunt David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, Çev. Ali Çakıroğlu, Belge Yayınları, 2007, s. 108.

[8] Gaunt David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular*:..., s. 108.

edilmesi; ikincisi Türk olmayan Müslüman toplulukların kültürel asimilasyonları" (s 37).

İttihat ve Terakki iktidarı süresince inanılmaz bir *toplum mühendisliği* örneği vermiştir. Asimilasyonun temessül) yolunu yordamını bilmektedir. Gayri-Türk unsurların asimilasyonunun yanında, bir şekilde sağ kalan ve tehlike teşkil etmeyen Ermenilerin de asimilasyonunu amaçlamaktadır. Bu amaca ilişkin Talat'ın 20 Nisan 1916 tarihli telgrafında bu konuda talimat verilmektedir: "Erkekleri nakledilen Ermeni ailelerinin Ermeni ve ecnebi bulunmayan köy ve kasabalara bi't-tevzi' müteferrik [dağınık] surette iskânlarının icrasıyla bulundukları mahallerde temessül [asimile] ettirilmeleri" istenmektedir. (s 205)

Türkçülüğün miladı olarak Balkan yenilgisi sonrası gösterilmesine rağmen, İT Balkan Savaşı'nın öncesinde bu zihniyete sahiptir. Balkan yenilgisi, sadece gizli ajandasını uygulama iklimini yaratmıştır. Hüseyin Kazım Kadri bunu, Hacı Adil Bey'in büyük bir memnuniyetle bahsettiği *tamamiyet-i milliye* olarak nakleder[9]. İttihat ve Terakki gizli ajandasının ön çalışmalarını savaş öncesinden başlatmıştır. Politikalarını uygulayabilmek için ayrıntılı nüfus çalışmaları yaparak, nüfus bileşenlerinin ayrıntılı listelerini çıkarıp nüfus bilgilerini güncelleştirerek altyapısını hazırlar. "Eski nüfus sayımlarının yenilenip düzeltilmesi çalışmaları Balkan Savaşı'ndan önceye gitmektedir... Eklenmesi gereken, özellikle başta Rum ve Ermeniler olmak üzere gayri-Müslimlerin nüfus hareketliliğinin son derece sıkı bir biçimde kontrol ve denetim altına alındığıdır" (s. 41). Sürekli yenilenen bilgilerle yerleştirilme yapıldıkça oluşan nüfus kompozisyonu etnik bazda sürekli kontrol edilir. Yollanan telgraflarda "Eğer muhacirlerin gönderildikleri yerlerde asimilasyonları mümkün değilse o yörelere göndermekten vazgeçilmesi gerektiği açık olarak belirtilmiştir" (s. 48). Yerleştirmede bir önemli husus da Türk-Müslüman nüfus dışında her etnik grubun "o yöre halkının %5 ila 10'u geçmemesine özel bir dikkat gösterilmesidir" (s. 55).

---

[9] Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları, 1991, s. 159.

Balkan Savaşı'ndan sonra savaş öncesi İttihat Kongresi'nde kararlaştırılan politikalar hayata geçirilir: "Daha önce, sorunla karşılaşıldıkça tepki verilerek çözülmeye çalışılan göç ve iskân meselesi, bu yılla birlikte belli bir sistematiğe sokularak Anadolu'nun Türkleştirilmesi planının önemli bir parçası oldu ve bu amaca hizmet edecek tarzda hayata geçirildi" (s. 39). Etnik yapıyı temel alan nüfus sayımları ve haritalar sonucu elde edilen bilgiler ışığında Anadolu'nun Türkleştirilmesine yönelik göç ve iskân politikası oluşturuldu. Bu politika, Anadolu coğrafyasından gayrimüslimlerin kazınmasıyla sonuçlanacaktır.

Bu nüfus bilgileri ayrıntılı olarak güncellenir. Her yerleşim bölgesindeki her etnik grubun ekonomik durumları, işyerleri, gayrimenkulleri, dil ve kültür karakterleri, eğitim düzeyleri ve diğer gruplarla ilişkilerine ilişkin bilgiler içeren defterler[10] düzenlenir. Özellikle Gayrimüslimlerin ekonomik durumlarıyla özel olarak ilgilenilir[11]. 15 Eylül 1914 tarihinde Rumların yoğun olarak yaşadığı vilayetlere çekilen telgrafta "'Vilayet (liva) dâhilinde Rumlara aid ne kadar çiftlik mevcud olduğunun ve bunların kıymet ve defterleri müfredatının tahkik ve acilen iş'arı [bildirilmesi]' istenecektir. Yine 6 Ekim 1914'te Rumların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yollanan emirle 'Kasabalar dahilinde tebaa-i Yunaniyyeye aid emlak ve musakkafatın [ev, han, dükkan, gibi üstü örtülü yerler] nev' [cins] ve mikdarıyla kıymetini ve sahiblerini mübeyyin [açıklayan] bir defterin' bir an önce hazırlanması istenir" (s. 45).

Benzer listeler Ermeniler içinde çıkarılır. "1916 yılına ait bir belgeden, Hıristiyan ahaliye ait arazi ve gayrimenkullere ilişkin ayrıntılı defterlerin tutulmasına ileriki yıllarda da devam edildiğini anlıyoruz" (s. 47).

Boşaltmalardan sonra hemen yer isimleri Türkçeleştirilir (s. 70). Savaş zamanının sunduğu olumlu imkana vurgu yapılır: "İslam olmayan milletler lisanıyla yad edilen vilayet, sancak,

---

[10]Yöntemde de devamlılık vardır. İttihatçı gelenek her daim sürer: Varlık Vergisi öncesinde de gayrimüslimler hakkında bu tür listeler hazırlanır. 6-7 Eylül'de talancıların eline gayrimüslimlerin ev ve işyerlerinin adreslerini içeren listeler verilir.

[11] Bunlar, bürokratik burjuvazinin kendine bağımlı burjuvazi yaratabilmek için gerekli kaynaktır.

kasaba, köy, dağ, nehir... ilah bilcümle isimlerin Türkçeye tahvili... Şu müsait zamanımızdan süratle istifade edilerek bu maksadın"[12] bir an önce gerçekleştirilmesi istenir. Ki onlardan hiçbir iz kalmasın. Bunun yanında boşaltmalarla, boşaltılan yerlere yapılan yerleştirmeler arasındaki zamanın kısalığı da önceden yapılan bir hazırlığın sonucudur. 22 Haziran 1915'te yollanan telgrafta "bi'l-muhabere Halep, Adana ve Urfa'da [bu sırada buralar henüz boşaltılmamıştır] Ermenilerden hali [boş, sahipsiz] kalan mahallere yerleşdirilmek üzere i'zam edilecekleri [yollanacakları]" (s. 73) bildirilecektir. "Adana'ya çekilen telgrafta [12 Mayıs 1915] ise, hali hazırda boşaltılmış köylerin isimleri ve o ana kadar boşaltılmış Ermenilerin sayısının ne olduğu sorulmaktaydı. 28 Mayıs'ta Mersin'den, bölgedeki durum hakkında bir rapor gönderen Amerikan Konsolosu, Dörtyol'da Ermenilerin boşalttığı evlere Müslümanların yerleştirilmiş olduğu aktarılır" (s. 73-74).

Dahiliye vekaletinin telgraflarından çıkan bu sonuç konuyla ilgili yazılanlarla da ötüşmektedir. Franz Werfel'in 1929 yılında Şam'da tasarlayıp Mart 1933'te tamamladığı *Musa Dağ'da 40 Gün*[13] eserinde şu ifadeler yer alır: "Henüz üç gece geçmemişti ki gözcüler, köylerde anlam veremedikleri hareketlilik yaşandığı haberini getirdiler. Gabriel hemen gözcü noktalarından birine çıktı. Gerçekten de dürbünün ucunda tamamen farklı görüntüler içinde hareketli bir kalabalık vardı. Orontes ovasında, köyleri birbirine bağlayan yollarda, kağnı yollarında, patikalarda, çepeçevre her yerde yaklaşan öküz arabaları görülüyordu. Köylerin içinde oraya buraya koşuşturan fesli ve sarıklı kalabalıklar göze çarpmaktaydı. Her yeri dürbünle köşe bucak tarayan Gabriel, tek askere rastlamamıştı; sadece birkaç zaptiye vardı görünürde. Öte yandan, terk edilen köylere gelenlerin bu kez, Antakya ve çevresinin her zamanki ayak takımı olmadığını fark etmişti; bugünkü akının önemli ve planlı bir amaca dönük olduğu anlaşılıyordu" (s. 360). Werfel, Yoğunoluk'taki bu tablonun benzerini Zeytun'un boşaltılması-

---

[12] Dündar Fuat, *İttihat ve Terakkinin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 2001, s. 83.

[13] Werfel Franz, *Musa Dağ'da 40 Gün*, çev. Saliha Nazlı Kaya, Belge Yayınları, 2007.

nı yağmacıların eşliğinde önümüze getirerek: "Ermeni sürgününün şikâyetsiz gerçekleşmesi kaydıyla, Müslüman ahaliye sessiz sedasız prim veriliyordu" (s. 87) demektedir.

İmhanın şifresi de, her yerde Ermeni nüfusun %5-10 oranını geçmeyecek talimatlardır: "Yoğun kitlesel sürgünlerin başlaması ile birlikte, Ermenilerin yeni yerleşim yeri olarak kararlaştırılan yerlerde de yerli nüfusun %5-10'unu aşmaması gerektiği yolunda bir karar alındığı anlaşılmaktadır" (s. 60). Bu karar, yollarda kitle halinde kırılmalarına karşın *kararlaştırılan* yere bir şekilde ulaşan Ermenilerin ulaştıkları yerde yüzde oranını aşan kitlenin imha edilmesinin işareti olmaktadır. İmha, Osmanlı müttefiki Almanya'nın Halep Konsolosu Rössler de 29 Temmuz 1916 tarihli raporunda da doğrulanmaktadır: Rössler "Der-Zor mutasarrıflığı'ndaki Ermenilerin 17 Temmuz itibariyle bölgeyi terk etme emri aldıklarını bildirir. Merkezi Hükümet Der-Zor'da yerli nüfusun %10'u kadar Ermeni'nin kalmasına karar vermiştir. Rössler, 'son geriye kalanların imha edilmeleri[14] gerekecek' der. Bu amaca uygun olarak da Zor [Der-Zor] Mutasarrıfı Suad Bey görevinden alınmış ve yerine 'zalim bir kişi [Salih Zeki][15] göreve atanmıştır'" (s.61-62).

İttihatçıların projesi, Anadolu'nun tamamen gayrimüslim unsurlardan boşaltılmasına yöneliktir. Ermenilerin kaderiyle ilgilenilmemektedir. David Gaunt, 1915'te yaşananların önceki tehcirlerden farklı sonuçlarının olacağını yapılan işlemin doğasından geldiğini kaydeder, soykırımla sonuçlanmaması imkânsızdır; "Askeri tahliyeler nüfus mübadelelerinden çok farklıdır. Bunların özgül bir nüfusu tamamen özgül bir alandan çıkar-

[14] Bu satırların yazarı geniş bir alanda yok edilen insanların 90 yıl sonra halen var olan izlerine Deir es Zor yakınlarında ki Mergadeh'te şahit olmuştur. Mergadeh dışında oranı tutturmak için kitle halinde yok etme yerleri de vardır. Resülayn, Meskene gibi. *Deir es Zor*, http://www.yevrobatsi.-org/st/item_report.php?r=7&id=327,
www.rizgari.com/modules.php?name=News&file=article&sid=8905.

[15] Salih Zeki'yi daha sonra TKP kadrolarında görmekteyiz. Cilasun, Emrah, *Mustafa Suphi'yle Yoldaşlarını Kim Öldürdü?*, Agora Kitaplığı, Ocak 2008. Salih Zeki'ye ilişkin daha fazla bilgi için: Vahakn N. Dadrian, *Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1*, Çev Attila Tuygan, Belge Yayınları, 2004. s. 255 dpn.26; Sait Çetinoğlu, *Kırmızı Yanlışlarımı Çok Severim*, yayınlanmamış metin

maktan başkaca amaçları yoktu. Bu iş çok büyük bir hızla yapılmak zorundaydı ve bu yüzden, şiddet ve gözdağı unsuru artıyordu. Bu bir yeniden iskân meselesi olmadığından, bir ordu genellikle yeri değiştirilen nüfusun nereye gittiği ya da fiziksel olarak yaşamda kalıp kalmadığını umursamazdı"[16]. İttihat ve Terakki de umursamadı ve tehcir soykırımla sonuçlandı. Gidilecek yerle ilgili herhangi bir hazırlık yoktur. Kurbanlar varış yerlerinde açlıktan susuzluktan yok olmuşlardır. "Tehcirlerin koşulları son derece kendine özgüydü. Birincisi, özellikle ilk iki ay uygulamalar sadece Ermenileri değil, Doğu Anadolu vilayetlerindeki tüm Hıristiyanları kapsıyordu. İkincisi, tehcirlerin yeniden iskan olarak değerlendirilmesi düşünülemezdi, çünkü belirlenen yerlere ulaşabilenlerin sayısı çok azdı. Birçok kişi doğdukları köy ve kasabaların içlerinde ya da dışında hemen öldürülmüşken, diğerleri yaya çıkarıldıkları yolda öldürülmüştü"[17]. Talat'ın telgraflarının dili de cinayetlerin bilindiğini çağrıştırmaktadır. Birçok vilayete çekilen telgraflarda kitlesel ölümlerden haberdar olduğu görülmektedir. Bilgiler istatistik için istenmekte bir anlamda ölümler karşısındaki kayıtsızlığı da göstermektedir, Talat'ın 26 Temmuz 1915 tarihli telgrafında: "Bidayet-i harbden beri şimdiye kadar hastalık, isyan, harekat-ı harbiye dolayısıyla vilayet dâhilinde ne kadar Ermeni telef olduğunun mümkün olduğu kadar sıhhate makrun bir derecede ta'yin-i mikdariyla serian ış'arı [bildirilmesini]" istemektedir (s. 199). Ölümlerin boyutu diğer vekillerce de bilinmektedir. Hariciye vekili Halil Bey (Menteşe): "Ermenilerle ilgili birçok telgraf alınca, heyecanlandım. Bütün gece gözüme uyku girmedi. Bu bir insan kalbinin dayanacağı şey değil. Ama biz yapmasaydık, onlar bize yapacaktı Tabii ki ilk biz başladık. Bu milletimiz için ölüm kalım meselesi "[18] diyerek cinayetleri itiraf etmektedir. Talat da *Berliner Tageblatt*'ın muhabir karşısında sebep olduğu cinayetler karşısında pişkindir: "Biz vahşi değiliz. Bu trajik olayların raporları yüzünden günlerce gözüme uyku girmedi"[19]. Talat'ın elçilikler-

[16] Gaunt, David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular*:..., s. 108.
[17] Gaunt, David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular*:..., s. 114.
[18] Gaunt, David, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular*:..., s. 113.
[19] İngiliz İstihbarat Servisinin Raporu, Kahire 20 Mayıs 1916, Beylerian, *Les Grandes Puissants 206* içinde. Akt. David Gaunt, *a.g.e.*,s. 113.

den gelen baskılara karşı Diyarbakır valisi Dr. Reşit'e çektiği 12 Temmuz 1915 tarihli muvazaa telgrafında: "son zamanlarda vilâyet dâhilindeki Ermeniler ile bilâ-tefrik-i mezhep [mezhep ayırımı yapmadan] Hıristiyanlar hakkında katliâmlar tertip olunduğu... Diyarbekir'den sevk olunan eşhas [kişiler] vasıtasıyla Mardin'de murahhas [devlet görevlisi] ile Ermenilerden ve diğer Hıristiyan ahâlîden yedi yüz kışının geceleri şehirden hârice çıkarılarak koyun gibi boğazlattırıldığı ve şimdiye kadar bu katliâmlarda maktul olanların [öldürülenlerin] iki bin kişi tahmin olunduğu ve buna serî' ve kat'i bir netice verilmezse civar vilâyâttaki ahâlî-i İslâmiyenin de kıyam ederek [ayaklanarak] bilumum Hıristiyanları katletmelerinden korkulduğu" (s. 185) sözleri cinayetlere şekline kadar vakıf olunduğunun ifadesidir diyebiliriz.

Ayrıca resmi tezde işlenen ve resmi tezin temel direği olan *çatışma*'ya[20] ilişkin Dahiliye Vekaleti'nde herhangi bir belge bulunmamaktadır."Tüm bu belgelerin gösterdiği gerçek tüm bir sürgün eyleminin planlanan politikalara bağlı olarak sıkı bir denetim altında gerçekleştiğidir. Dikkat edici nokta, bu sistematik kontrolün esas olarak boşaltma işlemi sırasında kullanıldığıdır. Yerleştirme konusunda benzeri bir titizliğin olmaması dikkat çekicidir ki İttihatçı yöneticilerin ana ılgisinin Anadolu'yu boşaltmak olduğu bu dokümanlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca sürgün boyunca yapılan denetime ilişkin belgelerin bolluğu, Anadolu'nun boşaltılması sırasında 'iç savaş' tezini kanıtlayacak çatışma veya benzeri olaylara ilişkin herhangi bir belgenin yokluğu son derece önemlidir" (s. 283).

Çatışma olarak nitelenen olaylar, birkaç yerdeki sınırlı direnmelerdir. Van direnişinin önderleri olarak gösterilen İskhan ve Aram için -Propaganda kitabı olan *Beyaz Kitap*'ta- Rusya'daki eylemlerinden dolayı, Rusya'da idama mahkûm edildiği belirtilirken, bu *komitecilerin* en samimi dostlarının Rus

[20] Ayrıca çokça işlenen Rus Ordusundaki Ermeni gönüllüler konusuna gelince Rus Ordusunda Müslüman gönüllüler de vardır: "Rus kuvvetleri arasında Ermeniler kadar Müslüman gönüllüler de olduğunu söylemeye gerek yok" Byrce James, Toynbee Arnold, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916: Mavi Kitap*, Cilt 1, Çev Ahmet Güner, Pencere Yayınları, 2005. s. 217.

konsolosu olduğu, bu *komiteciler*'in Van'daki Rus konsolosu ile devamlı görüştükleri, ayaklanma planları hazırladıkları ifade edilmektedir[21].

Jöntürk hükümetinin soykırıma karşı bir savunma olarak yayınladığı *Beyaz Kitap*'ta da *tehcir* öncesindeki Ermeni *komiteleri*'nin faaliyetleri Abdülhamid dönemine ilişkin olup *tehcir* sonrasındaki olaylar ise abartılmaktadır. Örnek olsun: Sıvas yöresindeki Ermeni direnişçi Murat'ın serüveninin rapor edildiği *Mavi Kitap*'ta Murat'ın 8 kişilik mahiyeti olduğu kaydedilirken[22], *Beyaz Kitap*'ta bu sayı oldukça abartılıdır. *Beyaz Kitap*'ta verilen sayı bir orduya denk gelmektedir ki böyle bir güç karşısında tehcir konvoylarını 3-5 jandarmayla yola koymak olanaklı değildir. Ayrıca bu kuvvetlerden Dahiliye Vekaleti telgraflarında bahsedilmez: "İcrâ kılınan tahkikat ve istihsâl olunan ma'lûmat-ı kat'iyyeye nazaran komiteler bu vilâyeti üç mıntakaya ayırmış ve birinci kola meşhur Sivaslı Murad'ı, diğer ikisine de ma'rûf iki mühim serkerdeyi kumanda ta'yîn ederek Ordu-yı hümâyûnun arkasını kesmeyi kararlaştırmış ve bunun için Karahisar, Sivas, Suşehri ve buralara mücavir mahallerden 30.000 kişilik bir kuvvet tefrik etmiş oldukları ve öteden beri eslihayı, bombaları, erzak ve iaşe, sıhhiyye levazımı, nakliyye ve muhabere vesâitini tertibatın mükemmeliyetine nazaran ona göre münâsib mahallerde ihzar ve tehyie ve her türlü tedâbiri ittihâz ve istikmâl eyledikleri tahakkuk etmişdir. Muvaffakiyyetden fevk-al-âde ümîd-vâr idiler. Fakat baz'ı taraflarda Ermenilerin vakt-i merhûnuna intizâr etmeyerek taarruzda bulunmaları ve hükümetin ittihâz etdiği tedâbir-i seri'a bu müdhiş vakayi'in önünü tam zamanında aldı"[23].

Ermeni *tehciri*'nin askeri nedenlerle yapılmadığı çok açıktır. Telgraflardan çıkan sonuç, Talat'ın ifadeleri ve Alman arşivleri de bunu teyit etmektedir. Ancak müttefik Almanya buna karşılık hiçbir eylemde bulunmaz, elçilik, raporlarında Ermenilerin yok edilmesinin Almanların çıkarına olduğunu ve Türki-

---

[21] *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi* ..., s. 259.

[22] Bryce James, Toynbee Arnold, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916. Mavi Kitap*, Cilt 2, Çev. Atilla Tuygan, Jülide Değirmenciler, Pencere Yayınları, 2006, s. 37-46

[23] *Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi* ..., s. 251.

ye'yi güçlendirdiği yargısını eklemekten çekinmez: "Almanya Büyükelçisi Wangenheim da 17 Haziran 1915 tarihli raporunda, 'Ermeni tehcirinin sadece askeri nedenlerle yapılmadığı çok açık', diyerek Talat Paşa'nın, Büyükelçilik görevlisi Dr. Mordtmann'la yaptığı bir görüşmeyi aktarmaktadır. Talat, 'Dünya Savaşı'nı bahane ederek, dış ülkelerin diplomatik müdahalelerine aldırmaksızın, ülkeyi iç düşmanlardan –Hıristiyanlardan- tamamen temizlemek' istediğini ve bunun 'Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'nın da çıkarlarına' olduğunu söylemektedir, çünkü 'Türkiye böylece güçlenecek[tir]'"(s. 136). Dr. Lepsius da raporlarını Almanya'nın sorumluluğunu örtecek şekilde sansür edip yayınlamıştır. Ermenilerce de Almanlar kırımın sorumlusu olarak görülmektedir: "Ermenistan'daki zulmün sorumlusu Almanya'dır. Türkiye'nin dostu değil düşmanıdır. Çanakkale'ye göz dikmiştir. Türkiye'yi bir Alman eyaleti yapmanın peşinde; fakat Ermenilerin gücünü biliyor ve Ermenisiz bir Türkiye istiyor. Türklerin yakıp yıkmasına, öldürmesine müsaade etmesinin nedeni budur. Jön Türkler eğitimli canilerdir. Eskilerden daha kötüdürler"[24]. Sınırlı Ermeni direnişlerinin de kırılmasında kullanılan topçu bataryalarına da Alman topçu subayları komuta etmektedirler[25].

Ermenilerin imhasının savaşla bir ilgisi yoktur. Savaş bölgesinden başka yere bir nüfus nakli değildir, söz konusu olan önceden hazırlanmış bir plan dahilinde bir yok etme politikasıdır: "26 Mayıs 1915 tarihli belgenin önemi şuradadır ki, 'meselenin esaslı bir şekilde çözümlenmesi ve toptan yok edilmesi' ifadesinin ne anlama geldiğini nasıl yorumlarsak yorumlayalım, kesin olan sorunun çözümü doğrultusunda atılan nihai adımların savaş ile doğrudan ilgisi olmadığıdır" (s. 136). *Ermeni Sorunu*'nun çözümü çok önceden düşünülerek alınmış bir karardır. Sorunun çözümü için savaş öncesinde Ege Bölgesi bir laboratuar olarak kullanılmıştır.

Dönemin imparatorluk nüfusunun %20'sinin gayrimüslimlerden oluştuğu ve bu nüfus bileşeninin de en üretken ve ge-

---

[24] Byrce James, Toynbee Arnold, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916, Mavi Kitap*, Cilt 1, s. 242.

[25] Byrce James, Toynbee Arnold, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916, Mavi Kitap*, Cilt 1, s. 195, 230, 252.

lişmiş olduğu kabul edilir. Bu oranda bir nüfusun yok edilmesinin imparatorlukta yapacağı yıkımın boyutları ortadadır. Bu yıkım göze alınmıştır. Morgenthau,[26] Talat'ın bunu göze aldığını ifade ettiğini nakleder. "'Şayet insani hesapları umursamıyorsan bile' dedim, 'maddi ziyanı düşün. Bu insanlar sizin tacirleriniz. Endüstrilerinizi onlar kontrol ediyorlar. Büyük vergi ödüyorlar. Onlar olmadan siz ne yapacaksınız?' 'Ticari ziyanı umursamıyoruz' diye karşılık verdi Talat, 'her şeyi hesapladık... Pek mühim değil... Anadolu'nun hiçbir yerinde Ermeni kalmayacak'" (s. 248). Zaten pre-kapitalist üretim ilişkisinin hüküm sürdüğü imparatorlukta ıktidarın kararları siyasal belirleyicilik noktasından alınır. Marx'ın ünlü eseri Kapital'in birinci cildinin birinci bölümünün başlığı meta fetişizmidir. "Bununla" diyor Samir Amin, "Marx kapitalist toplumun sırrını açığa çıkarmak istemişti. O sır, kapitalizmin ekonomiye dayanması, ekonominin de tüm diğer sosyal veçheleri belirlemesi, sosyal formasyonda asıl belirleyici olanın ekonomik kerte olmasıyla ilgilidir". "Eğer" diyor Samir Amin, "biri haraca dayalı pre-kapitalist üretim tarzıyla ilgili bir kitap yazmaya girişmiş olsaydı, eserin adı Kapital yerine İktidar, birinci bölümün başlığı da meta fetişizmi yerine İktidar fetişizmi olurdu"[27] diyor. Bu tespiti son derecede önemlidir ve nasıl burjuva toplumu ekonomik belirleyiciliğe dayanıyorsa, pre-kapitalist dönemin Avrupa dışındaki sınıflı toplumları da başlı başına bir ekonomik rol üstlenmiş bulunan devletin (siyasal kerte'nin), belirleyiciliğe dayanıyordu. Öyleyse pre-kapitalist dönemin toplumlarının ve/veya onun kalıntılarının anlaşılması için, siyasal veçhenin anlaşılması, haraca dayalı sosyal formasyonun sırrının açığa çıkarmanın koşuludur. Meta fetişizmiyle ilgili olarak Marx: "ilk bakışta meta, birçok önemsiz ve kolayca anlaşılır bir şey gibi gelir. Oysa metanın tahlili, aslında onun metafizik incelikler ve teolojik süslerle dolu pek

[26] Morgenthau'nun önemi şudur ki Talat'ın sağlığında bunlar yayınlanmıştır Talat Büyükelçiyi yalanlayamadığı gibi bir eleştiri de getirememiştir. Talat Paşa'nın hatıraları savunma mahiyetindedir.

[27] Samir Amin, *Peace, National and Regional Security and Development Some Reflexions on the African Experience, Alternatives XIV (1989)*, s. 215–229.

garip bir şey olduğunu göstermiştir"[28] diyor[29]. Marx'ın açtığı yoldan iktidar fetişizminin tahlili alınan kararların açıklanmasını mümkün kılar. Bu Bakımdan, İttihat ve Terakki'nin kararı iktidar fetişizmi noktasından *rasyonel*'dir. Doğasına uygundur. *Tamamiyet-i milliye*...

2. Jöntürk döneminde de bir şekilde bu coğrafyada kalabilen Gayrimüslimlerin kazınması için çıkarılan 1915 ten sonrası için son nokta olan Varlık vergisi de savaş sırasında doğal ekonomik işleyişin dinamitlenmesi pahasına uygulanan politika da ekonomik belirleyicilik noktasından değil aynı Siyasi belirleyicilik noktasından alınmıştır.

Dönemin tanığı Ahmet Refik; "Bu hareket, beşeriyet namına bir cinayetti. Hiçbir hükümet, hiçbir devirde, bu derece gaddarane bir cinayet ika etmemişti. Ermenilerin kanlı surette tehciri memleketi mühim bir uzuvda mahrum etmekti. Hatta bu elim icraatı müteakip Eskişehir'de değirmenler durmuş, halk ekmeksiz kalmak tehlikesine uğramıştı. Çünkü memlekette her san'at, unsurların kabiliyetlerine ve istidatlarına göre inkısam etmişti"[30].

Birinci Savaş'ta Ermenileri fetheden Jöntürkler, İkinci Savaş'ta kalan *kılıç artıklarını* da Varlık vergisiyle fethederek sarsılan iktidar hissini onaracaklardır.

Döneme ilişkin anılarında Başkatipzade Ragıp Bey, Ermeni tehciri sırasındaki Ermenilerin düşürüldüğü perişanlığı "bilhassa bu sıralarda, Nisan, Mayıs 1331 [1915] aylarında Anadolu'da bulunan bilumum Ermenilerin tehciri münasebetiyle, civarda bulunan Ermeni kız ve kadınların perişan, sefil, rezil hal-i perişanları kalplerimizi dağ-dar etmişti"[31] sözleriyle ifade ederken, Ermeni halkına bu zulmü reva görürken Osmanlı, yenilgisinin acısını korunmasız kendi masum halkından çıkarmaktadır. Ragıp Bey, Osmanlının geri çekilirken kendi toprak-

---

[28] Marx Karl, *Kapital* 1.Cilt, çev: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1978, s. 86.

[29] Başkaya Fikret, *Yediyüz Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ütopya Yayınları, 1999, s. 285-286

[30] Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtal*, Haz. Hamide Koyukan, Kebikeç Yayınları, 1994, s. 45.

[31] Başkatipzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım*, Kebikeç Yayınları, 1996. s. 58-59.

larında yaptıklarına ilişkin şunları kaydeder: "Düşmana bir faide olmasın düşüncesiyle geçtiğimiz köyleri ateşe verip yakıyoruz. Ahalinin gözbebeği gibi devşirip topladığı, tedarik ettiği hane, halı, kilim, kab-kacak, sandık, çamaşır vesaire nesi varsa kâmilen heder olup gidiyor, canından olan zavallı biçare halk, malından ayrılarak yalnız canını kurtarmak telaşıyla yavrusunu sırtlayıp dışarı fırlıyordu. Çok geçmeden de bu zavallılar, hanelerinin, eşya ve mallarının asumana yükselen siyah, kesif dumanını görerek dağdar oluyordu. Geçtiğimiz her köy kasaba halkı aynı akıbete duçar oluyor"[32]. Osmanlının ricat eden ordusunca gerçekleştirilen bu yakıp yıkmalar genellikle bilinçli olarak resmi tarih yazımında Rus Ordusu'na mal edilmektedir. Ahmet Refik Bey'in tanıklığı da Ragıp Bey'in tanıklığıyla örtüşmektedir.

Sürgünlerden Ermenilerin yok edilmesinin amaçlandığı, izlenen politika ve bölgelere yollanan telgraf ve bölgeden gelen bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. "Hükümet, kafilelerin yollanması sırasında yolların güvenlikli olmadığını bilmekte, kafilelere yapılan saldırı ve meydana gelen ölüm haberlerini almasına rağmen, sürgünlere devamda ısrar etmektedir. Belgeler ayrıca Hükümet'in Ermenileri, güvenlik sorunlarına rağmen sürgüne gönderme ısrarının bir defaya mahsus istisnai bir uygulama olmayıp, sistematik bir politika olduğunu ve sürgünlerin üstelik yerel yöneticilerin güvenlik nedeniyle aksi yönde taleplerine rağmen yapılmakta olduğunu göstermektedir. Kafilelerin saldırıya uğrama ve ölümlerin meydana gelme riskinin kabul edilerek Ermenilerin gönderilmeye devam edilmesi, İttihat ve Terakki'nin bu sürgünlerden neyi amaçladığını gösteren önemli noktadır" (s. 291-2). Bu durum müttefik Alman görevlilerin raporlarında da kaydedilmiştir. Erzurum konsolosu bu olguyu 20 Mayıs 1915 tarihinde, imhaya ilişkin raporunu 4 Haziran 1915 tarihinde Alman Büyükelçiliğine bildirmiştir. Konsolosun da rapor ettiği Erzurum örneği, imha amacını yeterince açıklamaktadır. "Erzurum'dan çıkartılan Ermeni kafilesinin imha edilmesi üzerine Erzurum Valisi Tahsin [Uzer] Bey sürgünlerin ertelenmesi için 3. Ordu Komutanı Mahmut

[32] Başkatipzade Ragıp Bey, *Tarih-i Hayatım*, s. 65.

Paşa'ya ve İstanbul'a başvurur; yolları güvenlik altına almayı ve bu iş yapılıncaya kadar da sürgünleri ertelemeyi önerir. Tahsin'in bu önerisi reddedilir ve Mahmut kamil, konvoyların, askeri güvenliklerinin alınmadan yollanmasını emreder" (s. 293). İmhanın başka müttefik tanıkları da vardır: "Tehcirin imha olarak planlandığı konusunda, Talat Paşa'ya ait en açık ifadeyi İstanbul Alman Başkonsolosu Mortmann aktarır. Mortmann [30 Haziran 1915] telgrafında, Talat'ın kendisine, tehcire ilişkin 'Söz konusu olan... Ermenilerin imha edilmesidir dediğini aktarır" (s. 167). Bahattin Şakir ile birlikte çalışan Teşkilat-ı Mahsusa komutanı Albay Stange de 23 Ağustos 1915 tarihli raporunda "tehcirin uzun zamandan beri düşünülmüş bir planın" uygulanması olduğunu "sürgün ve imha kararının İstanbul'daki Jöntürk Komitesi'nce alındığını" ve Erzurumda Bahattin Şakir tarafından koordine edildiğini söyler (s. 167).

İmhayı Bahattin Şakir'in telgrafında görmekteyiz. Şakir, 21 Haziran 1915'te Harput İttihat ve Terakki Sekreteri Resneli Nazım'a yolladığı telgrafta: "Oradan sevk edilen Ermeniler tasfiye olunuyor [temizleniyor] mu neyf [sürgün] ve tağrip olunduğunu [uzaklaştırıldığını] bildirdiğiniz eşhas-ı muzirre [zararlı şahıslar] imha ediliyor mu yoksa yalnızca sevk ve izam mı olunuyor [gönderiliyorlar mı] vazıhan [açık açık] bildiriniz kardeşim" (s 166).

Ermenilere yönelik siyasetin imha olduğu, Talat'ın direktiflerinden açıktır. 29 Ağustos 1915 tarihli telgrafında açıkça şu ifadelere yer verilir. "'Vilayat-ı şarkiyeye aid Ermeni meselesi hallolunmuştur. Fuzuli mezalimle millet ve hükümetin lekedar edilmesine lüzum yoktur'. İfade yorum gerektirmeyecek kadar açıktır. Talat Ağustos 1915 sonuna kadar cinayetlerin işlendiğini açık olarak söylemekte ve ama Ağustos sonu itibarıyla, Ermeni meselesini hal olmuş saydığı için yeni cinayetlerin işlenmesini fuzuli görmektedir" (s. 182).

Sürgünlere ülkelerindeki kamuoyunun baskısıyla yabancı ülkelerden gelecek *insani* yardımların da reddedilmesi "Osmanlı Hükümeti'nin her türlü yardım teklifini reddederek, konvoyların imhasını göze aldığını teyid etmektedir". Halep Valisi Celal da Ermenilere yapılanların *mahvlarına çalışmak*

olduğunu söyler. Büyükelçi Morgenthau[33] İttihat'ın bu tavrını Enver'den şöyle nakleder: "Param olduğunu ve Amerikan misyonerlerinin bu parayı mültecilerin yararına kullanmak istediklerini söyledim. 'Amerikalıların Ermenileri beslemelerini istemiyoruz' dedi sıkılarak. 'Bu onlar için en kötü şeylerden biri. Hep söylediğim gibi başka memleketlerde onları Hükümete muhalif olmaya iten ve sefaletten kurtulmalarına yardımcı olacak dostları olduğuna inanıyorlar. Şayet Amerikalılar yiyecek ve giyecek tevzi etmeye başlarlarsa, o vakit Birleşik Devletler'de sağlam dostları olduğunu düşünürler. Bu onları tekrar isyana teşvik eder, o zaman biz de cezalandırmaya mecbur kalırız. Şayet almış olduğunuz parayı Türklere verirseniz, Ermenilerin faidesi için kullanıldığını görürsünüz... Amerika'da bir dostu olduklarını katiyen bilmemeleri lazım' dedi. 'Bu onları mahveder! Aç kalmaları daha ehven. Bunu söylerken hakikatte Ermenilerin iyiliğini düşünüyorum... Sizin memleketiniz devamlı şefkat göstererek onlara kötülük yapıyor'".

Ermenilerin kıyımını ve gerçekte Batı'dan gelen bu yardımların ne anlama geldiğini, *hayırsever*'liğin dışındaki amaçlarını Amerikalı komünist delege John Reed, Bakü Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda soykırım failleri olarak hazır bulunan Enver, Polis müdürü Azmi, Dr. Bahattin Şakir, Dr. İbrahim Tali (Öngören) ve TKP örgütçüsü ve temsilcisi olan Der Zor mutasarrıfı Salih Zeki ve diğerlerine şu sözlerle ifade edilmiştir: "Amerikalı milyonerler tarafından, açlık çeken Ermenistan için milyonlarca dolarlık yiyecek malzemesi gönderileceği söyleniyor. Ve binlerce Ermeni hâlâ Sam Amcanın yardımını bekliyor... Türk kıyıcılığına karşı tutumu nedeniyle yığınla insan Amerika'ya karşı iyi duygular beslemiştir. Ama acaba onlar Amerika'nın bu bildirgelerinin dışında neler yaptığını biliyorlar mı? Hiçbir şey bilmiyorlar. Ben 1915'te İstanbul'da bulundum; Amerikalı misyonerlerin o zaman Türklerden büyük çıkarları olduğu için Türk kıyıcılığını ciddi bir biçimde kınamaktan kaçındıklarını biliyorum. Kendisi de bir milyoner olan

[33]Morgenthau Henry, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*, çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, 2005, s. 256.

ve Amerika'da binlerce işçiyi sömüren Amerikan Büyükelçisi M. Strauss tüm Ermeni halkını göç ettirmeyi önerdi ve bu projenin gerçekleştirilmesi için de büyük bir para dökecek kadar ileri gitti; ama elbette ki asıl amacı Amerika'da sanayide çalıştırılacak Ermeni işgücüne sahip olmak ve bu şekilde M. Strauss ve benzerlerinin sonuç olarak bankadaki hesaplarını kabartacak ucuz işgücünü sağlamak"[34].

Ermeniler, gerçekte Batılıların bir *Ermeni Sorunu* olmadığını bilmektedirler, Tewekelyan bu olguyu su sözlerle ifade eder: "Misafirler karanlık düşüncelere dalıp sustular. Biraz düşündükten sonra Masmanyan'ya 'Fransızlar ve İngilizler buna ne diyor?' diye sordu; 'onlar da Hıristiyan değiller mi? Bize yardım etmeye söz vermediler mi?' 'Benim görüşüme göre onlar son derece memnun, ellerini oğuşturuyorlar; bu sayede Türklere yeni bir baskı uygulamak için bir nedenleri oluyor. Kendileri için yeni bir taviz koparıyorlar ve bir süre için sakinleşiyorlar. Bunun zaten Türkiye'de Hıristiyanların kanıyla ticaret yapmaktan başka bir çıkarı olmayan büyük güçlerin politikası olduğu bilinen bir gerçektir.'(...) 'Talat ve Enver şimdi onlara adalet ve eşitliğin Türkçede ne anlama geldiğini gösteriyorlar' dedi Avcı Nişan"[35]. Savaş sonunda da durum değişmeyecektir. Batılılar, reelpolitike Ermenileri kurban edeceklerdir: "Türkler yavaş yavaş ağır darbelerden vazgeçmişlerdi, ancak cezasız kaldıklarını fark ettiklerinde yeniden eski taktiğe başvurmaya başladı. Yapabildikleri yerde Ermenileri sıkıştırdılar. Onların okulları kapatıldı, gazeteleri yasaklandı, yüzlerce insan eften püften nedenlerle cezaevlerine atıldılar veya yeni kurulan cumhuriyetten sınır dışı edildiler. 'Ermenilerin koruyucuları' denilen İngiliz ve Amerikalılar hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi davrandılar. Bu arada iktidar sahiplerinin keyfi davranışlarına karşı soğuk bir mırıldanmanın bile Türkiye'nin içişlerine karışmak olacağını ve bunu yapamayacaklarını ama isteyen Ermenilerin veya Rumların Afrika, Brezilya veya Avustralya'ya göç etmelerine yardımcı olabileceklerini açıkladılar. Başvuranları Er-

[34] *Birinci Doğu Halkları Kurultayı*, Bakü 1920, Koral Yayınları, 1975, s. 134-135, 257.

[35] Tewekelyan Wartkes, *Hayatın Anlamı*, Çev. Zekiye Hasançebi, Pencere Yayınları,2007 s. 18-19.

meni ve Yunan kaçaklarla ilgilenen komiteye yönlendirdiler. Bu Komitenin görevi huzur örtüsü altında ucuz işgücü sağlamaktı"[36]. Hayatta kalıp yurtdışına göç edenler için de yaşam kolay değildir. Fransa'dakı koşullar "göçmenler için korkunç bir şey bizi koruyan bir kanun dahi yok" cümlesiyle ifade edilecektir. Koşullar Yunanistan, Lübnan ve Suriye'ye ulaşabilenler için de aynıdır. Durumlarını, Ermeni kullarına karşı "Tanrının çok cimri olduğu kabul edilmeliydi" sözleriyle ifade etmektedirler. Gittikleri ya da ulaşabildikleri ülkelerde de ölümün kıyısında yaşamaktadırlar. Vatanlarından kovulmayı ve yabancı bir ülkeye mecbur olmayı şu cümlelerle ifade ederler: "Yabancı bir ülkede ve yokluk içinde ölmek de ne kadar ağır". Binlerce emekçi, yıllarca yeryüzünde kararsız, kalacak bir yer bulmak için dolaşacaklardır.

Yardımlar da bir karşılığa tekabül etmektedir; kurbanlara yardımda bulunanlar Ermenilerin kendi mezheplere geçmeleri karşılığında gıda yardımında bulunmaktadır. *Un bitti, din bitti*[37] deyimi de Ermeniler arasında bu nedenden türemiştir.

Suriye'ye ulaşan kurbanların durumuna ilişkin bir raporda, teklif edilen yardımın kabul edilmediği kaydedilir. Cemal Paşa hükümetin her şeyi yerine getirdiğini bütün ihtiyaçların karşılandığını söylemesine karşın durum hiç de söylendiği gibi değildir. Daha aşağıdaki satırlarda da görüleceği gibi Cemal'in tavrı kurmay başkanı tarafından bile tasvip edilmemektedir: "Ekselansları Suriye Genel Valisi, talebim üzerine bana, bu insanların tümünün, ayaklanma, Van ve Bitlis vilayetlerinde yerel ihtilalci yönetimler oluşturmaya teşebbüs nedeniyle Şam civarına sürülen, çeşitli önemli kasaba ve köyler arasında ikili, üçlü gruplar halinde dağıtılacak Ermeniler olduğunu aktardılar. Ekselansları ayrıca -benim, hükümet izin verirse, Amerikan Kızılhaçı'ndan son derece muhtaç durumdaki bu insanlara fon sağlayabileceğime inandığım biçimindeki ifadem üzerine- hükümetin bunu uygun görmeyeceğini ve yiyecek, çadır, vb. temini

[36] Tewekelyan Wartkes, *Hayatın Anlamı*, s. 249.

[37] Bu deyim bu satırların yazarına Halep'te Ermeni mültecilerin torunlarıyla yaptığı sohbette, ifade edilmiştir. Mezhep değiştirenlere verilen ekmeklik un bitip, yeni ekmeklik un alamayanlar için yeni mezhebin artık bir yararı olmadığından tekrar eski mezheplerine dönmektedir.

de dahil olmak üzere mümkün olan her şeyi yaptığını da söylediler... Istırap çeken bu insanlara acıyan iyi kalpli Müslümanların gösterdikleri sevecenliği de duydum ve Müslüman bir erin Hıristiyan sürgünlere -yeterince büyük para olmadığını bilmesine rağmen- ikı mecidiye vermiş olduğuna da kulak misafiri oldum. Onları kendi gözlerimle görmek... durum hakkında bilgi sahibi olmak için orayı ziyaret ettim. Üzerinde hiç ot bitmemiş ve sadece birkaç ağacın bulunduğu geniş bir açık alandı. Her noktası pejmürde, bitkin, mahzun, umutları tükenmiş insan gruplarıyla doluydu. Sadece birkaç çadır veya korunak vardı ve onlar da havasızdı... 11 Eylül 1915 günü İspanya Konsolosu ve ben, Ermeni mültecilerden oluşan bir alayın Kahdem'e gelmek üzere olduğu sırada Hıristiyan mahallesindeydik. İnsan, iç bölgelerde yüzleri hiç gülmeyen yarı çıplak, pejmürde insanlara alışıyor, fakat sessizlik içinde, ağır ağır yürüyen zombilerden oluşan bu grubun yüzlerinden yansıyan bitkinlik, çaresizlik ve umutsuzluk tarif edilemez. Erkekler, kadınlar ve çocuklar vardı; yapabileceğimiz bir şeyler olup olmadığını sorduğumuzda sadece birkaçı bize kulak verdi. Büyük bir kısmı biraz soluk alabilecekleri gece molasına kadar yürüyüşlerini inatla sürdürmekle meşguldü"[38].

Paşa kayıtsız kalırken, merhametli jandarma harçlığını kurbanlarla bölüşür. Lakin tehcir kurbanlarına yardım etmek tehlikelidir: "Amerikan Halep Başkonsolosu J. B. Jackson, Ermenilere yardım eden bazı Osmanlıların başka gerekçelerle idam edildiklerini aktarmaktadır" (s. 250, 175. dipnot).

Talat o kadar kararlıdır ki Dahiliye Nezareti görevlilerine ve verdiği direktiflere karışmaması yönünde 28 Kasım 1915 tarihli telgrafla Cemal Paşa dahi uyarılır. " Talat, Ermenilerin sürgün işlerinin Dahiliye Nezareti ve Halep Vilayeti'nin sorumluluğu altında olduğunu hatırlatmakta ve bir anlamda Cemal Paşa'yı tehcir işlerine karışmaması için uyarmaktadır" (s. 239).

---

[38] [Washington'daki Dışişleri Bakanlığı tarafından Amerikan Yardım Komitesi'ne iletilen, Şam'daki ABD Konsolosu'nun (Greg Young. -Ara Sarafyan) raporu]. [Orijinali: Büyükelçi Morgenthau ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki İstanbul, 22 Ekim 1915 yer ve tarihli yazışmada yer alan, ABD Fahri Konsolosu Greg Young'un Büyükelçi Morgenthau'ya gönderdiği Şam, 22 Ekim 1915 yer ve tarihli rapor. NA/RG59/867.4016/212. -Ara Sarafyan] Aktaran Byrce James, Toynbee Arnold, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere Yönelik Muamele 1915-1916*, Cilt 2, s. 363-365.

Telgraflardan çıkan önemli sonuçlardan biri de, suçluların hiçbir şekilde takibata uğramadığıdır. "Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi evrakları arasında, tehcir edilen Ermenilere karşı cinayet vb. biçiminde suçlar işleyen devlet görevlileri aleyhine açılmış soruşturmalara ait belgelere rastlamak mümkün değildir... İttihat ve Terakki, ileride kendilerinin başına sorun yaratacağını tahmin ettiği bazı Teşkilat-ı Mahsusa üyelerini, çeşitli bahanelerle ortadan kaldırma yoluna gitmiş ama hiçbir biçimde suçlu devlet görevlilerine yönelik sistematik bir soruşturma politikası izlememiştir" (s. 237). Müfettiş olarak gönderilenlerden birinin de Ali Münif'in [Yeğena] olması ise tam bir aldatmacadır. Bir diğeri de Ahmet Esat'tır [Uras]. Ali Münif Adana'dan sürülen Ermenilerin listesini hazırlayan kişidir (s. 267-268). Ali Münif, Talat'ın vekili olarak başlangıçta müsadere ve iskân politikasını idare eden kişidir[39]. Savaş sonunda Malta'ya sürülmesini de tedbirsizliğine bağlar, ortadan kaldıracağı listeyi cebinde unutmuştur.

Açılan soruşturmalar da Ermenilerin katledilmesiyle değil, Ermenilerin geriye bıraktığı malların ele geçirilmesiyle ilgilidir. İttihat ve Terakki'nin asıl ilgisi de Ermenilerin geride bıraktıklarına ilişkindir. "Ermenilere göstermediği hassasiyeti, onların geride bıraktıkları mallara karşı göstermiştir" (s. 237). Bu konuda Büyükelçi Morgenthau'da tanıklık eder. Ermenilerin geride bıraktıklarına ilişkin Talat'ın Büyükelçi Morgenthau'ya söyledikleri ilginçtir: "Keşke... Amerikan hayat sigortası kumpanyalarının bize Ermeni poliçe sahiplerinin tam bir listesini vermesine yardımcı olsan. Hepsi şimdi ölü sayılır ve arkalarında parayı alacak varisleri yok. Tabii ki hepsinin Devlete mahlûl olması lazım, zira hak sahibi şimdi Hükümettir. Öyle değil mi?"(s. 249). Soykırım suçlularından gerek Kaymakam Kemal, gerekse Vali Dr. Reşit ve diğerleri hakkında açılan soruşturmalar Ermenilerin geride bıraktıklarının zimmete geçirilmesiyle ilgilidir. "Oluşturulan komisyonlar cinayetleri soruşturmak yetkisine sahip değillerdi ve sadece ekonomik yolsuzluk suçları ile ilgilenebilecekti" (s. 241).

---

[39]Kaiser Hilmar, *1915-1916 Ermeni Soykırım Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları, Türkiye'de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 2005, s. 146.

Ermenilerin kalan mallarına yapılan işlemlerde Ermenilerin geri dönüşlerinin ve gönderilecekleri yerlerde iskânlarının düşünülmediğine işaret etmektedir. Telgraflar ermeni mallarının nereye gittiğini de açıklamaktadır (s. 222). Bu konuda Ahmet Refik'in de tanıklığı önemlidir[40]. Ermenilerin geride bıraktıklarının talan edilmesi karşısında hükümet yüzsüzce şunları söyleyebilmektedir: "V-el-hâsıl hükümet hâl-i harbde olduğu halde Ermenilerin can ve malca mutazarrır olmamasına bezl-i makdered eyledi [elinden gelen gücü esirgemedi]. Ve bu maksadına imkân dâiresinde muvaffak oldu"[41]. Talan için elinden geleni esirgemediğini kesin olarak söyleyebiliriz. "Ermeni mallarına el konuş ve bunların kullanılış tarzı açık olarak göstermektedir ki, İttihat ve Terakki esas olarak Ermenilerin yaşam koşullarını tümüyle ortadan kaldırmayı amaçlayan politikalar izlemiştir" (s. 208). 11 Temmuz 1915'te Trabzon'a yollanan ve daha sonra benzerlerinin diğer illere yollanan telgraflardan devletin açıkça, Ermeni vatandaşlarının mal ve mülkleri üzerindeki her türlü tasarrufları yasaklamakta ve bu malları zorla gasp etmekte ve yağmaya kapı açmaktadır (s. 213-215). "Bir devletin, sürgüne yollayacağı vatandaşlarının, kendi malları üzerindeki tasarruf hakkına yasak getirmesi, sürgünden amaçlanan şeyin ne olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Hükümet Ermenilerden kalan mal ve mülklere kendisi el koymaktadır" (s. 215). Bu arada telgraflarla önemli bir endişenin giderilmesine çalışılır: Almanya'nın, Ermenilerden alacaklarının güvenceye alınması, "önemli bir başka sorun da söz konusu talimatnamelerde, başta Almanya olmak üzere yabancı şirketlerin Ermenilerden alacaklarını nasıl tahsil edecekleri hususunun düzenlenmiş olmasıdır. Alman konsolosları bulundukları yörelerde kendi firmalarının alacaklarını içeren listeler hazırlamakla meşguldürler" (s. 216-217). Tehcirin başından beri bu alacaklar Almanya'nın başlıca endişesidir: "Alman şirketleri İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne şikâyet dilekçeleri yazdılar. 8 Ağustos 1915'te, yapılan gayri resmî açıklamaların sonuç vermemesi üzerine, elçiliğin hukuk müşa-

[40] Ahmet Refik, tanıklığını 1919 da Talat'ın sağlığında belgelediği için önemlidir Ahmet Refik, *İki Komite İki Kıtal*, s. 10, 32, 35.
[41] *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, s. 364.

viri Dr. Theodor Weber, Talât'la görüştü. Weber Talât'ı, Alman kayıpları karşısında önlemler alınması için uyardı. Talât, kayıpları tartışma konusu yapmadı. Fakat, *'Türk unsuru'nun güçlendirebilmesi gibi büyük bir amacın başarılabilmesi uğruna, bu tür kayıpların sineye çekilmek durumunda olduğunu savundu. Bu gizli görüşmede Talât, kanun dışı herhangi bir Ermeni faaliyetinden veya yakın diğer tehlikeden bahsetmedi* (abç). Nazır, tasfiye komisyonlarının alacaklıların menfaatini dikkate alacağını ekledi. Dahası, Osmanlı yönetimi nihaî kayıplar için tazminat teklif etmeye çalışacaktı. Buna karşın Weber, şimdiye kadar tasfiye işiyle ilgili yaşananların pek de umut verici olmadığını söyledi ve Alman elçiliğinin tüm kayıplardan Osmanlı yönetimini sorumlu tutacağını ekledi"[42].

Yerel eşraf ve yerel İT yöneticileri de bu talanın bir parçasıdır. "Bazı Müslüman şirketler, Ermeni mallarını, açık artırma yönteminden kurtularak ucuza elde etmeyi başardılar. Daha sonra, bu şirketler malları üçüncü kişilere satarak önemli kârlar sağladılar.[43] Kayseri'de, aceleyle kurulmuş bir Müslüman şirket Ermenilere ait dükkânları ve içindeki malları toptan 200 Türk lirasına satın aldı. Kısa bir süre sonra bu mallar 10.000 liraya satıldı.[44] Bursa'da, yerel İT teşkilatı ve bazı mensupları, Ermeni ev ve toprak sahiplerini, zorla tapu dairesine götürdüler. Orada mallarını hiçbir zorlama olmadan sattıklarını ve teklif edilen fiyatın yeterli olduğunu ilan etmek zorunda bırakıldılar. Bu ilan üzerine Ermeni mal sahibine, eline içinde para olan bir torba verilirdi. Mal sahibi, paranın toplamını saymak ve tam olduğunu ilan etmek, odadan çıktığı zaman ise parayı torbaya geri koymak ve memurlara geri vermek zorun-

---

[42] Kaiser Hilmar, *1915-1916 Ermeni Soykırım Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları, Türkiye'de Etnik Çatışma*, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 2005, s 137

[43] Talât'tan Tasfiye Komisyonlarına, 16 Şubat 1916, İAMM Gen. 955 DH.ŞFR 61/31.

[44] Talât'tan Kayseri kazasına, 9 Şubat 1916, İAMM DH.ŞFR 60/275. Benzer olaylar Kayseri bölgesi için daha Ağustos 1915'te kaydedilmişti, Kayseri'deki muhtekirin listesi için bkz. Ahmet Rıfat Çalıka, *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı* Ahmet *Rıfat Çalıka'nın Anıları*, (yay.haz.), Hurşit Çalıka, (İstanbul, 1992), s. 35. Aktaran Kaiser Hilmar, *a.g.e.*, s. 150.

daydı.[45] Trabzon'daki Avusturya-Macaristan konsolosu Ernst von Kwiatkowski, müsaderenin yerel memurlarla ilgili kısmını soygun olarak niteledi. Ermenilerin hayatı gibi, Ermeni malları da korumasız bırakılmıştı. Subaylar, memurlar ve polisler yağmanın içindeydiler... Orada bulunan Avusturya-Macaristan konsolosu Artur Itter von Nadamlesnzki, Osmanlı yetkililerinin büyük bir ganimet elde ettikleri sonucuna vardı"[46].

Yağmadan kurtulan Ermeni malları, muhacirlerin ihtiyaçları, Müslüman burjuva yetiştirmek, askeri ihtiyaçların karşılanması, hükümetin tehcir masrafları, hükümetin değişik ihtiyaçları, milis teşkilatlarının ihtiyaçlarında kullanılacaktır (s. 222-234).

Ermeni halkının kayıplarına dair Ermeni Ulusal Konseyi'nin tespit ettiği kayıpların miktarı 19 milyar Fransız Frangı'na ulaşmaktadır. Bunlara katliamda ölen Ermenilerin Türk bankalarında ve yabancı bankalardaki paraları dahil değildir. Bunlara ne olduğu bilinmemektedir[47]. Ermenilerin kayıpları ile Osmanlının 1918 yılında ilk defa çıkardığı iç borçlanma tutarı (19 milyar Os L) ile örtüşmektedir. Bu miktar 1915 sonrası

---

[45] [Trano]dan Elçiliğe, Bursa, 23 Ağustos 1915, HHStA PA XII 209 No. 464/P kopya Pallavicini'den Burián'a ilişik, Jenikój, 31 Ağustos 1915, HHStA PA XII 209 No. 71/RB. Akt. Kaise Hilmar, *a.g.e.*, s. 150.

[46] Kaise Hilmar, *1915-1916 Ermeni Soykırım Sırasında Ermeni Mülkleri*, s. 150-151.

[47] Dönemin gayrimüslim toplumlarının bireyleri maddi birikimlerini ve değerli menkullerini bankalarda muhafaza etmektedirler. Bu değerlerin akıbetlerine ilişkin 6 ve 28 Şubat 1936 tarihli *Kurun* [*Vakit*] gazetesinde ve devamının diğer gazetelerde olduğu bildirilen TC Merkez Bankası'nın "on sene veya daha fazla müddetten beri sahipleri tarafından aranılmadığından dolayı mevduatı koruma kanununun 17. maddesi mucibince muhtelif bankalar tarafından bankamıza devredilen dövizler ve ayniyata" ilişkin ilanlar bulunmaktadır. İlanlardaki isimlerin ve büyük meblağların sahiplerinin gayrimüslim oldukları görülmektedir. Bu durum soykırım kurbanlarının değerlerinin bir başka yöntemle transferini akla getirmektedir. Merkez Bankası 1927 yılında kurulmasına rağmen Osmanlı Bankası'nın merkez bankası olarak imtiyazı 1935 yılına kadar sürmüştür. Bu değerler muhtemelen merkez bankası işlevini yürüten Osmanlı Bankası'ndan devredilmiştir. Soykırım kurbanlarının birikimlerinin bir başka yöntemle transferi olarak bu işlemlerle ilgili Osmanlı Bankası arşivine ve Merkez Bankası'na yapılan başvurularda bunlara ilişkin herhangi bir kayıt bulunmadığı cevabı alınmıştır.

kurulan Müslüman-Türk şirketlerin sermayelerinin de yarısından fazlasını oluşturmaktadır[48].

Talat'ın tek endişesi cesetlerin yol üzerlerinde kalmaması ve bunların yabancılar tarafından görülmemesidir. Bir halkın yok edilmesine ilişkin en küçük bir kaygı taşımamaktadır. "Urfa'da bulunan dü-vel-i muhâsıma teb'asının bir kısmı Kayseri ve Niğde'ye sevk edilecektir. Merkumların [adı geçenlerin] esna-i mürurlarında [geçiş anlarında] yollarda Ermeni kafileleri bulundurulmaması" (s. 314). Aynı içerikteki telgraf tüm yol hattındaki vilâyet ve kazalara da tek tek gönderilerek, yabancıların yollarda Ermeni konvoylarına rastlamamaları için alınan tedbirler beraber, bir de onların yollardaki cesetleri görmemeleri için de tedbirler alınmış, yabancıların geçecekleri yolların önceden temizlenmesine dikkat edilmiştir. Hükümet için Ermenilerin değişik hastalıklardan ölmesi önemli değildir; Talat için önemli olan salgın hastalığın kendisi ve tedavi edilmesi meselesi değil, bu hastalığın askerlere sirayet etmemesi, kaldıkları vilâyetin sağlığını bozma tehlikesi taşıyor olmaları daha önemlidir ve bu nedenle bir an önce sürülmeleri gerekmektedir. Talat, "Hama'da bulunan 20.000'e yakın muhacirin arasında humma, tifo ve dizanteri hastalıkları zuhur ederek yevmi 70-80 vefayat vuku bulmakda olduğu haber alınıyor. Suriye Vilâyeti'yle bil-muha-bere sıhhat-i umumiyenin muhafazası zımnında muhacirin bir an evvel mahall-i mahsusalarına sevkleri"ni (s. 324) uygun gördüğünü ve neticeden haberdar edilmesini ister. Ermeni konvoylarında salgın hastalıklar ve ölümler üzerine düşünülen bir başka çözüm de kafilelerin yollarının değiştirilmesidir.

Tehcir kurbanları Ölüme terk edilmiştir. Hüseyin Kazım Kadri, Lübnan'da hükümetin suikastına kurban giden zavallıların adedinin 200.000 olduğunu kaydeder. Yerine atanan Çerkez Hasan örneğinde olduğu gibi kurbanların durumuyla ilgilenen görevliler vatan hainliğiyle itham edilecektir (s. 308).

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi evrakı da bize Dâhiliye Nezâreti'nin, Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin oluşturulmasında

---

[48] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için: Çetinoğlu, Sait, *Sermayenin "Türk"leştirilmesi, Resmî Tarih Tartışmaları-2*, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Yayınları, 2006, s. 153-208.

doğrudan görev aldığını ve hatta yerel yönetimler ile askerî birlikler arasında koordinasyon görevi yaptığını göstermektedir. 30 Ocak 1915'te hemen hemen tüm vilâyet ve mutasarrıflıklara çekilen bir telgraftan, Talat'ın çetelerin merkezî olarak organize edilmesinde kilit bir rol oynadığını anlamak mümkündür; "Merkez ve mülhakâtda [bağlı yerlerde] şimdiye kadar çetecilik için kayd edilib iş'âr-ı ahîre değin [bildirilecek en son habere kadar] şevkleri te'hîr edilen efrâdla mahbûsînden olub çetecilige elverişli olanların ayrı ayrı mikdârlarının sür'atle inbâsı [bildirilmesi] mütemennâdır [istenmektedir]" (s. 176). Talat, oluşturulan çetelerin ihtiyaçlarının temini, yerlerine varıp varmadıkları gibi kontroller de yapmaktadır. "Kafkasya'da çete müsâdemâtına iştirak eylemek üzere beş yüz kişilik bir kuvvetin jandarma Yüzbaşısı Ahmed Bey'in delaletiyle ma'a teçhizat ikmâl olunduğu Canik Mutasarrıflığı'yla bi'l-muhâbere anlaşılarak mezkûr kuvvetin hemen Trabzon'a sevki lüzumu cevaben bildirilmişdir. Mezkûr kuvvet için mikdâr-ı kâfi esliha ve mühimmat vapurla doğrudan doğruya vilâyete şevki derdestdir" (s. 177). Şifre Kalemi evrakı içinde, çetelerin oluşturulması, gönüllü toplanması, hapishanelerin boşaltılması vb. konularda bölgelere yollanan telgraflarda, Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri için çete, gönüllü gibi ifadeleri de açık olarak kullanılmaktadır. Tabii ki bu çetelerin oluşturulmasında mahkümin-i siyasiye müsteşnadır. Çetecilikte istihdam olunmak üzere Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverişli ne kadar eşhas tedariki kabil olabilir(se) yollanması istenir. Telgraflarda bu kişilerin "mahkûmîn ve şekavetle [eşkiyalıkla] me'luf [huyedinmiş] eşhastan [kimselerden] olması(nın)' mümkün olduğu özel olarak belirtilir" (s. 178). Erzurum'a 13 Ocak 1915'te yollanan bir telgrafta, hapishanelerin boşaltılması istenir. Oluşturulacak çeteler için *gönüllü* ifadesi kullanılır. "Vilâyât hapishanelerinde mevkuf iken bi't-tahliye çete hâlinde meydân-ı mücâhedeye sevk olunan efrâddan fâide temin edildiği anlaşılmakdadır" (s. 179) denilmektedir.

Talat, *tehcir*'in neyle sonuçlanacağını hesaplamıştır. Bir merkezi plan dahilinde de uygulatmıştır. Savunmasında ise katliamları sanki başkalarının yaptığı bir *iş*'miş gibi söz etmektedir: "Jandarmalar tamamen, polisler ise kısmen ordu hizme-

tine alınmış ve yerlerine milisler [Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri] konmuştu. Tehcirin bu vasıtalarla yapılması halinde çok çirkin neticeler elde edileceğini biliyordum"[49].

İttihat üçlüsünün bir diğeri Cemal Paşa, savunmasında pikindir, Yapılanları kabul ederek, kendini bundan ayrı tutmakta, diğerlerinin bu kararı almakta ki saiklerini merak (!) etmektedir: "Zannediyorum ki, umumi tehcir gibi pek şiddetli ve bütün dünya uygarlığının ilgileneceği bir karar alabilmek için arkadaşlarım pek büyük sebepler ve belgeler elde etmişlerdi. Bu tafsilatı, kendilerinin yayınlarından, pek yakın bir zamanda anlayarak şüphe ve meraktan kurtulacağımıza inanıyorum (...) 1915 tehciri esnasında yapıldığını duyduğum cinayetler cidden nefrete şayandır"[50] derken, Kurmay başkanı ise Cemal Paşa'dan şu anekdotu kaydeder: "Cebeli Dürüz'da teftiş seyahati. Bir akşamüzeri Cebeli Dürûz'un ta içerilerinde, harap bir köye geldik. Viraneler Cemal Paşa'nın şerefine bayraklarla donatılmıştı. Donanmış viraneler, karşılayan, kasideler okuyan, havaya silah atan halk arasında, bağırışlar ve alkışlar içinde çıplak, kara kuru, iskelet halinde insanlar gördüm. Besbelli ki açtılar. Susuyorlardı. Ve alkışlamıyorlardı; alkışlamaya bile takatleri yok görünüyorlardı. Cemal Paşayı alkışlamayan veya alkışlayamayan yahut alkışlamayabilen bu adamlar kimlerdi? Merak ettim ve sordum. Göçmenlermiş. [bahtsız göçmenler tehcir kurbanları olan Ermenilerdir] Cebeli Dürûz ordunun zahire ambarıydı ve hasat vakti idi. Her tarafta tepecikler halinde hububat yığılıydı. Konak yerinde Cemal Paşadan istirham ettim: 'Şu zavallılara bir iki ton buğday ihsan buyurulsa.' Cemal Paşa, 'Fuad Bey! Sen daha hâlâ anlamadın mı?' dedi. Ordu Erkânıharbiye Reisi kalın kafalıydı ve sahiden daha hâlâ anlamamıştı. Anlamadığı içindir ki kudretli ve semahatli [cömert] kumandanından bunlar için iki ton buğday niyaz etmişti. Kumandanımın cevabına şaştım ve sustum"[51]. Cemal Paşa'nın kurmay başkanına söyledikleri niyeti yoruma gerek bırakma-

---

[49] Talat Paşa'nın Hatıraları Neşreden Ekrem Bolayır, Güven Yayınları, 1946, s. 64.

[50] Cemal Paşa, *Hatırat*, Arma Yayınları, 1996, s. 369-372.

[51] Erden Ali Fuat, *Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları*, İş Kültür Yayınları, 2003, s. 270.

dan açıklamaktadır. Cemal'in tavrı diğerlerine karşı da farklı değildir. Hüseyin Kazım Kadri, Cemal'in Suriye'deki zalimane icraatlarından söz ederek, halkın Cemal'in umurunda olmadığını, Halep'te bazı göz boyama faaliyetlerinin Paris'te çıkan *Tan* gazetesinin Suriye halkının Cemal Paşa tarafından, açlıkla imha edildiğinden bahisle, ileride bunun kendisinden sorulacağı yazısına karşı tavır değişikliğine gittiğini kaydeder. Cemal'ın Vali Azmi, Vali Tahsin (Uzer), Mithat Şükrü (Bleda), Hüseyin kazım ve Veli Çelebi'nin de bulunduğu bir toplantıda, "Cebel halkının açlıktan geberip gitmeleri, bizim bulamayacağımız bir saadettir. Varsın gebersinler; biz de onlardan kurtulmuş oluruz" sözlerini aktarır.[52]

"1915'in ahlaken savunulamaz bir davranış olduğu başlangıç noktası yapılmadığı müddetçe ciddi ve sıhhatli bir tartışmanın mümkün olamayacağı rahatlıkla iddia edilebilir... Sosyal bilim, 1915 gibi kitlesel cinayetlere esas olarak 'anlamak' ve 'açıklamak' noktasından yaklaşır. Bu 'anlama' ve 'açıklama' arzusunun önemli nedenlerinden birisi de, bu tür kitlesel cinayetlerin ortadan kaldırılma koşullarının neler olduğu konusuna ışık tutabilmektir. Kim hangi kavramı kullanırsa kullansın, mutlaka engellenmesi gereken büyük bir insanlık dramı ile karşı karşıya olunduğu kabul edilmelidir. Tarihle yüzleşmek bu tür dramların tekrarını engellemek açısından önemlidir. Türkiye'nin tarihle yüzleşmeye bu denli tepki göstermesi ve öfke duyması tutumunda ürkütücü olan yan, böyle bir tavrın ciddi bir 'tekrar potansiyeli' ihtiva etmesidir.

Yaşanmış acıları anlayan, nedeni ne olursa olsun, dini, etnik kökeni farklı diye insanlara karşı işlenmiş cinayetleri kınayan bir dil geliştirilmedikçe sorunun çözümü doğrultusunda sağlıklı adımların atılması mümkün olmayacaktır. Yani öncelikle ihtiyacımız olan şey, ahlaken, vicdanen kabul edilemez bir eylemle karşı karşıya olduğumuz gerçeğini görmek ve buna uygun bir dil geliştirebilmektir" (s. 328-329).

Akçam, yukarıdaki son sözleriyle, yol göstererek, 1915'i anlamak ve bu açıklama çalışmasının amacının da bu tür kitle-

---

[52] Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, Haz. İsmail Kara, İletişim Yayınları ,1991. s. 150-151.

sel cinayet potansiyelinin ortadan kaldırmak yolunda adımların atılacağı bir dilin geliştirilmesinin olduğunu söyleyerek sözlerini her zaman olduğu gibi umutla bitirir.

Belgelerden de görüldüğü gibi soykırımı yapan inkâr etmemektedir; soykırımı yapanlar, sözlerinin dışında yaptıklarına ilişkin oldukça belge bıraktığı halde yapanı savunanların bu belgeler hakkında ne diyecekleri merak edilmemelidir. "Türkiye'de Resmî Tez olarak bilinen görüş, esas olarak yaşananların bir suç kategorisi ile açıklanmayacak, 'normal' bir eylem olduğu fikrinden hareket etmektedir. Bu anlayışa göre, belli koşullarda bir Hükümet, bir devlet, kendi vatandaşlarının ölümüyle sonuçlansa da, 'zorunlu göç' gibi bir eyleme başvurabilir ve bunda eleştirilecek bir taraf olamaz" (s. 328). Savunanların anlamazlıkları/yüzsüzlükleri bilindiğinden belgeleri yok saymaya ve tarihi tahrifata inatla devam etme kararlılıklarına inancımız tamdır.